ฯ นโม ตสฺส ภควโต อรหโต สมฺมาสมฺพุทฺธสฺสฯ

มชฺฌิมนิกาเย

อุปริปณฺณาส-ฏีกา

๑. เทวทหวโคฺค

๑. เทวทหสุตฺตวณฺณนา

๑. ทิพฺพนฺติ กามคุเณหิ กีฬนฺติ, ลฬนฺติ, เตสุ วา วิหรนฺติ, วิชยสมตฺถตาโยเคน ปจฺจตฺถิเก วิเชตุํ อิจฺฉนฺติ; อิสฺสริยฏฺฐานาทิสกฺการทานคฺคหณํ ตํตํอตฺถานุสาสนญฺจ กโรนฺตา โวหรนฺติ, ปุญฺญานุภาวปฺปตฺตาย ชุติยา โชเตนฺติ วาติ **เทวา วุจฺจนฺติ ราชาโน**ฯ ตถา หิ เต จตูหิ สงฺคหวตฺถูหิ ชนํ รญฺชยนฺตา สยํ ยถาวุตฺเตหิ วิเสเสหิ ราชนฺติ ทิพฺพนฺติ โสภนฺตีติ จ, **“ราชาโน**”ติ วุจฺจนฺติฯ **ตตฺถา**ติ ตสฺมิํ นิคมเทเสฯ **สา**ติ โปกฺขรณีฯ **ตนฺติ** ตํ, ‘‘เทวทห’’นฺติ ลทฺธนามํ โปกฺขรณิํ อุปาทาย, ตสฺส อทูรภวตฺตาติ เกจิฯ **สพฺพํ** สุขาทิเภทํ เวทยิตํฯ **ปุเพฺพ**ติ ปุริมชาติยํฯ **กตกมฺมปจฺจยา**ติ กตสฺส กมฺมสฺส ปจฺจยภาวโต ชาตํ กมฺมํ ปฏิจฺจฯ เตน สพฺพาปิ เวทนา กมฺมผลภูตา เอว อนุภวิตพฺพาติ ทเสฺสติฯ เตนาห **“อิมินา”**ติอาทิฯ **อนิยเมตฺวา วุตฺตนฺ**ติ, ‘‘สนฺติ, ภิกฺขเว, เอเก สมณพฺราหฺมณา เอวํวาทิโน’’ติ เอวํ อิเม นามาติ อวิเสเสตฺวา วุตฺตมตฺถํฯ **นิยเมตฺวา**ติ, ‘‘เอวํวาทิโน, ภิกฺขเว, นิคณฺฐา’’ติ เอวํ วิเสเสตฺวา ทเสฺสติฯ

กลิสาสนนฺติ ปราชยํฯ กลีติ หิ อนโตฺถ วุจฺจติ, กลีติ สสติ วิปฺผรตีติ **กลิสาสนํ,** ปราชโยฯ กลีติ วา โกธมานาทิกิเลสชาติ, ตาย ปน อยุตฺตวาทิตา **กลิสาสนํ**ฯ ตํ **อาโรเปตฺกาโม** วิภาเวตุกาโม ฯ **เย** กมฺมํ กตํ อกตํ วาติ **น ชานนฺติ, เต กถํ** ตํ เอทิสนฺติ **ชานิสฺสนฺติ**ฯ เย จ กมฺมํ ปเภทโต น ชานนฺติ, เต กถํ ตสฺส วิปากํ ชานิสฺสนฺติ; วิปากปริโยสิตภาวํ ชานิสฺสนฺติ, เย จ ปาปสฺส กมฺมสฺส ปฏิปกฺขเมว น ชานนฺติ; เต กถํ ตสฺส ปหานํ กุสลกมฺมสฺส จ สมฺปาทนวิธิํ ชานิสฺสนฺตีติ อิมมตฺถํ ทเสฺสโนฺต, **“อุตฺตริ ปุจฺฉายปิ เอเสว นโย”**ติ อาหฯ

๒. กิญฺจาปิ **จูฬทุกฺขกฺขเนฺธปิ,** (ม. นิ. ๑.๑๘๐) **“เอวํ สเนฺต”**ติ อิมินา เตสํ นิคณฺฐานํ อชานนภาโว เอว อุชุกํ ปกาสิโต เหฏฺฐา เทสนาย ตถา ปวตฺตตฺตาฯ ตถา หิ **อฏฺฐกถายํ** (ม. นิ. อฏฺฐ. ๑.๑๘๐) วุตฺตํ – ‘‘เอวํ สเนฺตติ ตุมฺหากํ เอวํ อชานนภาเว สตี’’ติ, ตถาปิ ตตฺถ อุปริเทสนาย สมฺพโนฺธ เอวมโตฺถ วุจฺจมาโน ยุชฺชติ, น อญฺญถาติ ทเสฺสตุํ อิธ, **“มหานิคณฺฐสฺส วจเน สเจฺจ สเนฺตติ อโตฺถ”**ติ วุตฺตํฯ **เอตฺตกสฺส ฐานสฺสา**ติ ยถาวุตฺตสฺส ปญฺจปริมาณสฺส การณสฺสฯ

๓. อเนกวารํ วิสรญฺชนํ อิธ คาฬฺหาปเลปนํ, น สาฏกสฺส วิย ลิตฺตตาติ อาห – **“พหลู ป…เป…. ลิเตฺตน วิยา”**ติฯ **วุตฺตเมว,** น ปุน วตฺตพฺพํ, ตตฺถ วุตฺตนเยเนว เวทิตพฺพนฺติ อธิปฺปาโยฯ

อิเมสํ นิคณฺฐานํ ตาทิสสฺส เตสํ อภาวโต, **“ชานนกาโล สิยา”**ติ ปริกปฺปวเสน วทติฯ เตน เอวํ ชานิตุํ เตหิ สกฺกา สิยา, เตสญฺจ ทสฺสนํ สจฺจํ สิยาฯ ยสฺมา เตสํ ทสฺสนํ อสจฺจํ, ตสฺ

มา เต น ชานิํสูติ ทเสฺสติฯ **จตูสุ กาเลสู**ติ วณมุขสฺส ปริกนฺตนกาโล, สลฺลสฺส เอสนกาโล, อพฺพุหนกาโล, วณมุเข อคทงฺคารโอทหนกาโลติ อิเมสุ จตูสุ กาเลสุฯ **สุทฺธเนฺต**ติ สุทฺธโกฏฺฐาเส, ทุกฺขสฺส อนวเสสโต นิชฺชีรณเฏฺฐน นิทฺทุกฺขภาเวติ อโตฺถฯ **เอกาย อุปมายา**ติ, ‘‘สเลฺลน วิทฺธสฺส หิ วิทฺธกาเล เวทนาย ปากฏกาโล วิย’’ติ อิมาย เอกาย อุปมายฯ **ตโย อตฺถา**ติ ปุเพฺพ อหุวมฺหา วา โน วา, ปาปกมฺมํ อกริมฺหา วา โน วา, เอวรูปํ วา ปาปกมฺมํ อกริมฺหาติ อิเม ตโย อตฺถาฯ **จตูหิ อุปมาหี**ติ วณมุขปริกนฺตนาทีหิ จตูหิ อุปมาหิฯ **เอโก อโตฺถ**ติ, ‘‘เอตฺตกํ ทุกฺขํ นิชฺชิณฺณ’’นฺติอาทินา วุโตฺต เอโก อโตฺถฯ โส หิ ทุกฺขนิชฺชีรณภาวสามญฺญา เอโก อโตฺถติ วุโตฺตฯ

๔. **อิเม ปน** นิคณฺฐาฯ อาสงฺกาย **วิโทฺธสฺมีติ สญฺญํ อุปฺปาเทตฺวาฯ ปจฺจาหริตุ**นฺติ ปจฺจาวตฺติตุํ, ปริหริตุนฺติ อโตฺถฯ

๕. **อตีตวาทํ สทฺทหนฺตาน**นฺติ, ‘‘อตฺถิ โข, โภ, นิคณฺฐา ปุเพฺพ ปาปกมฺมํ กต’’นฺติ เอวํ อตีตํสํ อารพฺภ ปวตฺตํ มหานิคณฺฐสฺส วาทํ สทฺทหนฺตานํฯ **ภูตตฺตา**ติ ยถาภูตตฺตา กิํ อวิปรีตเมว อตฺถํ อารมฺมณํ กตฺวา ปวตฺตาติ ปุจฺฉติฯ เสสปเทสุปิ เอเสว นโยฯ สห ธเมฺมนาติ สหธโมฺม, โส เอว **สหธมฺมิโก** ยถา ‘‘เวนยิโก’’ติ (อ. นิ. ๘.๑๑; ปารา. ๘)ฯ ‘‘ธโมฺม’’ติ เอตฺถ การณํ อธิเปฺปตนฺติ อาห – **‘‘สเหตุกํ สการณ’’**นฺติฯ ปฏิหรติ ปฏิวเตฺตตีติ ปฏิหาโร, วาโท เอว ปฏิหาโร **วาทปฏิหาโร;** ตํ, อุตฺตรนฺติ อโตฺถฯ เตนาห – **‘‘ปจฺจาคมนกวาท’’**นฺติ, โจทนํ ปริวเตฺตตฺวา ปฏิปากติกกรณนฺติ อโตฺถฯ **เตส**นฺติ อิทํ อาวุตฺติวเสน คเหตพฺพํ, ‘‘เตสํ สทฺธาเฉทกวาทํ นาม เตสํ ทเสฺสตี’’ติฯ

๖. **อวิชฺชา อญฺญาณา สโมฺมหา**ติ ปริยายวจนเมตํฯ **อวิชฺชา**ติ วา อวิชฺชาย กรณภูตายฯ **อญฺญาเณนา**ติ อชานเนนฯ **สโมฺมเหนา**ติ สมฺมุยฺหเนน มหามูฬฺหตายฯ สามํเยว โอปกฺกมิกา เอตรหิ อตฺตโน อุปกฺกมเหตุ ทุกฺขเวทนํ เวทิยมานํ – ‘‘ยํกิญฺจายํ…เป.… ปุเพฺพกตเหตู’’ติ **วิปรีตโต สทฺทหถ**ฯ ปุเพฺพกตเหตุวาทสญฺญิตํ **วิปลฺลาสคฺคาหํ คณฺหถ**ฯ

๗. **ทิฏฺฐธโมฺม วุจฺจติ** ปจฺจกฺขภูโต, ตตฺถ เวทิตพฺพํ ผลํ **ทิฏฺฐธมฺมเวทนียํ**ฯ เตนาห – **‘‘อิมสฺมิํเยว อตฺตภาเว วิปากทายก’’**นฺติฯ **ปโยเคนา**ติ กายิเกน ปโยเคน วา วาจสิเกน วา ปโยเคนฯ **ปธาเนนา**ติ ปทหเนน เจตสิเกน อุสฺสาหเนนฯ อาสเนฺน ภวนฺตเร วิปาเจตุํ น สกฺกา, ปเคว ทูเรติ ทเสฺสตุํ, **‘‘ทุติเย วา ตติเย วา อตฺตภาเว’’**ติ วุตฺตํฯ นิพฺพตฺตกภาวโต สุขเวทนาย หิตนฺติ **สุขเวทนียํ**ฯ สา ปน วิปากเวทนาภาวโต เอกนฺตโต อิฏฺฐารมฺมณา เอว โหตีติ อาห **‘‘อิฏฺฐารมฺมณวิปากทายก’’**นฺติฯ **วิปรีต**นฺติ อนิฏฺฐารมฺมณวิปากทายกํฯ **นิปฺผเนฺน**ติ สทฺธิํ อเญฺญน กเมฺมน นิพฺพเตฺตฯ **สมฺปรายเวทนียสฺสา**ติ อุปปชฺชเวทนียสฺส อปราปริยเวทนียสฺสฯ **เอวํ สเนฺตปี**ติ กามํ ปริปกฺกเวทนียนฺติ ทิฏฺฐธมฺมเวทนียเมว วุจฺจติ, ตถาปิ อเตฺถตฺถ อติสโย ทิฏฺฐธมฺมวิเสสภาวโต ปริปกฺกเวทนียสฺสาติ ทเสฺสตุํ, **‘‘อยเมตฺถา’’**ติ อาทิ วุตฺตํฯ ยสฺมิํ ทิวเส กตํ, ตโต **สตฺตทิวสพฺภนฺตเร**ฯ

ตตฺราติ ตสฺมิํ ปริปกฺกเวทนียกมฺมสฺส สตฺตทิวสพฺภนฺตเร วิปากทาเนฯ **เอกวารํ กสิตฺวา นิสีทิ** ฉาตชฺฌโตฺต หุตฺวาฯ **อาคจฺฉนฺตี อาห** – ‘‘อุสฺสูเร ภตฺตํ อาหรียิตฺถา’’ติ โทมนสฺสํ อนุปฺปาเทตฺวา ยถา กตปุญฺญํ อนุโมทติฯ **วิโชฺชตมานํ ทิสฺวา,** ‘‘กิํ นุ โข อิทมฺปิ ตปฺปกาโร, มม จิตฺตวิกปฺปมตฺตํ, อุทาหุ สุวณฺณเมวา’’ติ วีมํสโนฺต **ยฎฺฐิยา ปหริตฺวา**ฯ

วาฬียกฺขสญฺจรณตฺตา ราชคหุปจารสฺส **นคเร สหสฺสภณฺฑิกํ จาเรสุํ**ฯ อุปฺปนฺนราโค **จูฬาย ฑํสิฯ รโญฺญ อาจิกฺขิตฺวา**ติ ตํ ปวตฺตึ รโญฺญ อาจิกฺขิตฺวาฯ **มลฺลิกาย วตฺถุ** ธมฺมปทวตฺถุมฺหิ (ธ. ป. อฏฺฐ. ๒.มลฺลิกาเทวีวตฺถุ) อาคเตน นเยน กเถตพฺพํฯ

มรณสนฺติเกปิ กตํ, ปเคว ตโต ปุเรตรํ อตีตตฺตภาเวสุ จ กตํฯ **อิธ นิพฺพตฺติตวิปาโกติ วุตฺต** อวสฺสํภาวิภาวโตฯ **สมฺปรายเวทนียเมว** ภวนฺตเร วิปากทายกภาวโตฯ **อิธ นิพฺพตฺติตคุโณเตฺวว วุตฺต,** น อิธ นิพฺพตฺติตวิปาโกติ วิมุตฺติภาวโตฯ **ปริปกฺกเวทนียนฺติ เวทิตพฺพํ** เหฏฺฐา วุตฺตปริปกฺกเวทนียลกฺขณานติวตฺตนโตฯ **สพฺพลหุํ ผลทายิกา**ติ เอเตน ผลุปฺปาทนสมตฺถตาโยเคน กมฺมสฺส ปริปกฺกเวทนียตาติ ทเสฺสติฯ

จตุปฺปญฺจกฺขนฺธผลตาย **สญฺญาภวูปคํ** กมฺมํ **พหุเวทนีย**นฺติ วุตฺตํฯ เอกขนฺธผลตฺตา **อสญฺญาภวูปคํ** กมฺมํ **อปฺปเวทนียํ**ฯ เกจิ ปน, ‘‘อรูปาวจรกมฺมํ พหุกาลํ เวทิตพฺพผลตฺตา พหุเวทนียํ, อิตรํ อปฺปเวทนียํฯ รูปารูปาวจรกมฺมํ วา พหุเวทนียํ, ปริตฺตกมฺมํ อปฺปเวทนีย’’นฺติ วทนฺติฯ **สวิปากํ กมฺม**นฺติ ปจฺจยนฺตรสมวาเย วิปากุปฺปาทนสมตฺถํ, น อารทฺธวิปากเมวฯ **อวิปากํ กมฺม**นฺติ ปจฺจยเวกเลฺลน วิปจฺจิตุํ อสมตฺถํ อโหสิกมฺมาทิเภทํฯ

๘. **ทิฏฺฐธมฺมเวทนียาทีน**นฺติ ทิฏฺฐธมฺมเวทนียาทีนํ ทสนฺนํ กมฺมานํ อุปกฺกเมน กมฺมานํ อญฺญาถาภาวสฺส อนาปาทนียตฺตา ยถาสภาเวเนว กมฺมานิ ติฏฺฐนฺติฯ ตตฺถ นิคณฺฐานํ อุปกฺกโม นิปฺปโยชโนติ อาห **‘‘อผโล’’**ติฯ นิคณฺฐานํ ปทหนสฺส มิจฺฉาวายามสฺส นิปฺผลภาวปฺปเวทโน **ปธานเจฺฉทกวาโทฯ ปเรหิ วุตฺตการเณหี**ติ เยหิ การเณหิ นิคณฺฐานํ วาเทสุ โทสํ ทเสฺสนฺติฯ เตหิ ปเรหิ วุตฺตการเณหิฯ น หิ ลกฺขณยุเตฺตน เหตุนา วินา ปรวาเทสุ โทสํ ทเสฺสตุํ สกฺกาฯ เตนาห **‘‘สการณา หุตฺวา’’**ติฯ **นิคณฺฐานํ วาทา จ อนุวาทา จา**ติ นิคเณฺฐหิ วุจฺจมานา สกสกสมยปฺปเวทิกา วาทาเจว สาวเกหิ วุจฺจมานา เตสํ อนุวาทา จฯ **วิญฺญูหิ ครหิตพฺพํ การณํ อาคจฺฉนฺตี**ติ, ‘‘อยเมตฺถ โทโส’’ติ ตตฺถ ตตฺถ วิญฺญูหิ ปณฺฑิเตหิ ครหารหํ การณํ อุปคจฺฉนฺติ, ปาปุณนฺตีติ อโตฺถฯ **ตสฺสโตฺถ**ติอาทีสุ อยํ สเงฺขปโตฺถ , ‘‘วุตฺตนเยน ปเรหิ วุเตฺตน การเณน สการณา หุตฺวา โทสทสฺสนวเสน นิคณฺฐานํ วาทา อนุปฺปตฺตา, ตโต เอว ตํ วาทํ อปฺปสาทนียภาวทสฺสเนน โสเสนฺตา เหตุสมฺปตฺติโวหารสุกฺขเนน มิลาเปนฺตา ทุกฺกฏกมฺมการิโนติอาทโย ทส คารยฺหาปเทสา อุปคจฺฉนฺตี’’ติฯ

๙. **สงฺคติภาวเหตู**ติ ตตฺถ ตตฺถ ยทิจฺฉาย สมุฏฺฐิตสงฺคตินิมิตฺตํฯ สา ปน สงฺคติ นิยติลกฺขณาติ อาห **‘‘นิยติภาวการณา’’**ติฯ อเจฺฉชฺชสุตฺตาวุตอเภชฺชมณิ วิย หิ ปฏินิยตตา นิยติปวตฺตีติฯ **ฉฬภิชาติเหตู**ติ กณฺหาภิชาติ นีลาภิชาติ โลหิตาภิชาติ หลิทฺทาภิชาติ สุกฺกาภิชาติ ปรมสุกฺกาภิชาตีติ อิมาสุ อภิชาตีสุ ชาตินิมิตฺตํฯ **ปาปสงฺคติกา**ติ นิหีนสงฺคติกาฯ

๑๐. **อนทฺธภูต**นฺติ เอตฺถ อธิ-สเทฺทน สมานโตฺถ **อทฺธ**-สโทฺทติ อาห – **‘‘อนทฺธภูตนฺติ อนธิภูต’’**นฺติฯ ยถา อาปายิโก อตฺตภาโว มหตา ทุเกฺขน อภิภุยฺยติ, น ตถา อยนฺติ อาห – **‘‘ทุเกฺขน อนธิภูโต นาม มนุสฺสตฺตภาโว วุจฺจตี’’**ติฯ ‘‘อเจลโก โหตี’’ติอาทินา (ที. นิ. ๑.๓๙๔) วุตฺตาย **นานปฺปการาย ทุกฺกรการิกาย** กิลมเถนฯ ยทิ เอวํ กถํ ธุตงฺคธราติ อาห **‘‘เย ปนา’’**ติอาทิฯ **นิยฺยานิกสาสนสฺมิญฺหิ วีริย**นฺติ วิวฏฺฏสนฺนิสฺสิตํ กตฺวา ปวตฺติยมานํ วีริยํ สรีรํ เขทนฺตมฺปิ **สมฺมาวายาโม นาม โหติ** ญายารทฺธภาวโตฯ

เถโรติ เอตฺถ อาคตมหารกฺขิตเตฺถโรฯ **ติโสฺส สมฺปตฺติโย** มนุสฺสเทวนิพฺพานสมฺปตฺติโย, สีลสมาธิปญฺญาสมฺปตฺติโย วาฯ **ขุรเคฺคเยวา**ติ ขุเร สีสเคฺค เอว, ขุเร สีสคฺคโต อปนีเต

เอวาติ อธิปฺปาโยฯ **อยนฺ**ติ, ‘‘อิสฺสรกุเล นิพฺพตฺต’’ติอาทินา วุตฺโตฯ น สเพฺพ เอว สกฺการ ปุพฺพกํ ปพฺพชิตฺวา อรหตฺตํ ปาปุณนฺตีติ อาห **‘‘โย ทาสิกุจฺฉิย’’**นฺติอาทิฯ **รชตมุทฺทิกนฺ**ติ รชตมยํ องฺคุลิมุทฺทิกํฯ **โครกปิยงฺคุมตฺเตนปี**ติ กปิตฺถฉลฺลิกงฺคุปฺปุผคนฺธมตฺเตนปิฯ

ธเมฺมน ญาเยน อาคตสุขํ ธมฺมสุขนฺติ อาห – **‘‘สงฺฆโต วา…เป…. ปจฺจยสุข’’**นฺติฯ **อมุจฺฉิโต**ติ อนชฺฌาปโนฺนฯ อิทานิ ตํ อนชฺฌาปนฺนตํ ตสฺส จ ผลํ ทเสฺสตุํ **‘‘ธมฺมิกํ หิ’’**ติอาทิ วุตฺตํฯ **อิมสฺสา**ติ สมุทยสฺสฯ โส หิ ปญฺจกฺขนฺธสฺส ทุกฺขสฺส การณภูตตฺตา อาสโนฺน ปจฺจ โกฺข กตฺวา วุโตฺตฯ เตนาห **‘‘ปจฺจุปฺปนฺนาน’’**นฺติอาทิฯ **สงฺขารนฺ**ติ ยถารทฺธาย สาติสยํ กรณโต สงฺขารนฺติ ลทฺธนามํ พลววีริยํ อุโสฺสฬฺหิํฯ **ปทหโต**ติ ปยุญฺชนฺตสฺส ปวเตฺตนฺตสฺสฯ **มเคฺคน วิราโค โหตี**ติ อริยมเคฺคน ทุกฺขนิทานสฺส วิรชฺชนา โหติฯ เตนาห **‘‘อิทํ วุตฺตํ โหตี’’**ติฯ **อิมินา สุขาปฏิปทา ขิปฺปาภิญฺญา กถิตา** อกสิเรเนว สีฆตรํ มคฺคปชานตาย โพธิตตฺตาฯ **มชฺฌตฺตตาการโร**ติ วีริยูเปกฺขมาหฯ **สงฺขารํ ตตฺถ ปทหตี**ติ ปธานสงฺขารํ ตตฺถ ทุกฺขนิทานสฺส วิรชฺชนนิมิตฺตํ วิรชฺชนตฺถํ ปทหติฯ กถํ? **มคฺคปฺปธาเนน** จตุกิจฺ จปฺปธาเน อริยมเคฺค วายาเมน **ปทหติ** วายมติฯ **อชฺฌุเปกฺขโต**ติ วีริยสฺส อนจฺจารทฺธนาติ สิถิลตาย วีริยสมตาโยชเน พฺยาปารากรเณน อชฺฌุเปกฺขโตฯ เตนาห **‘‘อุเปกฺขํ ภาเวนฺตสฺสา’’**ติฯ อุเปกฺขาภาวนา จ นาเมตฺถ ตถาปวตฺตา อริยมคฺคภาวนา เอวาติ อาห – **‘‘มคฺคภาวนาย ภาเวตี’’**ติฯ

เอตฺถ จ เอวํ ปาฬิยา ปทโยชนา เวทิตพฺพา, – ‘‘โส เอวํ ปชานาติฯ กถํ? สงฺขารํ เม ปทหโต สงฺขารปทหนา อิมสฺส ทุกฺขนิทานสฺส วิราโค โหติ , อชฺฌุเปกฺขโต เม อุเปกฺขนา อิมสฺส ทุกฺขนิทานสฺส วิราโค โหตี’’ติฯ ปฏิปชฺชมานสฺส จายํ ปุพฺพภาควีมํสสฺสาติ ค เหตพฺพํฯ ตตฺถ **สงฺขารปฺปธานา**ติ สมฺมสนปเทน สุเขเนว ขิปฺปตรํ ภาวนาอุสฺสุกฺกาปนวีริยํ ทสฺสิตนฺติ สุขาปฏิปทา ขิปฺปาภิญฺญา ทสฺสิตาฯ **อชฺฌุเปกฺขโต**ติ เอตฺถ กสฺสจิ นาติทฬฺหํ กตฺวา ปวตฺติตวีริเยนปิ ทุกฺขนิทานสฺส วิราโค โหติ วิปสฺสนมนุยุญฺชตีติ ทสฺสิตํฯ อุภยตฺถาปิ จตุตฺถีเยว ปฏิปทา วิภาวิตาติ ทฎฺฐพฺพํฯ อิทานิ, ‘‘ยสฺส หิ ขฺวาสฺส…เป…. อุเปกฺขํ ตตฺถ ภาเวตี’’ติ วาเรหิ ตาสํเยว ปฏิปทานํ วเสน เตสํ ปุคฺคลานํ ปฏิปตฺติ ทสฺสิตาฯ วฏฺฏทุกฺขนิทานสฺส ปริชิณฺณํ อิเมหิ วาเรหิ ทุกฺขกฺขโย วิภาวิโตฯ

๑๑. พทฺธจิโตฺตติ สมฺพทฺธจิโตฺตฯ **พหลจฺฉโนฺท**ติ พหลตณฺหาฉโนฺทฯ **อติจริตฺวา**ติ อติกฺกมิตฺวาฯ นฎฺสตฺถวิธินา นจฺจนกา **นฎา, นจฺจกา** อิตเรฯ **โสมนสฺสํ อุปฺปชฺชติ,** ‘‘อีทิสํ นาม อิตฺถิํ ปริจฺจชิ’’นฺติฯ **ฉิชฺชา**ติ ทฺวิธา โหตุฯ **ภิชฺชา**ติ ภิชฺชตุฯ ‘‘ฉิชฺช วา ภิชฺชวา’’ติ ปททฺวเยนปิ วินาสเมว วทติฯ **ญตฺวา**ติ ปุพฺพภาคญาเณน ชานิตฺวาฯ **ตทุภยนฺ**ติ สงฺขารปท หนอุเปกฺขาภาวนํฯ

๑๒. เปเสนฺตสฺสาติ วายมนฺตสฺสฯ **ตํ สนฺธายา**ติ ทุกฺขาย ปฏิปทาย นิยฺยานตํ สนฺธายฯ

อุสุการโร วิย โยคี เตชนสฺส วิย จิตฺตสฺส อุชุกรณโตฯ โคมุตฺต**วงฺกํ,** จนฺทเลขา**กุฏิลํ,** นงฺคลโกฏิ**ชิมฺหํ** จิตฺตํฯ **อลาตา วิย วีริยํ** อาตาปน-ปริตาปนโตฯ **กญฺจิกเตลํ วิย สทฺธา** สิ เนหนโตฯ **นมนทณฺฑโก วิย โลกุตฺตรมโคฺค** นิพฺพานารมฺมเณ จิตฺตสฺส นามนโตฯ **โลกุตฺตรมเคฺคน** จิตฺตสฺส **อุชุกรณํ** ภาวนาภิสมยโต ทฎฺฐพฺพํฯ อนฺตทฺวยวชฺชิตา มชฺฌิมา ปฏิปตฺตีติ กตฺวา **กิเลสคณวิชฺฌนํ** ปหานาภิสมโยฯ อิตรา ปน ปฏิปทา ทนฺธาภิญฺญาติ อิเมสํ ทฺวินฺ นํ ภิกฺขูนํ **อิมาสุ ทฺวีสุ** ยถาวุตฺตาสุ ขิปฺปาภิญฺญาสุ **กถิตาสุ, อิตราปิ กถิตาว โหนฺติ** ลกฺขณ

หารนเยน ปฏิปทาสามญฺญโตฯ **สหาคมนียาปิ วา ปฏิปทา กถิตาว,** ‘‘น เหว อนทฺธภูตํ อตฺถาน’’นฺติอาทินา ปุพฺพภาคปฏิปทาย กถิตตฺตาฯ ‘‘อาคมนียปฏิปทา ปน น กถิตา’’ติ อิทํ สวิเสสํ อชฺฌุเปกฺขสฺส อกถิตตํ สนฺธาย วุตฺตนฺติ ทฏฺฐพฺพํฯ **นิกฺขมนเทสน**นฺติ นิกฺขมนุปายํ เทสนํฯ เสสํ สุวิเญฺญยฺยเมวฯ

เทวทหสุตฺตวณฺณนาย ลีนตฺถปฺปกาสนา สมตฺตาฯ

๒. ปญฺจตฺตยสุตฺตวณฺณนา

๒๑. **เอเก**ติ เอตฺถ เอก-สโทฺท อญฺญโตฺถ, น คณนาทิอโตฺถติ ตํ ทเสฺสโนฺต **‘‘เอก เจฺจ’’**ติ อาหฯ ยํ ปน ปาฬิยํ ‘‘สนฺตี’’ติ วุตฺตํฯ เตน เตสํ ทิฏฺฐิคติกานํ วิชฺชมานตาย อวิจฺฉินฺน ตา; ตโต จ เนสํ มิจฺฉาคหณโต สิถิลกรณวิเวจเนหิ อตฺตโน เทสนาย กิจฺจการิตา อวิตถตา จ ทีปิตา โหติฯ ปรมตฺถสมณพฺราหฺมเณสุ อปรนฺตกปฺปิกตาย เลโสปิ นตฺถีติ อาห **‘‘ปริพฺพ ชุปคตภาเวนา’’**ติอาทิฯ สสฺสตาทิวเสน อปรนฺตํ กเปฺปนฺตีติ อปรนฺตกปฺปิโน, เต เอว **อปรนฺ ตกปฺปิกา**ฯ ยสฺมา เตหิ อปรนฺตํ ปุริมตรสิเทฺธหิ ตณฺหาทิฏฺฐิกเปฺปหิ กเปฺปตฺวา อาเสวนพลว ตาย จ วิกเปฺปตฺวา อปรภาคสิเทฺธหิ อภินิเวสภูเตหิ ตณฺหาทิฏฺฐิคฺคาเหหิ คณฺหนฺติ อภินิวิสนฺ ติ ปรามสนฺติ; ตสฺมา วุตฺตํ – **‘‘อปรนฺตํ กเปฺปตฺวา วิกเปฺปตฺวา คณฺหนฺตี’’**ติฯ ตณฺหุปาทา นวเสน กปฺปนคหณานิ เวทิตพฺพานิฯ ตณฺหาปจฺจยา หิ อุปาทานํฯ **วุตฺตมฺปิ เจตํ** มหานิเทฺท เส **อุทฺทานโต** สเงฺขปโตฯ **ตณฺหาทิฏฺฐิวเสนา**ติ ตณฺหาย ทิฏฺฐิยา จ วเสนฯ ทิฏฺฐิยา วา อุ ปนิสฺสยภูตาย สหชาตาย อภินนฺทนกาย จ ตณฺหาย สสฺสตาทิอาการเรน อภินิวิสนฺตสฺส มิจฺฉาคาหสฺส จ วเสนฯ อนาคตธมฺมวิสยาย อธิเปฺปตตฺตา อนาคตกาลวาจโก อิธ **อปร**-ส โทฺทฯ รูปาทิขนฺธวินิมุตฺตสฺส กปฺปนวตฺถุโน อภาวา **อนฺต**-สโทฺท ภาควาจโกติ อาห – **‘‘อนาคตํ ขนฺธโกฏฺฐาส’’**นฺติฯ **กเปฺปตฺวา**ติ จ ตสฺมิํ อปรเนฺต ตณฺหาย นาภินิเวสานํ สมตฺ ตนํ ปรินิฏฺฐาปนมาหฯ **ฐิตา**ติ ตสฺสา ลทฺธิยา อวิชหนํฯ

อนุคตาติ อารมฺมณกรณวเสน อนฺ อนฺ คตา อปรเนฺต ปวตฺตาฯ **อารพฺภา**ติ อาลมฺพิตฺ วาฯ วิสโย หิ ตสฺสา ทิฏฺฐิยา อปรโนฺตฯ วิสยภาวโต เอว หิ โส ตสฺสา อาคมนฏฺฐานํ อา รมฺมณปจฺจโย จาติ วุตฺตํ **‘‘อาคมฺม ปฏิจฺจา’’**ติฯ **อธิวจนปทานี**ติ ปญฺญตฺติปทานิ, ทาสาที สุ สิริวฑฺฒกาทิสโทฺท วิย วจนมตฺตเมว อธิการํ กตฺวา ปวตฺติยา อธิวจนํ ปญฺญตฺติฯ อถ วา อธิ-สโทฺท อุปริภาเว, วุจฺจตีติ วจนํ, อุปริ วจนํ **อธิวจนํ,** อุปาทานภูตรูปาทีนํ อุปริ ปญฺญาปิย มานา อุปาทาปญฺญตฺตีติ อโตฺถ, ตสฺมา ปญฺญตฺติทีปกปทานีติ อโตฺถฯ ปญฺญตฺติมตฺตเญฺหตํ วุจฺจติ, ยทิทํ, ‘‘อตฺตา โลโก’’ติ จ, น รูปเวทนาทโย วิย ปรมโตฺถฯ อธิกวุตฺติตาย วา **อธิมุตฺติ โยติ ทิฏฺฐิโย วุจฺจนฺติ**ฯ อธิกเญฺหิ สภาวธเมฺมสุ สสฺสตาทิํ ปกติอาทิํ ทฺรพฺยาทิํ ชีวาทิํ กายา ทิญฺจ อภูตมตฺถํ อชฺฌาโรเปตฺวา ทิฏฺฐิโย ปวตฺตนฺตีติฯ **อภิวทนฺตี**ติ, ‘‘อิทเมว สจฺจํ โมฆ มญฺญ’’นฺติ อภินิวิสิตฺวา วทนฺติ, ‘‘อยํ ธโมฺม, นายํ ธโมฺม’’ติอาทินา วิวทนฺติฯ อภิวทนกิริยาย อชฺชาปิ อวิเจฺฉทภาวทสฺสนตฺถํ วตฺตมานกาลวจนํฯ

สญฺญา เอตสฺส อตฺถีติ สญฺญีติ อาห **‘‘สญฺญาสมงฺคี’’**ติฯ นตฺถิ เอตสฺส โรโค ภโงฺคติ **อโรโค**ติ อโรคสทฺทสฺส นิจฺจปริยายตา เวทิตพฺพาฯ โรครหิตตาสีเสน วา นิพฺพิการตาย นิจฺ จตํ ปฏิชานาติ ทิฏฺฐิคติโกติ อาห **‘‘อโรโคติ นิโจฺจ’’**ติฯ **อิมินา**ติ, ‘‘สญฺญี อตฺตา อโรโค ปรํ มรณา’’ติ อิมินา วจเนนฯ **โสฬส สญฺญีวาทา**ติ – รูปีจตุกฺกํ, อรูปีจตุกฺกํ, อนฺตวาจตุกฺกํ, เอ กนฺตสุขีจตุกฺกนฺติ – อิเมสํ จตุนฺนํ จตุกฺกานํ วเสน โสฬส สญฺญีวาทา กถิตาฯ อิเมสฺเยว ปุริ มานํ ทฺวินฺนํ จตุกฺกานํ วเสน อฏฺฐ สญฺญีวาทา อฏฺฐ จ เนวสญฺญีนาสญฺญีวาทา เวทิตพฺพาฯ

สตฺต อุเจฺฉทวาทาติ มนุสฺสตฺตภาเว กามาวจรเทวตฺตภาเว รูปาวจรเทวตฺตภาเว จตุพฺพิธารุปฺปตฺตภาเว จวิตฺวา สตฺตสฺส อุเจฺฉทปญฺญาปนวเสน สตฺต อุเจฺฉทวาทา กถิตาฯ อสโต วินาสาสมฺภวโต อตฺถิภาวนิพนฺธโน อุเจฺฉทวาโทติ วุตฺตํ **“สโตติ วิชฺชมานสฺสา”**ติฯ ยาวายํ อตฺตา น อุจฺฉิชฺชติ, ตาว วิชฺชติ เอวาติ คหณโต นิรุทยวินาโส อิธ อุเจฺฉโทติ อธิเปฺปโตติ อาห **“อุปเจฺฉท”**นฺติฯ วิเสเสน นาโส **วินาโส,** อภาโว, โส ปน มํสจกฺขุ-ปญฺญาจกฺขุ-ทสฺสนปถาติกฺกโมวาติ อาห **“อทสฺสน”**นฺติฯ อทสฺสเน หิ นาส-สโทฺท โลเก นิรุโฬฺหฯ ***ภววิคม***นฺติ สภาวาปคมนํ โย หิ นิรุทยวินาสวเสน อุจฺฉิชฺชติ, น โส อตฺตโน สภาเวเนว ติฏฺฐติฯ

ปญฺจ ทิฏฺฐธมฺมนิพฺพานวาทาติ ปญฺจกามคุณสุขมนุโภควเสน จตุพฺพิธรูปชฺฌานสุขปริโภควเสน จ ทิฏฺฐธเมฺม นิพฺพานปฺปตฺติปญฺญาปนวาทาฯ **ทิฏฺฐธโมฺม**ติ ทสฺสนภูเตน ญาเณน อุปลทฺธธโมฺมฯ ตตฺถ โย อนินฺทฺริยวิสโย, โสปิ สุปากฏภาเวน อินฺทฺริยวิสโย วิย โหตีติ อาห – **“ทิฏฺฐธโมฺมติ ปจฺจกฺขธโมฺม วุจฺจตี”**ติฯ เตเนว จ, **“ตตฺถ ตตฺถ ปฏิลทฺธอตฺตภาวเสฺสตํ อธิวจน**”นฺติ วุตฺตํฯ **สญฺญีติ อาทิวเสน ตีหากาเรหิ สนฺต**นฺติ สญฺญี อสญฺญี เนวสญฺญีนาสญฺญีติ อิเมหิ อาการเรหิ วิชฺชมานํ, สทา อุปลพฺภมานํ สสฺสตนฺติ อโตฺถฯ **สญฺญี อตฺตา**ติอาทีนิ ตีณิ ทสฺสนานิฯ **สนฺตอตฺถวเสน เอก**นฺติ สสฺสตสฺส อตฺตโน วเสน เอกํ ทสฺสนํฯ **อิตรานิ เทฺว**ติ อุเจฺฉทวาท-ทิฏฺฐธมฺมนิพฺพานวาทสญฺญีตานิ เทฺว ทสฺสนานิฯ **ตีณิ หุตฺวา ปญฺจ โหนฺตี**ติ อิทํ, ‘‘สนฺตอตฺถวเสน เอก’’นฺติ สงฺคหวเสน วุตฺตสฺส สญฺญีติ อาทิวิภาควเสน วุตฺตตฺตา สุวิเญฺญยฺยนฺติ อฏฺฐกถายํ น อุทฺธฏํฯ

๒๒. รูปี วาติ เอตฺถ (ที. นิ. ฏี. ๑.๗๖-๗๗) ยทิ รูปํ อสฺส อตฺถีติ รูปีติ อยมโตฺถ อธิเปฺปโตฯ เอวํ สติ รูปวินิมุเตฺตน อตฺตนา ภวิตพฺพํ สญฺญาย วิย รูปสฺสปิ อตฺตนิยตฺตาฯ น หิ สญฺญี อตฺตาติ เอตฺถ สญฺญา อตฺตาฯ ตถา หิ วุตฺตํ **สุมงฺคลวิลาสินิยํ** (ที. นิ. อฏฺฐ. ๑.๗๖-๗๗) ‘‘ตตฺถ ปวตฺตสญฺญญฺจสฺส สญฺญาติ คเหตฺวาติ วุตฺต’’นฺติฯ เอวํ สเนฺต, ‘‘กสิณรูปํ อตฺตาติ คณฺหาตี’’ติ อิทํ กถนฺติ? น โข ปเนตํ เอวํ ทฏฺฐพฺพํ – ‘‘รูปํ อสฺส อตฺถีติ รูปี’’ติ, อถ โข ‘‘รุปฺปน สีโล รูปี’’ติฯ รุปฺปนเญฺจตฺถ รูปสริกฺขตาย กสิณรูปสฺส วฑฺฒิตาวฑฺฒิตกาลวเสน วิเสสาปตฺติ, สา จ นตฺถีติ น สกฺกา วตฺตุํ ปริตฺตวิปุลตาทิวิเสสสพฺภาวโตฯ ยทิ เอวํ อิมสฺส วาทสฺส สสฺสตทิฏฺฐิสงฺคโห น ยุชฺชตีติ? โน น ยุชฺชติ กายเภทโต อุทฺธํ อตฺตโน นิพฺพิการตาย เตน อธิเปฺปตตฺตาฯ ตถา หิ วุตฺตํ **“อโรโค ปรํ มรณา”**ติฯ อถ วา ‘‘รูปํ อสฺส อตฺถีติ รูปี’’ติ วุจฺจมาเนปิ น โทโสฯ กปฺปนาสิเทฺธนปิ หิ เภเทน สามินิเทฺทสทสฺสนโต ยถา ‘‘สิลาปุตฺตกสฺส สรีร’’นฺติ ฯ รุปฺปนํ วา รุปฺปนสภาโว รูปํ, ตํ เอตสฺส อตฺถีติ **รูปี,** อตฺตา ‘‘รูปิโน ธมฺมา’’ติอาทีสุ (ธ. ส. ๑๑ ทุกมาติกา) วิยฯ เอวญฺจ กตฺวา รูปสภาวตฺตา อตฺตโน ‘‘รูปํ อตฺตา’’ติ วจนํ ญายาคตเมวาติ **“กสิณรูปํ อตฺตาติ คณฺหาตี”**ติ วุตฺตํฯ **อรูปิ**นฺติ เอตฺตาปิ วุตฺตนยานุสาเรน ยถารหํ อโตฺถ วตฺตโพฺพฯ สนฺตสุขุมํ มุญฺจิตฺวา ตพฺพิปรีตสฺส คหเณ การณํ นตฺถีติ ลาภี, ‘‘กสิณรูปํ อตฺตา’’ติ คณฺหาตีติ ลาภิตกฺกิโน ฐเปตฺวา, เสสตกฺกี ลาภิคฺคหเณเนว คหิตาฯ อนุสฺสุติตกฺกิโกปิ สุทฺธตกฺกิโกปิ วา นิรงฺกุสตฺตา ตกฺกนสฺส กสิณรูปมฺปิ อตฺตาติ กทาจิปิ คเณฺหยฺยาติ วุตฺตํ – **“อุโภปิ รูปานิ คณฺหาติเยวา”**ติฯ สุทฺธตกฺกิกสฺส อุภยคฺคหณํ น กตํ, ตสฺมา สา สงฺกวจนํฯ

กสิณุคฺฆาฏิมากาส-ปฐมารุปฺปวิญฺญาณ-นตฺถิภาวอากิญฺจญฺญายตนานิ **อรูปสมาปตฺติ นิมิตฺตํฯ ฐเปตฺวา สญฺญากฺขนฺธ**นฺติ อิทํ สญฺญาย อตฺตนิยตํ หทเย กตฺวา วุตฺตํฯ ‘‘รูปี วา’’ติ เอตฺถ วุตฺตนเยน ปน อเตฺถ วุจฺจมาเน สญฺญากฺขนฺธํ พหิทฺธา อกตฺวา **“อรูปธเมฺม”**อิเจฺจว วตฺตพฺพํ สิยาฯ **มิสฺสกคฺคาหวเสนา**ติ รูปารูปสมาปตฺตีนํ นิมิตฺตานิ เอกชฺฌํ กตฺวา, ‘‘เอโก

อตฺตา’’ติ, ตตฺถ ปวตฺตสญฺญญฺจสฺส, ‘‘สญฺญา’’ติ คหณวเสนฯ อยญฺหิ ทิฏฺฐิคติโก รูปารูปสมาปตฺติลาภิตาย ตํนิมิตฺตํ รูปภาเวน อรูปภาเวน จ คเหตฺวา อุปฏฺฐิติ, ตสฺมา, ‘‘รูปี อรูปี จา’’ติ อภินิเวสํ ชเนติ อชฺฌตฺตวาทิโน วิย ตกฺกมตฺเตเนว วา รูปารูปธมฺเม มิสฺสกวเสน คเหตฺวา, ‘‘รูปี จ อรูปีจ อตฺตา โหตี’’ติฯ **ตกฺกคาเหเนวา**ติ สงฺขาราวเสสสุขุมภาวปฺปตฺตธมฺมา วิย จ อจฺจนฺตสุขุมภาวปตฺติยา สกิจฺจสาธนาสมตฺถตาย ถมฺภกุฏฺฏหตฺถปาทานํ สงฺฆาโต วิย เนว รูปี, รูปสภาวานติวตฺตนโต น อรูปีติ เอวํ ปวตฺตตกฺกคาเหนฯ ลาภิวเสนปิ วา อนฺตานนฺติกจตุตฺถวาเท วกฺขมานนเยน อญฺญมญฺญปฏิปกฺขวเสน อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ เกวลํ ปน ตตฺถ เทสกาลเภทวเสน ตติยจตุตฺถวาทา อิจฺฉิตา; อิธ กาลวตฺถุ เภทวเสนาติ อยเมว วิเสโสฯ กาลเภทวเสน เจตฺถ ตติยวาทสฺส ปวตฺติ รูปารูปนิมิตฺตานํ สห อนุปฏฺฐานโต; จตุตฺถวาทสฺส ปน วตฺถุเภทวเสน ปวตฺติ รูปารูปธมฺมานํ สมูหโต, ‘‘เอโก อตฺตา’’ติ ตกฺกวเสนาติ ตตฺถ วกฺขมานนยานุสาเรน เวทิตพฺพํฯ

ยทิปิ อฏฺฐสมาปตฺติลาภิโน ทิฏฺฐิคติกสฺส วเสน สมาปตฺติเภเทน สญฺญานานตฺตสมฺภวโต ทุติยทิฏฺฐิปิ สมาปนฺนกวเสน ลพฺภติ; ตถาปิ สมาปตฺติยํ เอกรูเปเนว สญฺญาย อุปฏฺฐานโต, **‘‘ปฐมทิฏฺฐิ สมาปนฺนกวาเรน กถิตา’’**ติ อาหฯ เตเนวตฺถ สมาปนฺนกคฺคหณํ กตํฯ เอกสมาปตฺติลาภิโน เอว วา วเสน อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ สมาปตฺติ เภเทน สญฺญาเภทสมฺภเวปิ พหิทฺธา ปุถุตฺตารมฺมเณ สญฺญานานตฺเตน โอฬาริเกน นานตฺตสญฺญีติ, **‘‘ทุติยทิฏฺฐิ อสมาปนฺนกวาเรนา’’**ติ อาหฯ อวฑฺฒิตกสิณวเสน ปริตฺตสญฺญิตํ, วฑฺฒิตกสิณวเสน อปฺปมาณสญฺญิตํ ทเสฺสตุํ, **‘‘ตติยทิฏฺฐิ สุปฺปมตฺเตน วา สราวมตฺเตน วา’’**ติอาทิ วุตฺตํฯ ‘‘องฺคุฏฺฐปฺปมาโณ วา อตฺตา ยวปฺปมาโณ, อณุมโตฺต วา อตฺตา’’ติอาทิทสฺสนวเสน (อุทา. อฏฺฐ. ๕๔; ที. นิ. ฏี. ๑.๗๖-๗๗) ปริโตฺต สญฺญีติ **ปริตฺตสญฺญี**ฯ กปิลกณาทาทโย (วิภ. อนุฏี. ๑๘๙) วิย อตฺตโน สพฺพคตภาวปฏิชานนวเสน อปฺปมาโณ สญฺญีติ **อปฺปมาณสญฺญี**ติ เอวเมฺปตฺถ อโตฺถ ทฏฺฐโพฺพฯ

เอตนฺติ, ‘‘รูปี วา’’ติอาทินา ยถาวุตฺตอตฺตวาทํฯ **เอเกส**นฺติ เอกจฺจานํฯ **อุปาติวตฺตต**นฺติ อติกฺกมนฺตานํฯ นิทฺธารเณ เจตํ สามิวจนํฯ วิญฺญาณกสิณเมเก อภิวทนฺตีติ โยชนาฯ เตนาห – ‘‘สญฺญํ…เป…. อภิวทนฺตี’’ติฯ ตตฺถ ‘‘สญฺญํ ฐเปตฺวา เสสานิ ตีณี’’ติ อิทํ สญฺญาย จตุกฺกมฺปิ ปริปุณฺณเมว คเหตฺวา, **อปเร อฏฺฐกนฺติ วทนฺติฯ ตทุภย**นฺติ ตํ สญฺญาอฏฺฐกนฺติ วุตฺตํ อุภยํฯ **ปรโต อาวิ ภวิสฺสตี**ติ, ‘‘จตโสฺส รูปสญฺญี’’ติอาทินา อุปริ ปกาเสสฺสติฯ วกฺขติ หิ – ‘‘โกฏฺฐาสโต อฏฺฐ, อตฺถโต ปน สตฺต สญฺญา โหนฺตี’’ติ (ม. นิ. อฏฺฐ. ๓.๒๒)ฯ **เอตฺถา**ติ, ‘‘เอตํ วา ปนา’’ติ เอตสฺมึ วาเกฺยฯ **สมติกฺกมิตุํ สโกฺกนฺติ** ตตฺถ อาทีนวทสฺสเนน ตทุทฺธํ อานิสํสทสฺสเนน จ พฺรูหิตสทฺธาทิ คุณตฺตา, วิปริยาเยน อสกฺกุณนํ เวทิตพฺพํฯ **เย สโกฺกนฺติ, เตว คหิตา** เตสํเยว วเสน วกฺขมานสฺส วิเสสสฺส วตฺตุํ สกฺกุเณยฺยตฺตาฯ สโกฺกนฺตานญฺจ เนสํ อุปาติวตฺตนํ อตฺตโน ญาณพลานุรูปนฺติ อิมมตฺถํ อุปมาย ทเสฺสตุํ, **‘‘เตสํ ปนา’’**ติอาทิ วุตฺตํฯ ตตฺถ **อปฺปมาณ**นฺติ อปฺปมาณารมฺมโณ , อปฺปมาณารมฺมณตา จสฺส อาคมนวเสน เวทิตพฺพา อนนฺตารมฺมณโต วาฯ น หิ อารมฺมเณ อนนฺตนฺติ ปรมานนฺตสฺส ปมาณํ วา คณฺหาติฯ สุขทุเกฺขหิ อนิญฺชนโต รูปวิราคภาวนาวิเสสตาย จ อาเนญฺชํ ปตฺวา ติฏฺฐติ, อยํ โน อตฺตาติ อภิวทนฺตา ติฏฺฐนฺติฯ **วิญฺญาณกสิณเมเก**ติ วิญฺญาณญฺจายตนํ เอเก ทิฏฺฐิคติกา อตฺตาติ วทนฺติฯ เตนาห – **‘‘วิญฺญาณญฺจายตนํ ตาว ทเสฺสตุ’’**นฺติฯ ตสฺส ปน อารมฺมณภูตํ กสิณุคฺฆาฏิมากาเส ปวตฺตวิญฺญาณนฺติ อปเรฯ ตญฺหิ กสิณํ มนสิการวเสน, ‘‘วิญฺญาณกสิณ’’นฺติ, วิญฺญาณญฺจ ตํ อารมฺมณเฏฺฐน อายตนญฺจาติ, ‘‘วิญฺญาณญฺจายตน’’นฺติ จ วุจฺจติฯ **อากิญฺจญฺญายตนเมเก**ติ เอตฺถาปิ เอเสว นโยฯ

ตยิทนฺติ ย-กาโร ปทสนฺธิกโรติ อาห **“ตํ อิท”**นฺติฯ **ทิฏฺฐิคต**นฺติ ยถา วุตฺตํ ‘‘สญฺญี อตฺตา’’ติ เอวํ วุตฺตํ ทิฏฺฐึฯ ทิฏฺฐิเยว หิ **ทิฏฺฐิคตํ** ‘‘มุตฺตคตํ (ม. นิ. ๒.๑๑๙; อ. นิ. ๙.๑๑), สงฺขารคต’’นฺติอาทีสุ (มหานิ. ๔๑) วิยฯ คนฺตพฺพาภาวโต วา ทิฏฺฐิยา คตมตฺตํ **ทิฏฺฐิคตํ,** ทิฏฺฐิยา คหณมตฺตนฺติ อโตฺถฯ ทิฏฺฐิปกาโร วา **ทิฏฺฐิคตํ**ฯ โลกิยา หิ วิธยุตฺตคตปการสเทฺท สมานเตฺถ อิจฺฉนฺติฯ **ทิฏฺฐิปจฺจโย** ทิฏฺฐิการณํ, อวิชฺชาทิ ทิฏฺฐิฏฺฐานนฺติ อโตฺถฯ ตตฺถ อวิชฺชาปิ หิ **ทิฏฺฐิฏฺฐานํ** อุปนิสฺสยาทิภาวโตฯ ยถาห – ‘‘อสฺสุตวา, ภิกฺขเว, ปุถุชฺชโน อริยานํ อทสฺสาวี อริยธมฺมสฺส อโกวิโท’’ติอาทิ (ธ. ส. ๑๐๐๗)ฯ **ผโสฺสปิ ทิฏฺฐิฏฺฐานํ**ฯ ยถาห ‘‘ตทปิ ผสฺสปจฺจยา’’ติ (ที. นิ. ๑.๑๑๘-๑๒๔)ฯ **สญฺญาปิ ทิฏฺฐิฏฺฐานํ**ฯ ยถาห ‘‘สญฺญานิทานา หิ ปปญฺจสงฺขา’’ติ (สุ. นิ. ๘๘๐; มหานิ. ๑๐๙)ฯ **วิตโกฺกปิ ทิฏฺฐิฏฺฐานํ**ฯ ยถาห – ‘‘ตกฺกญฺจ ทิฏฺฐีสุ ปกปฺปยิตฺวา, สจฺจํ มุสาติ ทฺวยธมฺมมาหู’’ติ (สุ. นิ. ๘๙๒; มหานิ. ๑๒๑)ฯ **อโยนิโสมนสิกาโรปิ ทิฏฺฐิฏฺฐานํ**ฯ ยถาห – ‘‘ตเสฺสวํ มนสิกโรโต ฉนฺนํ ทิฏฺฐีนํ อญฺญตรา ทิฏฺฐิ อุปฺปชฺชติ, อตฺถิ เม อตฺตาติ ตสฺส สจฺจโต เถตโต ทิฏฺฐิ อุปฺปชฺชตี’’ติ (ม. นิ. ๑.๑๙)ฯ **ทิฏฺฐารมฺมณ**นฺติ ทิฏฺฐิอารมฺมณภูตํ อุปาทานกฺขนฺธปญฺจกํฯ เตนาห – ‘‘รูปํ อตฺตโต สมนุปสฺสตี’’ติอาทิ (ปฏิ. ม. ๑.๑๓๐)ฯ รูปเวทนาทิวินิมุตฺตสฺส ทิฏฺฐิยา อารมฺมณสฺส อภาวโต อนาทิยิตฺวา อิทเมว ทเสฺสติ – **“อิมินา ปจฺจเยน อิทํ นาม ทสฺสนํ คหิต”**นฺติฯ **อิมินา ปจฺจเยน**าติ วา เอตฺถ ปจฺจยคฺคหเณน อารมฺมณมฺปิ คหิตเมวาติ ทฏฺฐพฺพํฯ

ตเทวาติ ทิฏฺฐิคตเญฺจว ทิฏฺฐิปจฺจยญฺจฯ **รูปสญฺญาน**นฺติ เอตฺถ **อิติ**-สโทฺท อาทิอโตฺถฯ **เอวํ**-สโทฺท ปการโตฺถ, **“ยทิ รูปสญฺญาน”**นฺติอาทินา ปกาเรน วุตฺตสญฺญานนฺติ อโตฺถฯ **นิรุปกฺกิเลสา** นีวรณาทิ อุปกฺกิเลสวิมุตฺติโตฯ อุตฺตมา ปณีตภาวปฺปตฺติโต, ตโต เอว **เสฏฺฐา,** เสฏฺฐตฺตา เอว อุตฺตริตราภาวโต **อนุตฺตริยาฯ อกฺขายตี**ติ อุปฏฺฐาติฯ อากิญฺจญฺญายตนสญฺญาย วิสุํ วุจฺจมานตฺตา จตุตฺถารุปฺปสญฺญาย จ อิมสฺมึ สญฺญีวาเท อโนตรณโต, **“ยทิ อารุปฺปสญฺญานนฺติ อิมินา อากาสานญฺจายตน-วิญฺญาณญฺจายตนสญฺญา”**อิเจฺจว วุตฺตํฯ **อิตเรหิ ปน ทฺวีหี**ติ, ‘‘ยทิ เอกตฺตสญฺญานํ, ยทิ นานตฺตสญฺญาน’’นฺติ อิเมหิ ทฺวีหิ ปเทหิฯ **สมาปนฺนกวาโร จ** ตถา อิธ กถิโตติ อธิปฺปาโยฯ **โกฏฺฐาสโต อฏฺฐ สญฺญา** จตุกฺกทฺวยสงฺคหโตฯ เอกตฺตสญฺญีปทํ ฐเปตฺวา **อตฺถโต ปน สตฺต สญฺญา โหนฺติ** อคฺคหิตคฺคหเณนาติ อธิปฺปาโยฯ เตนาห – **“สมาปนฺนก…เป…. สงฺคหิโตเยวา”**ติฯ

สญฺญาคตนฺติ สญฺญาวเสน คตํ, สญฺญาสงฺคหํ คตํ วาฯ ตสฺส ปน อทิฏฺฐิคตสฺสปิ อุปลพฺภมานตฺตา, **“สทฺธึ ทิฏฺฐิคเตนา”**ติ วุตฺตํฯ **ปจฺจเยหิ สมาคนฺตฺวา กต**นฺติ สห การณภูเตหิ ปจฺจเยหิ เตเนว สห การณภาเวน สมาคนฺตฺวา นิพฺพตฺติตํ; ปฏิจฺจสมุปฺปนฺนนฺติ อโตฺถฯ **สงฺขตตฺตา โอฬาริกํ** อุปฺปาทวยญฺญถตฺตสพฺภาวโตฯ ยสฺส หิ อุปฺปาโท ปญฺญายติ, วโย ปญฺญายติ, ฐิตสฺส อญฺญถตฺตํ ปญฺญายติ, ตํ ขเณ ขเณ ภิชฺชนสภาวโต ปสฺสนฺตสฺส ปากฏภูตวิการํ โอฬาริกํ สิยาฯ น เจตฺถ มคฺคผลธมฺมา นิทเสฺสตพฺพา เตสํ ตถา อนนุปสฺสิตพฺพโต; เตสมฺปิ สงฺขตภาเวน อิตเรหิ สมานโยคกฺขมตาย ทุนฺนิวารยภาวโตฯ ตถา หิ ‘‘อเสสวิราคนิโรธา’’ติ (อุทา. ๓) วจนโต มคฺคสฺสปิ นิสฺสรณภาเวน **“อตฺถิ โข ปน สงฺขารานํ นิโรโธ”**ติ นิพฺพานเมเวตฺถ ปฏิโยคภาเวน อุทฺธฏํ ‘‘นิรุชฺฌนฺติ เอตฺถา’’ติ กตฺวาฯ **นิโรธสงฺขาตํ นิพฺพานํ นาม อตฺถี**ติ เอตฺถ, – ‘‘อตฺถิ, ภิกฺขเว, อชาตํ อภูตํ อสงฺขต’’นฺติ สุตฺตปทํ (อุทา. ๗๓) อาเนตฺวา วตฺตพฺพํฯ **นิพฺพานทสฺสี**ติ สจฺฉิกิริยาภิสมยวเสน นิพฺพานทสฺสี, ตโต เอว อิตราภิสมยตฺถสิทฺธิยา **ตํ สงฺขตํ อติกฺกโนฺต**ฯ

๒๓. **อฎฺฐสุ อสญฺญีวาเทสู**ติ อิทํ พฺรหฺมชาเล (ที. นิ. ๑.๗๘-๘๐) อาคตนเยน วุตฺตเมว หิ สนฺธาย เหฎฺฐา, ‘‘สญฺญีติ อิมินา อฎฺฐ อสญฺญีวาทา กถิตา’’ติ วุตฺตํฯ อิธ ปน จตฺตาโร วาทา เอว อุทฺธฎาฯ เตนาห **‘‘อสญฺญี’’**ติอาทิฯ เอส นโย ปรโต **‘‘อฎฺฐสุ เนวสญฺญีนาสญฺญีวาเทสู’’**ติ เอตฺถาปิฯ สญฺญาย สติ ตาย เวทนาคาหสพฺภาวโต **‘‘อาพาธนเฎฺฐน สญฺญา โรโค’’**ติ วุตฺตํฯ ทุกฺขตาสูลโยคโต กิเลสาสุจิปคฺฆรณโต อุปฺปาทชราภงฺเคหิ อุทฺธุมาตปกฺกปภิชฺชนโต จ **สญฺญา คโณฺฑ;** สฺวายมโตฺถ โทสทุฎฺฐตาย เอว โหตีติ อาห – **‘‘สโทสเฎฺฐน คโณฺฑ’’**ติฯ ปีฬาชนนโต อโนฺตตุทนโต ทุรุทฺธรณโต จ สญฺญา สลฺลํ; สฺวายมโตฺถ อตฺตภาวํ อนุปวิสิตฺวา อวฎฺฐาเนนาติ อาห **‘‘อนุปวิฎฺฐเฎฺฐน สลฺล’’**นฺติฯ ปฎิสนฺธิคฺคหเณ วิญฺญาณํ กุโตจิ อาคตํ วิย โหตีติ วุตฺตํ **‘‘ปฎิสนฺธิวเสน อาคติ’’**นฺติฯ **คติ**นฺติ ปวตฺติํฯ สา ปน ตาสุ ตาสุ คตีสุ วุตฺติ โหตีติ วุตฺตํ – **‘‘จุติวเสน คติ’’**นฺติ; วฑฺฒนวเสน ฆนปพนฺธวเสนาติ อโตฺถฯ เตนาห **‘‘อปราปร’’**นฺติฯ อปราปรญฺหิ ปพนฺธวเสน ปวตฺตมานํ วิญฺญาณํ นนฺทูปเสจนํ; อิตรํ ขนฺธตฺตยํ วา นิสฺสาย อภิวุทฺธิํ ปติฎฺฐํ มหนฺตญฺจ ปาปุณาตีติฯ ปวฑฺฒวเสน วา คติํ, นิเกฺขปวเสน จุติํ, ตโต อปราปรญฺจ รูปปวตฺตนวเสน อุปปตฺติํ, อินฺทฺริยปริปากวเสน วุฑฺฒิํ ตสฺส ตสฺส กมฺมสฺส กตูปจิตภาเวน วิรุฬฺหิํ; ตสฺส กมฺมสฺส ผลนิพฺพตฺติยา เวปุลฺลนฺติ โยเชตพฺพํฯ

กามญฺจาติอาทินา ‘‘อญฺญตฺร รูปา’’ติอาทิกา โจทนา ลกฺขณวเสน วุตฺตาติ ทเสฺสตฺวา อยญฺจ นโย โจทนาย อวิสิฎฺฐวิสยตาย สิยา; วิสิฎฺฐวิสยา ปนายํ โจทนาติ ทเสฺสตุํ, **‘‘อยํ ปน ปโญฺห’’**ติอาทิ วุตฺตํฯ **เอตฺตเก ขเนฺธ**ติ ยถาวุเตฺต รูปเวทนาทิเก จตฺตาโร ขเนฺธฯ **อญฺญตฺร รูปา**ติ อิมินา ยตฺถ กตฺถจิ รูเปน วินา วิญฺญาณสฺส ปวตฺติ นตฺถีติ ทีปิตํ โหติฯ ภววิเสสโจทนาย สภาวโต เอว วิญฺญาเณน วินา รูปสฺสปิ ปวตฺติ นตฺถีติ ทีปิตํ โหตีติ อาห – **‘‘อรูปภเวปิ รูปํ, อสญฺญาภเว จ วิญฺญาณํ อตฺถี’’**ติฯ **นิโรธสมาปนฺนสฺสา**ติ สญฺญาเวทยิตนิโรธํ สมาปนฺนสฺสปิ วิญฺญาณํ อตฺถิฯ **พฺยญฺชนจฺฉายาย เจ อตฺถํ ปฎิพาหสี**ติ ยทิ สทฺทตฺถเมว คเหตฺวา อธิปฺปายํ น คณฺหสิ เนยฺยตฺถํ สุตฺตนฺติฯ เอตฺถ จ อสญฺญภเว นิพฺพตฺตสตฺตวเสน ปฐมวาโท; สญฺญํ อตฺตโต สมนุปสฺสตีติ เอตฺถ วุตฺตนเยน สญฺญํเยว อตฺตาติ คเหตฺวา ตสฺส กิญฺจนภาเวน ฐิตาย อญฺญาย สญฺญาย อภาวโต อสญฺญีติ ปวโตฺต ทุติยวาโท; ตถา สญฺญาย สห รูปธเมฺม สเพฺพ เอว วา รูปารูปธเมฺม อตฺตาติ คเหตฺวา ปวโตฺต ตติยวาโท; ตกฺกคฺคาหวเสเนว ปวโตฺต จตุตฺถวาโทฯ เตสุ ยํ วตฺตพฺพํ, ตํ เหฎฺฐา วุตฺตนเยเนว เวทิตพฺพํฯ เนวสญฺญีนาสญฺญีวาเทปิ อสญฺญภเว นิพฺพตฺตสฺส สตฺตสฺส จุติปฎิสนฺธีสุ; สพฺพตฺถ วา ปฎุสญฺญากิจฺจํ กาตุํ อสมตฺถาย สุขุมาย สญฺญาย อตฺถิภาวปฎิชานนวเสน ปฐมวาโท; อสญฺญีวาเท วุตฺตนเยน สุขุมาย สญฺญาย วเสน สญฺชานนสภาวตาปฎิชานนวเสน จ ทุติยวาทาทโย ปวตฺตาติฯ เอวเมตฺถ เอเตสํ วาทานํ สพฺภาโว เวทิตโพฺพฯ เสสํ วุตฺตนยเมวฯ

๒๔. ยตฺถ น สญฺญา, ตตฺถ ญาณสฺส สมฺภโว เอว นตฺถีติ อาห – **‘‘อสญฺญา สโมฺมโห’’**ติ, อสญฺญภาโว นาม สโมฺมหปฺปวตฺตีติ อโตฺถฯ ยถา นิยฺยนฺตีติ นิยฺยานิยาติ พหุลํ วจนโต กตฺตุสาธโน นิยฺยานิยสโทฺท, เอวํ อิธ วิญฺญาตพฺพสโทฺทติ อาห – **‘‘วิชานาตีติ วิญฺญาตพฺพ’’**นฺติ, วิชานนํ วิญฺญาณนฺติ อโตฺถฯ เตน **ทิฎฺฐสุตมุตวิญฺญาตพฺพมเตฺตนา**ติ ทิฎฺฐสุตมุตวิญฺญาณปฺปมาเณนาติ อโตฺถ ทฎฺฐโพฺพฯ เตนาห – **‘‘ปญฺจทฺวาริกสญฺญาปวตฺติมเตฺตนา’’**ติ, นิพฺพิกปฺปภาวโต ปญฺจทฺวาริกสญฺญาปวตฺติสเมน ภาวนาภินีหาเรนาติ อโตฺถฯ **โอฬาริกสงฺขารปฺปวตฺติมเตฺตนา**ติ โอฬาริกานํ สงฺขารานํ ปวตฺติยาฯ **โอฬาริกสงฺขารา**ติ เจตฺถ อากิญฺจญฺญายตนปริโยสานา สมาปตฺติธมฺมา อธิเปฺปตาฯ **อุปสมฺปทน**ฺติ เยสญฺญาย, อสญฺญีภาเว จ โทสํ ทิสฺวา เนวสญฺญานาสญฺญายตนํ วเณฺณนฺตาปิ รูปชฺฌานปฎิ

ลาภมเตฺตน ตสฺส สมฺปาทนํ ปฏิลาภํ อธิคมํ ปญฺญเปนฺติ, เตสํ ตสฺส พฺยสนํ อกฺขายติ อนุปาย ภาวโตฯ เตนาห **“วินาโส”**ติอาทิฯ **วุฏฺฐานนฺ**ติ สทิสสมาปชฺชนปุพฺพกํ ปริวุฏฺฐานํฯ สมาปตฺติ เอว เตสํ นตฺถิ อนธิคตตฺตาฯ **โอฬาริกสงฺขารปฺปวตฺติยา** อนุตฺตมโส อากิญฺจญฺญายตน สงฺขารปฺปวตฺติยาปิ **ปตฺตพฺพนฺติ น อกฺขายติ** เตปิ สมติกฺกมิตฺวา ปตฺตพฺพโตฯ **สงฺขารานนฺ**ติ นิทฺธารเณ สามิวจนํฯ **อวเสสา**ติ อิโต ปรํ สุขุมภาโว นาม นตฺถีติ สุขุมภาวาปตฺติยา อวเสสาฯ เตนาห – **“*ภาวนาวเสน* สพฺพสุขุมภาวํ ปตฺตา สงฺขารา”**ติฯ **เอต**นฺติ เนวสญฺญานาสญฺญายตนํ, **ปตฺตพฺพํ นาม โหติ** ตาทิสสงฺขารปฺปตฺติยํ ตโพฺพหารโตฯ **สงฺขตํ** สเมจฺจ สมฺภุยฺย ปจฺจเยหิ กตตฺตาฯ

๒๕. ‘‘เย เต สมณพฺราหฺมณา สโต สตฺตสฺส อุเจฺฉทํ วินาสํ วิภวํ ปญฺญเปนฺตี’’ติ (ม. นิ. ๓.๒๕) วกฺขมานตฺตา สพฺพุทฺธิยํ วิปริวตฺตมาเนน เอกชฺฌํ คเหตฺวา, ‘‘ตตฺรา’’ติ ภควตา วุตฺตนฺติ อาห – **“ตตฺราติ สตฺตสุ อุเจฺฉทวาเทสุ *ภุมฺม*”**นฺติฯ **อุทฺธํ สร**นฺติ อุทฺธํ คตํ สรนฺตาติ ตํ ทเสฺสโนฺต อาห **“อุทฺธํ วุจฺจตี”**ติอาทิฯ **สรนฺตา**ติ ยตฺถ ปเตฺถนฺติ น ลภนฺติ, ตํ ชานนฺตาฯ **อาสตฺตินฺ**ติ อาสีสนํฯ **เปจฺจา**ติ ปรโลเกฯ **วาณิชูปมา วิยา**ติ ภวปริยาปนฺนผลวิเสสาเปกฺขาย ปฏิปชฺชนโตฯ **สกฺกายสฺส *ภยา***ติ สโนฺต กาโยติ สกฺกาโย, ปรมตฺถโต วิชฺชมาโน ธมฺมสมูโหติ กตฺวา อุปาทานกฺขนฺธปญฺจกํ, ตโต ภายเนนฯ **มา ขียิ มา** ปริกฺขยํ อคมาสิฯ **มา โอสีทิ** มา เหฏฺฐา ภสฺสิฯ **อพฺภ**นฺติ อากาสํ **มา อุนฺทฺริยิ** มา ภิชฺชิตฺวา ปติฯ คทฺทุเลน พโทฺธ **คทฺทุลพโทฺธฯ ทฬฺหถโมฺภ วิย ขีโล วิย จ** สกฺกาโย ทุโมฺมจนียโตฯ **สา วิย ทิฏฺฐิคติโก** ตสฺส อนุปริวตฺตนโตฯ **ทณฺฑโก วิย ทิฏฺฐิ** เฉทนกรณาย อสมตฺถภาวกรณโตฯ **รชฺชุ วิย ตณฺหา** พนฺธนโต จ, อารมฺมณกรณวเสน สมนฺนาคมนวเสน จ สมฺพทฺธภาวโตฯ เตน วุตฺตํ – **“ทิฏฺฐิทณฺฑเก ปเวสิตาย ตณฺหารชฺชุยา”**ติฯ

๒๖. ภควา อตฺตโน เทสนาวิลาเสน เวเนยฺยชฺฌาสยวเสน (จตฺจตฺตารีส อปรนฺตกปฺปิกวาทา ตตฺถ ตตฺถ อโนฺตคธาติ) อุเทฺทสวเสน ปเญฺจว สงฺคเหตฺวา ยถุเทฺทสํ นิคเมโนฺต, **“อิมาเนว ปญฺจายตนานี”**ติ อาหฯ ตตฺถ ทุกฺขสฺส นิมิตฺตภาวโต ทิฏฺฐิคตานํ การณเฏฺฐน อายตนโตฺถติ วุตฺตํ – **“อิมาเนว ปญฺจ การณานี”**ติฯ สญฺญีอาทิวเสน ตีณิ อุเจฺฉทวาโทติ **จตฺตาริ *ภาชิตา*นิ**ฯ อิตรํ ปน **ทิฏฺฐธมฺมนิพฺพานํ กุหิํ ปวิฏฺฐํ**? สรูปโต อภาชิตตฺตา ยถาภาชิเตสุ วาเทสุ กตฺถ อโนฺตคธนฺติ ปุจฺฉติฯ อุเทฺทเส ปน สรูปโต คหิตเมว, ‘‘ทิฏฺฐธมฺมนิพฺพานํ วา ปเนเก อภิวทนฺตี’’ติฯ อิตโร เอกตฺตสญฺญีวาเท นานตฺตสญฺญีวาเท อโนฺตคธนฺติ ทเสฺสโนฺต **“เอกตฺต…เป…. เวทิตพฺพ”**นฺติ อาห ยถาสุขเญฺจตํ วุตฺตํฯ ปฐโม หิ ทิฏฺฐธมฺมนิพฺพานวาโท นานตฺตสญฺญีวาเท อโนฺตคโธ, อิตเร จตฺตาโร เอกตฺตสญฺญีวาเทฯ

๒๗. **อตีตโกฏฺฐาสสงฺขาต**นฺติ อตีตํ ขนฺธโกฏฺฐาสสงฺขาตํ ปุพฺพนฺตํฯ ปุเพฺพ นิวุตฺถธมฺมวิสยา กปฺปนา อิธาธิเปฺปตา, ตสฺมา อตีตกาลวาจโก อิธ ปุพฺพสโทฺท, รูปาทิขนฺธวินิมุตฺตญฺจ กปฺปนาวตฺถุ นตฺถิ, อนฺตสโทฺท จ โกฏฺฐาสวาจโกฯ เตน วุตฺตํ **“อตีตโกฏฺฐาสสงฺขาตํ ปุพฺพนฺตํ กเปฺปตฺวา”**ติฯ ‘‘กเปฺปตฺวา’’ติ จ ตสฺมิํ ปุพฺพเนฺต ตณฺหายนาภินิวิสานํ สมตฺถนํ ปรินิฏฺฐาปนํ วทติฯ **เสสมฺปี**ติ ‘‘ปุพฺพนฺตานุทิฏฺฐี’’ติ เอวมาทิกํฯ **ปุเพฺพ วุตฺตปฺปการ**นฺติ ‘‘อปรนฺตานุทิฏฺฐิโน’’ติอาทีสุ วุตฺตปฺปการํฯ เอเกกสฺมิญฺจ **อตฺตา**ติ อาหิโต อหํมาโน เอตฺถาติ กตฺวา, **โลโก**ติ โลกิยนฺติ เอตฺถ ปุญฺญปาปานิ ตพฺพิปากา จาติ กตฺวา, ตํ ตํ คหณวิเสสํ อุปาทาย ปญฺญาปนํ โหตีติ อาห – **“รูปาทีสุ อญฺญตรํ อตฺตาติ จ โลโกติ จ คเหตฺวา”**ติฯ สพฺพทาภาเวน **สสฺสโตฯ อมโร นิโจฺจ ธุโว**ติ ตเสฺสว เววจนานิฯ มรณาภาเวน **อมโร,** อุปฺปาทาภาเวน สพฺพกาลํ วตฺตนโต **นิโจฺจ,** ถิรเฏฺฐน วิการาภาเวน **ธุโว, ยถาหา**ติอาทินา ยถาวุตฺตมตฺถํ

นิเทฺทสปฏิสมฺภิทาปาฬีหิ วิภาเวติฯ อยญฺจ อโตฺถ ‘‘รูปํ อตฺตโต สมนุปสฺสติ, เวทนํ… สญฺญํ… สงฺขาเร… วิญฺญาณํ อตฺตโต สมนุปสฺสตี’’ติ (ปฏิ. ม. ๑.๑๓๐-๑๓๑) อิมิสฺสา ปญฺจวิธาย สกฺกายทิฏฺฐิยา วเสน วุโตฺตฯ ‘‘รูปวนฺต’’นฺติอาทิกาย (ปฏิ. ม. ๑.๑๓๐-๑๓๑) ปน ปญฺจทสวิธาย สกฺกายทิฏฺฐิยา วเสน จตฺตาโร จตฺตาโร ขเนฺธ, ‘‘อตฺตา’’ติ คเหตฺวา ตทญฺญํ – ‘‘โลโก’’ติ ปญฺญเปนฺตีติ อยมฺปิ อโตฺถ ลพฺภติ, ตถา เอกํ ขนฺธํ, ‘‘อตฺตา’’ติ คเหตฺวา ตทเญฺญ ‘‘โลโก’’ติ ปญฺญเปนฺตีติ เอวเมตฺถ อโตฺถ ทฎฺฐโพฺพฯ **เอเสว นโย**ติ อิมินา ยถา ‘‘รูปาทีสุ อญฺญตรํ อตฺตาติ จ โลโกติ จ คเหตฺวา สสฺสโต…เป…. ธุโว’’ติ อโตฺถ วุโตฺต; เอวํ อสสฺสโต อนิโจฺจ อธุโว อุจฺฉิชฺชติ วินสฺสติ น โหติ ปรํ มรณา; นิโจฺจ จ อนิโจฺจ จ เนวนิโจฺจ นานิโจฺจติ เอวมาทิมตฺถํ อติทิสติฯ

จตฺตาโร สสฺสตวาทาติ ลาภีวเสน ตโย, ตกฺกีวเสน เอโกติ เอวํ จตฺตาโรฯ ปุเพฺพนิวาสญาณลาภี ติตฺถิโย มนฺทปโญฺญ อเนกชาติสตสหสฺสมตฺตํ อนุสฺสรติ, มชฺฌิมปโญฺญ ทส สํวฏฺฏวิวฏฺฏกปฺปานิ, ติกฺขปโญฺญ จตฺตารีส สํวฏฺฏวิวฏฺฏกปฺปานิ, น ตโต ปรํฯ โส เอวํ อนุสฺสรโนฺต อตฺตา จ โลโก จ สสฺสโตติ อภิวทติฯ ตกฺกี ปน ตกฺกปริยาหตํ วีมํสานุจริตํ สยํปฏิภานํ สสฺสโต อตฺตา จ โลโก จาติ อภิวทติฯ เตน วุตฺตํ – ‘‘ลาภีวเสน ตโย, ตกฺกีวเสน เอโกติ เอวํ จตฺตาโร สสฺสตวาทา’’ติฯ เอเตเนว จ อธิจฺจสมุปฺปตฺติกวาโท วิย สสฺสตวาโท กสฺมา ทุวิเธน น วิภโตฺตติ เจ? ปฏิกฺขิตฺตตฺตาติ ทฎฺฐพฺพํฯ

เอตฺถ จ, ‘‘สสฺสโต อตฺตา จ โลโก จา’’ติ วาเท อยมยุตฺตตาวิภาวนา – ยทิ หิ ปเรน ปริกปฺปิโต อตฺตา, โลโก วา สสฺสโต สิยา, ตสฺส นิพฺพิการตาย ปุริมรูปาวิชหนโต กสฺสจิ วิเสสาธานสฺส กาตุํ อสกฺกุเณยฺยตาย อหิตโต นิวตฺตนตฺถํ หิเต จ ปฏิปตฺติอตฺถํ อุปเทโส เอว นิปฺปโยชโน สิยา สสฺสตวาทิโนฯ กถํ วา โส อุปเทโส ปวตฺตียติ วิการาภาวโต; เอวญฺจ อตฺตโน อชฏากาสสฺส วิย ทานาทิกิริยา หิํสาทิกิริยา จ น สมฺภวติ; ตถา สุขสฺส ทุกฺขสฺส จ อนุภวนนิพโนฺธ เอว สสฺสตวาทิโน น ยุชฺชติ กมฺมพทฺธาภาวโต, ชาติอาทีนํ อสมฺภวโต กุโต วิโมโกฺขฯ อถ ปน ธมฺมมตฺตํ ตสฺส อุปฺปชฺชติ เจว วินสฺสติ จ, ยสฺส วเสนายํ กิริยาทิโวหาโรติ วเทยฺยฯ เอวมฺปิ ปุริมรูปาวิชหเนน อวฏฺฐิตสฺส อตฺตโน ธมฺมมตฺตนฺติ น สกฺกา สมฺภาเวตุํ; เต วา ปนสฺส ธมฺมา อวตฺถาภูตา ตโต อเญฺญ วา สิยุํ อนเญฺญ วา, ยทิ อเญฺญ, น ตาหิ ตสฺส อุปฺปนฺนาหิปิ โกจิ วิเสโส อตฺถิฯ โย หิ กโรติ ปฏิสํเวเทติ จวติ อุปฺปชฺชติ จาติ อิจฺฉิตํฯ ตสฺมา ตทวโตฺถ เอว ยถาวุตฺตโทโส, กิญฺจ ธมฺมกปฺปนาปิ นิรตฺถกา สิยาฯ อถ อนเญฺญ, อุปฺปาทวินาสวนฺตีหิ อวตฺถาหิ อนญฺญสฺส อตฺตโน ตาสํ วิย อุปฺปาทวินาสสมฺภวาปตฺติโต กุโต นิจฺจตาวกาโสฯ ตาสมฺปิ วา อตฺตโน วิย นิจฺจตาติ พนฺธนวิโมกฺขานํ อสมฺภโว เอวาติ น ยุชฺชติ เอว สสฺสตวาโท; น เจตฺถ โกจิ วาที ธมฺมานํ สสฺสตภาเว ปริสุทฺธํ ยุตฺติํ วตฺตุํ สมโตฺถ อตฺถิ; ยุตฺติรหิตญฺจ วจนํ น ปณฺฑิตานํ จิตฺตมาราเธตีติ วิญฺญูหิ ฉฑฺฑิโต เอวายํ สสฺสตวาโทติฯ

สตฺต อุเจฺฉทวาทาติ เอตฺถ เต สรูปมตฺตโต เหฎฺฐา ทสฺสิตา เอว, ตตฺถ เทฺว ชนา อุเจฺฉททิฏฺฐิํ คณฺหนฺติ ลาภี จ อลาภี จฯ ตตฺถ ลาภี นาม ทิพฺพจกฺขุญาณลาภี ทิเพฺพน จกฺขุนา อรหโต จุติํ ทิสฺวา อุปปตฺติํ อปสฺสโนฺตฯ โย วา ปุถุชฺชนานมฺปิ จุติมตฺตเมว ทฎฺฐุํ สโกฺกติ, ปุพฺพโยคาภาเวน ปริกมฺมากรเณน วา อุปปาตํ ทฎฺฐุํ น สโกฺกติฯ โส ‘‘ตตฺถ ตเตฺถว อตฺตา อุจฺฉิชฺชตี’’ติ อุเจฺฉททิฏฺฐิํ คณฺหาติฯ อลาภี – ‘‘โก ปรโลกํ ชานาติ, เอตฺตโก ชีววิสโย, ยาว อินฺทฺริยโคจโร’’ติ อตฺตโน ธีตุยา หตฺถคฺคคณฺหนกราชา วิย กามสุขคิทฺธตาย วา, ‘‘ยถา รุกฺขปณฺณานิ รุกฺขโต ปติตานิ น ปฏิสนฺธิยนฺติ, เอวํ สเพฺพปิ สตฺตา อปฺปฏิสนฺธิกมรณเมว คจฺฉนฺติ, ชลพุพฺพุฬูปมา สตฺตา’’ติ ตกฺกมตฺตวเสน วา อุเจฺฉททิฏฺฐิํ คณฺหาติฯ ตตฺถ ยํ เหฎฺฐา

วุตฺตํ – ‘‘มนุสฺสตฺตภาเว กามาวจรเทวตฺตภาเว รูปาวจรเทวตฺตภาเว จตุพฺพิธอรูปตฺตภาเว จ วิตฺวา สตฺตสฺส อุเจฺฉทปญฺญาปนวเสน สตฺต อุเจฺฉทวาทา กถิตา’’ติฯ ตตฺถ ยุตฺตํ ตาว ปุริเมสุ ตีสุ วาเทสุ ‘‘กายสฺส เภทา’’ติ วุตฺตํ; ปญฺจโวการภวปริยาปนฺนํ อตฺตภาวํ อารพฺภ ปวตฺตตฺตา เตสํ วาทานํ, น ยุตฺตํ จตุโวการภวปริยาปนฺนํ อตฺตภาวํ นิสฺสาย ปวเตฺตสุ จตุตฺถาทีสุ จตูสุ วาเทสุ, ‘‘กายสฺส เภทา’’ติ วุตฺตํฯ น หิ อรูปีนํ กาโย อตฺถีติ? สจฺจเมตํ, รูปภเว ปวตฺตโวหาเรเนว ทิฎฺฐิคติโก อรูปภเวปิ กายโวหารมาโรเปตฺวา อาห ‘‘กายสฺส เภทา’’ติฯ ยถา ทิฎฺฐิคติเกหิ ทิฎฺฐิโย ปญฺญตฺตา, ตเถว ภควา ทเสฺสสีติฯ อรูปกายภาวโต วา ผสฺสาทิธมฺมสมูหภูเต อรูปตฺตภาเว กายนิเทฺทโส ทฎฺฐโพฺพฯ

เอตฺถาห – ‘‘กามาวจรเทวตฺตภาวาทินิรวเสสวิภวปติฎฺฐาปกานํ ทุติยวาทาทีนํ ยุโตฺต อปรนฺตกปฺปิกภาโว อนาคตทฺธวิสยตฺตา เตสํ วาทานํ; น ปน ทิฎฺฐิคติก-ปจฺจกฺขภูต-มนุสฺสตฺตภาว-สมุเจฺฉทปติฎฺฐาปกสฺส ปฐมวาทสฺส ปจฺจุปฺปนฺนวิสยตฺตา’’ติฯ ยทิ เอวํ ยถา หิ ทุติยาทิวาทานํ, ปุริมปุริมวาทสงฺคหิตเสฺสว อตฺตโน อุตฺตรุตฺตรภโวปปตฺติยา สมุเจฺฉทนโต ยุชฺชติ อปรนฺตกปฺปิกตา, ตถา จ ‘‘โน จ โข, โภ, อยํ อตฺตา เอตฺตาวตา สมฺมา สมุจฺฉิโนฺน โหตี’’ติอาทิ วุตฺตํฯ เอวํ อนาคตเสฺสว มนุสฺสตฺตภาวสมุเจฺฉทสฺส อธิเปฺปตตฺตา ปฐมวาทสฺสปิ อปรนฺตกปฺปิกตา ยุชฺชติฯ เอวํ สพฺพสฺสปิ ปุพฺพนฺตโต อาคตสฺส อุเจฺฉทปญฺญาปนวเสน อิธ ปุพฺพนฺตกปฺปิเกสุ เทสนา คตาฯ เอเต อุเจฺฉทวาทา เหฎฺฐา อปรนฺตกปฺปิเกสุ เทสนา คตาฯ เอเต อุเจฺฉทวาทา เหฎฺฐา อปรนฺตกปฺปิเกสุ ตตฺถ ตเตฺถว อุจฺฉิชฺชติ, น ตโต อุทฺธํ ปวตฺติ อตฺถีติ ทสฺสนตฺถํ วุตฺตาฯ ชลพุพฺพุฬูปมา หิ สตฺตาติ ตสฺส ลทฺธิฯ

อิธาติ ปุพฺพนฺตกปฺปิเกสุฯ **อิเธว** มนุสฺสตฺตภาวาทิเก **อุจฺฉิชฺชติ** วินฎฺฐวินาสวเสนฯ เอวํ อนาคเต อนุปฺปตฺติทสฺสนปรานํ อุเจฺฉทวาทานํ อปรนฺตกปฺปิเกสุ คหณํ; ปุพฺพนฺตโต ปน อาคตสฺส อตฺตโน อิเธว อุเจฺฉททสฺสนปรานํ ปุพฺพนฺตกปฺปิเกสุ คหณํฯ **อิโต ปรํ น คจฺฉตี**ติ ปน อิทํ อตฺถโต อาปนฺนสฺส อตฺถสฺส ทสฺสนํฯ สเตฺตสุ สงฺขาเรสุ จ เอกจฺจสสฺสตนฺติ ปวโตฺต เอกจฺจสสฺสตวาโท ฯ โส ปน พฺรหฺมกายิก-ขิฑฺฑาปโทสิก-มโนปโทสิกตฺตภาวโต จวิตฺวา อิธาคตานํ ตกฺกิโน จ อุปฺปชฺชนวเสน จตุพฺพิโธติ อาห **‘‘จตฺตาโร เอกจฺจสสฺสตวาทา’’**ติฯ ‘‘สงฺขาเรกจฺจสสฺสติกา’’ติ อิทํ เตหิ สสฺสตภาเวน คยฺหมานานํ ธมฺมานํ ยถาสภาวทสฺสนวเสน วุตฺตํ, น ปเนกจฺจสสฺสติกมตทสฺสนวเสนฯ ตสฺส หิ สสฺสตาภิมตํ อสงฺขตเมวาติ ลทฺธิฯ ตถา หิ วุตฺตํ (ที. นิ. ๑.๔๙) **พฺรหฺมชาเล** – ‘‘จิตฺตนฺติ วา มโนติ วา วิญฺญาณนฺติ วา อยํ อตฺตา นิโจฺจ ธุโว สสฺสโต อวิปริณามธโมฺม สสฺสติสมํ ตเถว ฐสฺสตี’’ติฯ น หิ ยสฺส ภาวสฺส ปจฺจเยหิ อภิสงฺขตภาวํ ปฎิชานาติ; ตเสฺสว นิจฺจธุวาทิภาโว อนุมฺมตฺตเกน น สกฺกา ปฎิญฺญาตุํฯ เอเตน, ‘‘อุปฺปาทวยธุวตายุตฺตภาวา สิยา นิจฺจา, สิยา อนิจฺจา, สิยา น วตฺตพฺพา’’ติอาทินา ปวตฺตสฺส สตฺตภงฺควาทสฺส อยุตฺตตา วิภาวิตา โหติฯ

ตตฺถายํ (ที. นิ. ฎี. ๑.๓๘) อยุตฺตตาวิภาวนา – ยทิ, ‘‘เยน สภาเวน โย ธโมฺม อตฺถีติ วุจฺจติ, เตเนว สภาเวน โส ธโมฺม นตฺถี’’ติอาทินา วุเจฺจยฺย, สิยา อเนกนฺตวาโท; อถ อเญฺญน, สิยา น อเนกนฺตวาโท; น เจตฺถ เทสนฺตราทิสมฺพทฺธภาโว ยุโตฺต วตฺตุํ ตสฺส สพฺพโลกสิทฺธตฺตา วิวาทาภาวโตฯ เย ปน วทนฺติ – ‘‘ยถา สุวณฺณฆเฎ มกุเฎ กเต ฆฎภาโว นสฺสติ, มกุฎภาโว อุปฺปชฺชติ, สุวณฺณภาโว ติฎฺฐติเยว, เอวํ สพฺพภาวานํ โกจิ ธโมฺม นสฺสติ, โกจิ อุปฺปชฺชติ, สภาโว ปน ติฎฺฐตี’’ติฯ เต วตฺตพฺพา – กึ ตํ สุวณฺณํ, ยํ ฆเฎ มกุเฎ จ อวฎฺฐิตํ? ยทิ รูปาทิ, โส สโทฺท วิย อนิโจฺจ, อถ รูปาทิสมูโห, สมูโห นาม สมฺมุติมตฺตํฯ ตสฺส โวหารมตฺตสฺส อตฺถิตา นตฺถิตา นิจฺจตา วา น วตฺตพฺพาฯ ตสฺส ปรมตฺถสภาเวน อนุปลพฺภนโตติ

อเนกนฺตวาโท น สิยาฯ ธมฺมา จ ธมฺมิโต อเญฺญ วา สิยุํ อนเญฺญ วาฯ ยทิ อเญฺญ, น เตสํ อนิจฺจตาย ธมฺมี อนิโจฺจ อญฺญตฺตาฯ น หิ รูปา จกฺขุวิญฺญาณํ อญฺญตฺตา, น จ รูเป จกฺขุวิญฺญาณสโทฺท โหติ; กิญฺจ ธมฺมกปฺปนาปิ นิรตฺถิกา สิยา ธมฺมิโน นิจฺจานิจฺจตาย อสิชฺฌนโต อถ อนเญฺญ; อุปฺปาทวินาสวเนฺตหิ อนญฺญสฺส ธมฺมิโน เตสํ วิย อุปฺปาทวินาสสพฺภาวโต กุโต นิจฺจตาวกาโส, เตสมฺปิ วา ธมฺมิโน วิย นิจฺจตาปตฺติ สิยาฯ อปิจ นิจฺจานิจฺจนวตฺตพฺพรูโป อตฺตา จ โลโก จ ปรมตฺถโต วิชฺชมานตาปฏิชานนโต ยถา นิจฺจาทีนํ อญฺญตรํ รูปํ, ยถา วา ทีปาทโยฯ น หิ ทีปาทีนํ อุทยพฺพยสภาวานํ นิจฺจานิจฺจนวตฺตพฺพสภาวตา สกฺกา วตฺตุํ ชีวสฺส นิจฺจาทีสุ อญฺญตรํ รูปํ วิยาติ เอวํ สตฺตภงฺคสฺส วิย เสสภงฺคานมฺปิ อสมฺภโวเยวาติ สตฺตภงฺควาทสฺส อยุตฺตตา เวทิตพฺพาติฯ

เอตฺถ จ, ‘‘อิสฺสโร นิโจฺจ, อเญฺญ สตฺตา อนิจฺจา’’ติ เอวํ ปวตฺตวาทา สเตฺตกจฺจสสฺสตวาทา; เสยฺยถาปิ อิสฺสรวาทาทโยฯ ‘‘ปรมาณโว นิจฺจา ธุวา, ทฺวิอณุกาทโย อนิจฺจา’’ติ เอวํ ปวตฺตวาทา สงฺขาเรกจฺจสสฺสตวาทา; เสยฺยถาปิ กณาทวาทาทโยฯ นนุ จ ‘‘เอกเจฺจ ธมฺมา สสฺสตา, เอกเจฺจ อสสฺสตา’’ติ; เอตสฺมิํ วาเท จกฺขาทีนํ อสสฺสตตาสนฺนิฏฺฐานํ ยถาสภาวาวโพโธ เอว, ตยิทํ กถํ มิจฺฉาทสฺสนนฺติ, โก เอวมาห – ‘‘จกฺขาทีนํ อสสฺสตภาวสนฺนิฏฺฐานํ มิจฺฉาทสฺสน’’นฺติ? อสสฺสเตสฺเยว ปน เกสญฺจิ ธมฺมานํ สสฺสตภาวาภินิเวโส อิธ มิจฺฉาทสฺสนํ; เตน ปน เอกวาเร ปวตฺตมาเนน จกฺขาทีนํ อสสฺสตภาวาวโพโธ วิทูสิโต สํสฏฺฐภาวโต; วิสสํสโฏฺฐ วิย สปฺปิมโณฺฑ สกิจฺจการณาสมตฺถตาย สมฺมาทสฺสนปเกฺข ฐเปตพฺพตํ นารหติฯ อถ วา อสสฺสตภาเวน นิจฺฉิตาปิ จกฺขุอาทโย สมาโรปิตชีวสภาวา เอว ทิฏฺฐิคติ เกหิ คยฺหนฺตีติ ตทวโพธสฺส มิจฺฉาทสฺสนภาโว น สกฺกา นิวาเรตุํฯ ตถา หิ วุตฺตํ **พฺรหฺมชาเล** (ที. นิ. ๑.๔๙) – ‘‘จกฺขุนฺติ วา…เป.… กาโยติ วา อยํ เม อตฺตา’’ติอาทิฯ เอวญฺจ กตฺวา อสงฺขตาย สงฺขตาย จ ธาตุยา วเสน ยถากฺกมํ เอกเจฺจ ธมฺมา สสฺสตา; เอกเจฺจ อสสฺสตาติ เอวํ ปวโตฺต วิภชฺชวาโทปิ เอกจฺจสสฺสตวาโท อาปชฺชตีติ เอวํปการา โจทนา อโนกาสา โหติ อวิปรีตธมฺมสภาวสมฺปฏิปตฺติภาวโตฯ

น มรตีติ อมราฯ กา สา? ‘‘เอวนฺติปิ เม โน’’ติอาทินา (ที. นิ. ๑.๖๒) นเยน ปริยนฺตรหิตา ทิฏฺฐิคติกสฺส ทิฏฺฐิ จ วาจา จ, อมราย ทิฏฺฐิยา วาจาย วิวิโธ เขโปติ อมราวิเกฺขโปฯ โส เอตสฺส อตฺถีติ **อมราวิเกฺขโป**ฯ อถ วา อมราติ เอกา มจฺฉชาติ, สา อุมฺมุชฺชนนิมฺมุชฺชนาทิวเสน อุทเก สนฺธาวมานา คาหํ น คจฺฉติ; เอวเมวํ อยมฺปิ วาโท อิโต จิโต จ สนฺธาวติ, คาหํ นาคจฺฉตีติ อมราวิเกฺขโป, โส เอว **อมราวิเกฺขปิโก**ฯ สฺวายํ วาโท มุสาวาทอนุโยคฉนฺทราคโมหเหตุกตาย จตุธา ปวโตฺตติ อาห – **‘‘จตฺตาโร อมราวิเกฺขปิกา วุตฺตา’’**ติฯ นนุ เจตฺถ (ที. นิ. ฏี. ๑.๖๕-๖๖) จตุพฺพิโธปิ อมราวิเกฺขปิโก กุสลาทิเก ธเมฺม ปรโลกตฺติกาทีนิ จ ยถาภูตํ อนวพุชฺฌมาโน, ตตฺถ ตตฺถ ปญฺหํ ปุโฏฺฐ ปุจฺฉาย วิเกฺขปนมตฺตํ อาปชฺชตีติ ตสฺส กถํ ทิฏฺฐิคติกภาโวฯ น หิ อวตฺตุกามสฺส วิย ปุจฺฉิตมตฺถํ อชานนฺตสฺส วิเกฺขปกรณมเตฺตน ทิฏฺฐิคติกตา ยุตฺตาติ? น เหวํ ปุจฺฉาวิเกฺขปกรณมเตฺตน ตสฺส ทิฏฺฐิคติกตา อิจฺฉิตา, อถ โข มิจฺฉาภินิเวเสนฯ สสฺสตวเสน มิจฺฉาภินิวิโฏฺฐเยว หิ มนฺทพุทฺธิตาย กุสลาทิธเมฺม ปรโลกตฺติกาทีนิ จ, ยาถาวโต อปฺปฏิปชฺชมาโน อตฺตนา อวิญฺญาตสฺส อตฺถสฺส ปรํ วิญฺญาเปตุํ อสมตฺถตาย มุสาวาทาทิภเยน จ วิเกฺขปํ อาปชฺชตีติฯ ตถา หิสฺส วาทสฺส สสฺสตทิฏฺฐิสงฺคโห วุโตฺตฯ อถ วา ปุญฺญปาปานํ, ตพฺพิปากานญฺจ อนวโพเธน, อสทฺทหเนน จ, ‘‘ตพฺพิสยาย ปุจฺฉาย วิเกฺขปกรณํเยว ยุตฺตํ สุนฺทรญฺจา’’ติ, ขนฺติํ รุจิํ อุปฺปาเทตฺวา อภินิวิสนฺตสฺส อุปฺปนฺนา วิสุํเยเวกา เอสา ทิฏฺฐิ สตฺตภงฺคทิฏฺฐิ วิยาติ ทฏฺฐพฺพาฯ ตถา เจว วุตฺตํ – ‘‘ปริยนฺตรหิตา ทิฏฺฐิคติกสฺส ทิฏฺฐิ เจว วาจา จา’’ติ (ที. นิ. อฏฺฐ. ๑.๖๑)ฯ กถํ ปนสฺสา สสฺสตทิฏฺฐิสงฺคโห? อุเจฺฉทวเสน อ

นภินิเวสโตฯ ‘‘นตฺถิ โกจิ ธมฺมานํ ยถาภูตเวที วิวาทพหุลตฺตา โลกสฺส; ‘เอวเมว’นฺติ ปน สทฺทนฺตเรน ธเมฺม นิชฺฌานนา อนาทิกาลิกา โลเก’’ติ คาหวเสน สสฺสตเลโสเปตฺถ ลพฺภติเยวฯ

อมติ คจฺฉติ เอตฺถ สภาโว โอสานนฺติ อโนฺต, มริยาโท, โส เอตสฺส อตฺถีติ **อนฺตวา**ฯ เตนาห **‘‘สปริยโนฺต’’**ติฯ อวฑฺฒิตกสิณสฺส ปุคฺคลสฺส เอวํ โหตีติ โยชนาฯ **ทุติยวาโท** ‘‘อนนฺตวา โลโก’’ติ วาโทฯ **ตติยวาโท** ‘‘อนฺตวา จ อนนฺตวา จา’’ติ วาโทฯ **จตุตฺถวาโท** ‘‘เนวนฺตวา นานนฺตวา’’ติ วาโทฯ เอเต เอว จตฺตาโร วาทิโน สนฺธาย **พฺรหฺมชาเล** (ที. นิ. ๑.๕๓) – ‘‘อนฺตานนฺติกา อนฺตานนฺตํ โลกสฺส ปญฺญเปนฺติ จตูหิ วตฺถูหี’’ติ วุตฺตํฯ ตตฺถ (ที. นิ. ฎี. ๑.๕๓) ยุตฺตํ ตาว ปุริมานํ ติณฺณํ วาทีนํ อนฺตตฺตญฺจ อนนฺตตฺตญฺจ อนฺตานนฺตตฺตญฺจ อารพฺภ ปวตฺตวาทตฺตา อนฺตานนฺติกตฺตํฯ ปจฺฉิมสฺส ปน ตทุภยปฎิเสธวเสน ปวตฺตวาทตฺตา กถมนฺตานนฺติกตฺตนฺติ? ตทุภยปฎิเสธวเสน ปวตฺตวาทตฺตา เอวฯ ยสฺมา ปฎิเสธวาโทปิ อนฺตานนฺตวิสโย เอว ตํ อารพฺภ ปวตฺตตฺตาฯ อปเร อาหุ – ‘‘ยถา ตติยวาเท สเมฺภทวเสน เอตเสฺสว อนฺตวนฺตตา อนนฺตตา จ สมฺภวติ, เอวํ ตกฺกีวาเทปิ กาลเภทวเสน อุภยสมฺภวโต อญฺญมญฺญปฎิเสเธน อุภยเญฺญว วุจฺจติฯ กถํ? อนฺตวนฺตตาปฎิเสเธน หิ อนนฺตตา วุจฺจติ, อนนฺตตาปฎิเสเธน จ อนฺตวนฺตตา, อนฺตานนฺตานญฺจ ตติยวาทภาโว กาลเภทสฺส อธิเปฺปตตฺตาฯ อิทํ วุตฺตํ โหติ ยสฺมา อยํ โลกสญฺญิโต อตฺตา ฌายีหิ อธิคตวิเสเสหิ อนโนฺต กทาจิ สกฺขิ ทิโฎฺฐ อนุสฺสุยฺยติ; ตสฺมา เนวนฺตวาฯ ยสฺมา ปน เตหิ เอว กทาจิ อนฺตวา สกฺขิ ทิโฎฺฐ อนุสฺสุยฺยติ, ตสฺมา น ปน อนนฺตวา’’ติฯ ยถา จ อนุสฺสุติตกฺกีวเสน, เอวํ ชาติสฺสรตกฺกิอาทีนญฺจ วเสน ยถาสมฺภวํ โยเชตพฺพํฯ อยญฺหิ ตกฺกิโก อวฑฺฒิตภาวปุพฺพกตฺตา ปฎิภาคนิมิตฺตานํ วฑฺฒิตภาวสฺส วฑฺฒิตกาลวเสน อปจฺจกฺขการิตาย อนุสฺสวาทิมเตฺต ฐตฺวา – ‘‘เนวนฺตวา’’ติ ปฎิกฺขิปติ, อวฑฺฒิตกาลวเสน ปน ‘‘นานโนฺต’’ติฯ น ปน อนฺตวนฺตตานนฺตตานํ อจฺจนฺตมภาเวน ยถา ตํ ‘‘เนวสญฺญีนาสญฺญี’’ติ, อวสฺสญฺจ เอตํ เอวํ วิญฺญาตพฺพํ, อญฺญถา วิเกฺขปปกฺขํเยว ภเชยฺย จตุตฺถวาโทฯ น หิ อนฺตวนฺตตานนฺตตาตทุภยวินิมุโตฺต อตฺตโน ปกาโร อตฺถิ, ตกฺกีวาที จ ยุตฺติมคฺคโก, กาลเภทวเสน จ ตทุภยมฺปิ เอกสฺมิํ น น ยุชฺชตีติฯ **อนนฺตรจตุกฺกน**ฺติ เอกตฺตสญฺญีติ อาคตสญฺญีจตุกฺกํฯ

เอกนฺตสุขีติ เอกเนฺตเนว สุขีฯ ตํ ปนสฺส สุขํ ทุเกฺขน อโวมิสฺสํ โหตีติ อาห **‘‘นิรนฺตรสุขี’’**ติฯ **เอกนฺตสุขเมวา**ติ อิทํ สุขพหุลตํ สนฺธาย วุตฺตํฯ **อตีตาสุ สตฺตสุ ชาตีสู**ติ อิทํ ตโต ปรํ ชาติสฺสรญาเณน อนุสฺสริตุํ น สกฺกาติ กตฺวา วุตฺตํฯ **ตาทิสเมวา**ติ สุขสมงฺคิเมว อตฺตภาวํฯ ‘‘เอวํ สุขสมงฺคี’’ติ ตํ **อนุสฺสรนฺตสฺส ชาติสฺสรสฺส** อตีตชาติยมฺปิ อิธ วิย ทุกฺขผุฎฺฐสฺส ตํ อนุสฺสรนฺตสฺสฯ

สเพฺพสมฺปีติ ลาภีนํ ตกฺกีนมฺปิฯ **ตถา**ติ อิมินา ‘‘สเพฺพสมฺปี’’ติ อิทํ ปทํ อากฑฺฒติฯ กามาวจรํ นาม อทุกฺขมสุขํ อนุฬารํ อวิภูตนฺติ อาห **‘‘จตุตฺถชฺฌานวเสนา’’**ติฯ จตุตฺถชฺฌานํ การณภูตํ เอตสฺส อตฺถิ, เตน วา นิพฺพตฺตนฺติ **จตุตฺถชฺฌานิกํฯ มชฺฌตฺตสฺสา**ติ มชฺฌตฺตภูตสฺส มชฺฌตฺตเวทนาพหุลสฺสฯ **มชฺฌตฺตภูตฎฺฐานเมว** อตฺตโน มชฺฌตฺตตาปตฺตเมว ภูตปุพฺพํ อนุสฺสรนฺตสฺสฯ **เอกจฺจสสฺสติกา**ติ เอกจฺจสสฺสตวาทิโน วุตฺตาฯ ปุคฺคลาธิฎฺฐาเนน หิ เอกจฺจสสฺสติกาฯ เอส นโย เสเสสุปิฯ อธิจฺจสมุปฺปนฺนวาโท สสฺสตวาทสมุทฺทิโฎฺฐติ กตฺวา **‘‘เทฺว อธิจฺจสมุปฺปนฺนิกา’’**ติ จ วุตฺตํฯ

๒๘. ทิฎฺฐุทฺธารนฺติ ยถาวุตฺตานํ ทิฎฺฐีนํ อนิยฺยานิกภาวทสฺสนวเสน ปทุทฺธรณํฯ **ปจฺจตฺตํเยว ญาณ**นฺติ อปรปฺปจฺจยํ อตฺตนิเยว ญาณํฯ ตํ ปน อตฺตปจฺจกฺขํ โหตีติ อาห **‘‘ปจฺ

จกฺขุญาณ''นฺติฯ สุวณฺณสฺส วิย โทสาปคเมน อุปกฺกิเลสวิคเมน ญาณสฺส วิสุทฺธนฺติ อาห **''ปริสุทฺธนฺติ นิรุปกฺกิเลส''**นฺติฯ กิเลสนฺธการวิคมโต สปฺปภาสมุชฺชลเมว โหตีติ วุตฺตํ – **''ปริโยทาตนฺติ ปภสฺสร''**นฺติ **พาหิรสมยสฺมิมฺปิ โหนฺติ** ฌานสฺส สมิชฺฌนโตฯ **มยมิทํ ชานามา**ติ ''สสฺสโต อตฺตา จ โลโก จ อิทเมว สจฺจํ โมฆมญฺญ''นฺติ จ มิจฺฉาคาหวเสน อญฺญาณภาคเมว ปริพฺรูเหตฺวา ตโต เอว ยถาคหิตํ คาหํ สนฺธาย – ''มยมิทํ อตฺถํ ตตฺถ ชานามา''ติ **เอวํ ตตฺถ** มิจฺฉาคาเห อวิชฺชมานํ **ญาณโกฏฺฐาสํ โอตาเรนฺติเยว** อนุปฺปเวเสนฺติเยวฯ **น ตํ ญาณํ, มิจฺฉาทสฺสนํ นาเมตํ,** กึ ปน ตํ มิจฺฉาทสฺสนํ นาม? สสฺสโต อตฺตา จ โลโก จาติอาทินา มิจฺฉาภินิเวสภาวโตฯ เตนาห **''ตทปิ...เป.... อโตฺถ''**ติฯ ยํ ตํ ทิฏฺฐิยา อุปนิสฺสยภูตํ ญาณํ, ตํ สนฺธายาห – **''ชานนมตฺตลกฺขณตฺตา ญาณภาคมตฺตเมวา''**ติฯ ญาณมฺปิ หิ ทิฏฺฐิยา อุปนิสฺสโย โหติเยว ลาภิโน อิตรสฺส จ ตถา ตถา มิจฺฉาภินิเวสโตฯ **อนุปาติวตฺตนโต** อนติกฺกมนโตฯ อสาธารณโต น อุปาติวตฺตนฺติ เอเตนาติ อนุปาติวตฺตนํ, ตโตฯ **อุปาทานปจฺจยโต**ติ อุปาทานสฺส ปจฺจยภาวโตฯ เอเตน ผลูปจาเรเนว อุปาทานมาหฯ ยทิ พฺรหฺมชาเล อาคตา สพฺพาปิ ทิฏฺฐิโย อิธ กถิตา โหนฺติ, เอวํ สเนฺต อิทํ สุตฺตํ พฺรหฺมชาลสุเตฺตน เอกสทิสนฺติ อาห – **''พฺรหฺมชาเล ปนา''**ติอาทิฯ ''อญฺญตฺร รูปํ อญฺญตฺร เวทนา สกฺกายํเยว อนุปริธาวนฺตี''ติ วจนโต อิธ สกฺกายทิฏฺฐิ อาคตาฯ **พฺรหฺมชาลํ กถิตเมว โหติ** ตตฺถ อาคตานํ ทฺวาสฏฺฐิยาปิ ทิฏฺฐีนํ อิธาคตตฺตาฯ สสฺสตุเจฺฉทาภินิเวโส อตฺตาภินิเวสปุพฺพโก, ''อตฺตา สสฺสโต อตฺตา อุเจฺฉโท''ติ ปวตฺตนโตฯ

๓๐. **ทฺวาสฏฺฐิ...เป.... ทเสฺสตุ**นฺติ กถํ ปนายมโตฺถ ''อิธ, ภิกฺขเว, เอกโจฺจ''ติอาทิปาฬิยา ทสฺสิโต โหตีติ? อปฺปหีนสกฺกายทิฏฺฐิกสฺส ปุพฺพนฺตาปรนฺตทิฏฺฐิอุปาทิยนโชตนโตฯ **ปริจฺจาเคนา**ติ วิกฺขมฺภเนนฯ **จตุตฺถชฺฌานนิโรธา ตติยชฺฌานํ อุปสมฺปชฺช วิหรตี**ติ เอตฺถ น ปริหีนจตุตฺถชฺฌานสฺส ตติยชฺฌานํ ภวติ, ตติยชฺฌานา วุฏฺฐิตสฺส ปน จตุตฺถชฺฌานา วุฏฺฐิตสฺส จ ตติยํ ปฏิโลมนเยน สมฺภวติฯ เตนาห **''อยํ ปเนตฺถา''**ติอาทิฯ **เอวํสมฺปทมิทํ เวทิตพฺพ**นฺติ ''ปวิเวกา ปีติ นิรุชฺฌตี''ติ อิทํ, ''นิรามิสสุขสฺสนิโรธา''ติ เอตฺถ วิย วุฏฺฐานนิโรธวเสน วุตฺตนฺติ เวทิตพฺพนฺติ อโตฺถฯ **หีนชฺฌานปริยาทานกโทมนสฺส**นฺติ นีวรณสหคตโทมนสฺสมาหฯ ตญฺหิ ฌานปริยาทานกรํฯ **กมฺมนียภาโว**ติ สมาปตฺตึ ปโตฺต วิย สมาปตฺติสมาปชฺชนภาเว กมฺมกฺขมภาโวฯ โสมนสฺสวิธุรตฺตา โทมนสฺสํ วิยาติ โทมนสฺสนฺติ วุตฺตํฯ ''อุปฺปชฺชติ ปวิเวกา ปีตี''ติ ปุน วุตฺตา ปีติ **ฌานทฺวยปีติฯ ยํ ฐานํ ฉายา ชหตี**ติ ยํ ปเทสํ อาตเปน อภิภุยฺยมานํ ฉายา ชหติฯ ตตฺถ อาตเป ฉายาติ ปเทเสน อาตปสญฺญิตานํ ภูตสงฺขตานํ ปหานฏฺฐานมาหฯ เตนาห **''ยสฺมิํ ฐาเน''**ติอาทิฯ

๓๑. **นิรามิสํ สุขนฺติ ตติยชฺฌานสุขํ** ทูรสมุสฺสาริตกามามิสตฺตาฯ

๓๒. **อทุกฺขมสุขนฺติ จตุตฺถชฺฌานเวทนํ,** น ยํ กิญฺจิ อุเปกฺขาเวทนํฯ

๓๓. **นิคฺคหโณ**ติ มมํการภาเวน กิญฺจิปิ อคณฺหโนฺตฯ **นิพฺพานสฺส สปฺปาย**นฺติ นิพฺพานาธิคมสฺส, นิพฺพานเสฺสว วา อวิโลมวเสน เอกนฺติกุปายตาย สปฺปายํฯ เตนาห **''อุปการภูต''**นฺติฯ **สพฺพตฺถา**ติ สเพฺพสุ เตภูมกธเมฺมสุฯ **เอตนฺ**ติ เอตํ ยถาวุตฺตสมถภาวนาย กิเลสานํ วิกฺขมฺภนํฯ สพฺพตฺถ นิกนฺติยา อสุกฺขาปิตตฺตา กถํ นิพฺพานสฺส **อุปการปฏิปทา นามชาตํ**? น ชายเต วาตฺยธิปฺปาโยฯ **สพฺพตฺถา**ติ ปุพฺพนฺตานุทิฏฺฐิอาทิเก สพฺพสฺมิํฯ **อคฺคณฺหนวเสนา**ติ ตณฺหาคาเหน อคฺคหณวเสนฯ ยตฺถ หิ ตณฺหาคาโห วิโมจิโต, ตตฺถ ทิฏฺฐิมานคฺคาหา สุกฺขา วิย โหนฺติ ตเทกฏฺฐภาวโตฯ ตาทิสสฺส นิพฺพานคามินี ปฏิปทา เอว อาสเนฺน, น

ทูเรฯ เตน วุตฺตํ – **“อุปการปฏิปทา นาม ชาต”**นฺติฯ ตาทิสสฺส จ สโนฺตหมฺสุมีติอาทิกา สมนุปสฺสนา อธิมานปเกฺข ติฏฺฐตีติ อาห – **“อภิวทตีติ อภิมาเนน อุปวทตี”**ติฯ อิทเมว อุปาทิยตีติ นิยมาภาวโต **“อฏฺฐารสวิธมฺปี”**ติ วุตฺตํฯ เสสปเทปิ เอเสว นโยฯ ทิฏฺฐุปาทาเน สติ เสสอุปาทานสมฺภโว อวุตฺตสิโทฺธติ ตเทว อุทฺธฏํฯ

เส อายตเน เวทิตเพฺพติ นิโรธสฺส การณํ นิพฺพานํ เวทิตพฺพํฯ **ทฺวินฺนํ อายตนาน**นฺติ จกฺขายตนาทีนํ ทฺวินฺนํ อายตนานํฯ **ปฏิเกฺขเปน นิพฺพานํ ทสฺสิตํ** เวเนยฺยชฺฌาสยวเสนฯ

น คาธตีติ น ปติฏฺฐาติฯ **อโต**ติ อสฺมา นิพฺพานาฯ **สรา**ติ ตณฺหาฯ **สงฺขารปฏิเกฺขเปนา**ติ สงฺขาเรกเทสภูตานํ จตุนฺนํ มหาภูตานํ ปฏิเกฺขเปนฯ

วิญฺญาณนฺติ วิสิเฏฺฐน ญาเณน ชานิตพฺพํฯ ตโต เอว **อนิทสฺสนํ** อจกฺขุวิเญฺญยฺยํ อนินฺทฺริยโคจรํฯ **อนนฺต**นฺติ อนฺตรหิตํ, นิจฺจนฺติ อโตฺถฯ **สพฺพโต ปภ**นฺติ กิเลสนฺธการาภาวโต จ สมนฺตโต ปภสฺสรํฯ ‘‘สพฺพโต ปป’’นฺติ วา ปาโฐ, สพฺพโต ปตติตฺถนฺติ อโตฺถฯ จตฺตารีสกมฺมฏฺฐานสงฺขาเตหิ ติเตฺถหิ โอตริตฺวา อนุปวิสิตพฺพํ อมตสรนฺติ วุตฺตํ โหติฯ อนุปาทาย กญฺจิ ธมฺมํ อคฺคเหตฺวา วิมุจฺจนฺติ เอตฺถาติ **อนุปาทาวิโมโกฺข,** นิพฺพานํฯ อนุปาทาย วิมุจฺจติ เอเตนาติ **อนุปาทาวิโมโกฺข,** อคฺคมโคฺคฯ อนุปาทาวิโมกฺขนฺติกตาย ปน อรหตฺตผลํ **อนุปาทาวิโมโกฺข**ติ วุตฺตํฯ เสสํ สุวิเญฺญยฺยเมวฯ

ปญฺจตฺตยสุตฺตวณฺณนาย ลีนตฺถปฺปกาสนา สมตฺตาฯ

๓. กินฺติสุตฺตวณฺณนา

๓๔. **ภโว**ติ ปริโตฺตฯ **อภโว**ติ มหโนฺตฯ วุทฺธิอโตฺถ หิ อยํ อ-กาโร, ‘‘สํวราสํวโร, ผลาผล’’นฺติอาทีสุ วิย, ตสฺมา **ภวาภวเหตู**ติ ขุทฺทกสฺส มหนฺตสฺส วา ภวสฺส เหตุ, ตํ ปจฺจาสีสมาโนติ อโตฺถฯ เตนาห – **“ตสฺมิํ ตสฺมิํ ภเว สุขํ เวทิสฺสามี”**ติอาทิฯ

๓๕. โลกุตฺตรโพธิปกฺขิยธเมฺม อุทฺทิสฺส ปุถุชฺชนานํ วิวาโท สมฺภวตีติ อาห – **“โลกิยโลกุตฺตราว กถิตา”**ติฯ โลกิยาปิ หิ โพธิปกฺขิยธมฺมา โลกุตฺตรธมฺมาธิคมสฺส อาสนฺนการณตฺตา วิเสสการณนฺติ ยาว อเญฺญหิ โลกิยธเมฺมหิ อภิวิสิโฏฺฐติ กตฺวา, **“อิเมสุ สตฺตติํสโพธิปกฺขิยธเมฺมสู”**ติ อวิเสเสน วุตฺตํฯ **อตฺถโต นานํ โหตี**ติ อตฺถโต เภโท โหติ โพธิปกฺขิยธมฺมานํ สมธิคตตฺตาฯ น หิ กายาทโย ภาเวตพฺพา, สติเยว ปน ภาเวตพฺพาติฯ **พฺยญฺชนโต นานํ** เภทํฯ **อิมินาปิ การเณนา**ติ อิมายปิ ยุตฺติยาฯ อิทานิ ตํ ยุตฺติํ ทเสฺสโนฺต – **“อตฺถญฺจ พฺยญฺชนญฺจา”**ติอาทิมาห ฯ ตตฺถ **สมาเนตฺวา**ติ สุตฺตนฺตรโต สมาเนตฺวา, สุตฺตนฺตรปเทหิ จ สมาเนตฺวาฯ **อญฺญถา**ติ อญฺญโต, ภูตโต อปคตํ กตฺวาติ อโตฺถฯ **มิจฺฉา โรปิตภาโว**ติ อยาถาวโต ฐปิตภาโวฯ **อตฺถญฺจ พฺยญฺชนญฺจ วิญฺญาปนการณเมวา**ติ อวิปรีตตฺถสฺส สทฺทสฺส จ พุชฺฌนเหตุตายฯ

๓๗. อิธ ธมฺมวินยฏฺฐาเน **สติเยว สติปฏฺฐานนฺติ คหิตา,** อตฺถโต สเมติ นาม ยาถาวโต อตฺถสฺส คหิตตฺตาฯ อสภาวนิรุตฺติภาวโต พฺยญฺชนโต นานตฺตนฺติ ตํ ลิงฺคเภเทน วจนเภเทน จ ทเสฺสโนฺต, **“สติปฏฺฐาโนติ วา สติปฏฺฐานาติ วา มิจฺฉา โรเปถา”**ติ อาหฯ **อปฺปมตฺตก**นฺติ อณุมตฺตํ สลฺลหุกํ, น ครุตรํ อธนิตํ กตฺวา วตฺตพฺพมฺปิ **ธนิตํ** โฆสวนฺตํ **กตฺวา โรปิเต** วุตฺตโทสาภาวโตติ เตนาห – **“นิพฺพุติํ ปตฺตุํ สกฺกา โหตี”**ติฯ

พฺยญฺชนสฺส มิจฺฉาโรปนํ น วิเสสนฺตรายกรํ โหตีติ ญาปนตฺถํ, **จตุสุ มเคฺคสุ ปญฺหํ กเถตฺวาว ปรินิพฺพุโต** ฯ **สุตฺตนฺตพฺยญฺชนํ สนฺธาเยตํ วุตฺตํ** – ‘‘อปฺปมตฺตกํ โข ปนา’’ติฯ

๓๘. อถ จตุตฺถวาเร วิวาโท กสฺมา ชาโต? ยาวตา เนสํ วจนํ อตฺถโต เจว สเมติ พฺยญฺชนโต จาติ อธิปฺปาโยฯ **สญฺญาย วิวาโท**ติ กิญฺจาปิ สเมติ อตฺถโต เจว พฺยญฺชนโต จ, สญฺญา ปน เนสํ อวิสุทฺธา, ตาย สญฺญาย วเสน วิวาโท ชาโตติ ทเสฺสโนฺต **‘‘อห’’**นฺติอาทิมาหฯ อหํ สติปฏฺฐานนฺติ วทามิ, อยํ สติปฏฺฐาโนติ วทตีติ เอวํ เตสํ ญาณํ โหตีติ อิมมตฺถํ, **‘‘เอเสว นโย’’**ติ อิมินา อติทิสติฯ

๓๙. น โจทนตฺถาย เวคายิตพฺพนฺติ สีฆํ สีฆํ น โจทนา กาตพฺพาติ อโตฺถฯ **ตสฺมา**ติ ยสฺมา เอกโจฺจ โกธนภาเวน เอวํ ปฏิปฺผริ, ตสฺมาฯ **อนาทานทิฏฺฐี**ติ อาทิยิตฺวา อนภินิวิสนโต อนาทานทิฏฺฐี อทฬฺหคฺคาหีฯ **ปกฺขิปโนฺต วิยา**ติ คิลิตฺวา ปกฺขิปโนฺต วิยฯ

อุปฆาโตติ จิตฺตปฺปฆาโต ผรสุปฺปฆาโต วิยฯ **วณฆฏฺฏิตสฺส วิยา**ติ วเณ ฆฏฺฏิตสฺส วิย **ทุกฺขุปฺปตฺติ** จิตฺตทุกฺขุปฺปตฺติฯ **เทฺว วาเร วตฺวาปิ วิสเชฺชตี**ติ สุปฺปฏินิสฺสคฺคี เอวํ ปเคว โจทิตมเตฺต วิสฺสเชฺชติ เจติ อธิปฺปาโย ฯ กถนวเสน จ **กายจิตฺตกิลมโถ** ฯ **เอวรูโป**ติ สหสา อวิสฺสเชฺชเนฺตน โจทกสฺส วิเหสาวาโท หุตฺวาปิ อโกฺกธนาทิสภาโวฯ

อุเปกฺขาติ สเกน กเมฺมน ปญฺญายิสฺสตีติ ตสฺมึ ปุคฺคเล อชฺฌุเปกฺขณาฯ **อุเปกฺขํ อติมญฺญติ นาม** ตสฺส อนาจารสฺส อนชฺฌุเปกฺขณโตฯ

๔๐. วจนสญฺจาโรติ เปสุญฺญวเสน อญฺญถาวจนุปสํหาโรฯ **ทิฏฺฐิปฬาโส**ติ ยุคคฺคาหวเสน ลทฺธิฯ สา ปน **จิตฺตสฺส อนาราธนิยภาโว** สตฺถุจิตฺตสฺส อนาราธกภาโวฯ **กลโห**ติ อธิกรณุปฺปาทวเสน ปวโตฺต วิคฺคโห ภณฺฑนสฺส ปุพฺพภาโคฯ

เยน การเณนาติ เยน ธเมฺมน สตฺถุสาสเนนฯ ตเมว หิ สนฺธาย วทติ – **‘‘ธเมฺมติ สารณียธเมฺม อธิเปฺปโต’’**ติฯ **เอตฺถา**ติ ‘‘ธมฺมสฺส จานุธมฺม’’นฺติ เอตฺถฯ **ธเมฺม**ติ สมฺพุทฺธสฺส ตสฺส ตถา ปวตฺตํ พฺยากรณํ ยถา วิวาทาปนฺนา สญฺญตฺตึ คจฺฉนฺติฯ เตนาห – **‘‘เตสํ ภิกฺขูนํ สญฺญตฺติกรณ’’**นฺติฯ ตเทว พฺยากรณํ อนุธเมฺมติ ภิกฺขุนา วุจฺจมาโน อนุปวโตฺต ธเมฺมฯ เตนาห – **‘‘ตเทว พฺยากโรติ นามา’’**ติฯ **โกจี**ติ โย โกจิฯ **สหธมฺมิโก** สการโณฯ อญฺญโตฺถ อยํ กึ สโทฺทติ อาห **‘‘อโญฺญ’’**ติฯ **อสฺสา**ติ วุตฺตนเยน ปฏิปนฺนภิกฺขุโน, ตสฺส ปฏิปตฺติ น เกนจิ ครหณียา โหตีติ อโตฺถฯ เสสํ สพฺพํ สุวิเญฺญยฺยเมวฯ

กินฺติสุตฺตวณฺณนาย ลีนตฺถปฺปกาสนา สมตฺตาฯ

๔. สามคามสุตฺตวณฺณนา

๔๑. เทฺวธิกชาตาติ ชาตเทฺวธิกา สญฺชาตเภทาฯ **เทฺวชฺฌชาตา**ติ ทุวิธภาวํ ปตฺตาฯ ภณฺฑนฺติ ปริภาสนฺติ เอเตนาติ **ภณฺฑนํ,** วิรุทฺธจิตฺตตาฯ **ตนฺ**ติ ภณฺฑนํฯ **ธมฺมวินย**นฺติ ปาวจนํฯ **วิตุชฺชนฺตา** มุขสตฺตีหิฯ **สหิตํ เม**ติ มยฺหํ วจนํ สหิตํ สิลิฏฺฐํ ปุพฺพาปรสมฺพนฺธํ อตฺถยุตฺตํฯ เตนาห **‘‘อตฺถสํหิต’’**นฺติฯ **อธิจิณฺณ**นฺติ อาจิณฺณํฯ **วิปราวตฺต**นฺติ วิโรธทสฺสนวเสน ปราวตฺติตํ, ปราวตฺตํ ทูสิตนฺติ อโตฺถฯ เตนาห – **‘‘จิรกาลวเสน...เป.... นิวตฺต’’**นฺติฯ **ปริเยสมาโน จร,** ตตฺถ ตตฺถ คนฺตฺวา สิกฺขาหีติ อโตฺถฯ **สเจ สโกฺกสิ,** อิทานิเมว มยา เวฐิตโทสํ นิเพฺพเฐหิฯ **มรณเมวา**ติ อญฺญมญฺญฆาตวเสน มรณเมวฯ

นาฏปุตฺตสฺส อิเมติ **นาฏปุตฺติยา**ฯ เต ปน ตสฺส สิสฺสาติ อาห **“อเนฺตวาสิเกสู”**ติฯ ปุริมปฏิปตฺติโต ปฏินิวตฺตนํ ปฏิวานํ, ตํ รูปํ สภาโว เอเตสนฺติ **ปฏิวานรูปา**ฯ เตนาห **“นิวตฺตนสภาวา”**ติฯ **กถนํ** อตฺถสฺส อาจิกฺขนํฯ **ปเวทนํ** ตสฺส เหตุทาหรณานิ อาหริตฺวา โพธนํฯ น อุปสมาย สํวตฺตตีติ อนุปสมสํวตฺตนํ, ตเทว **อนุปสมสํวตฺตนิกํ,** ตสฺมิํฯ สมฺสฺสิตํ หุตฺวา ปติฏฺฐาเหตุภาวโต **ถูปํ** ปติฏฺฐาติ อาห – **“ภินฺนถูเปติ ภินฺนปติฏฺเฐ”**ติฯ **ถูโป**ติ วา ธมฺมสฺส นิยฺยานภาโว เวทิตโพฺพ, อญฺญธเมฺม อภิภุยฺย สมฺสฺสิตเฏฺฐนฯ **โส** นิคณฺฐสฺส สมเย เกหิจิ อภินฺนสมฺมโตปิ **ภิโนฺน** วินโฏฺฐเยว สเพฺพน สพฺพํ อภาวโตติ ภินฺนถูโปฯ โส เอว นิยฺยานภาโว วฏฺฏทุกฺขโต มุจฺจิตุกามานํ ปฏิสรณํ, ตํ เอตฺถ นตฺถีติ อปฺปฏิสรโณ, ตสฺมิํ **ภินฺนถูเป อปฺปฏิสรเณ**ติ เอวเมตฺถ อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ

อาจริยปฺปมาณนฺติ อาจริยมุฏฺฐิ หุตฺวา ปมาณภูตํฯ **นานานีหาเรนา**ติ นานากาเรนฯ ‘‘วิวาโท น อุปฺปชฺชี’’ติ วตฺวา ตสฺส อนุปฺปตฺติการณํ ทเสฺสโนฺต, **“สตฺถา หิ...เป.... อวิวาทการณํ กตฺวาว ปรินิพฺพายี”**ติ วตฺวา ตํ วิวริตุํ **“ภควตา หี”**ติอาทิ วุตฺตํฯ **ปติฏฺฐา จ อวสฺสโย จ,** ‘‘อยํ ธโมฺม อยํ วินโย อิทํ สตฺถุสาสน’’นฺติ วินิจฺฉยเน มหาปเทสา, ปญฺหพฺยากรณานิ จ, ยสฺมา เตสุ ปติฏฺฐาย เต อวสฺสาย ธมฺมวินยธรา จ นิจฺฉยํ คจฺฉนฺติฯ ตถา หิ สุตฺตนฺตมหาปเทสโต วินเย เกนจิ ปุจฺฉิโต อโตฺถ จตุนฺนํ ปญฺหพฺยากรณานํ วเสน สุวินิจฺฉิตรูโป, ตสฺมา ธมฺมวินโย อิธ สตฺถุ กิจฺจํ กาตุํ สโกฺกตีติ อาห – **“เตเนวา”**ติอาทิ, ตสฺมา อุฬาราย เทสนาย ภาชนนฺติ อธิปฺปาโยฯ

๔๒. ปฏิปวิฏฺฐํ กตฺวา อาหริตพฺพโต, สจฺจํ การิตพฺพโต ปาภตํ มูลนฺติ อาห – **“กถาปาภต”**นฺติ, ธมฺมกถาย มูลการณนฺติ อโตฺถฯ เยสํ วเสน วิวาโท อุปฺปโนฺน, เตเยว อธมฺมวาทิโน, เตสํ ตาว โส อหิตาย ทุกฺขาย สํวตฺตตุ, ตโต อเญฺญสํ เทวมนุสฺสานํ กถนฺติ, โจทนา ปรมฺปราย สํกิเลสวตฺถุภาวโตติ ปริหาโรฯ เตนาห – **“โกสมฺพกกฺขนฺธเก วิยา”**ติอาทิฯ

๔๓. **อภิญฺญา เทสิตา**ติ อภิวิสิฏฺฐาย ปญฺญาย ชานิตฺวา โพธิตาฯ **ปติสฺสยมานรูปา**ติ อปทิสฺส ปติสฺสยมานา ครุกวเสน นิสฺสยมานสภาวาฯ เตนาห – **“อุปนิสฺสาย วิหรนฺตี”**ติ, ครุตรํ นิสฺสยํ กตฺวา วิหรนฺตีติ อโตฺถฯ **ปริวาเร ปญฺญตฺตานี**ติ, ‘‘อาชีวเหตุ อาชีวการณา’’ติ, เอวํ นิทฺธาเรตฺวา **ปริวารปาฬิยํ** (ปริ. ๓๓๖) อาสงฺกรวเสน ฐปิตานิฯ ‘‘เอวญฺจ ปน, ภิกฺขเว, อิมํ สิกฺขาปทํ อุทฺทิเสยฺยา’’ติ (ปารา. ๓๙, ๔๒, ๔๓) วิภงฺคปาฐวเสเนว หิ ตานิ ภควตา ปญฺญตฺตานิฯ **ตานิ ฐเปตฺวา เสสานิ สพฺพสิกฺขาปทานิ อธิปาติโมกฺขํ นามา**ติ, อิทํ โคพลีพทฺทญาเยน วุตฺตนฺติ ทฏฺฐพฺพํ เตสมฺปิ อธิปาติโมกฺขภาวโตฯ

ตตฺรายํ นโยติ ตสฺมิํ สุปฺปชหนาย อปฺปมตฺตกภาเว อยํ วกฺขมาโนฯ **ตานี**ติ ปณีตโภชนานิฯ **โย โกจี**ติ ภิกฺขุ วา ภิกฺขุนี วาฯ **ทุกฺกฏวตฺถุก**นฺติ **ยํ กิญฺจิ** ทุกฺกฏาปตฺติวตฺถุกํฯ **เตนา**ติ สุปฺปชหนภาเวน มูลาปตฺติวีติกฺกมสฺส อณุมตฺตตายฯ

ปุพฺพภาคมคฺคนฺติ โลกิยมคฺคํฯ **ตตฺรา**ติ ตสฺมิํ ปุพฺพภาคมคฺคํ นิสฺสาย วิวาทุปฺปาเทฯ **โอภาสญาณ**นฺติ โอภาสสฺส อุปฺปตฺติเหตุภูตํ ญาณํฯ ตตฺถ ปน โส มคฺคสญฺญิภาเวน มโคฺค จ จตุพฺพิโธติ สุตฺตตฺตา, **“ปฏฺฐมมโคฺค นามา”**ติอาทิมาหฯ **เอวนฺ**ติ เอวํ อสนฺทิทฺธํ อปริสงฺกิตํ ปริจฺจตฺตํ กตฺวา กมฺมฏฺฐานํ กเถตุํ น สโกฺกติฯ

เจติยํ น ทิฏฺฐนฺติ ตสฺส กตํ ถูปํ วทติฯ นินฺทิเย ปุถุชฺชนภาเว ฐิตํ ปาสํสํ อริยภาวํ อาโรเปตฺวา ตํ มิจฺฉาลทฺธิํ อภินิวิสฺส ปคฺคยฺห โวหรณโต **สโคฺคปิ มโคฺคปิ วาริโตเยวา**ติฯ

วุตฺตเญฺหตํ –

> ‘‘โย นินฺทิยํ ปสํสติ, ตํ วา นินฺทติ โย ปสํสิโย;
> วิจินาติ มุเขน โส กลิํ, กลินา เตน สุขํ น วินฺทตี’’ติฯ (สุ. นิ. ๖๖๓; สํ. นิ. ๑.๑๘๐-๑๘๑; อ. นิ. ๔.๓; เนตฺติ. ๙๒);

‘‘ขเณเนว อรหตฺตํ ปาปุณิตุํ สมตฺถกมฺมฏฺฐานกํ อาจิกฺขิสฺสามี’’ติ หิ อิมินา ตตฺถ โกหญฺญมฺปิ ทิสฺสติ; อิตเรสุ ปน วตฺตพฺพเมว นตฺถิฯ **อุปฺปาเฏตฺวา**ติ อุทฺธริตฺวาฯ ‘‘อถ เต ภิกฺขู’’ติอาทิ **เสสํ** นามฯ ‘‘อมตํ เต ปริภุญฺชนฺติ, เย กายคตาสติํ ปริภุญฺชนฺตี’’ติ (อ. นิ. ๑.๖๐๐) วจนํ ทุคฺคหิตํ คณฺหาเปตฺวา, **‘‘เอตฺตาวตา โว อมตํ ปริภุตฺตํ นาม ภวิสฺสตี’’**ติ อาหฯ

๔๔. **เอว**นฺติ อาการลกฺขณเมตํ, น อาการนิยมนํฯ เตน อิมินาว การเณน จ โย วิวาโท อุปฺปชฺชยฺยาติ วุตฺตํ โหติฯ ครุสฺมิํ ครูติ ปวตฺตํ จิตฺตํ ครุวิสยตฺตา ตํสหจริตตฺตา ครุ, ตสฺส ภาโว คารวํ, ครุกรณํ, ตํ เอตฺถ นตฺถีติ **อคารโว**ฯ เตนาห **‘‘คารววิรหิโต’’**ติฯ ครุสฺส คารววเสน ปติสฺสยนํ ปติโสฺสติ วุจฺจติ นีจวุตฺติตา, ตปฺปฏิปกฺขโต **อปฺปติโสฺส**ติ อาห – **‘‘อปฺปติสฺส โย อนีจวุตฺตี’’**ติฯ เอตฺถ ยถายํ ปุคฺคโล สตฺถริ อคารโว นาม โหติ, ตํ ทเสฺสตุํ, **‘‘เอตฺถ ปนา’’**ติอาทิ วุตฺตํฯ ตตฺถ **ตีสุ กาเลสุ อุปฏฺฐานํ น ยาตี**ติอาทิ สมุทายกิตฺตนอนวเสสทสฺสนํ, อวยวโต ปน อคารวสิทฺธิ ยถา ตํ สามญฺญโต สิกฺขาปทสมาทานํ ตพฺพิเสโส เภโทฯ เอส นโย เสเสสุปิฯ

สกฺกจฺจํ น คจฺฉตีติ อาทรวเสน น คจฺฉติฯ **สเงฺฆ กโตเยว โหติ** สงฺฆปริยาปนฺนตฺตา ตสฺส, ยถา สงฺฆํ อุทฺทิสฺส ทินฺนํ เอเกน ภิกฺขุนา ปฏิคฺคหิตํ สงฺฆสฺส ทินฺนเมว โหติฯ **อปริปูรยมาโนว** สิกฺขาย อคารโวฯ เตนาห ภควา – **‘‘สิกฺขาย น ปริปูรการี’’**ติ (ม. นิ. ๒.๑๓๕)ฯ อตฺตโน ปริสาย อุปฺปนฺนํ วิวาทมูลํ วิเสสโต อตฺตนา วูปสเมตพฺพโต อตฺตโน จ อนตฺถาวหโต **‘‘อชฺฌตฺต’’**เนฺตฺวว วุตฺตํฯ เอส นโย **พหิทฺธา**ติ เอตฺถาปิฯ

๔๖. **ฉฐานานี**ติ ฉมูลานิฯ ยถา สมนวเสน สมถานํ วิวาทาทีสุ อธิกตฺตภาโว, เอวํ วิวาทาทีนํ เตหิ อธิกตฺตพฺพตาปีติ อาห – **‘‘วูปสมนตฺถาย…เป…. อธิกรณานี’’**ติฯ เตน อธิกรณสทฺทสฺส กมฺมตฺถตํ อาหฯ สมถา วา สมนวเสน อธิกรียนฺติ เอตฺถาติ **อธิกรณานิ,** วิวาทาทโยฯ

วิวาโท อุปฺปนฺนมตฺโตว หุตฺวา ปรโต กกฺขฬตฺถาย สํวตฺตนโต ยํ วตฺถุํ นิสฺสาย ปฐมํ อุปฺปโนฺน วิวาทานุสาเรน มูลกํ วิย อนุพนฺธโรโค ตเมว ตทญฺญํ วา วตฺถุํ กตฺวา ปวฑฺฒโนฺต วิวาทาธิกรณํ ปตฺวา อุปริ วฑฺฒติ นาม, อนุวาทาปตฺติกิจฺจาธิกรณํ ปตฺวา วิวาทสฺส จ วฑฺฒนํ ปากฏเมวฯ เตน วุตฺตํ – **‘‘จตฺตาริ อธิกรณานิ ปตฺวา อุปริ วฑฺฒโนฺต โส วิวาโท’’**ติฯ **อุปฺปนฺนานํ อุปฺปนฺนาน**นฺติ (ที. นิ. ฏี. ๓.๓๓๑) อุฏฺฐิตานํ อุฏฺฐิตานํฯ **สมถตฺถ**นฺติ สมนตฺถํฯ

อฏฺฐารสหิ วตฺถูหีติ ลกฺขณวจนเมตํ ยถา ‘‘ยทิ เม พฺยาธี ทาเหยฺยุํฯ ทาตพฺพมิทโมสถ’’นฺติ (สํ. นิ. ฏี. ๒.๓.๓๙-๔๒; กงฺขา. อภิ. ฏี. อธิกรณสมถวณฺณนา), ตสฺมา เตสุ อญฺญตเรน วิวทนฺตา, ‘‘อฏฺฐารสหิ วตฺถูหิ วิวทนฺตี’’ติ วุจฺจนฺติฯ **อุปวทนา**ติ อโกฺกโสฯ **โจทนา**ติ อนุโยโคฯ

อธิกรณสฺส สมฺมุขาว วินยนโต **สมฺมุขาวินโย**ฯ สนฺนิปติตปริสาย ธมฺมวาทีนํ เยภุยฺยตาย เยภุยฺยสิกกมฺมสฺส กรณํ **เยภุยฺยสิกาฯ การกสงฺฆสฺส สามคฺคิวเสน สมฺมุขีภาโว,** น ยถา ตถา การกปุคฺคลานํ สมฺมุขตามตฺตํฯ **ภูตตา**ติ ตจฺฉตาฯ สจฺจปริยาโย หิ อิธ ธมฺม-สทฺโท ‘‘ธมฺมวาที’’ติอาทีสุ (ที. นิ. ๑.๙) วิยฯ วิเนติ เอเตนาติ วินโย, ตสฺส ตสฺส อธิกรณสฺส วูปสมาย ภควตา วุตฺตวิธิ, ตสฺส วินยสฺส สมฺมุขตา **วินยสมฺมุขตา**ฯ วิวาทวตฺถุสงฺขาเต อตฺเถ ปจฺจตฺถิกา อตฺถปจฺจตฺถิกา, เตสํ **อตฺถปจฺจตฺถิกานํฯ สงฺฆสมฺมุขตา ปริหายติ** สมฺมตปุคฺคเลเหว วูปสมนโตฯ

นนฺติ วิวาทาธิกรณํฯ ‘‘น ฉนฺทาคตึ คจฺฉตี’’ติอาทินา (ปริ. ๓๘๓) วุตฺตํ **ปญฺจงฺคสมนฺนาคตํ**ฯ คุฬฺหกาทีสุ อลชฺชุสฺสนฺนาย ปริสาย คุฬฺหโก **สลากคฺคาโห** กาตพฺโพ; ลชฺชุสฺสนฺนาย **วิวฏโก,** พาลุสฺสนฺนาย **สกณฺณชปฺปโก**ฯ ยสฺสา กิริยาย ธมฺมวาทิโน พหุตรา, สา เยภุยฺยสิกาติ อาห – **‘‘ธมฺมวาทีนํ เยภุยฺยตายา’’**ติอาทิฯ

เอวํ วินิจฺฉิตนฺติ อาปตฺตึ ทเสฺสตฺวา โรปนวเสน วินิจฺฉิตํ, ปฏิกมฺมํ ปน อาปตฺตาธิกรณสมเถ ปรโต อาคมิสฺสติฯ น สมณสารุปฺปํ **อสฺสามณกํ,** สมเณหิ อกาตพฺพํ, ตสฺมึฯ **อชฺฌาจาเร** วีติกฺกเมสติฯ **ปฏิจฺจรโต**ติ ปฏิจฺฉาเทนฺตสฺสฯ ปาปุสฺสนฺนตาย ปาปิโย, ปุคฺคโล, ตสฺส กาตพฺพกมฺมํ **ตสฺสปาปิยสิกํ**ฯ

สมฺมุขาวินเยเนว วูปสโม นตฺถิ ปฏิญฺญาย, ตถารูปาย ขนฺติยา วา วินา อวูปสมนโต ฯ **เอตฺถา**ติ อาปตฺติเทสนายํฯ ปฏิญฺญาเต อาปนฺนภาวาทิเก กรณกิริยา, ‘‘อายตึ สํวเรยฺยาสี’’ติ, ปริวาสทานาทิวเสน จ ปวตฺตํ วจีกมฺมํ **ปฏิญฺญาตกรณํ**ฯ

ยถานุรูปนฺติ ‘‘ทฺวีหิ จตูหิ ติหิ เอเกนา’’ติ เอวํ วุตฺตนเยน ยถานุรูปํฯ **เอตฺถา**ติ อิมสฺมึ สุตฺเต, เอตสฺมึ วา สมถวิจาเรฯ **วินิจฺฉยนโย**ติ วินิจฺฉเย นยมตฺตํฯ เตนาห **‘‘วิตฺถาโร ปนา’’**ติอาทิฯ

๔๗. **สเงฺขปโตว วุโตฺต,** น สมถกฺขนฺธเก วิย วิตฺถารโตฯ **ตถา**ติ อิมินา ‘‘ธมฺมา’’ติ ปทํ อากฑฺฒติ, เอตฺถ **อิติ**-สทฺโท อาทิอโตฺถ, เอวมาทินา อิมินา ปการเรนาติ วาติ วุตฺตํ โหติฯ โพธิปกฺขิยธมฺมานํ เอกนฺตานวชฺชภาวโต นตฺถิ อธมฺมภาโว, ภควโต เทสิตาการํ หาเปตฺวา วเฑฺฒตฺวา วา กถนํ ยถาธมฺมํ อกตนฺติ กตฺวา อธมฺมภาโวติ ทเสฺสโนฺต อาห – **‘‘ตโย สติปฏฺฐานา’’**ติอาทิฯ

นิยฺยานิกนฺติ สปาฏิหีรํ อปฺปฏิวานํ หุตฺวา ปวตฺตติฯ **ตเถวา**ติ อิมินา ‘‘เอวํ อมฺหาก’’นฺติ อาทินา วุตฺตมตฺถํ อากฑฺฒติฯ **ภูเตน...เป.... กาตพฺพกมฺมํ ธโมฺม นาม** ยถาธมฺมํ กรณโต, วุตฺตวิปริยายโต อิโต ปรํ **อธโมฺมฯ อยํ วินโย นาม** ราคาทีนํ สํวรณโต ปหานโต ปฏิสงฺขานโต จฯ **อยํ อวินโย นาม** ราคาทีนํ อวินยนโตฯ **อยํ วินโย นาม** ยถาวินยกรณโต, วุตฺตวิปริยาเยน อิตโร **อวินโย**ฯ วตฺถุสมฺปตฺติอาทินา เอว สเพฺพสํ วินยกมฺมานํ อกุปฺปตาติ อาห – **‘‘วตฺถุสมฺปตฺติ...เป.... อยํ วินโย นามา’’**ติ, ตปฺปฏิปกฺขโต อวินโย เวทิตโพฺพฯ เตนาห **‘‘วตฺถุวิปตฺตี’’**ติอาทิฯ

สมฺมาปฏิปตฺติยา นยนเฏฺฐน ยถาวุโตฺต ธโมฺม เอว เนตฺติ, ตโต เอว สตฺตสฺส วิย รชฺชุ อสิถิลปวตฺติเหตุตาย **ธมฺมรชฺชู**ติ อโตฺถ วุโตฺตฯ สุตฺตนฺตปริยาเยน ตาว ทส กุสลกมฺมปถา ธโมฺมติ เอวํ วุตฺตาฯ สา เอว วา โหตุ ธมฺมเนตฺติ, โย อิธ อิมิสฺสา วณฺณนาย, ‘‘ฉตฺตึส โพธิ

ปกฺขิยธมฺมา’’ติอาทินา ธมฺเมน จ วินเยน จ วุตฺโต, โส เอว วา ธมฺมเนตฺติ โหตูติ อาเนตฺวา โยชนาฯ **ตาย ธมฺมเนตฺติยา สเมติ** ตาย ยถาวุตฺตาย ธมฺมเนตฺติยา สํสนฺทติ, เอกลกฺขณ เมว โหตีติ อโตฺถฯ เอวํ วิวาทวตฺถุภูโต ธโมฺม เจ ‘‘ธโมฺม’’ติ, อธโมฺม เจ ‘‘อธโมฺม’’ติ, วินโย เจ ‘‘วินโย’’ติ, อวินโย เจ ‘‘อวินโย’’ติ นิจฺฉินเนฺตน **เอกจฺจานํ วิวาทาธิกรณเมว ทสฺสิตํ** ตสฺส วูปสมธมฺมานํ อปริโยสาปิตตฺตาฯ

๔๘. **ตํ ปเนตนฺ**ติ วิวาทาธิกรณํ ปจฺจามสติฯ **วาเร** อตฺถสํวณฺณนาวเสน **ปเตฺตปิฯ ทฺวี หี**ติ ยสฺมิํ อาวาเส วิวาทาธิกรณํ อุปฺปนฺนํ, ตตฺถ วาสีหิ **ทฺวีหิปิ** ภิกฺขูหิ **อติเรกตรา**ฯ

๔๙. **ขนฺธสามนฺตนฺ**ติ อาปตฺติกฺขนฺธภาเวน สมีปํฯ **อาปตฺติสามนฺตํ นาม** ปุพฺพภาคา อาปชฺชิตพฺพอาปตฺติฯ เมถุนราควเสน กายสํสเคฺค ทุกฺกฏสฺส วตฺถูติ อาห – **‘‘ปฐมปาราชิ กสฺส ปุพฺพภาเค ทุกฺกฏ’’**นฺติฯ **เสสานํ** ติณฺณํ ปาราชิกานํ ปุพฺพภาเค ถุลฺลจฺจยเมวฯ

๕๐. **ปริกฺกมิตฺวา** อุปกฺกมิตฺวาฯ **อาปตฺตาธิกรณํ ทสฺสิตํ** ตเตฺถว วิเสสโต ปฏิญฺญาย กาเรตพฺพตาย อิจฺฉิตพฺพตฺตาฯ

๕๒. **กมฺมสฺส วตฺถุ ทสฺสิตํ** น สมโถติ อธิปฺปาโยฯ นนุ จายํ สมถาธิกาโรติ? สจฺจํ, สมถ สฺส ปน การเณ ทสฺสิเต สมโถ ทสฺสิโตว โหตีติ ทเสฺสตุํ **‘‘เอวรูปสฺส หี’’**ติอาทิ วุตฺตํฯ

๕๓. **อิทํ กมฺมนฺ**ติ ‘‘อิทํ อมฺหากํ ภณฺฑนชาตาน’’นฺติอาทินา วุตฺตกมฺมํฯ **ติณวตฺถารก สทิสตฺตา**ติ ตํสทิสตาย ตโพฺพหาโรติ ทเสฺสติ ยถา – ‘‘เอส พฺรหฺมทโตฺต’’ติฯ **อาการมตฺต เมว** ติณวตฺถารกกมฺมํ นาม, น ปน ตสฺส สพฺพโส กรณวิธานํฯ เตนาห **‘‘ขนฺธเก’’**ติอาทิฯ **คิ หีนํ หีเนน ขุํสนวมฺภนํ** ยถา ‘‘ติลสํคุฬิกา นตฺถี’’ติฯ **ธมฺมิกปฏิสฺสเวสุ** วิสํวาทนวเสน **อา ปนฺนา อาปตฺติฯ อสฺสา**ติ กิจฺจาธิกรณสฺสฯ **สมฺมุขาวินเยเนว วูปสโม** สงฺฆสมฺมุขตาทินาว วูปสมนโตฯ

๕๔. โสตาปตฺติผลสจฺฉิกิริยวจนโต **โกสมฺพิยสุเตฺต** (ม. นิ. ๑.๔๙๒) **โสตาปตฺติมคฺค สมฺมาทิฏฺฐิ กถิตา,** อิธ ปน ‘‘ทิฏฺฐิสามญฺญคโต วิหรตี’’เจฺจว วุตฺตตฺตา, **‘‘อิมสฺมิํ สุเตฺต โสตาปตฺติผลสมฺมาทิฏฺฐิ วุตฺตาติ เวทิตพฺพา’’**ติ วุตฺตํฯ ปาปกมฺมสฺส อปฺปตา มหนฺตตา สาวชฺชภาวสฺส มุทุติกฺขภาเวน เวทิตพฺพาติ อาห **‘‘อณุนฺติ อปฺปสาวชฺชํฯ ถูลนฺติ มหา สาวชฺช’’**นฺติฯ เสสํ สุวิเญฺญยฺยเมวฯ

สามคามสุตฺตวณฺณนาย ลีนตฺถปฺปกาสนา สมตฺตาฯ

๕. สุนกฺขตฺตสุตฺตวณฺณนา

๕๕. เหฏฺฐิมมเคฺคหิ ญาตมริยาทาย ปชานนโต **อญฺญา,** มคฺคปญฺญาฯ ตสฺส ผลภาว โต อคฺคผลปญฺญา, ตํสหคตา สมฺมาสงฺกปฺปาทโย จ ‘‘อญฺญา’’ติ วุตฺตาติ อาห **‘‘อญฺญาติ อรหตฺต’’**นฺติฯ **จตูหิ ปเทหิ กถิตา,** ‘‘ปริจิณฺณา เม ภควา’’ติอาทีสุ วิย น เอกปเทเนวฯ ‘‘โลกุตฺตโร ธโมฺม อธิคโต มยา’’ติ มญฺญนามตฺตํ อธิมาโนติ ทเสฺสเนฺต, **‘‘อปฺปเตฺต ปตฺตสญฺญิโน’’**ติอาทิมาหฯ

๕๖. **อิทํ ฐานนฺ**ติ อิทํ โอภาสาทิสมฺมุติเหตุภูตํ อุฬารตรํ อุทยพฺพยญาณํฯ อุฬารตรภา เวน หิ ตํ มคฺคผลปญฺญาย ปจฺจโย หุตฺวา ยาถาวโต ทุพฺพิเญฺญยฺยตาย วิปสฺสกํ วิสํวาเทติฯ

เตนาห **“อวิภูตํ อนฺธการ”**นฺติฯ **อิมํ ปณฺหนฺ**ติ อิมํ สุตฺตํ คมฺภีรํ โลกุตฺตรปฏิสํยุตฺตํ อตฺตนา ญาตุํ อิจฺฉิตํ อตฺถํฯ **อุคฺคเหตฺวา**ติ เกวลํ ปิฏกสมฺปาทนวเสเนว อุคฺคณฺหิตฺวาฯ เตนาห **“อชานิตฺวา”**ติฯ **วิเสวมานา**ติ กิเลสวิเส อวมาเนนฺตา, สาสนสฺส วา อนุปการวิรูปปจฺจเย เสวมานาฯ **เอวมสฺสา**ติ เอวํ วุตฺตนเยน เตสํ กรณเหตุ อสฺส จิตฺตสฺส ธมฺมเทสนาวเสน ปวตฺตสฺสฯ **อญฺญถาภาโว** อเทเสตุกามตา **โหติ**ฯ **ตนฺ**ติ ยถาวุตฺตมตฺถํ **สนฺธาย**ฯ **เอตนฺ**ติ ‘‘ตสฺสปิ โหติ อญฺญถตฺต’’นฺติ เอวํ วุตฺตํฯ

๕๘. กิเลเสหิ อามสียตีติ อามิสํ, โลเกปริยาปนฺนํ อามิสนฺติ อิธ ปญฺจ กามคุณา อธิเปฺปตาติ เตสุ วฏฺฏามิสภาเวปิ ลภิเต กามามิสภาโว สิโทฺธติ อาห – **“วฏฺฏามิสกามามิสโลกามิสภูเตสู”**ติฯ กามคุณา หิ วฏฺฏสฺส วฑฺฒนโต วฏฺฏามิสํ, กาเมตพฺพโต กามตณฺหาย อามสิตพฺพโต กามามิสํ, เยภุยฺยโต สตฺตโลกสฺส อามิสภาวโต โลกามิสํฯ **กามคุณสภาคา**ติ กามคุณานุโลมา กามคุณปฏิสํยุตฺตาฯ **อาเนญฺชสมาปตฺติปฏิสํยุตฺตายา**ติ กิเลสิญฺชนรหิตตาย อิธ อาเนญฺชาติ อธิเปฺปตาหิ เหฏฺฐิมาหิ อรูปสมาปตฺตีหิ ปฏิสํยุตฺตายฯ **เอวรูโป**ติ โลกามิสภูเตสุ ปจฺจเยสุ อธิมุโตฺต ตนฺนิโนฺน ตคฺครุโก ตปฺปพฺภาโรฯ **เอตฺตาวตา**ติ เอวํ สทฺธานํ มนุสฺสานํ ทสฺสเนน เตสํ ปวตฺติตาสเยน จฯ **สีสํ นิกฺขนฺตํ โหตี**ติ ลาภาสาย สีสํ พหินิกฺขนฺตํ วิย โหติฯ **อุทรํ ผลิตนฺ**ติ อติพหุภณฺฑํ ปกฺขิปิยมานํ ปสิพฺพกํ วิย ลทฺธพฺพสฺส อติปหูตภาเวน อุทรํ ผีตํ โหติฯ

๕๙. ยถา ปุริมา เทฺว อรูปสมาปตฺติโย อตฺตโน ปจฺจนีกกิเลเสหิ อนิญฺชนโต ‘‘อนิญฺชา’’ติ วุจฺจนฺติ, เอวํ อิตราปิฯ **ตํ ปวุตฺตนฺ**ติ โลกามิสสํโยชนํ วิคตํฯ

๖๐. **นิฆํสนฺ**ติ ‘‘เอตฺตโก อย’’นฺติ ปริเจฺฉทนฺติ อโตฺถฯ **สิเลเสนา**ติ จมฺมการสิเลสาทิสิเลเสน, วชิรเลปสิเลเส วตฺตพฺพเมว นตฺถิฯ **ตํ ภินฺนนฺ**ติ อาเนญฺชสํโยชนํ ภินฺนํ วิธมิตํ สมติกฺกนฺตํ ตาสุ สมาปตฺตีสุ อเปกฺขาภาวโตฯ อชฺฌาสเยน อสมฺพทฺธตฺตา วุตฺตํ – **“เทฺวธาภินฺนา เสลา วิย โหตี”**ติฯ เตนาห – **“ตํ สมาปชฺชิสฺสามีติ จิตฺตํ น อุปฺปชฺชตี”**ติฯ

๖๑. **วนฺตนฺ**ติ ฉฑฺฑิตํ, วิสฺสฏฺฐนฺติ อโตฺถฯ

๖๒. **อุปริสมาปตฺติลาภิโน**ติ เอตฺถ **อุปริสมาปตฺตี**ติ อรหตฺตผลสมาปตฺติ อธิเปฺปตา, อรหโต จ มคฺคาธิคเมเนว อนาคามิผลสมาปตฺติ, เสกฺขานํ วิสยา เหฏฺฐิมา ผลสมาปตฺติโย ปฏิปฺปสฺสทฺธาฯ โลกิยา ปน นิกนฺติปฺปหาเนน ปฏินิสฺสฏฺฐาติ อาห – **“เหฏฺฐา…เป…. น อุปฺปชฺชตี”**ติฯ

๖๓. ‘‘ปญฺจ โข อิเม, สุนกฺขตฺต, กามคุณา’’ติอาทินา อารทฺธเทสนา, ‘‘สมฺมา นิพฺพานาธิมุโตฺต ปุริสปุคฺคโล’’ติ อรหตฺตกิตฺตเนน นิฏฺฐาปิตาติ ตโต ปรํ, ‘‘ฐานํ โข ปนา’’ติอาทิกา เทสนา, **“ปาฏิเยโกฺก อนุสนฺธี”**ติ วุตฺตาฯ เตนาห **“เหฏฺฐา หี”**ติอาทิฯ ตตฺถ ยถา ขีณาสวสฺส สมาปตฺติลาภิโนติ โยชนา, เอวํ วา ขีณาสวสฺส สุกฺขวิปสฺสกสฺสาติ โยเชตพฺพาฯ **ปฏิกฺขิตฺตํ** อฏฺฐกถายํฯ ตสฺส ปฏิเกฺขปสฺส การณํ ทเสฺสตุํ **“สมาปตฺติลาภิโน หี”**ติอาทิ วุตฺตํฯ ยถา สุกฺขวิปสฺสโก อธิมานิโก สมาปตฺติลาภิโน สมานโยคกฺขโม อปฺปเตฺต ปตฺตสญฺญิตาย เภทาภาวโต, เอวํ สุกฺขวิปสฺสโก ขีณาสโว สมานโยคกฺขโม ขีณาสวภาเวน วิเสสาภาวโต, ตสฺมา ‘‘สมาปตฺติลาภิมฺหิ กถิเต อิตโรปิ กถิโตว โหตี’’ติ วุตฺตํฯ **ทฺวินฺนํ ภิกฺขูนนฺ**ติ สมาปตฺติลาภิโน อธิมานิกสฺส ขีณาสวสฺส จฯ เตเนวาห **“ปุถุชฺชนสฺส ตาวา”**ติอาทิฯ

ยทเคฺคนาติ เยน ภาเคนฯ ยทิปิ ขีณาสวสฺส อสปฺปายารมฺมณํ กิเลสานํ อุปฺปตฺติยา ปจฺจโย น โหติ เตสํ สพฺพโส สมุจฺฉินฺนตฺตาฯ สนฺตวิหารปริปโนฺถ ปน สิยา วิสภาคโตติ วุตฺตํ – **“ขีณาสวสฺสปิ อสปฺปายเมวา”**ติฯ เตนาห – **“วิสํ นาม…เป…. วิสเมวา”**ติฯ เอเตน ‘‘ยถา วิสชานนํ อปฺปมาณํ, วิการุปฺปาทนโต ปน ตํ ปริหริตพฺพํ, เอวํ ปริญฺญาตมฺปิ วตฺถุ อตฺถ วิเสสาภาเวน เอกรูปเมวาติ ตํ ปริหริตพฺพเมวา’’ติ ทเสฺสติฯ เตนาห **“น หี”**ติอาทิฯ **น หิ อสํวุเตน ภวิตพฺพํ** อสารุปฺปภาวโตฯ **ยุตฺตปยุเตฺตเนวา**ติ สภาคารมฺมณสฺส อาโลกนาทีสุ ยุเตฺตเนว **ภวิตุํ วฏฺฏติ**ฯ

๖๔. ยตฺถ สยํ นิปตติ อุปฺปชฺชติ, ตสฺส สนฺตานสฺส วิปฺปสนฺนวเสน รุปฺปนโต, วิสสงฺขาตสฺส ทุกฺขสฺส มูลภาวโต จ **“อวิชฺชาสงฺขาโต วิสโทโส”**ติ วุตฺตํฯ **รุปฺปตี**ติ กตฺตพฺพาทิมุจฺฉาปาทเนน วิการํ อุปฺปาเทติฯ **อนุทฺธํเสยฺยา**ติ วิพาเธยฺยฯ ราโค หิ อุปฺปชฺชมาโนว กุสลจิตฺตปฺปวตฺติยา โอกาสํ อเทโนฺต ตํ วิพาธติ; ตถาภูโต สทฺธาสิเนหสฺส สมถวิปสฺสนาภิวุฑฺฒิยา วมเนน จ ตํ วิโสเสติ มิลาเปติฯ เตนาห **“โสเสยฺย มิลาเปยฺยา”**ติฯ **สคหณเสสน**ฺติ คเหตพฺพวิสํ สาวเสสํ กตฺวาติ อโตฺถฯ น อลํ น สมตฺถนฺติ **อนลํ**ฯ สูกปริยาโย ปาฬิยํ วุโตฺต **สุก**-สโทฺทติ อาห – **“วีหิสุกาทิ จ สูก”**นฺติฯ

สอุปาทานสลฺลุทฺธาโร วิย อปฺปหีโน อวิชฺชาวิสโทโส ทฏฺฐโพฺพ มหานตฺถุปฺปาทนโตฯ **อสปฺปาย…เป…. อสํวุตกาโล ทฏฺฐโพฺพ** อตฺตภาวสฺส อปริหรณภาวโตฯ **มรณํ วิย สิกฺขํ ปจฺจกฺขาย หีนายาวตฺตนํ** อธิสีลสงฺขาตสฺส อายุโน อเปตตฺตาฯ **มรณมตฺตํ ทุกฺขํ วิย อาปตฺติยา อาปชฺชนํ** ยถาวุตฺตสฺส อายุโน อุปปีฬนกภาวโตฯ **อิมินาว นเยน โอปมฺมสํสนฺทนน**ฺติ เอตฺถ อนุปาทิเสสสลฺลุทฺธาโร วิย ปหีโน อวิชฺชาวิสโทโส; สปฺปาย…เป. … สุสํวุตกาโล, ตทุภเยน วเณ ปุถุตฺตํ น คเต มรณาภาโว วิย สิกฺขาย อปจฺจกฺขานํ, มรณมตฺตทุกฺขาภาโว วิย อณุญฺตราย สํกิลิฏฺฐาย อาปตฺติยา อนาปชฺชนนฺติ โยชนา เวทิตพฺพาฯ

๖๕. **สติยา**ติ เอตฺถ ยสฺมา ‘‘อริยายา’’ติ น วิเสสิตนฺติ อาห – **“สติ ปญฺญาคติกา”**ติ อาทิฯ ปญฺญา เจตฺถ โลกิยา อธิเปฺปตา, น โลกุตฺตราติ อาห – **“ปริสุทฺธาย วิปสฺสนาปญฺญายา”**ติฯ

ขีณาสวสฺส พลนฺติ อุฬารตเมสุ ทิพฺพสทิเสสุปิ อารมฺมเณสุ มนจฺฉฏฺฐานํ อินฺทฺริยานํ อนุปนมนเหตุภูตํ สุสํวุตการิสงฺขาตํ ขีณาสวพลํ ทเสฺสโนฺต, **“สํวุตการี”**ติ วุตฺตํ, อุกฺกํสคตสติเวปุลฺลตฺตา ยถา อสํวรสฺส อสํวโร โหติ, เอวํ สติสมฺปชญฺญพเลน จกฺขาทิทฺวารานิ สํวริตฺวา ทสฺสนาทิกิจฺจการีฯ **เอวํ ชานิตฺวา**ติ ‘‘อุปธิ ทุกฺขสฺส มูล’’นฺติ เอวํ วิปสฺสนาปญฺญาสหิตาย มคฺคปญฺญาย ชานิตฺวาฯ อุปธียติ ทุกฺขํ เอเตหีติ อุปธี, กิเลสาติ อาห – **“กิเลสุปธิปหานา นิรุปธี”**ติฯ ตโต เอว อุปาทียติ ทุกฺขํ เอเตหีติ กิเลสา ‘‘อุปาทานา’’ติปิ วุจฺจนฺตีติ อาห – **“นิรุปาทาโนติ อโตฺถ”**ติฯ อุปธี สมฺมเทว ขียนฺติ เอตฺถาติ **อุปธิสงฺขโย,** นิพฺพานนฺติ อาห – **“อุปธีนํ สงฺขยภูเต นิพฺพาเน”**ติฯ **อารมฺมณโต**ติ อารมฺมณํ กตฺวา ตทารมฺมณาย ผลวิมุตฺติยา **วิมุโตฺตฯ กามุปธิสฺมิํ กายํ อุปสํหริสฺสตี**ติ ‘‘กาเมเสวิสฺสามี’’ติ ตตฺถ กายํ อุปนาเมสฺสติ; กายูปสํหาโร ตาว ติฏฺฐตุ, ตถา จิตฺตํ วา อุปฺปาเทสฺสตีติ เอตํ การณํ นตฺถีติฯ เสสํ สุวิเญฺญยฺยเมวฯ

สุนกฺขตฺตสุตฺตวณฺณนาย ลีนตฺถปฺปกาสนา สมตฺตาฯ

๖. อาเนญฺชสปฺปายสุตฺตวณฺณนา

๖๖. ขณปภงฺคุตาย น นิจฺจา น ธุวาติ **อนิจฺจา**ฯ ตโต เอว ปณฺฑิเตหิ น อิจฺจา น อุป คนฺตพฺพาติปิ **อนิจฺจา**ฯ โส จายํ อนิจฺจโตฺถ อุทยวยปริจฺฉินฺนตาย เวทิตโพฺพติ ทเสฺสโนฺต, **"หุตฺวา อภาวเฏฺฐน อนิจฺจา"**ติ อาห; อุปฺปชฺชิตฺวา วินสฺสนโตติ อโตฺถฯ อยญฺจ อนิจฺจตา วกฺขมานา จ ตุจฺฉาทิตา ทฺวินฺนมฺปิ กามานํ สาธารโณติ อาห – **"วตฺถุกามาปิ กิเลสกามา ปี"**ติฯ **ริตฺตา** วิวิตฺตา, เตสํ นิจฺจสาราทีนํ อตฺตนิ อภาวโต เตหิ วิสุํภูตาฯ ยถา ปน สพฺพโส สภาวรหิตมากาสํ ''ตุจฺฉํ ริตฺต''นฺติ วุจฺจติ, น เอวเมเตฯ เอเต ปน เกวลํ นิจฺจสาราทิวิรหโต เอว ตุจฺฉา ริตฺตาติ ทเสฺสโนฺต **"น ปนา"**ติอาทิมาหฯ ''น หิ ตุจฺฉมฺุฏฺฐิ นาม นตฺถี''ติ อิทํ โลก สมญฺญาวเสน วุตฺตํ, โลกสมญฺญา โลกิยกถา น ลงฺฆิตพฺพาฯ

มุสาติ อิตฺตรปจฺจุปฏฺฐานตาย น ทิสฺสตีติ อาห **"มุสาติ นาสนกา"**ติฯ วิสํวาทนเฏฺฐน วา **มุสา**ฯ เอเต หิ อสุภาทิสภาวาปิ พาลานํ สุภาทิภาเวน อุปฏฺฐหนฺตา สุภาทิคฺคหณสฺส ปจฺจกฺขภาเวน สเตฺต วิสํวาเทนฺติฯ **นสฺสนสภาวา**ติ ขณภงฺคตฺตา อิตฺตรปจฺจุปฏฺฐานตาย ทิสฺสมานา วิยปิ หุตฺวา อปญฺญายนกปกติกาฯ เตนาห **"เขตฺตํ วิยา"**ติอาทิฯ ธมฺมสโทฺท เจตฺถ ''ชาติธมฺมาน''นฺติอาทีสุ (ที. นิ. ๒.๓๙๘) วิย ปกติปริยาโย, ตถา สภาวสโทฺท จาติ ทฏฺฐพฺพํฯ **โมสธมฺมา**ติ โมสนปกติกา, กุสลภณฺฑหรณสภาวาติ อโตฺถฯ **มายากต**นฺติ มา ยาย กตํ อุทกาทิมณิอาทิอากาเรน มายาทินา อุปฏฺฐาปิตํ; มายากตํ วิย มายากตํ อญฺญสภา วา หุตฺวา อตถา อุปฏฺฐหนโตฯ เตนาห **"ยถา"**ติอาทิฯ จกฺขุปเถ เอว กตวิชฺชาย, น ตโต ปรนฺติ วุตฺตํ – **"ทสฺสนูปจาเร ฐิตเสฺสว ตถา ปญฺญายตี"**ติฯ ตยิทํ สมฺพรวิชฺชาวเสน วุตฺตํฯ

เอวํ ตาวกาลิกภาเวน กามานํ มายากตภาวํ ทเสฺสตฺวา อิทานิ ตโต อเญฺญนปิ ปกาเรน ทเสฺสตุํ **"ยถา จา"**ติอาทิ วุตฺตํฯ อนิจฺจาทิสภาวานํ กามานํ นิจฺจาทิสภาวทสฺสนํ วิปลฺลาส สหคตตาย เวทิตพฺพํฯ **พาลานํ ลาปนโต**ติ อปริญฺญาตวตฺถุกานํ อนฺธพาลานํ ปุคฺคลานํ วิ ปลฺลาสเหตุโตฯ มนุสฺสโลเก ฐตฺวา มนุสฺสานํ วา วเสน ภควตา ภาสิตตฺตา วุตฺตํ – **"ทิฏฺฐธมฺมิกา กามาติ มานุสกา ปญฺจ กามคุณา"**ติ ฯ ตโต เอว จ **"สมฺปรายิกาติ เต ฐเปตฺวา อวเสสา"**ติอาทิ วุตฺตํฯ ตตฺถ ทิฏฺฐธมฺมา ปจฺจกฺขสภาวา อารมฺมณภูตา เอตาสํ อตฺถีติ **ทิฏฺฐธมฺมิกา**ฯ สมฺปรายิเก กาเม อารพฺภ อุปฺปนฺนสญฺญา **สมฺปรายิกา**ฯ เต สเมจฺจ ธียติ เอตฺถ อาณาติ เธยฺยํ, อาณาปวตฺติฏฺฐานํฯ มารสฺส เธยฺยนฺติ **มารเธยฺยํ** ตสฺส อิสฺสริยปวตฺตนตฺตาฯ เตนาห **"เยหี"**ติอาทิฯ **คหิต**นฺติ วิสยวิสยีภาเวน คหิตํ, อารมฺมณวเสน อารมฺมณกรณวเสน จ คหิตนฺติ อโตฺถฯ ตตฺถ อารมฺมณกรณวเสน คหณํ นาม ''อิทํ มยฺห''นฺติ อวิภาเคน ปริคฺคห กรณํ; อารมฺมณวเสน ปน คหณํ ภาคโส อารมฺมณานุภวนนฺติ วทนฺติฯ อุภยสฺสปิ ปน ตณฺหา ราควเสน คหณํ สนฺธาย, **"อุภยเมตํ คหิต"**นฺติ วุตฺตํฯ **มาโร**ติ กิเลสมาโรฯ ยทเคฺคน กิเลส มาโร, ตทเคฺคน เทวปุตฺตมาโรปิ เต อตฺตโน วสํ วเตฺตติฯ **ตํ สนฺธายา**ติ ธมฺมมุเขน ปุคฺคลคฺคหณํ สนฺธายฯ

อปฺปหีนวิปลฺลาสา หิ ปุคฺคลา กามาธิมุตฺตา มารสฺส อิสฺสริยวตฺตนฏฺฐานตาย ''มาร เธยฺย''นฺติ วุตฺตา, ตถา มารสฺส นิวาปโคจรปริยาเยหิปิ เต เอวํ วุตฺตาติ ทเสฺสโนฺต, **"ยถา โจฬสฺสา"**ติอาทิมาหฯ นิวปตีติ นิวาโป, โส เอว พีชนฺติ **นิวาปพีชํฯ เต**ติ กามคุณาฯ **ยตฺถาติ** ยสฺมึ ปเทเสฯ

มนสิ ภวาติ **มานสา**ติ อาห **"จิตฺตสมฺภูตา"**ติฯ เต ปน อวิชฺชาทโย ปาฬิยํ อาคตาฯ เอวญฺหิ โลหิตสนฺนิสฺสโย ปุโพฺพ วิย อนุโรธูปนิสฺสโย วิโรโธติ ทเสฺสโนฺต, **"มมายิเต**

วตฺถุสฺมิ”นฺติอาทิมาหฯ **เตธาติ** เอตฺถ **อิธา**ติ นิปาตมตฺตํ ‘‘อิธาหํ, ภิกฺขเว, ภุตฺตาวี อสฺส’’นฺติ อาทีสุ (ม. นิ. ๑.๓๐) วิยฯ **กามโลก**นฺติ กามคุณสงฺขาตํ สงฺขารโลกํ, ยตฺถ วา โลเก กามคุณ วนฺตํ โลกํฯ **จิเตฺตน อธิฏฺฐหิตฺวา**ติ ฌานารมฺมณํ ปฏิภาคนิมิตฺตํ ภาวนาจิเตฺตน อุปฺปาเทตฺวาฯ **ปริตฺตํ นาม** วิกฺขมฺภนอสมตฺถตฺตา กิเลเสหิ ปริโต ขณฺฑิตํ วิย โหติฯ **ตสฺส ปฏิเกฺขเปนา**ติ ปริตฺตภาวปฏิเกฺขเปนฯ **ปมาณนฺติปิ กามาวจรเมว** ปาปกานํ ปมาณกรณธมฺมานํ วิกฺขมฺภนวเสน อปฺปชหนโตฯ ตปฺปฏิเกฺขปวเสน **อปฺปมาณํ** นาม มหคฺคตนฺติ อาห – **“รูปาวจรํ อรูปาวจร**’’นฺติฯ สมุเจฺฉทวเสน กิเลสานํ อปฺปหาเนน มหคฺคตชฺฌานมฺปิ สุภาวิตํ นาม น โหติ, ปเคว ปริตฺตชฺฌานนฺติ อาห – **“สุภาวิตนฺติ…เป…. โลกุตฺตรเสฺสเวตํ นาม**”นฺติฯ **เอตสฺส วเสนา**ติ ‘‘สุภาวิต’’นฺติ ปทสฺส วเสนฯ

ตเมว ปฏิปทนฺติ ตเมว อภิชฺฌาทิปหานาวหํ ฌานปฏิปทํฯ อรหเตฺต ตสฺส อุปายภูตาย วิปสฺสนาย วา จตุตฺถชฺฌาเน ตสฺส อุปายภูเต อุปจาเร วา สติ จิตฺตํ ปสนฺนเมว โหตีติ อาห – **“อรหตฺตํ วา…เป…. อุปจารํ วา**”ติฯ **อธิโมกฺขสมฺปสาโท**ติ ‘‘อเชฺชว อรหตฺตํ คณฺหิสฺสามี’’ติ วา วิปสฺสนาย วีถิปฏิปนฺนตฺตา; ‘‘อเชฺชว จตุตฺถชฺฌานํ นิพฺพเตฺตสฺสามี’’ติ วา อุปจารสมาธินา จิตฺตสฺส สมาหิตตฺตา อธิมุจฺจนภูโต สมฺปสาโทฯ **ปฏิลาภสมฺปสาโท**ติ อรหตฺตสฺส จตุตฺถชฺฌานสฺส วา อธิคมสงฺขาโต สมฺปสาโทฯ ปฏิลาโภปิ หิ กิเลสกาลุสิยาภิภวนโต จิตฺตสฺส สุปฺปสนฺนภาวาวหตฺตา ‘‘สมฺปสาโท’’ติ วุโตฺตฯ **ปจฺจยา**ติ นามรูปปจฺจยา อวิชฺชาทโยฯ **สพฺพถา**ติ สมุทยโต อตฺถงฺคมโต อสฺสาทโต อาทีนวโต นิสฺสรณโตติ สพฺพปฺปกาเรนฯ **อาสา**ติ อธิมุจฺจนวเสน อาสีสนาฯ เตนาห – **“อาสา สนฺติฏฺฐติ, อธิโมกฺขํ ปฏิลภตี”**ติฯ

ปาทกนฺติ ปทฏฺฐานํฯ **กิเลสา สนฺนิสีทนฺตี**ติ นีวรณสหคตา เอว กิเลสา วิกฺขมฺภนวเสน วูปสมนฺติฯ **สตี**ติ อุปจารชฺฌานาวหา สติ **สนฺติฏฺฐติฯ สงฺขารคต**นฺติ ภาวนาย สมตาย ปวตฺตมานตฺตา, อิเม ธมฺมวิจยสโมฺพชฺฌงฺคาทโย เอกรสา หุตฺวา ปวตฺตนฺตีติ, ภาวนาจิตฺตุปฺปาทปริยาปนฺนํ สงฺขารคตํ **วิภูตํ ปากฏํ หุตฺวา อุปฏฺฐาติฯ จิตฺตุปฺปาโท**ติ ภาวนาจิตฺตุปฺปาโทฯ **เลปปิเณฺฑ**ติ สิเลสปิเณฺฑ **ลคฺคมาโน วิย** อปฺปิโต วิย โหติฯ **อุปจาเรน สมาธิยติ** อุปจารชฺฌาเนน สมาธิยติฯ **อย**นฺติ อยํ ทุวิโธปิ อธิมุจฺจนากาโร อธิโมกฺขสมฺปสาโท นามฯ **ตสฺมิํ สมฺปสาเท สตี**ติ เอตสฺมิํ วิปสฺสนาลกฺขเณ, อุปจารชฺฌาเน วา อธิโมกฺขสมฺปสาเท สติฯ **โย ปน อรหตฺตํ วา ปฏิลภติ จตุตฺถชฺฌานํ วา, ตสฺส จิตฺตํ วิปฺปสนฺนํ โหติเยว,** อยํ นิปฺปริยายโต **ปฏิลาภสมฺปสาโท,** เอวํ สเนฺตปิ อิธามิเปฺปตเมว ทเสฺสตุํ , **“อิธ ปนา**”ติอาทิ วุตฺตํฯ **วิปสฺสนา หี**ติอาทิ วุตฺตสฺส สมตฺถนํฯ ตตฺถ **ปญฺญายา**ติ อรหตฺตปญฺญายฯ **อธิมุจฺจนสฺสา**ติ สทฺทหนํ อุสฺสุกฺกาปชฺชนสฺสฯ **อุปจาร**นฺติ อุปจารชฺฌานํฯ อาเนญฺชสมาปตฺติยา อธิมุจฺจนสฺส การณนฺติ โยชนาฯ

เอตรหิ วาติ อิทานิเมวฯ **อาเนญฺชํ วา**ติ จตุตฺถชฺฌานํ วาฯ **สมาปชฺชตี**ติ อธิคจฺฉติฯ **อิทํ หี**ติอาทินา สเงฺขปโต วุตฺตมตฺถํ วิวรติฯ อรหตฺตสจฺฉิกิริยา นาม อคฺคมคฺคภาวนาย สติ อตฺถโต อาปนฺนา โหติ, อคฺคมคฺคปญฺญา เอว ตทตฺถํ อธิมุจฺจิตพฺพาติ ทเสฺสโนฺต, **“อถ วา**”ติ วิกปฺปนฺตรมาหฯ ตตฺถ ยถา นาม ปาสาทสฺส อตฺถาย สมานีตทพฺพสมฺภาราวยเว อปฺปโหเนฺต กูฏาคารํ กาตุํ น ปโหนฺติเยว, เอวํสมฺปทมิทนฺติ ทเสฺสโนฺต, **“ตํ อนภิสมฺภุณโนฺต อาเนญฺชํ วา สมาปชฺชตี**”ติ อาหฯ **จตุสจฺจํ วา สจฺฉิกโรติ** เหฏฺฐิมมคฺคาธิคมนวเสน อาเนญฺชํ วา สมาปชฺชติ อุภยสฺสปิ เหตุปริคฺคหิตตฺตาฯ

ตตฺราติ ตสฺมึ ‘‘ปญฺญาย วา อธิมุจฺจติ, อาเนญฺชํ วา สมาปชฺชตี’’ติ ยถาวุตฺเต วิเสสาธิคเม อยํ อิทานิ วุจฺจมาโน โยชนานโยฯ **เอวํ โหตี**ติ อิทานิ วุจฺจมานาการेน จิตฺตาภินีหาโร โหติฯ **กิจฺจ**นฺติ ปพฺพชิตกิจฺจํฯ **ตโต**ติ อรหตฺตาธิคมนโตฯ **โอสกฺกิตมานโส**ติ สํกุจิตจิตฺโตฯ **อนฺตรา น ติฏฺฐตี**ติ อสมาหิตภูมิยํ น ติฏฺฐติฯ อิทานิ ยถาวุตฺตมตฺถํ อุปมาย วิภาเวตุํ **‘‘ยถา’’**ติอาทิ วุตฺตํฯ ตตฺรายํ สเงฺขปโตฺถ – ยถา ตสฺส ปุริสสฺส วนมหึสํ คเหตุํ อุสฺสาหวโต โอสกฺกนฺตสฺส สสโคธาทิคฺคหเณ วตฺตพฺพเมว นตฺถิ, เอวํ อิมสฺสปิ ภิกฺขุโน อรหตฺตํ คเหตุํ อุสฺสาหวโต ตโต โอสกฺกิตฺวา จตุตฺถชฺฌานสมาปชฺชเน วตฺตพฺพเมว นตฺถีติฯ **เอเสว นโย**ติ ยถาวุตฺตํ อุปมํ อุปมาสํสนฺทนญฺจ มคฺคภาวนาโยชนายํ จตุสจฺจสจฺฉิกิริยาโยชนายญฺจ อติทิสติฯ

เหตฺวตฺถโชตโน **ยนฺ**ติ นิปาโต, กรเณ วา เอตํ ปจฺจตฺตวจนนฺติ อาห **‘‘เยน การเณนา’’**ติฯ ตสฺส สํวตฺตนํ อรหติ, ตํ วา ปโยชนํ เอตสฺสาติ **ตํสํวตฺตนิกํฯ วิญฺญาณ**นฺติ วิปากวิญฺญาณํฯ อาเนญฺชสภาวํ อุปคจฺฉตีติ **อาเนญฺชูปคํ**ฯ ยถา กุสลํ อาเนญฺชสภาวํ, เอวํ ตํ วิปากวิญฺญาณมฺปิ อาเนญฺชสภาวํ อุปคตํ อสฺส ภเวยฺยฯ เตนาห – **‘‘กาทิสเมว ภเวยฺยาติ อโตฺถ’’**ติฯ **เกจี**ติ อภยคิริวาสิโนฯ **กุสลวิญฺญาณ**นฺติ วิปากวิญฺญาณมฺปิ ตํ กุสลํ วิย วทนฺติฯ **ตนฺนามกเมวา**ติ กุสลํ วิย อาเนญฺชนามกเมว สิยาฯ เอตฺถ จ ปุริมวิกปฺเป ‘‘อาเนญฺชูปค’’นฺติ ตํสทิสตา วุตฺตา, ทุติยวิกปฺเป ตโต เอว ตํสมญฺญตาฯ **โส ปนายมโตฺถ**ติ อาเนญฺชสทิสตาย วิปากกาเลปิ ตํนามกเมว อสฺสาติ ยถาวุโตฺต อโตฺถฯ **อิมินา นเยนา**ติ อิมินา วุตฺตนเยนฯ เอตฺถ หิ อาเนญฺชาภิสงฺขารเหตุวิปากวิญฺญาณํ ‘‘อาเนญฺชูปคํ โหติ วิญฺญาณ’’นฺติ วุตฺตตฺตา ตํนามกเมว กตฺวา ทีปิตํฯ **อรหตฺตสฺสาปี**ติ **อปิ**สเทฺทน อคฺคมคฺคภาวนายปิ เหฏฺฐิมมคฺคภาวนายปีติ อโตฺถ สงฺคหิโตติ ทฏฺฐโพฺพฯ **สมาธิวเสน โอสกฺกนา กถิตา**ติ ‘‘วิปุเลน มหคฺคเตน เจตสา วิหเรยฺย’’นฺติ สมถนยํ ทเสฺสตฺวา เทสนา กถิตาฯ

๖๗. ***อยญฺหิ ภิกฺขู***ติ ยํ อุทฺทิสฺส อยํ ทุติยาเนญฺชสปฺปายเทสนาย ภิกฺขุ วุโตฺตฯ **ปญฺญวนฺตตโร**ติ วตฺวา ตํ ทเสฺสตุํ, **‘‘ทฺวินฺนมฺปิ กมฺมฏฺฐานํ เอกโต กตฺวา สมฺมสตี’’**ติ วุตฺตํฯ เหฏฺฐิมสฺส หิ ‘‘เย จ ทิฏฺฐธมฺมิกา กามา’’ติอาทินา รูปสทฺทคนฺธรสโผฏฺฐพฺพาเนว รูปมุเขน วิปสฺสนาภินิเวโส กโต, อิมสฺส ปน ‘‘ยํ กิญฺจิ รูป’’นฺติอาทินา สกลรูปธมฺมวเสนฯ ภควา หิ กมฺมฏฺฐานํ กเถโนฺต กมฺมฏฺฐานิกสฺส ภิกฺขุโน การณพลานุรูปเมว ปฐมํ ภาวนาภินิเวสํ ทเสฺสติ; โส ปจฺฉา ญาเณ วิปุลํ คจฺฉเนฺต อนวเสสโต ธมฺมํ ปริคฺคณฺหาติฯ **รูปปฏิพาหเนนา**ติ รูปวิราคภาวนาย สพฺพโส สมติกฺกเมนฯ **สพฺพตฺถา**ติ สเพฺพสุ ตติยาเนญฺชาทีสุฯ

ปญฺญวนฺตตโรติ ปญฺญุตฺตโรฯ **ติณฺณมฺปิ กมฺมฏฺฐานํ เอกโต กตฺวา**ติ กามคุณา สพฺพรูปธมฺมา กามสญฺญาติ เอวํ ติณฺณํ ปุคฺคลานํ กมฺมฏฺฐานวเสน ติธา วุเตฺต สมฺมสนูปคธเมฺม เอกโต กตฺวา, ‘‘สพฺพเมตํ อนิจฺจ’’นฺติ เอกชฺฌํ คเหตฺวา, สมฺมสติ ยถา – ‘‘ยํ กิญฺจิ สมุทยธมฺมํ, สพฺพํ ตํ นิโรธธมฺม’’นฺติ (ที. นิ. ๑.๒๙๘; สํ. นิ. ๕.๑๐๘๑; มหาว. ๑๖; จูฬนิ. อชิตมาณวปุจฺฉานิเทฺทส ๔, ๗, ๘; ติสฺสเมตฺตยฺยมาณวปุจฺฉานิเทฺทส ๑๐, ๑๑; ปฏิ. ม. ๒.๓๐)ฯ เตนาห – **‘‘อุภยเมตํ อนิจฺจ’’**นฺติอาทิฯ กามรูปสญฺญาวเสน ทิฏฺฐธมฺมิกสมฺปรายิกเภทโต อฏฺฐ เอเกกโกฏฺฐาสาติ เอวํ กตํ อุภยนฺติ วุตฺตนฺติ อาห – **‘‘ทิฏฺฐธมฺมิก...เป.... วเสน สงฺขิปิตฺวา อุภยนฺติ วุตฺต’’**นฺติฯ **ตณฺหาทิฏฺฐิวเสนา**ติ ตณฺหาภินนฺทนาวเสน ‘‘เอตํ มมา’’ติ, ทิฏฺฐาภินนฺทนาวเสน ‘‘เอโส เม อตฺตา’’ติ เอวํ **อภินนฺทิตุํฯ เอเสว นโย**ติ อิมินา ตณฺหาทิฏฺฐิวเสน ‘‘เอตํ มม, เอโส เม อตฺตา’’ติ อภินนฺทิตุํ อโชฺฌสาย คิลิตฺวา ปรินิฏฺฐาเปตฺวา ฐาตุนฺติ อิมมตฺถํ อติทิสติฯ **กามปฏิพาหเนนา**ติ อิทํ อาคมนปฏิปทาทสฺสนตฺถํ, วณฺณภณนตฺถญฺจ

วุตฺตํฯ **รูปปฏิพาหนํ** หิสฺส อาสนฺนํ, ตโตปิ อากาสานญฺจายตนสมติกฺกโม, ตํสมติกฺกเมน สเหว สเพฺพ ตา **วิปสฺสนาวเสน โอสกฺกนา กถิตา** ‘‘อุภยเมตํ อนิจฺจ’’นฺติอาทิวจนโตฯ

๖๘. อิธ **อตฺตโน จา**ติ อากิญฺจญฺญายตนกมฺมฏฺฐานํ สนฺธายาหฯ **นิรุชฺฌนฺติ** ตปฺปฏิพทฺธฉนฺทราคนิโรเธน, สมาปชฺชนกฺขเณ ปน อนุปฺปาทเนนปิฯ เตนาห **‘‘อากิญฺจญฺญายตนํ ปตฺวา’’**ติฯ **อตปฺปกเฏฺฐนา**ติ อุฬารตรภาเวน ฌานสมาปตฺติยา อติตฺติกรภาเวนฯ **ตเมว ปฏิปทนฺ**ติ อากิญฺจญฺญายตนภาวนมาหฯ **สมาธิวเสน โอสกฺกนา กถิตา** ตติยารุปฺปกมฺมฏฺฐานสฺส วุตฺตตฺตา ‘‘ยเตฺถตา’’ติอาทินาฯ

อิธ **อตฺตโน**ติ ทุวิโกฏิกสุญฺญตามนสิการสงฺขาตํ วิปสฺสนากมฺมฏฺฐานํฯ **เหฏฺฐา วุตฺตปฏิปทนฺ**ติ อนนฺตรํ วุตฺตอากิญฺจญฺญายตนกมฺมฏฺฐานํฯ สติ สมถภาวนายํ สุญฺญตามนสิการสฺส อิธ สาติสยตฺตา วุตฺตํฯ **‘‘ทุติยากิญฺจญฺญายตเน วิปสฺสนาวเสน โอสกฺกนา กถิตา’’**ติฯ

๗๐. ตติยากิญฺจญฺญายตเน **อตฺตโน**ติ จตุโกฏิกสุญฺญตามนสิการสงฺขาตํ วิปสฺสนากมฺมฏฺฐานํฯ **เอตฺถา**ติ เอตสฺมิํ สุญฺญตานุปสฺสนาธิกาเรฯ **กฺวจี**ติ กตฺถจิ ฐาเน, กาเล, ธเมฺม วาฯ อถ วา **กฺวจี**ติ อชฺฌตฺตํ, พหิทฺธา วาฯ **อตฺตโน อตฺตานนฺ**ติ สกตฺตานํฯ ‘‘อยํ โข, โภ พฺรหฺมา…เป.… วสี ปิตา ภูตภพฺยาน’’นฺติอาทินา (ที. นิ. ๑.๔๒) ปรปริกปฺปิตํ อตฺตานญฺจ กสฺสจิ กิญฺจนภูตํ น ปสฺสตีติ ทเสฺสโนฺต **‘‘กสฺสจี’’**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **ปรสฺสา**ติ ‘‘ปราปชา’’ติ ‘‘ปโร ปุริโส’’ติ จ เอวํ คหิตสฺสฯ **น จ มม กฺวจนี**ติ เอตฺถ **มม**-สโทฺท อฏฺฐานปยุโตฺตติ อาห **‘‘มมสทฺทํ ตาว ฐเปตฺวา’’**ติฯ **ปรสฺส จา**ติ อตฺตโต อญฺญสฺส, ‘‘ปโร ปุริโส นาม อตฺถิ มมตฺถาย สชิโต, ตสฺส วเสน มยฺหํ สพฺพํ อิชฺฌตี’’ติ เอวํ เอกจฺจทิฏฺฐิคติกปริกปฺปิตวเสน ปรํ อตฺตานํ, ตญฺจ อตฺตโน กิญฺจนภูตํ น ปสฺสตีติ ทเสฺสโนฺต, **‘‘น จ กฺวจนี’’**ติอาทิมาหฯ เอตฺถ จ **นาหํ กฺวจนี**ติ สกอตฺตโน อภาวํ ปสฺสติฯ **น กสฺสจิ กิญฺจนตสฺมินฺ**ติ สกอตฺตโน เอว กสฺสจิ อนตฺตนิยตํ ปสฺสติฯ **น จ, มมา**ติ เอตํ ทฺวยํ ยถาสงฺขฺยํ สมฺพนฺธิตพฺพํ, **อตฺถี**ติ ปเจฺจกํฯ ‘‘น จ กฺวจนิ ปรสฺส อตฺตา อตฺถี’’ติ ปรสฺส อตฺตโน อภาวํ ปสฺสติ, ‘‘ตสฺส ปรสฺส อตฺตโน มม กิสฺมิญฺจิ กิญฺจนตา น จตฺถี’’ติ ปรสฺส อตฺตโน อนตฺตนิยตํ ปสฺสติฯ เอวํ อชฺฌตฺตํ พหิทฺธา จ ขนฺธานํ อตฺตตฺตนิยสุญฺญตา สุทฺธสงฺขารปุญฺชตา จตุโกฏิกสุญฺญตาปริคฺคณฺหเนน ทิฏฺฐา โหติฯ **เหฏฺฐา วุตฺตปฏิปทนฺ**ติ อิธาปิ อากิญฺจญฺญายตนกมฺมฏฺฐานเมว วทติฯ **วิปสฺสนาวเสเนว โอสกฺกนา กถิตา** จตุโกฏิกสุญฺญตาทสฺสนวิเสสภาวโต, ตปฺปธานตฺตา จสฺส มนสิการสฺสฯ

อิธ **อตฺตโน**ติ เนวสญฺญานาสญฺญายตนกมฺมฏฺฐานมาหฯ **สพฺพสญฺญา**ติ รูปสญฺญา ปฏิฆสญฺญา นานตฺตสญฺญา เหฏฺฐิมา ติโสฺส อรูปสญฺญาติ เอวํ สพฺพสญฺญา อนวเสสา นิรุชฺฌนฺตีติ วทนฺติฯ **‘‘เหฏฺฐา วุตฺตา’’**ติ ปน วิเสสิตตฺตา อิมสฺมิํ อาคตา จตุตฺถชฺฌานสญฺญาทโย อปิ สญฺญาติ อปเรฯ **ตนฺ**ติ สมฺมุติมตฺตํ กามสญฺญาปฏิพาหนวเสเนว เตสํ นานตฺตสญฺญาทินิโรธสฺส อตฺถสิทฺธตฺตาฯ **สมาธิวเสน โอสกฺกนา กถิตา** เนวสญฺญานาสญฺญายตนภาวนาย สมถกมฺมฏฺฐานภาวโตฯ

๗๑. **ปุเพฺพ ปญฺจวิธํ กมฺมวฏฺฏนฺ**ติ ปุริมกมฺมภวสฺมิํ โมโห อวิชฺชา อายูหนา สงฺขารา นิกนฺติตณฺหา อุปคมนํ อุปาทานํ เจตนา ภโวติ เอวมาคโต สปริกฺขาโร กมฺมปฺปพโนฺธฯ **น อายูหิตํ อสฺสา**ติ น เจติตํ ปกปฺปิตํ ภเวยฺยฯ **เอตรหิ เอวํ ปญฺจวิธํ วิปากวฏฺฏนฺ**ติ วิญฺญาณนามรูปสฬายตนผสฺสเวทนาสงฺขาโต ปจฺจุปฺปโนฺน วิปากปฺปพโนฺธ **นปฺปวเตฺตยฺย** การณสฺส อนิปฺผนฺนตฺตาฯ **สเจ อายูหิตํ น ภวิสฺสตี**ติ ยทิ เจติตํ ปกปฺปิตํ น สิยาฯ **ยํ อตฺถี**ติ ยํ ปรมตฺถ

โต วิชฺชมานกํฯ เตนาห **“ภูต”**นฺติฯ ตญฺหิ ปจฺจยนิพฺพตฺตตาย ‘‘ภูต’’นฺติ วุจฺจติฯ **ตํ ปชหามีติ** ตปฺปฏิพทฺธฉนฺทราคปฺปหาเนน ตโต เอว อายตึ อนุปฺปตฺติธมฺมตาปาทนวเสน ปชหามิ ปริจฺจชามิฯ

ปรินิพฺพายีติ สห ปริกปฺปเนน อตีตเตฺถติ อาห **“ปรินิพฺพาเยยฺยา”**ติฯ **ปรินิพฺพาเยยฺย นุ โข**ติ วา ปาโฐ, โส เอวโตฺถฯ **น กิญฺจิ กถิต**นฺติ เนวสญฺญานาสญฺญายตนสมาปตฺติยา สงฺขาราวเสสสุขุมภาเวน ญาณุตฺตรเสฺสว วิสยภาวโต สรูปโต น กิญฺจิ กถิตํ, นเยน ปนสฺส วิเสสํ ญาเปตุกามตฺตาฯ ภควโต กิร เอตทโหสิ – ‘‘อิมิสฺสํเยว ปริสติ นิสิโนฺน อานโนฺท อนุสนฺธิกุสลตาย เนวสญฺญานาสญฺญายตนํ ปาทกํ กตฺวา ฐิตสฺส ภิกฺขุโน ปฏิสนฺธึ อรหตฺตญฺจ สนฺธาย ปญฺหํ ปุจฺฉิสฺสติ, อิมินา ปุจฺฉานุสนฺธินา ตมตฺถํ เทเสสฺสามี’’ติฯ โอสกฺกนาย จ อิธาธิเปฺปตตฺตา ภินฺนรสเทสนา โหตีติ ปุจฺฉานุสนฺธิ ปุจฺฉิตาฯ ตสฺมิญฺหิ อสติ อนุสนฺธิเภทภิเนฺนสา เทสนา, น จ พุทฺธาจิณฺณา ภินฺนรสเทสนาติฯ **วิปสฺสนานิสฺสิต**นฺติ ตนฺนิสฺสิตํฯ **ตสฺส** ภิกฺขุโนฯ อุปาทิยติ เอเตนาติ จ **อุปาทานํฯ น ปรินิพฺพายติ** ปหาตพฺพสฺส อปฺปชหนโตฯ เตนาห ภควา – ‘‘ธมฺมาปิ โข, ภิกฺขเว, ปหาตพฺพา, ปเคว อธมฺมา’’ติ (ม. นิ. ๑.๒๔๐)ฯ **อุปาทานเสฏฺฐ**นฺติ อิทํ เนวสญฺญานาสญฺญายตนภวสฺส สพฺพภวคฺคตาทสฺสนปรํ, น ปน อริยภวคฺคสฺส อุปาทานเสฏฺฐตาปฏิเสธปรํฯ

๗๓. **นิสฺสายา**ติ ภวปริยาปนฺนํ นาม ธมฺมํ นิสฺสาย ตปฺปริยาปนฺนํ นาม นิสฺสาย โอฆนิตฺถรณา ภควตา อกฺขาตา; อโห อจฺฉริยเมตํ, อโห อพฺภุตเมตนฺติฯ

นวสุปิ ฐาเนสุ สมถยานิกเสฺสว วเสน เทสนาย อาคตตฺตา, อิธ จ กสฺสจิปิ ปาทกชฺฌานสฺส อนามฏฺฐตฺตา วุตฺตํ – **“อริยสาวโกติ สุกฺขวิปสฺสโก อริยสาวโก”**ติฯ **นวนฺนมฺปิ กมฺมฏฺฐานํ เอกโต กตฺวา สมฺมสตี**ติ อิทํ ฌานธเมฺมปิ อนุสฺสวลเทฺธ คเหตฺวา สมฺมสนํ สมฺภวตีติ กตฺวา วุตฺตํ; เตภูมกสงฺขารคตํ อิธ วุตฺตนฺติ อนวเสสโต ปริคฺคหณํ สนฺธาย วุตฺตํ – **“ยาวตา สกฺกาโย”**ติฯ

เอตํ อมตนฺติ อมตํ นิพฺพานํ อารพฺภ ปวตฺติยา เอตํ อรหตฺตํ อมตรสํฯ เตนาห – **“เอตํ อมตํ สนฺตํ, เอตํ ปณีต”**นฺติฯ ‘‘อนุปาทาย กิญฺจิปิ อคฺคเหตฺวา จิตฺตํ วิมุจฺจี’’ติ วุตฺตตฺตาปิ **อนุปาทา จิตฺตสฺส วิโมโกฺข** นิพฺพานํ อญฺญตฺถ สุเตฺต วุจฺจติฯ

ติณฺณํ ภิกฺขูนนฺติ อภินิเวสเภเทน ติวิธานํฯ ปาทกํ กตฺวา ฐิตสฺส โอสกฺกนาย อภาเว การณํ เหฏฺฐา วุตฺตนเยเนว เวทิตพฺพํฯ **สโมธาเนตฺวา**ติ สมฺมเทว โอทหิตฺวา ตสฺมึ ตสฺมึ ฐาเน อสงฺกรโต ววตฺถเปตฺวาฯ **สุกถิตํ นาม โหติ** กเถตพฺพสฺส อนวเสเสตฺวา กถิตตฺตาฯ

อาเนญฺชสปฺปายสุตฺตวณฺณนาย ลีนตฺถปฺปกาสนา สมตฺตาฯ

๗. คณกโมคฺคลฺลานสุตฺตวณฺณนา

๗๔. ยถา เหฏฺฐิมโสปานผลกํ โอโรหนฺตสฺส ปจฺฉิมํ นาม โหติ, เอวํ อาโรหนฺตสฺส ปฐมํ นาม โหตีติ วุตฺตํ – **“ยาว ปจฺฉิมโสปานกเฬวราติ ยาว ปฐมโสปานผลกา”**ติฯ **วตฺถุํ โสเธตฺวา**ติ วตฺถุวิชฺชาจริเยน วุตฺตวิธินา ปาสาทวตฺถุโน โสธนวิธึ กตฺวาฯ **เอตฺถา**ติ ปาสาทกรเณฯ สตฺตธา ภินฺนสฺส วาลคฺคสฺส อํสุโกฏิเวธโก **วาลเวธิ** นามฯ **ฐานสมฺปาทน**นฺติ เวสาขมณฺฑลาทีนํ สมฺปาทนํฯ **มุฏฺฐิกรณาทีหี**ติ อุสุมุฏฺฐิกรณชิยาคาหชิยาวิชฺฌาทีหิฯ **เอวํ**

คณาเปมาติ เอกํ นาม เอกเมว, เทฺว ทุกา จตฺตาริ, ตีณิ ติกานิ นว, จตฺตาริ จตุกฺกานิ โสฬสา ติอาทินา เอวํ คณนํ สิกฺขาเปมฯ

๗๕. **เกราฏิกา โหนฺตี**ติ สมยสฺส อนุปกฺกิลิฏฺฐกรณมายาสาเฐยฺเยน สมนฺนาคตา โหนฺติฯ **ตํ** ทมนํ **ชีวิตเหตุปิ นาติกฺกมติ,** อยมสฺส ชาติโทสาภาโวฯ

๗๖. **สติสมฺปชญฺญาหิ สมงฺคิภาวตฺถายา**ติ สตตวิหาริภาวสาธเนหิ สติสมฺปชญฺญหิ สมนฺนาคมตฺถายฯ นนุ จ ขีณาสวา สติเวปุลฺลปฺปตฺตา ปญฺญาเวปุลฺลปฺปตฺตา จ, กถํ ตสฺส สติสมฺปชญฺญํ ปโยคสาธนียํ ปวตฺตนฺติ อาห **"เทฺว หี"**ติอาทิฯ **สตตวิหารี**ติ สตตํ สมาปตฺติวิหาริพหุลา, ตสฺมา เต อิจฺฉิติจฺฉิตกฺขเณ ผลสมาปตฺตึ สมาปชฺชนฺติฯ วุตฺตวิปริยาเยน โนสตตวิหาริโน ทฏฺฐพฺพาฯ เตนาห **"ตตฺถา"**ติอาทิฯ **อเปฺปตุํ น สโกฺกติ** อนาจิณฺณภาวโตฯ

ตํ วิตเกฺกโนฺตติ "สามเณรสฺส เสนาสนํ นตฺถิ, อรญฺญญฺจ สีหาทีหิ สปริสฺสยํ, กึ นุ โข ตสฺส ภวิสฺสตี"ติ ตํ วิตเกฺกโนฺตฯ **เอวรูโป**ติ เอทิโส ยถาวุตฺตสามเณรสทิโส ขีณาสโวฯ **อิเม ธเมฺม**ติ อิมสฺมึ สุเตฺต อาคเต สีลาทิธเมฺมฯ **อาวชฺชิตฺวาวา**ติ อตฺตโน ปริสุทฺธสีลตาทิอาวชฺชนเหตุ เอว สมาปชฺชิตุํ สกฺขิสฺสติฯ

๗๘. **"เยเม, โภ โคตมา"**ติ วจนสฺส สมฺพนฺธํ ทเสฺสตุํ, **"ตถาคเต กิรา"**ติอาทิ วุตฺตํฯ **เอวนฺ**ติ "เยเม, โภ โคตมา"ติอาทิอากาเรหิ **วตฺตุมารทฺธฯ**

อชฺชธเมฺมสูติ อปุราตนธเมฺมสุฯ ตกฺกนมตฺตานิ หิ เตหิ กเปฺปตฺวา สยํปฏิภานํ วิรจิตานิฯ ปุราตนตาย ปริปุณฺณตาย เอกนฺตนิยฺยานิกตาย จ ปรโม อุตฺตโมฯ เตนาห – "เตสุ...เป. ... อุตฺตโมติ อโตฺถ"ติฯ เสสํ สุวิเญฺญยฺยเมวฯ

คณกโมคฺคลฺลานสุตฺตวณฺณนาย ลีนตฺถปฺปกาสนา สมตฺตาฯ

๘. โคปกโมคฺคลฺลานสุตฺตวณฺณนา

๗๙. กมฺมํเยว กมฺมโนฺต, โส เอตฺถ อตฺถีติ กมฺมกรณฏฺฐานํ **"กมฺมโนฺต"**ติ วุตฺตํฯ เตนาห **"กมฺมนฺตฏฺฐาน"**นฺติฯ **เตหิ ธเมฺมหี**ติ พุทฺธคุเณหิฯ เต ปน สพฺพญฺญุตญฺญาณปฺปมุขาติ กตฺวา อาห **"สพฺพญฺญุตญฺญาณธเมฺมหี"**ติฯ **สเพฺพน สพฺพนฺ**ติ สพฺพปฺปกาเรน อนวเสสํ, เอตฺตโก คุณานํ ปการเภโท, เตสุ กิญฺจิปิ ปการํ อนวเสเสตฺวาฯ **สพฺพโกฏฺฐาเสหิ สพฺพนฺ**ติ ยตฺตกา คุณภาคา, เตหิ สเพฺพหิ อนวเสสํ นิเสฺสสเมว กตฺวาฯ **โยปิ อโหสี**ติ โยปิ โกสมฺพิวาสีนํ ภิกฺขูนํ วเสน โกสมฺพิยํ กลโห อโหสิฯ **โสปิ ตเตฺถว** อุปฺปนฺนฏฺฐาเนเยว อุปฺปนฺนมโตฺต วูปสมิโตฯ **ปรินิพฺพุตกาเล ปนสฺสา**ติ อสฺส สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส ปรินิพฺพุตกาเล ปนฯ ภิโยฺยโสมตฺตาย ภิกฺขู สมคฺคา ชาตา, กถญฺจ สํวโค ชาโตติ ทเสฺสตุํ **"อฏฺฐสฏฺฐี"**ติอาทิ วุตฺตํฯ สาติสยํ อภิณฺหญฺจ อุปสมปฺปตฺติยา **อติวิย อุปสนฺตุปสนฺตาฯ อนุสํยายมาโน**ติ อนุ อนุ สมฺมเทว ชานโนฺต วิจาเรโนฺต โวสาสมาโนฯ "อนุสญฺญายมาโน"ติ วา ปาโฐฯ ตตฺถ ย-การสฺส ญ-การํ กตฺวา นิเทฺทโสติ อาห **"อนุวิจรมาโน"**ติฯ

๘๐. เหฏฺฐิมปุจฺฉเมวาติ โคปกโมคฺคลฺลาเนน ปุจฺฉิตปุจฺฉเมวฯ โส หิ "เตหิ ธเมฺมหี"ติอาทินา, "อตฺถิ โกจิ ตุมฺหากํ สาสนสฺส สารภูโต ภิกฺขู"ติ ปุจฺฉิฯ อยญฺจ ตเมว "ปฏิสรโณ"ติ ปริยาเยน ปุจฺฉิฯ **อปฺปฏิสรเณ**ติ ยํ ตุเมฺห ภิกฺขุํ ปฏิโพเธยฺยาถ, ตาทิสสฺส อ

ภาเวน อปฺปฏิสรเณฯ ตถาคเตน ปเวทิโต ธมฺโม ปฏิสรณํ เอเตสนฺติ **ธมฺมปฏิสรณา**ฯ เต นาห **“ธมฺโม อวสฺสโย”**ติฯ

๘๑. **อาคจฺฉตี**ติ วาจุคฺคตภาเวน อาคจฺฉติฯ วตฺถุวีติกฺกมสงฺขาเต ครุครุตรลหุลหุตราทิเภเท อชฺฌาจาเร อาปตฺติสมญฺญาติ อาห – **“อาปตฺติ…เป…. อาณาติกฺกมนเมวา”**ติฯ **ยถาธมฺม**นฺติ ธมฺมานุรูปํฯ **ยถาสิฏฺฐ**นฺติ ยถานุสิฏฺฐํฯ **ธมฺโม โน**ติ เอตฺถ **โน**-สทฺโท อวธารเณ ‘‘น โน สมํ อตฺถิ ตถาคเตนา’’ติอาทีสุ (ขุ. ปา. ๖.๓; สุ. นิ. ๒๒๖) วิยฯ เตเนวาห **“ธมฺโมว กาเรตี”**ติฯ

๘๓. ‘‘ยถา ตํ ตุมฺหาทิเสหิ รกฺขเกหิ โคปเกหี’’ติ เอวํ ปสนฺนเวเสน อตฺตานํ อุกฺกํสาเปตุกาโม ฯ อริยูปวาทปาปํ ขมาปเน สติ อนฺตรายาย น โหตีติ อาห – **“อิเจฺจตํ กุสล”**นฺติฯ **โคนงฺคลมกฺกโฏ**ติ โคนงฺคุฏฺฐมกฺกโฏฯ

๘๔. อยํ อุกฺกํสาเปตุํ อิจฺฉิตํ ยถารทฺธมตฺถํ วิสํวาเทติ อวณฺณิตมฺปิ วณฺณิตํ กตฺวา กเถนฺโต; อิมสฺส วจนสฺส ปฏิเกฺขเปน อิมินา ทาตพฺพปิณฺฑปาตสฺส อนฺตราโย มา โหตูติ เอวํ ปิณฺฑปาตํ รกฺขิตุํ น โข ปน สกฺกาติ โยชนาฯ **อิท**นฺติ ‘‘น โข, พฺราหฺมณ, โส ภควา’’ติอาทิเทสนํฯ **อพฺภนฺตรํ กริตฺวา**ติ นิพฺพานโนฺตคธํ กตฺวา, อนฺตรํ วา ตสฺส นิชฺฌานสฺส การณํ กตฺวาฯ กามราควเสน หิ ตํ นิชฺฌานํ โหตีติฯ **อิธา**ติ อิมสฺมึ สุตฺตปเทเสฯ **สพฺพสงฺคาหิกชฺฌาน**นฺติ โลกิยโลกุตฺตรสฺส อนฺตราโย มา โหตูติ เอวํ กตฺวาปิ รูปาวจรสฺส มคฺคฌานสฺส ผลฌานสฺสาติ สพฺพสฺสปิ สงฺคณฺหนวเสน เทสิตตฺตา สพฺพสงฺคาหกชฺฌานํ นาม กถิตํฯ

ยํ โน มยนฺติ เอตฺถ **โน**ติ นิปาตมตฺตํฯ **ตํ โน**ติ เอตฺถ ปน **โน**ติ อมฺหากนฺติ อโตฺถฯ **อุสูยติ** ราชกิจฺจปสุตตาธีนตาย เอกตฺถาภินิเวสภาวโต ฯ มนฺทปญฺญตาย วสฺสการคตอิสฺสาภิภูตจิตฺตตาย ปริปุณฺณํ กตฺวา วุตฺตมฺปิ อตฺถํ อนุปธาเรโนฺต อาห – **“เอกเทสเมว กเถสี”**ติฯ เสสํ สุวิเญฺญยฺยเมวฯ

โคปกโมคฺคลฺลานสุตฺตวณฺณนาย ลีนตฺถปฺปกาสนา สมตฺตาฯ

๙. มหาปุณฺณมสุตฺตวณฺณนา

๘๕. **ตสฺมึ อหู**ติ ตสฺมึ อหนีติ อาห **“ตสฺมึ ทิวเส”**ติฯ **อนสเนนา**ติ สพฺพโส อาหารสฺส อภุญฺชเนน สาสนิกสีเลน พาหิรกอนสเนน อุเปตา หุตฺวาติ โยชนาฯ **วา**-สเทฺทน ขีรปานมธุสายนาทิวิธึ สงฺคณฺหาติฯ อุเปจฺจ วสิตพฺพโต **อุโปสโถ,** ปาติโมกฺขุเทฺทโสฯ อุเปเตน สมนฺนาคเตน หุตฺวา วสิตพฺพโต สนฺตาเน วาเสตพฺพโต **อุโปสโถ,** สีลํฯ อนสนาทิธมฺมาทึ วา อุเปจฺจ วสนํ อุปวาโส **อุโปสโถ**ฯ ตถารูเป หตฺถิชาติวิเสเส อุโปสโถติ สมญฺญามตฺตนฺติ อาห – **“อุโปสโถ นาม นาคราชาติอาทีสุ ปณฺณตฺตี”**ติฯ วุตฺตนเยน อุปวสนฺติ เอตฺถาติ **อุโปสโถ,** ทิวโสฯ **โส ปเนส** อุโปสโถฯ **มาสปุณฺณตายา**ติ มาสสฺส ปูริตภาเวนฯ **สมฺปุณฺณา**ติ สพฺพโส ปุณฺณาฯ ตาย หิ รตฺติยา วเสน มาโส อนวเสสโต ปุโณฺณ โหติฯ มาสทฺธมาสาทิเภทํ กาลํ มาติ มินโนฺต วิย โหตีติ จ **“มา”อิติ จโนฺท วุจฺจติฯ เอตฺถา**ติ เอติสฺสา รตฺติยาฯ ปุโณฺณ ปริปุณฺณกโล ชาโตติ **ปุณฺณมา**ฯ ตญฺหิ จนฺทปาริปูริยา มาสปาริปูริยา เอวมาหฯ เอเตน ตสฺส อุโปสถภาวํ ทเสฺสติฯ

ทิสฺสติ ผลํ สนฺทิสฺสตีติ **เทโส,** เหตูติ อาห **“เทสนฺติ การณ”**นฺติฯ **สพฺพํ กเถนฺติ** สพฺพํ อตฺตนา ปริคฺคหิตปฺปการํ กเถนฺติฯ **กเถตุํ น สโกฺกนฺติ** อวิสยตฺตาฯ **ปาสาทปริเวเณ**ติ ปาสาทสฺส ปุรโต วิวงฺคเณฯ **เหฏฺฐา วุตฺตนเยนา**ติ เสขสุเตฺต (ม. นิ. อฏฺฐ. ๒.๒๒) วุตฺตนเยน วิตฺถาเรตพฺพํฯ

๘๖. **อิเม นุ โข**ติ เอตฺถ นูติ สํสยโชตโนติ อาห – **“วิมติปุจฺฉา วิย กถิตา”**ติฯ **ชานเนฺตนา**ติอาทิ ปุจฺฉาวตฺตทสฺสนปรํ ทฏฺฐพฺพํ, น ปุจฺฉกสฺส สตฺถุ อตฺตโน อชานนภาวทีปนปรํฯ ชานาติ หิ ภควาฯ **อชานเนฺตน วิย หุตฺวา** ปุจฺฉิเตฯ ยถาภูตสภาวํ **ชานโนฺต วิย ปุจฺฉติ** โกหเญฺญ ฐตฺวาฯ เตนาห – **“เถโร เอวรูปํ วจนํ กึ กริสฺสตี”**ติ การณสฺส สุปฺปหีนตฺตาติ อธิปฺปาโยฯ

ฉนฺทมูลกาติ ตณฺหาฉนฺทมูลกาฯ ตณฺหา หิ ทุกฺขสมุทโยฯ กุสลสเญฺญ วา ถิรวิสทนิปุณสเญฺญ วา, กุสลสงฺขาโร วา ติขิณถิรวิสทสงฺขาโร วา; สุวิสุทฺธวิปุโลฬารวิญฺญาโณ วาติ อิมมตฺถํ **“สญฺญาทีสุปิ เอเสว นโย”**ติ อิมินา อติทิสติฯ กสฺมา ปเนตฺถ อนาคตกาลวเสเนว เทสนา อาคตาติ อาห **“ยสฺมา ปนา”**ติอาทิฯ

ขนฺธานํ ขนฺธปณฺณตฺตีติ ขนฺธสทฺทาภิเธยฺยานํ รุปฺปนานุภวนสญฺชานนาภิสงฺขรวิชานนสภาวานํ อตฺถานํ ‘‘ขโนฺธ’’ติ อยํ สมญฺญาฯ **กิตฺตเกนา**ติ กึปริมาเณน อเตฺถน, ราสตฺถภาคตฺถาทีสุ กีทิเสนาติ อธิปฺปาโยฯ

เหตุเหตูติ เหตุปจฺจยภูโต เหตุฯ โย หิ โลภาทีนํ สหชาตธเมฺมสุ มูลเฏฺฐนุปการกภาโว นิปฺปริยาเยน เหตุโตฺถ; โส ปถวีอาทีสุปิ ปจฺจยภาวมเตฺตน เหตุปริยายทสฺสนโต ทุติเยน เหตุ-สเทฺทน วิเสเสตฺวา วุโตฺต **“เหตุเหตู”**ติฯ อวิชฺชา ปุญฺญาภิสงฺขาราทีนํ สาธารณปจฺจยตฺตา สาธารณเหตุ, ‘‘อตีตานาคตปจฺจุปฺปนฺนานํ กมฺมสมาทานานํ ฐานโส เหตุโส วิปาก’’นฺติ เอตฺถ วิชฺชมาเนสุปิ อเญฺญสุ ปจฺจเยสุ อิฏฺฐานิฏฺฐวิปากนิยามกตฺตา กมฺมํ ตสฺส ปธานการณนฺติ อาห – **“กุสลากุสลํ อตฺตโน อตฺตโน วิปากทาเน อุตฺตมเหตู”**ติฯ ‘‘มหาภูตา เหตู’’ติ อยเมวโตฺถ ‘‘มหาภูตา ปจฺจโย’’ติ อิมินาปิ วุโตฺตติ เหตุสทฺทปจฺจยสทฺทานํ สมานตฺถตฺตา ปจฺจโย เอว เหตุ **ปจฺจยเหตุ,** โย จ รูปกฺขนฺธสฺส เหตุ, โส เอว ตสฺส ปญฺญาปนาย ปจฺจโยติ วุโตฺตติ อาห – **“อิธ ปจฺจยเหตุ อธิเปฺปโต”**ติฯ ยทเคฺคน ปจฺจยธโมฺม อตฺตโน ปจฺจยุปฺปนฺนสฺส อุปฺปาทาย ฐิติยา จ ปจฺจโย, ตทเคฺคน ตสฺส ภาวโต สมญฺญาโต ปญฺญาปนายปิ โส ปจฺจโยติ วตฺตพฺพตํ อรหตีติฯ ปาฬิยํ อวิภาเคน วุตฺตมตฺถํ วิภาเคน ทเสฺสตุํ, **“ตตฺถ ปถวีธาตู”**ติอาทิ วุตฺตํฯ ตตฺถ **ปญฺญาปนายา**ติ สเหตุอเหตุกนฺติอาทิอาการเรหิ โพธนาย ฯ ตํ ปน สโพฺพธนํ ญาเณน ทสฺสนํ โหตีติ วุตฺตํ **“ทสฺสนตฺถายา”**ติฯ

ผโสฺสติ ผสฺสสมงฺคีภาโวฯ โส เจตฺถ สกิจฺจนิปฺผาทนสมตฺถสฺส ผสฺสสฺส นิพฺพตฺติฯ นิพฺพโตฺต หิ ผโสฺส ตถารูปาย เวทนาย ปจฺจโย โหตีติฯ เอตทตฺถเมเวตฺถ ภควตา ปุคฺคลาธิฏฺฐานา เทสนา กตา, ตสฺมา ปจฺจุปฺปนฺนาตีตกาลวเสน ทฺวิกาลิโก ผสฺสสโทฺท เวทิตโพฺพฯ ผเสฺส สติ เวเทติ ผสฺสปจฺจยา เวทนาอิเจฺจว วุตฺตํ โหติฯ เสสปททฺวเยปิ เอเสว นโยฯ ยเถว หิ เวทนาย เอวํ สญฺญาย สงฺขารานมฺปิ ผโสฺส วิเสสปจฺจโย ตสฺมึ อสติ อภาวโตฯ เจตนาคฺคหเณน อายูหนานุรูปตาย ตปฺปธานตฺตา สงฺขารกฺขนฺธธมฺมา คหิตาฯ ตถา หิ สุตฺตนฺตภาชนีเย สงฺขารกฺขนฺธภาชนีเย (วิภ. ๒๑, ๒๒) จ ‘‘จกฺขุสมฺผสฺสชา เจตนา’’ติอาทินา เจตนาว นิทฺทิฏฺฐาฯ **วิญฺญาณกฺขนฺธสฺสา**ติ เอตฺถ เอกสฺมึ ภเว อาทิภูตวิญฺญาณสฺส นามรูปปจฺจยตํ ทเสฺสตุํ, **“ปฏิสนฺธิวิญฺญาเณน ตาวา”**ติอาทิ วุตฺตํฯ ตตฺถ คพฺภเสยฺยกสฺส สภาวกสฺส รูป

ปวตฺตึ สนฺธาย **“อุปริมปริเจฺฉเทนา”**ติ วุตฺตํ สมตึสโต อุปริ ปฏิสนฺธิกฺขเณ ตสฺส รูปานํ อสมฺภวโตฯ อิทานิ ปวตฺติวิญฺญาณสฺส นามรูปปจฺจยํ ทฺวารวเสน ทเสฺสตุํ, **“จกฺขุทฺวาเร”**ติ อาทิ วุตฺตํฯ นนุ จ วิญฺญาณสฺสปิ ผโสฺส ปจฺจโย, กสฺมา ตโย เอว ขนฺธา ผสฺสปจฺจยา วุตฺตาติ? สจฺจเมตํ, ยถา ปน วิญฺญาณสหิโต ผโสฺส เวทนาทีนํ ปจฺจโย, น เอวํ วิญฺญาณสฺสฯ เตนาห ภควา – ‘‘ติณฺณํ สงฺคติ ผโสฺส’’ติ (ม. นิ. ๑.๒๐๔; ม. นิ. ๓.๔๒๑, ๔๒๕, ๔๒๖; สํ. นิ. ๒.๔๔, ๔๕; ๒.๔.๖๐) ผโสฺส วิย นามรูปํ วิญฺญาณสฺส วิเสสปจฺจโย ยถา นามรูปปจฺจยาปิ วิญฺญาณนฺติฯ ตสฺมา อิมํ วิเสสํ ทเสฺสตุํ นามรูปเสฺสว วิญฺญาณปจฺจยตา วุตฺตา, น ผสฺสสฺสฯ

๘๗. ยาว สกฺกายทิฏฺฐิ สมุปฺปชฺชติ, ตาว วฏฺฏสฺส ปริยโนฺต นเตฺถวาติ อปฺปหีนสกฺกายทิฏฺฐิโก วเฏฺฏ ปริพฺภมตีติ อาห – **“กถํ ปน, ภเนฺตติ วฏฺฏํ ปุจฺฉโนฺต”**ติฯ ยถา จ สกฺกายทิฏฺฐิโชตนา วฏฺฏปุจฺฉา, เอวํ ตเพฺภทนโชตนา วิวฏฺฏปุจฺฉาติ อาห – **“สกฺกายทิฏฺฐิ น โหตีติ วิวฏฺฏํ ปุจฺฉโนฺต”**ติฯ

๘๘. **อยํ รูเป อสฺสาโท**ติ ยาถาวโต ทสฺสนํ ปริญฺญาภิสมโย, ทุกฺขสจฺจปริยาปนฺนญฺจ รูปนฺติ อาห – **“อิมินา ปริญฺญาปฏิเวโธ เจว ทุกฺขสจฺจญฺจ กถิต”**นฺติฯ ‘‘ยํ รูปํ อนิจฺจ’’นฺติ อาทิวจนโต อนิจฺจาทิภาโว ตตฺถ อาทีนโว, โส จสฺส ปจฺจยาธีนวุตฺติตาย ปจฺจโย สมุทยสจฺจนฺติ สมุทยปฺปหาเนน อาทีนวสมติกฺกโมติ อาทีนวคฺคหเณน สิทฺธมตฺถมาห – **“ปหานปฏิเวโธ เจว สมุทยสจฺจญฺจา”**ติฯ สพฺพสงฺขตนิสฺสรณํ นิพฺพานญฺจ สจฺฉิกิริยาภิสมยวเสน ปฏิวิชฺฌิตพฺพนฺติ อาห – **“อิมินา สจฺฉิกิริยาปฏิเวโธ เจว นิโรธสจฺจญฺจา”**ติฯ **อิเมสุ ตีสุ ฐาเนสู**ติ ยถาวุเตฺตสุ ทุกฺขาทีสุ ตีสุ อภิสมยฏฺฐาเนสุฯ **เย สมฺมาทิฏฺฐิอาทโย ธมฺมา**ติ เย อริยมคฺคสญฺญิตา สมฺมาทิฏฺฐิอาทโย อฏฺฐ, สตฺต วา ธมฺมาฯ **ภาวนาปฏิเวโธ มคฺคสจฺจ**นฺติ ภาวนาภิสมยวเสน ปวตฺตํ มคฺคสจฺจํฯ **เสสปเทสุปี**ติ, ‘‘อยํ เวทนาย อสฺสาโท’’ติอาทิปเทสุปิฯ

๘๙. **อิมสฺมิ**นฺติ อาสนฺนปจฺจกฺขตาย สกอตฺตภาโว คหิโต, ตเทว อชฺฌตฺตา ขนฺธาติ ตปฺปฏิโยคิตาย, **“พหิทฺธาติ ปรสฺส สวิญฺญาณเก กาเย”**ติ วุตฺตํฯ **สพฺพนิมิเตฺตสู**ติ สเพฺพสุ รูปนิมิตฺตาทีสุปิ ฯ ตานิ ปน อินฺทฺริยพทฺธานิปิ อนินฺทฺริยพทฺธานิปิ ตํสภาวานีติ อาห **“อนินฺทฺริยพทฺธมฺปิ สงฺคณฺหาตี”**ติฯ วิญฺญาณคฺคหเณเนเวตฺถ เวทนาทโยปิ คหิตา อวินาภาวโตติ, **“สวิญฺญาณเก กาเย”**ติ วุตฺตํฯ **“กาโย”**ติ วา ขนฺธสมูโหติ อโตฺถฯ

๙๐. **อนตฺตนิ ฐตฺวา**ติ อตฺตรหิเต อนตฺตสภาเว ขนฺธโกฏฺฐาเส ฐตฺวา ตํ อาธารํ กตฺวา **กตานิ** กมฺมานิฯ **กตรสฺมิํ อตฺตนิ ฐตฺวา**ติ กีทิเส อตฺตนิ นิสฺสยวิปากํ ทสฺสนฺติ วิปจฺจิสฺสนฺติฯ เอเตน การกเวทกรหิตตฺตา อตฺตปกฺขกมฺมกานิ น ยุชฺชนฺตีติ ทเสฺสติ, ขนฺธานํ ขณิกตฺตา จ กตนาสอกตพฺภาคมโทโส จ อาปชฺชตีติฯ

ตตฺรายํ (อิติวุ. อฏฺฐ. ๗๔; สารตฺถ. ฎี. ๑.๕) โจทนาโสธนาวิธิ – ปาณาติปาตวเสน ตาว กมฺมปถสมฺพนฺธวิภาวนา, ขเณ ขเณ หิ นิรุชฺฌนสภาเวสุ สงฺขาเรสุ โก หนฺติ, โก วา หญฺญติ, ยทิ จิตฺตเจตสิกสนฺตาโน, โส อรูปตฺตา น เฉทนเภทนาทิวเสน วิโกปนสมโตฺถ, นปิ วิโกปนีโยฯ อถ รูปสนฺตาโน, โส อเจตนตฺตา กฏฺฐกลิงฺครูปโมติ น ตตฺถ เฉทนาทินา ปาณาติปาตาปุญฺญํ ปสวติ ยถา มตสรีเรฯ ปโยโคปิ ปาณาติปาตสฺส ปหรณปฺปหาราทิโก อตีเตสุ วา สงฺขาเรสุ ภเวยฺย, อนาคเตสุ, ปจฺจุปฺปเนฺนสุ วา, ตตฺถ น ตาว อตีตานาคเตสุ สมฺภวติ เตสํ อภาวโต, ปจฺจุปฺปเนฺนสุ จ สงฺขารานํ ขณิกตฺตา สรเสเนว นิรุชฺฌนสภาวตาย วินาสาภิมุเขสุ นิปฺปโยชโน ปโยโค สิยา, วินาสสฺส จ การณรหิตตฺตา น ปหรณปฺปหาราทิปฺปโยคเหตุกํ มรณํ,

นิรีหกตาย จ สงฺขารานํ กสฺส โส ปโยโค? ขณิกตฺตา วธาธิปฺปายสมกาลภิชฺชนกสฺส กิริยาปริโยสานกาลานวฏฺฐานโต กสฺส ปาณาติปาตกมฺมพโทฺธติ?

วุจฺจเตยถาวุตฺตวธกเจตนาสหิโต สงฺขารปุโญฺช สตฺตสงฺขาโต หนฺติฯ เตน ปวตฺติตวธปฺปโยคนิมิตฺตํ อปคตอุสฺมาวิญฺญาณชีวิตินฺทฺริโย มตโวหารปวตฺตินิพนฺธโน ยถาวุตฺตวปฺปโยคกรเณ อุปฺปชฺชนารโห รูปารูปธมฺมสมูโห หญฺญติ, เกวโล วา จิตฺตเจตสิกสนฺตาโนฯ วธปฺปโยคาวิสยภาเวปิ ตสฺส ปญฺจโวการภเว รูปสนฺตานาธีนวุตฺติตาย รูปสนฺตาเน ปเรน ปโยชิตชีวิตินฺทฺริยุปเจฺฉทกปโยควเสน ตนฺนิพฺพตฺติตวิพนฺธกวิสทิรูปุปฺปตฺติยา วิคเต วิเจฺฉโท โหตีติ น ปาณาติปาตสฺส อสมฺภโว; นาปิ อเหตุโก ปาณาติปาโต, น จ ปโยโค นิปฺปโยชโน ปจฺจุปฺปเนฺนสุ สงฺขาเรสุ กตปฺปโยควเสน ตทนนฺตรํ อุปฺปชฺชนารหสฺส สงฺขารกลาปสฺส ตถา อนุปฺปตฺติโตฯ ขณิกานํ สงฺขารานํ ขณิกมรณสฺส อิธ มรณภาเวน อนธิเปฺปตตฺตา สนฺตติมรณสฺส จ ยถาวุตฺตนเยน สเหตุกภาวโต น อเหตุกํ มรณํ ; น จ กตฺตุรหิโต ปาณาติปาตปฺปโยโค นิรีหเกสุปิ สงฺขาเรสุ สนฺนิหิตตามเตฺตน อุปการเกสุ อตฺตโน อตฺตโน อนุรูปผลุปฺปาทเน นิยเตสุ การเณสุ กตฺตุโวหารสิทฺธิโต ยถา – ''ปทีโป ปกาเสติ, นิสากโร จนฺทิมา''ติฯ น จ เกวลสฺส วธาธิปฺปายสหภุโน จิตฺตเจตสิกกลาปสฺส ปาณาติปาโต อิจฺฉิโต สนฺตานวเสน อวฏฺฐิตเสฺสว ปฏิชานนโต; สนฺตานวเสน ปวตฺตมานานญฺจ ปทีปาทีนํ อตฺถกิริยสิทฺธิ ทิสฺสตีติ อเตฺถว ปาณาติปาเตน กมฺมุนา พโทฺธ; ตโต เอว ยสฺมึ สนฺตาเน ปาณาติปาตเจตนา ปวตฺตา; ตเตฺถว สนฺตาเน ปจฺจยนฺตรสมวาเยน ภวนฺตเร นิรยาทีสุ ตสฺสา ผลปฺปวตฺตีติ นเตฺถว กตวินาโส อกตพฺภาคโม จฯ อิมินา นเยน อทินฺนาทานาทีนญฺจ วเสน ยถารหํ กมฺมปถสมฺพนฺธวิภาวนา เวทิตพฺพาติฯ

สโพฺพ ทิฏฺฐิคฺคาโห ตณฺหาวสคตเสฺสว โหตีติ อาห **''ตณฺหาธิปเตยฺยนา''**ติฯ **เตสุ เตสุ ธเมฺมสู**ติ มยา เทสิยมานทสฺสนธเมฺมสุฯ **ปกติกมฺมฏฺฐาน**นฺติ ตสฺส เถรสฺส สนฺติเก คเหตฺวา ปริหริยมานกมฺมฏฺฐานํฯ **อญฺญํ นวกมฺมฏฺฐาน**นฺติ ภควโต เทสนานุสาเรน คหิตํ อญฺญํ นวํ กมฺมฏฺฐานํฯ เสสํ สุวิเญฺญยฺยเมวฯ

มหาปุณฺณมสุตฺตวณฺณนาย ลีนตฺถปฺปกาสนา สมตฺตาฯ

๑๐. จูฬปุณฺณมสุตฺตวณฺณนา

๙๑. **ตุณฺหีภูตํ ตุณฺหีภูต**นฺติ อาเมฑิตวจนํ พฺยาปนิจฺฉาวเสน วุตฺตนฺติ อาห – **''ยํ ยํ ทิส''**นฺติอาทิฯ **อนุวิโลเกตฺวา**ติ เอตฺถ **อนุ**สโทฺทปิ พฺยาปนิจฺฉายเมวาติ อนุ อนุ วิโลเกตฺวาติ อโตฺถฯ เตเนวาห – **''ตโต ตโต วิโลเกตฺวา''**ติฯ อสโนฺต นีโจ ปุริโสติ **อสปฺปุริโส**ติ อาห – **''ปาปปุริโส ลามกปุริโส''**ติฯ **โส**ติ อสปฺปุริโสฯ **ตนฺ**ติ อสปฺปุริสํ **ชานิตุํ น สโกฺกติ** อสปฺปุริสธมฺมานํ ยาถาวโต อชานนโตฯ **ปาปธมฺมสมนฺนาคโต**ติ กายทุจฺจริตาทิอสนฺตุฏฺฐิตาทิลามกธมฺมสมนฺนาคโตฯ อสปฺปุริเส ภตฺติ เอตสฺสาติ **อสปฺปุริสภตฺติ**ฯ เตนาห – **''อสปฺปุริสเสวโน''**ติฯ อสปฺปุริสธโมฺม อสปฺปุริโส อุตฺตรปทโลเปน, เตสํ จินฺตนสีโลติ **อสปฺปุริสจินฺตี**ฯ เตนาห **''อสปฺปุริสจินฺตาย จินฺตโก''**ติ, ทุจฺจินฺติตจินฺตีติ อโตฺถฯ **อสปฺปุริสมนฺตน**นฺติ อสาธุชนวิจารํ อสปฺปุริสวีมํสํฯ **อสปฺปุริสวาจ**นฺติ จตุพฺพิธํ ทุพฺภาสิตํฯ **อสปฺปุริสกมฺมํ** นาม ติวิธมฺปิ กายทุจฺจริตํฯ **อสปฺปุริสทิฏฺฐิ** นาม วิเสสโต ทสวตฺถุกา มิจฺฉาทิฏฺฐิ, ตาย สมนฺนาคโต **อสปฺปุริสทิฏฺฐิยา สมนฺนาคโต, อสปฺปุริสทานํ** นาม อสกฺกจฺจทานาทิฯ สโพฺพปายมโตฺถ ปาฬิโต เอว วิญฺญายติฯ

‘‘ปาณํ หนิสฺสามี’’ติอาทิกา เจตนา กามํ ปรพฺยาพาธายปิ โหติเยว, ยถา ปน สา อตฺตโน พลวตรทุกฺขตฺถาย โหติ, ตถา น ปรสฺสาติ อิมมตฺถํ ทเสฺสตุํ, **‘‘อตฺตโน ทุกฺขตฺถาย จิเนฺตติ’’**อิเจฺจว วุโตฺตฯ **ยถา อสุโก อสุก**นฺติอาทีหิ ปาปโก ปาปวิปาเกกเทสํ พลวํ ครุตรํ วา ปจฺจนุโภโนฺตปิ ยถา ปโร ปจฺจนุโภติ, น ตถา สยนฺติ ทเสฺสติฯ เตนาห **‘‘ปรพฺยาพาธายา’’**ติฯ **คเหตฺวา**ติ ปาปกิริยาย สหายภาเวน คเหตฺวาฯ

อสกฺกจฺจนฺติ อนาทรํ กตฺวาฯ เทยฺยธมฺมสฺส อสกฺกรณํ อปฺปสนฺนาการิ, ปุคฺคลสฺส อสกฺกรณํ อครุกรณนฺติ อิมมตฺถํ ทเสฺสโนฺต, **‘‘เทยฺยธมฺมํ น สกฺกโรติ นามา’’**ติอาทิมาหฯ **อจิตฺตีกตฺวา**ติ น จิเตฺต กตฺวา, น ปูเชตฺวาติ อโตฺถฯ ปูเชโนฺต หิ ปูเชตพฺพวตฺถุํ จิเตฺต ฐเปติ, ตโต น พหิ กโรติฯ จิตฺตํ วา อจฺฉริยํ กตฺวา ปฏิปตฺติ **จิตฺตีกรณํ,** สมฺภาวนกิริยาฯ ตปฺปฏิเกฺขปโต **อจิตฺตีกรณํ,** อสมฺภาวนกิริยาฯ **อปวิทฺธ**นฺติ อุจฺฉิฏฺฐาทิฉฑฺฑนียธมฺมํ วิย อวขิตฺตกํฯ เตนาห – **‘‘ฉเฑฺฑตุกาโม วิยา’’**ติอาทิฯ **โรคํ ปกฺขิปโนฺต วิยา**ติ โรคิกสรีรํ โอทนาทีหิ ปมชฺชิตฺวา วมฺมิเก โรคํ ปกฺขิปโนฺต วิยฯ อทฺธา อิมสฺส ทานสฺส ผลํ มเมว อาคจฺฉตีติ เอวํ ยสฺส ตถา ทิฏฺฐิ อตฺถิ, โส อาคมนทิฏฺฐิโก, อยํ ปน น ตาทิโสติ อาห **‘‘อนาคมนทิฏฺฐิโก’’**ติฯ เตนาห – **‘‘โน ผลปาฏิกงฺขี หุตฺวา เทตี’’**ติฯ

กามญฺจายํ ยถาวุตฺตปุคฺคโล อสทฺธมฺมาทีหิ ปาปธเมฺมหิ สมนฺนาคโต, เตหิ ปน สเพฺพหิปิ มิจฺฉาทสฺสนํ มหาสาวชฺชนฺติ ทเสฺสตุํ, **‘‘ตาย มิจฺฉาทิฏฺฐิยา นิรเย อุปฺปชฺชตี’’**ติ วุตฺตํฯ **วุตฺตปฏิปกฺขนเยนา**ติ กณฺหปเกฺข วุตฺตสฺส อตฺถสฺส วิปริยาเยน สุกฺกปเกฺข อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ ‘‘สเทวกํ โลก’’นฺติอาทีสุ (ปารา. ๑) เทวสโทฺท ฉกามาวจรเทเวสุ, เอวมิธาติ อาห **‘‘ฉกามาวจรเทวา’’**ติฯ ตตฺถ พฺรหฺมานํ วิสุํ คหิตตฺตา กามาวจรเทวคฺคหณนฺติ เจ? อิธ ทานผลสฺส อธิเปฺปตตฺตา กามาวจรเทวคฺคหณํ , ตตฺถาปิ ฉกามาวจรคฺคหณํ ทฏฺฐพฺพํ เทวมหตฺตตาทิวจนโตฯ **ติณฺณํ กุลานํ สมฺปตฺตี**ติ ขตฺติยมหตฺตาทีนํ ติณฺณํ กุลานํ สมฺปตฺติ, น เกวลํ กุลสมฺปทา เอว อธิเปฺปตา, อถ โข ตตฺถ อายุวณฺณยสโภคอิสฺสริยาทิสมฺปทาปิ อธิเปฺปตาติ ทฏฺฐพฺพํ อุฬารสฺส ทานมยปุญฺญสฺส วเสน เตสมฺปิ สมิชฺฌนโตฯ **สุทฺธวฏฺฏวเสเนว กถิตํ** สุกฺกปเกฺขปิ สพฺพโส วิวฏฺฏสฺส อนามฏฺฐตฺตาฯ สทฺธาทโย หิ โลกิยกุสลสมฺภารา เอเวตฺถ อธิเปฺปตาติฯ เสสํ สุวิเญฺญยฺยเมวฯ

จูฬปุณฺณมสุตฺตวณฺณนาย ลีนตฺถปฺปกาสนา สมตฺตาฯ

นิฏฺฐิตา จ เทวทหวคฺควณฺณนาฯ

๒. อนุปทวโคฺค

๑. อนุปทสุตฺตวณฺณนา

๙๓. **อิทฺธิมาติ คุโณ ปากโฏ** ปรโตโฆเสน วินา ปาสาทกมฺปนเทวจาริกาทีหิ สยเมว ปกาสภาวโต; ธุตวาทาทิคุณานมฺปิ ตถาภาเว เอเตเนว นเยน เตสํ คุณานํ ปากฏโยคโต จ ปเรสํ นิจฺฉิตภาวโต จฯ **ปญฺญวโต คุณา**ติ ปญฺญาปเภทปภาวิเต คุณวิเสเส สนฺธาย วทติฯ เต หิ เยภุยฺเยน ปเรสํ อวิสยาฯ เตนาห – **“น สกฺกา อกถิตา ชานิตุ”**นฺติฯ วิสภาคา สภาคา นาม อโยนิโสมนสิการพหุเลสุ ปุถุชฺชเนสุ, เต ปน อปฺปหีนราคโทสตาย ปรสฺส วิชฺชมานมฺปิ คุณํ มกฺเขตฺวา อวิชฺชมานํ อวณฺณเมว โฆเสนฺตีติ อาห – **“วิสภาค...เป.... กเถนฺตี”**ติฯ

ยา อฏฺฐารสนฺนํ ธาตูนํ สมุทยโต อตฺถงฺคมโต อสฺสาทโต อาทีนวโต ยถาภูตํ ปชานนา, อยํ **ธาตุกุสลตาฯ อายตนกุสลตาย**ปิ เอเสว นโยฯ อวิชฺชาทีสุ ทฺวาทสสุ ปฏิจฺจสมุปฺปาทงฺเคสุ โกสลฺลํ **ปฏิจฺจสมุปฺปาทกุสลตา**ฯ อิทํ อิมสฺส ผลสฺส ฐานํ การณํ, อิทํ อฏฺฐานํ อการณนฺติ เอวํ ฐานญฺจ ฐานโต, อฏฺฐานญฺจ อฏฺฐานโต ยถาภูตํ ปชานนา, อยํ **ฐานาฏฺฐานกุสลตา**ฯ โย ปน อิเมสุ ธาตุอาทีสุ ปริญฺญาภิสมยาทิวเสน นิสฺสงฺคคติยา ปณฺฑาติ ลทฺธนาเมนญาเณน อิโต คโต ปวตฺโต, อยํ **ปณฺฑิโต** นามาติ อาห – **“อิเมหิ จตูหิ การเณหิ ปณฺฑิโต”**ติฯ มหนฺตานํ อตฺถานํ ปริคฺคณฺหนโต มหตี ปญฺญา เอตสฺสาติ **มหาปญฺโญ**ฯ เสสปเทสุปิ เอเสว นโยติ อาห – **“มหาปญฺญาทีหิ สมนฺนาคโตติ อโตฺถ”**ติฯ

นานตฺตนฺติ ยาหิ มหาปญฺญาทีหิ สมนฺนาคตตฺตา เถโร ‘‘มหาปญฺโญ’’ติอาทินา กิตฺตียติ, ตาสํ มหาปญฺญาทีนํ อิทํ นานตฺตํ อยํ เวมตฺตตาฯ ยสฺส กสฺสจิ (ที. นิ. ฏี. ๓.๒๑๖; สํ. นิ. ฏี. ๑.๑.๑๑๐; อ. นิ. ฏี. ๑.๑.๕๘๔) วิเสสโต อรูปธมฺมสฺส มหตฺตํ นาม กิจฺจสิทฺธิยา เวทิตพฺพนฺติ ตทสฺส กิจฺจสิทฺธิยา ทเสฺสโนฺต, **“มหเนฺต สีลกฺขเนฺธ ปริคฺคณฺหาตีติ มหาปญฺญา”**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ เหตุมหนฺตตาย ปจฺจยมหนฺตตาย นิสฺสยมหนฺตตาย ปเภทมหนฺตตาย กิจฺจมหนฺตตาย ผลมหนฺตตาย อานิสํสมหนฺตตาย จ สีลกฺขนฺธสฺส มหนฺตภาโว เวทิตโพฺพฯ ตตฺถ **เหตู** อโลภาทโย, **ปจฺจยา** หิโรตฺตปฺปสทฺธาสติวีริยาทโยฯ **นิสฺสยา** สาวกโพธิปเจฺจกโพธิสมฺมาสโมฺพธินิยตตา ตํสมงฺคิโน จ ปุริสวิเสสาฯ **ปเภโท** จาริตฺตาทิวิภาโคฯ **กิจฺจํ** ตทงฺคาทิวเสน ปฏิปกฺขสฺส วิธมนํฯ **ผลํ** สคฺคสมฺปทา นิพฺพานสมฺปทา จฯ **อานิสํโส** ปิยมนาปตาทิฯ อยเมตฺถ สเงฺขโป, วิตฺถาโร ปน วิสุทฺธิมเคฺค (วิสุทฺธิ. ๑.๙) อากเงฺขยฺยสุตฺตาทีสุ (ม. นิ. ๑.๖๔ อาทโย) จ อาคตนเยน เวทิตโพฺพฯ อิมินา นเยน **สมาธิกฺขนฺธา**ทีนมฺปิ มหนฺตตา ยถารหํ นิทฺธาเรตฺวา เวทิตพฺพา, **ฐานาฏฺฐานา**ทีนํ ปน มหนฺตภาโว มหาวิสยตาย เวทิตโพฺพฯ ตตฺถ ฐานาฏฺฐานานํ มหาวิสยตา พหุธาตุกสุเตฺต (ม. นิ. ๓.๑๒๔ อาทโย) สยเมว อาคมิสฺสติฯ **วิหารสมาปตฺตีนํ** สมาธิกฺขเนฺธ นิทฺธาริตนเยน เวทิตพฺพา, **อริยสจฺจานํ** สกลสาสนสงฺคหณโต สจฺจวิภเงฺค (วิภ. ๑๘๙ อาทโย) ตํสํวณฺณนาสุ (วิภ. อฏฺฐ. ๑๘๙ อาทโย) อาคตนเยนฯ **สติปฏฺฐานา**ทีนํ วิภงฺคาทีสุ (วิภ. ๓๕๕ อาทโย) ตํสํวณฺณนาทีสุ (วิภ. อฏฺฐ. ๓๕๕ อาทโย) จ อาคตนเยนฯ **สามญฺญผลานํ** มหโต หิตสฺส มหโต สุขสฺส มหโต อตฺถสฺส มหโต โยคเกฺขมสฺส นิปฺผตฺติภาวโต สนฺตปณีตนิปุณอตกฺกาวจรปณฺฑิตเวทนียภาวโต จฯ **อภิญฺญานํ** มหาสมฺภารโต มหาวิสยโต มหากิจฺจโต มหานุภาวโต มหานิปฺผตฺติโต จฯ **นิพฺพานสฺส** มทนิมฺมทนาทิมหตฺถสิทฺธิโต มหนฺตตา เวทิตพฺพาฯ

ปุถุปญฺญาติ เอตฺถาปิ วุตฺตนยานุสาเรน อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ อยํ ปน วิเสโส – **นานาขเนฺธสุ ญาณํ ปวตฺตตี**ติ, ‘‘อยํ รูปกฺขโนฺธ นาม…เป…. อยํ วิญฺญาณกฺขโนฺธ นามา’’ติ, เอวํ ปญฺจนฺนํ ขนฺธานํ นานากรณํ ปฏิจฺจ ญาณํ ปวตฺตติฯ เตสุปิ ‘‘เอกวิเธน รูปกฺขโนฺธ, เอกาทสวิเธน รูปกฺขโนฺธ, เอกวิเธน เวทนากฺขโนฺธ, พหุวิเธน เวทนากฺขโนฺธ, เอกวิเธน สญฺญากฺขโนฺธ…เป…. เอกวิเธน วิญฺญาณกฺขโนฺธ, พหุวิเธน วิญฺญาณกฺขโนฺธ’’ติ เอวํ เอเกกสฺส ขนฺธสฺส เอกวิธาทิวเสน อตีตาทิเภทวเสนปิ นานากรณํ ปฏิจฺจ ญาณํ ปวตฺตติฯ ตถา ‘‘อิทํ จกฺขายตนํ นาม…เป…. อิทํ ธมฺมายตนํ นามฯ ตตฺถ ทสายตนา กามาวจรา, เทฺว จตุภูมกา’’ติ เอวํ อายตนนานตฺตํ ปฏิจฺจ ญาณํ ปวตฺตติฯ

นานาธาตูสูติ ‘‘อยํ จกฺขุธาตุ นาม…เป…. อยํ มโนวิญฺญาณธาตุ นามฯ ตตฺถ โสฬส ธาตุโย กามาวจรา, เทฺว จตุภูมกา’’ติ เอวํ นานาธาตูสุ ปฏิจฺจ ญาณํ ปวตฺตติฯ ตยิทํ อุปาทิณฺณกธาตุวเสน วุตฺตนฺติ เวทิตพฺพํฯ ปเจฺจกพุทฺธานญฺหิ ทฺวินฺนญฺจ อคฺคสาวกานํ อุปาทิณฺณกธาตูสุเยว นานากรณํ ปฏิจฺจ ญาณํ ปวตฺตติฯ ตญฺจ โข เอกเทสโตว, โน นิปฺปเทสโต, อนุปาทิณฺณกธาตูนํ ปน นานากรณํ น ชานนฺติเยวฯ สพฺพญฺญุพุทฺธานํเยว ปน, ‘‘อิมาย นาม ธาตุยา อุสฺสนฺนตฺตา อิมสฺส รุกฺขสฺส ขโนฺธ เสโต โหติ, อิมสฺส กโณฺห, อิมสฺส พหลตฺตโจ, อิมสฺส ตนุตฺตโจ, อิมสฺส ปตฺตํ วณฺณสณฺฐานาทิวเสน เอวรูปํ, อิมสฺส ปุปฺผํ นีลํ ปีตํ โลหิตํ โอทาตํ สุคนฺธํ ทุคฺคนฺธํ, ผลํ ขุทฺทกํ มหนฺตํ ทีฆํ วฏฺฏํ สุสณฺฐานํ มฏฺฐํ ผรุสํ สุคนฺธํ มธุรํ ติตฺตกํ อมฺพิลํ กฏุกํ กสาวํ, กณฺฏโก ติขิโณ อติขิโณ อุชุโก กุฏิโล โลหิโต โอทาโต โหตี’’ติ ธาตุนานตฺตํ ปฏิจฺจ ญาณํ ปวตฺตติฯ

อเตฺถสูติ รูปาทีสุ อารมฺมเณสุฯ **นานาปฏิจฺจสมุปฺปาเทสู**ติ อชฺฌตฺตพหิทฺธาเภทโต สนฺตานเภทโต จ นานปฺปเภเทสุ ปฏิจฺจสมุปฺปาทเงฺคสุฯ อวิชฺชาทิองฺคานญฺหิ ปเจฺจกํ ปฏิจฺจสมุปฺปาทสญฺญิตาติฯ เตนาห – สงฺขารปิฏเก ‘‘ทฺวาทส ปจฺจยา ทฺวาทส ปฏิจฺจสมุปฺปาทา’’ติฯ **นานาสุญฺญตมนุปลเพฺภสู**ติ นานาสภาเวสุ นิจฺจสาราทิวิรหโต สุญฺญสภาเวสุ, ตโต เอว อิตฺถิปุริสอตฺตอตฺตนิยาทิวเสน อนุปลเพฺภสุ สภาเวสุฯ ม-กาโร เหตฺถ ปทสนฺธิกโรฯ **นานาอเตฺถสู**ติ อตฺถปฏิสมฺภิทาวิสเยสุ ปจฺจยุปฺปนฺนาทินานาอเตฺถสุฯ **ธเมฺมสู**ติ ธมฺมปฏิสมฺภิทาวิสเยสุ ปจฺจยาทินานาธเมฺมสุฯ **นิรุตฺตีสู**ติ เตสํเยว อตฺถธมฺมานํ นิทฺธารณวจนสงฺขาตาสุ นานานิรุตฺตีสุฯ **ปฏิภาเนสู**ติ เอตฺถ อตฺถปฏิสมฺภิทาทีสุ วิสยภูเตสุ, ‘‘อิมานิ อิทมตฺถโชตกานี’’ติ (วิภ. ๗๒๕-๗๔๕) ตถา ตถา ปฏิภานโต ปฏิภานานีติ ลทฺธนาเมสุ ญาเณสุฯ **ปุถุ นานาสีลกฺขเนฺธสู**ติอาทีสุ สีลสฺส ปุถุตฺตํ นานตฺตญฺจ วุตฺตเมวฯ อิตเรสํ ปน วุตฺตนยานุสาเรน สุวิเญฺญยฺยตฺตา ปากฏเมวฯ ยํ ปน อภินฺนํ เอกเมว นิพฺพานํ, ตตฺถ อุปจารวเสน ปุถุตฺตํ คเหตพฺพนฺติ อาห – **‘‘ปุถุ นานาชนสาธารเณ ธเมฺม สมติกฺกมฺมา’’**ติฯ เตนสฺส มทนิมฺมทนาทิปริยาเยน ปุถุตฺตํ ปริทีปิตํ โหติฯ

เอวํ วิสยวเสน ปญฺญาย มหตฺตํ ปุถุตฺตญฺจ ทเสฺสตฺวา อิทานิ สมฺปยุตฺตธมฺมวเสน หาสภาวํ, ปวตฺติอาการวเสน ชวนภาวํ, กิจฺจวเสน ติกฺขาทิภาวญฺจ ทเสฺสตุํ, **‘‘กตมา หาสปญฺญา’’**ติอาทิ วุตฺตํฯ ตตฺถ **หาสพหุโล**ติ ปีติพหุโลฯ เสสปทานิ ตเสฺสว เววจนานิฯ **สีลํ ปริปูเรตี**ติ หฏฺฐปหฏฺฐ อุทคฺคุทโคฺค หุตฺวา ปีติสหคตาย ปญฺญายฯ ปีติโสมนสฺสสหคตา หิ ปญฺญา อภิรติวเสน อารมฺมเณ ผุลฺลา วิกสิตา วิย ปวตฺตติ; น อุเปกฺขาสหคตาติ ปาติโมกฺขสีลํ ฐเปตฺวา หาสนียํ ปรํ ติวิธมฺปิ สีลํ ปริปูเรตีติ อโตฺถฯ วิสุํ วุตฺตตฺตา ปุน **สีลกฺขนฺธ**มาหฯ **สมาธิกฺขนฺธ**นฺติอาทีสุปิ เอเสว นโยฯ

รูปํ อนิจฺจโต ขิปฺปํ ชวตีติ รูปกฺขนฺธํ อนิจฺจนฺติ สีฆํ เวเคน ปวตฺติยา ปฏิปกฺขทูรีภาเวน ปุพฺพาภิสงฺขารสฺส สาติสยตฺตา อิเนฺทน วิสฺสฏฺฐวชิรํ วิย ลกฺขณํ ปฏิวิชฺฌนฺตี อทนฺธายนฺตี รูปกฺขเนฺธ อนิจฺจลกฺขณํ เวคสา ปฏิวิชฺฌติ, ตสฺมา สา **ชวนปญฺญา** นามาติ อโตฺถ฿ เสสปเทสุปิ เอเสว นโย฿ เอวํ ลกฺขณารมฺมณิกวิปสฺสนาวเสน ชวนปญฺญํ ทเสฺสตฺวา พลววิปสฺสนาวเสน ทเสฺสตุํ, **“รูป”**นฺติอาทิ วุตฺตํ฿ ตตฺถ **ขยเฏฺฐนา**ติ ยตฺถ ยตฺถ อุปฺปชฺชติ, ตตฺถ ตเตฺถว ภิชฺชนโต ขยสภาวตฺตา฿ **ภยเฏฺฐนา**ติ ภยานกภาวโต฿ **อสารกเฏฺฐนา**ติ อตฺตสารวิรหโต นิจฺจสาราทิวิรหโต จ฿ **ตุลยิตฺวา**ติ ตุลาภูตาย วิปสฺสนาปญฺญาย ตุเลตฺวา฿ **ตีรยิตฺวา**ติ ตาย เอว ตีรณภูตาย ตีเรตฺวา฿ **วิภาวยิตฺวา**ติ ยาถาวโต ปกาเสตฺวา ปญฺจกฺขนฺธํ **วิภูตํ กตฺวา฿ รูปนิโรเธ**ติ รูปกฺขนฺธสฺส นิโรธภูเต **นิพฺพาเน** นินฺนโปณปพฺภารวเสน฿ อิทานิ สิขาปฺปตฺตวิปสฺสนาวเสน ชวนปญฺญํ ทเสฺสตุํ, ปุน **“รูป”**นฺติอาทิ วุตฺตํ฿ วุฏฺฐานคามินิวิปสฺสนาวเสนาติ เกจิ฿

ญาณสฺส ติกฺขภาโว นาม สวิเสสํ ปฏิปกฺขสมุจฺฉินฺทเนน เวทิตโพฺพติ, **“ขิปฺปํ กิเลเส ฉินฺทตีติ ติกฺขปญฺญา”**ติ วตฺวา เต ปน กิเลเส วิภาเคน ทเสฺสโนฺต, **“อุปฺปนฺนํ กามวิตกฺก”**นฺติอาทิมาห฿ ติกฺขปโญฺญ หิ ขิปฺปาภิโญฺญ โหติ, ปฏิปทา จสฺส น จลตีติ อาห – **“เอกสฺมิํ อาสเน จตฺตาโร อริยมคฺคา อธิคตา โหนฺตี”**ติอาทิ฿

‘‘สเพฺพ สงฺขารา อนิจฺจา ทุกฺขา วิปริณามธมฺมา สงฺขตา ปฏิจฺจสมุปฺปนฺนา ขยธมฺมา วยธมฺมา นิโรธธมฺมา’’ติ ยาถาวโต ทสฺสเนน สจฺจสมฺปฏิเวโธ อิชฺฌติ, น อญฺญถาติ การณมุเขน นิเพฺพธิกปญฺญํ ทเสฺสตุํ, **“สพฺพสงฺขาเรสุ อุเพฺพคพหุโล โหตี”**ติอาทิ วุตฺตํ฿ ตตฺถ **อุเพฺพคพหุโล**ติ วุตฺตนเยน สพฺพสงฺขาเรสุ อภิณฺหํ ปวตฺตสํเวโค฿ **อุตฺตาสพหุโล**ติ ญาณุตฺราสวเสน สพฺพสงฺขาเรสุ พหุโส อุตฺรสฺตมานโส฿ เตน อาทีนวานุปสฺสนมาห฿ **อุกฺกณฺฐนพหุโล**ติ ปน อิมินา นิพฺพิทานุปสฺสนํ อาห – **อรติพหุโล**ติอาทินา ตสฺสา เอว อปราปรุปฺปตฺติํ฿ **พหิมุโข**ติ สพฺพสงฺขารโต พหิภูตํ นิพฺพานํ อุทฺทิสฺส ปวตฺตญาณมุโข, ตถา วา ปวตฺติตวิโมกฺขมุโข฿ นิพฺพิชฺฌนํ นิเพฺพโธ, โส เอติสฺสา อตฺถิ, นิพฺพิชฺฌตีติ วา นิเพฺพธา, สาว ปญฺญา **นิเพฺพธิกา**฿ ยํ ปเนตฺถ อตฺถโต อวิภตฺตํ, ตํ เหฏฺฐา วุตฺตนยตฺตา สุวิเญฺญยฺยเมว฿

ปชฺชติ เอเตน วิปสฺสนาทิโกติ **ปทํ,** สมาปตฺติ, ตสฺมา **อนุปทน**ฺติ อนุสมาปตฺติโยติ อโตฺถ฿ **ปทํ** วา สมฺมสนุปคา ธมฺมา วิปสฺสนาย ปวตฺติฏฺฐานภาวโต฿ เตนาห **“สมาปตฺติวเสน วา”**ติ ฿ **ฌานงฺควเสน วา**ติ ฌานงฺควเสนาติ จ อโตฺถ฿ อฏฺฐกถายํ ปน กมโตฺถ อิธ ปทสโทฺท, ตสฺมา อนุปทํ อนุกฺกเมนาติ อยเมตฺถ อโตฺถติ อาห **“อนุปฏิปาฏิยา”**ติ฿ **ธมฺมวิปสฺสน**นฺติ ตํตํสมาปตฺติจิตฺตุปฺปาทปริยาปนฺนานํ ธมฺมานํ วิปสฺสนํ฿ **วิปสฺสตี**ติ สมาปตฺติโย ฌานมุเขน เต เต ธเมฺม ยาถาวโต ปริคฺคเหตฺวา, ‘‘อิติปิ ทุกฺขา’’ติอาทินา สมฺมสติ฿ **อทฺธมาเสน อรหตฺตํ ปโตฺต** อุกฺกํสคตสฺส สาวกานํ สมฺมสนจารสฺส นิปฺปเทเสน ปวตฺติยมานตฺตา, สาวกปารมีญาณสฺส จ ตถา ปฏิปาเทตพฺพตฺตา฿ **เอวํ สเนฺตปี**ติ ยทิปิ มหาโมคฺคลฺลานเตฺถโร น จิรเสฺสว อรหตฺตํ ปโตฺต; ธมฺมเสนาปติ ปน ตโต จิเรน, เอวํ สเนฺตปิ ยสฺมา โมคฺคลฺลานเตฺถโรปิ มหาปโญฺญว, ตสฺมา สาริปุตฺตเตฺถโรว มหาปญฺญตโรติ฿ อิทานิ ตมตฺถํ ปากฏตรํ กาตุํ, **“มหาโมคฺคลฺลานเตฺถโร หี”**ติอาทิ วุตฺตํ฿ สมฺมสนํ จรติ เอตฺถาติ สมฺมสนจาโร, วิปสฺสนาภูมิ, ตํ **สมฺมสนจารํ฿ เอกเทสเมวา**ติ สกอตฺตภาเว สงฺขาเร อนวเสสโต ปริคฺคเหตฺวาจ สมฺมสิตุญฺจ อสโกฺกนฺตํ อตฺตโน อภินีหารสมุทาคตญาณพลานุรูปํ เอกเทสเมว ปริคฺคเหตฺวา สมฺมสโนฺต฿ นนุ จ ‘‘สพฺพํ, ภิกฺขเว, อนภิชานํ อปริชานํ อวิราชยํ อปฺปชหํ อภโพฺพ ทุกฺขกฺขยายา’’ติ (สํ. นิ. ๔.๒๖) วจนโต วฏฺฏทุกฺขโต มุจฺจิตุกาเมน สพฺพํ ปริเญฺญยฺยํ ปริชานิตพฺพ

เมว? สจฺจเมตํ, ตญฺจ โข สมฺมสนุปคธมฺมวเสน วุตฺตํฯ ตสฺมา สสนฺตานคเต สพฺพธมฺเม , ปรสนฺตานคเต จ เตสํ สนฺตานวิภาคํ อกตฺวา พหิทฺธาภาวสามญฺญโต สมฺมสนํ, อยํ สาวกานํ สมฺมสนจาโรฯ เถโร ปน พหิทฺธาธมฺเมปิ สนฺตานวิภาเคน เกจิ เกจิ อุทฺธริตฺวา สมฺมสิ, ตญฺจ โข ญาเณน ผุฏฺฐมตฺตํ กตฺวาฯ เตน วุตฺตํ – **“ยฏฺฐิโกฏิยา อุปฺปีเฬโนฺต วิย เอกเทสเมว สมฺมสโนฺต”**ติฯ ตตฺถ ญาเณน นาม ยาวตา เนยฺยํ ปวตฺติตพฺพํ, ตถา อปวตฺตนโต **“ยฏฺฐิโกฏิยา อุปฺปีเฬโนฺต วิยา”**ติอาทิ วุตฺตํฯ อนุปทธมฺมวิปสฺสนาย อภาวโต **“เอกเทสเมว สมฺมสโนฺต”**ติ วุตฺตํฯ

พุทฺธานํ สมฺมสนจาโร ทสสหสฺสิโลกธาตุยํ สตฺตสนฺตานคตา, อนินฺทฺริยพทฺธา จ สงฺขาราติ วทนฺติ, โกฏิสตสหสฺสจกฺกวาเฬสูติ อปเรฯ ตถา หิ อทฺธตฺตยวเสน ปฏิจฺจสมุปฺปาทนยํ โอสริตฺวา ฉตฺตึสโกฏิสตสหสฺสมุเขน พุทฺธานํ มหาวชิรญาณํ ปวตฺตํฯ ปเจฺจกพุทฺธานํ สสนฺตานคเตหิ สทฺธึ มชฺฌิมเทสวาสิสตฺตสนฺตานคตา อนินฺทฺริยพทฺธา จ สมฺมสนจาโรติ วทนฺติ, ชมฺพุทีปวาสิสตฺตสนฺตานคตาติ เกจิฯ ธมฺมเสนาปติโนปิ ยถาวุตฺตสาวกานํ วิปสฺสนาภูมิเยว สมฺมสนจาโรฯ ตตฺถ ปน เถโร สาติสยํ นิรวเสสํ อนุปทธมฺมํ วิปสฺสิฯ เตน วุตฺตํ – **“สาวกานํ สมฺมสนจารํ นิปฺปเทสํ สมฺมสี”**ติฯ

ตตฺถ ‘‘สาวกานํ วิปสฺสนาภูมี’’ติ เอตฺถ สุกฺขวิปสฺสกา โลกิยาภิญฺญปฺปตฺตา ปกติสาวกา อคฺคสาวกา ปเจฺจกพุทฺธา สมฺมาสมฺพุทฺธาติ ฉสุ ชเนสุ สุกฺขวิปสฺสกานํ ฌานาภิญฺญาหิ อนธิคตปญฺญาเนปุญฺญตฺตา อนฺธานํ วิย อิจฺฉิตปเทโสกฺกมนํ วิปสฺสนากาเล อิจฺฉิกิจฺฉิตธมฺมวิปสฺสนา นตฺถิฯ เต ยถาปริคฺคหิตธมฺมมเตฺตเยว ฐตฺวา วิปสฺสนํ วเฑฺฒนฺติฯ โลกิยาภิญฺญปฺปตฺตา ปน ปกติสาวกา เยน มุเขน วิปสฺสนํ อารภนฺติ; ตโต อเญฺญน วิปสฺสนํ วิตฺถาริกํ กาตุํ สโกฺกนฺติ วิปุลญาณตฺตาฯ มหาสาวกา อภินีหารสมฺปนฺนตฺตา ตโต สาติสยํ วิปสฺสนํ วิตฺถาริกํ กาตุํ สโกฺกนฺติฯ อคฺคสาวเกสุ ทุติโย อภินีหารสมฺปตฺติยา สมาธานสฺส สาติสยตฺตา วิปสฺสนํ ตโตปิ วิตฺถาริกํ กโรติฯ ปฐโม ปน ตโต มหาปญฺญตาย สาวเกหิ อสาธารณํ วิตฺถาริกํ กโรติฯ ปเจฺจกพุโทฺธ เตหิปิ มหาภินีหารตาย อตฺตโน อภินีหารานุรูปํ ตโตปิ วิตฺถาริกวิปสฺสนํ กโรนฺติฯ พุทฺธานํ, สมฺมเทว, ปริปูริตปญฺญาปารมิปภาวิต-สพฺพญฺญุตญฺญาณาธิคมนสฺส อนุรูปายาติฯ ยถา นาม กตวาลเวธปริจเยน สรภงฺคสทิเสน ธนุคฺคเหน ขิโตฺต สโร อนฺตรา รุกฺขลตาทีสุ อสชฺชมาโน ลกฺขเณเยว ปตติ; น สชฺชติ น วิรชฺฌติ, เอวํ อนฺตรา อสชฺชมานา อวิรชฺฌมานา วิปสฺสนา สมฺมสนียธเมฺมสุ ยาถาวโต นานานเยหิ ปวตฺตติฯ ยํ มหาญาณนฺติ วุจฺจติ, ตสฺส ปวตฺติอาการเภโท คณโต วุโตฺตเยวฯ

เอเตสุ จ สุกฺขวิปสฺสกานํ วิปสฺสนาจาโร ขโชฺชตปภาสทิโส, อภิญฺญปฺปตฺตปกติสาวกานํ ทีปปภาสทิโส, มหาสาวกานํ โอกฺกาปภาสทิโส, อคฺคสาวกานํ โอสธิตารกาปภาสทิโส, ปเจฺจกพุทฺธานํ จนฺทปภาสทิโส, สมฺมาสมฺพุทฺธานํ รสฺมิสหสฺสปฏิมณฺฑิตสรทสูริยมณฺฑลสทิโส อุปฏฺฐาสิฯ ตถา สุกฺขวิปสฺสกานํ วิปสฺสนาจาโร อนฺธานํ ยฏฺฐิโกฏิยา คมนสทิโส, โลกิยาภิญฺญปฺปตฺตปกติสาวกานํ ทณฺฑกเสตุคมนสทิโส, มหาสาวกานํ ชงฺฆเสตุคมนสทิโส, อคฺคสาวกานํ สกฏเสตุคมนสทิโส, ปเจฺจกพุทฺธานํ มหาชงฺฆมคฺคคมนสทิโส, สมฺมาสมฺพุทฺธานํ มหาสกมคฺคคมนสทิโสติ เวทิตโพฺพฯ

อรหตฺตญฺจ กิร ปตฺวาติ เอตฺถ **กิร**-สโทฺท อนุสฺสวลโทฺธยมโตฺถติ ทีเปตุํ วุโตฺตฯ **ปตฺวา อญฺญาสิ** อตฺตโน วิปสฺสนาจารสฺส มหาวิสยตฺตา ติกฺขวิสทสูรภาวสฺส จ สลฺลกฺขเณนฯ กถํ ปนายํ มหาเถโร ทนฺธํ อรหตฺตํ ปาปุณโนฺต สีฆํ อรหตฺตํ ปตฺตโต ปญฺญาย อตฺตานํ สาติ

สยํ กตฺวา อญฺญาสีติ อาห – **“ยถา หี”**ติอาทิฯ **มหาชฏนฺ**ติ มหาชาลสาขํ อติวิย สิพฺพิต ชาลํฯ **ยฏฺฐึ ปน สารํ วา อุชุํ วา น ลภติ** เวณฺคฺคหเณ อนุจฺจินิตฺวา เวณุสฺส คหิตตฺตาฯ **เอวํ สมฺปทนฺ**ติ ยถา เตสุ ปุริเสสุ เอโก เวฬุคฺคหเณ อนุจฺจินิตฺวา เวฬุยฏฺฐึ คณฺหาติ, เอโก อุจฺจินิตฺวา, เอวํ นิปฺผตฺติกํฯ **ปธานนฺ**ติ ภาวนานุยุญฺชนํฯ

สตฺตสฏฺฐิ ญาณานีติ ปฏิสมฺภิทามคฺเค (ปฏิ. ม. ๑.๗๓ มาติกา) อาคเตสุ เตสตฺตติยา ญาเณสุ ฐเปตฺวา ฉ อสาธารณญาณานิ สุตมยญาณาทีนิ ปฏิภานปฏิสมฺภิทาญาณปริโยสานานิ สตฺตสฏฺฐิ ญาณานิฯ ตานิ หิ สาวเกหิ ปวิจิตพฺพานิ, น อิตรานิฯ **โสฬสวิธํ ปญฺญนฺ**ติ (สํ. นิ. อฏฺฐ. ๓.๕.๓๗๙; สํ. นิ. ฏี. ๓.๕.๓๗๙) มหาปญฺญาทิกา, นวานุปุพฺพวิหารสมาปตฺติปญฺญาติ อิทํ โสฬสวิธํ ปญฺญํฯ

ตตฺราติ ตสฺสฯ **อิทํ โหตี**ติ อิทํ ทานิ วุจฺจมานํ อนุปุพฺพสมฺมสนํ โหติฯ **วิปสฺสนา โกฏฺฐาสนฺ**ติ วิตกฺกาทิสมฺมสิตพฺพธมฺมวิภาเคน วิภตฺตวิปสฺสนาภาคํฯ

๙๔. **ปฐเม ฌาเน**ติ อุปสิเลเส ภุมฺมํ, ตสฺมา **เย ปฐเม ฌาเน ธมฺมา**ติ เย ปฐมชฺฌาน สํสฏฺฐา ธมฺมาติ อโตฺถฯ **อโนุตสมาปตฺติยนฺ**ติ จ สมาปตฺติสหคเต จิตฺตุปฺปาเท สมาปตฺติสมญฺญํ อาโรเปตฺวา วุตฺตํฯ **ววตฺถิตา**ติ กตววตฺถนา นิจฺฉิตาฯ **ปริจฺฉินฺนา**ติ ญาเณน ปริจฺฉินฺนา สลกฺขณโต ปริจฺฉิชฺช ญาตาฯ **โอโลเกโนฺต**ติ ญาณจกฺขุนา ปจฺจกฺขโต ปสฺสโนฺตฯ **อภินิโรปนํ** อารมฺมเณ จิตฺตสฺส อาโรปนํฯ **อนุมชฺชนํ** อารมฺมเณ จิตฺตสฺส อนุวิจารณํฯ **ผรณํ** ปณีตรูเปหิ กายสฺส พฺยาปนํ, วิปฺผาริกภาโว วาฯ **สาตนฺ**ติ สาตมธุรตาฯ **อธิเกฺขโป** วิเกฺขปสฺส ปฏิปกฺขภูตํ สมาธานํฯ **ผุสนํ** อินฺทฺริยวิสยวิญฺญาณสฺส ตโต อุปฺปชฺชิตฺวา อารมฺมเณ ผุสนากาเรน วิย ปวตฺติฯ **เวทยิตํ** อารมฺมณานุภวนํฯ **สญฺชานนํ** นีลาทิวเสน อารมฺมณสฺส สลฺลกฺขณํฯ **เจตยิตํ** เจตโส พฺยาปาโรฯ **วิชานนํ** อารมฺมณูปลทฺธิฯ **กตฺตุกมฺยตา** จิตฺตสฺส อารมฺมเณน อตฺถิกตาฯ ตสฺมึ อารมฺมเณ อธิมุจฺจนํ, สนฺนิฏฺฐานํ วา **อธิโมโกฺข**ฯ โกสชฺชปเกฺขปติตุํ อทตฺวา จิตฺตสฺส ปคฺคณฺหนํ **ปคฺคาโห,** อธิคฺคโหติ อโตฺถฯ อารมฺมณํ อุปคนฺตฺวา ฐานํ, อนิสฺสชฺชนํ วา **อุปฏฺฐานํ**ฯ สมปฺปวเตฺตสุ อเสฺสสุ สารถิ วิย สกิจฺจปสุเตสุ สมฺปยุเตฺตสุ อชฺฌุเปกฺขนํ **มชฺฌตฺตตา**ฯ สมฺปยุตฺตธมฺมานํ อารมฺมเณ อนุนยนํ สํจรณํ **อนุนโย**ฯ **สภาวโต**ติ ยถาภูตสภาวโตฯ โสฬสนฺนํ เอว เจตฺถ ธมฺมานํ คหณํ เตสํเยว เถเรน ววตฺถาปิตภาวโต, เต เอวสฺส ตทา อุปฏฺฐหึสุ, น อิตเรติ วทนฺติฯ วีริยสติคฺคหเณน เจตฺถ อินฺทฺริยภาวสามญฺญโต สทฺธาปญฺญา; สติคฺคหเณเนว เอกนฺตานวชฺชภาวสามญฺญโต ปสฺสทฺธิอาทโย ฉ ยุคฬา; อโลภาโทสา จ สงฺคหิตา ฌานจิตฺตุปฺปาทปริยาปนฺนตฺตา เตสํ ธมฺมานํฯ เถเรน จ ธมฺมา ววตฺถานสามญฺญโต อารทฺธาฯ เต น อุปฏฺฐหึสูติ น สกฺกา วตฺตุนฺติ อปเรฯ

วิทิตา อุปฺปชฺชนฺตีติ อุปฺปาเทปิ เนสํ เวทนานํ ปชานนํ โหติเยวาติ อโตฺถฯ เสสปททฺวเยปิ เอเสว นโยฯ ตํ ชานาตีติ ตํญาโณ, ตสฺส ภาโว **ตํญาณตา,** ญาณสฺส อตฺตสํเวทนนฺติ อโตฺถฯ ตํสมานโยคกฺขมาหิ สมฺปยุตฺตธมฺมาฯ **ญาณพหุตา**ติ ญาณสฺส พหุภาโว, เอกจิตฺตุปฺปาเท อเนกญาณตาติ อโตฺถฯ อิทานิ ตเมวตฺถํ วิวริตุํ, **“ยถา หี”**ติอาทิ วุตฺตํฯ **น สกฺกา ชานิตุํ** อารมฺมณกรณสฺส อภาวโตฯ อสโมฺมหาวโพโธ จ อีทิสสฺส ญาณสฺส นตฺถิฯ **เอเกกเมว** ญาณํ **อุปฺปชฺชติ** ตสฺมึ ขเณ เอกเสฺสว อาวชฺชนสฺส อุปฺปชฺชนโต, น จ อาวชฺชเนน วินา จิตฺตุปฺปตฺติ อตฺถิฯ วุตฺตเญฺหตํ –

> ‘‘จุลฺลาสีติสหสฺสานิ, กปฺปา ติฏฺฐนฺติ เย มรู;
> น เตฺวว เตปิ ชีวนฺติ, ทฺวีหิ จิเตฺตหิ สํยุตา’’ติฯ (มหานิ. ๑๐, ๓๙) จ,

“นตฺถิ จิเตฺต ยุคา คหี”ติ จ –

วตฺถารมฺมณานํ ปริคฺคหิตตายาติ ยสฺมิญฺจ อารมฺมเณ เย ฌานธมฺมา ปวตฺตนฺติ, เตสํ วตฺถารมฺมณานํ ปเคว ญาเณน ปริจฺฉิชฺช คหิตตฺตาฯ ยถา นาม มิคสูกราทีนํ อาสเยปริคฺคหิเต ตตฺร ฐิตา มิคา วา สูกรา วา ตโต อุฏฺฐานโตปิ อาคมนโตปิ เนสาทสฺส สุขคฺคหณา โหนฺติ, เอวํสมฺปทมิทํฯ เตนาห **“เถเรน หี”**ติอาทิฯ **เตนา**ติ วตฺถารมฺมณานํ ปริคฺคหิตภาเวนฯ **อสฺสา**ติ เถรสฺสฯ **เตสํ ธมฺมานน**ฺติ ฌานจิตฺตุปฺปาทปริยาปนฺนานํ ธมฺมานํฯ **อุปฺปาทํ อาวชฺชนฺตสฺสา**ติอาทินา อุปฺปาทาทีสุ ยํ ยเทว อารพฺภ ญาณํ อุปฺปชฺชติ; ตสฺมิํ ตสฺมิํ ขเณ ตสฺส ตเสฺสว จสฺส ปากฏภาโว ทีปิโตฯ น หิ อาวชฺชเนน วินา ญาณํ อุปฺปชฺชติฯ **อหุตฺวา สโมฺภนฺตี**ติ ปุเพฺพ อวิชฺชมานา หุตฺวา สมฺภวนฺติ, อนุปฺปนฺนา อุปฺปชฺชนฺตีติ อโตฺถฯ **อุทยํ ปสฺสติ** เตสํ ธมฺมานํ, “อหุตฺวา สโมฺภนฺตี”ติ อุปฺปาทกฺขณสมงฺคิภาวทสฺสนโตฯ ปุเพฺพ อภาวโพธโก หิ อตฺตลาโภ ธมฺมานํ อุทโยฯ **หุตฺวา**ติ อุปฺปชฺชิตฺวาฯ **ปฏิเวนฺตี**ติ ปฏิ ขเณ ขเณ วินสฺสนฺติฯ **วยํ ปสฺสติ,** “หุตฺวา ปฏิเวนฺตี”ติ เตสํ ธมฺมานํ ภงฺคกฺขณสมงฺคิภาวทสฺสนโตฯ วิทฺธํสภาวโพธโก หิ ธมฺมานํ วิชฺชมานโต วโยฯ

เตสุ ธเมฺมสุ นตฺถิ เอตสฺส อุปโย ราควเสน อุปคมนนฺติ **อนุปโย,** อนนุโรโธฯ หุตฺวา วิหรตีติ โยชนาฯ ตถา นตฺถิ เอตสฺส อปาโย ปฏิฆวเสน อปคมนนฺติ **อนปาโย,** อวิโรโธฯ “เอตํ มม, เอโส เม อตฺถา”ติ ตสฺส ตณฺหาทิฏฺฐิอภินิเวสาภาวโต ตณฺหาทิฏฺฐินิสฺสเยหิ **อนิสฺสิโตฯ อปฺปฏิพโทฺธ**ติ อนุปยานิสฺสิตภาวโต วิปสฺสนาย ปริพนฺธวเสน ฉนฺทราเคน น ปฏิพโทฺธ น วิพนฺธิโตฯ **วิปฺปมุโตฺต**ติ ตโต เอว วิกฺขมฺภนวิมุตฺติวเสน กามราคโต วิมุโตฺตฯ **วิสํยุโตฺต** วิกฺขมฺภนวเสเนว ปฏิปกฺขเธมฺมหิ วิสํยุโตฺตฯ

กิเลสมริยาทา เตน กตา ภเวยฺยาติ อโนฺตสมาปตฺติยํ ปวเตฺต โสฬส ธเมฺม อารพฺภ ปวตฺตมานํ วิปสฺสนาวีถิํ ภินฺทิตฺวา สเจ ราคาทโย อุปฺปเชฺชยฺยุํ; ตสฺส วิปสฺสนาวีถิยา กิเลสมริยาทา เตน จิเตฺตน, จิตฺตสมงฺคินา วา กตา ภเวยฺยฯ **เตสู**ติ เตสุ ธเมฺมสุฯ **อสฺสา**ติ เถรสฺสฯ **เอโกปี**ติ ราคาทีสุ เอโกปีติ จ วทนฺติฯ วุตฺตาการเรน เอกจฺจานํ อนาปาถคมเน สติ วิปสฺสนา น เตสุ ธเมฺมสุ นิรนฺตรปฺปวตฺตาติ **อารมฺมณมริยาทา ภเวยฺยฯ วิกฺขมฺภิตปจฺจนีกตฺตา**ติ วิปสฺสนาย ปฏิปกฺขธมฺมานํ ปเคว วิกฺขมฺภิตตฺตา อิทานิปิ วิกฺขเมฺภตพฺพา กิเลสา นตฺถีติ วุตฺตํฯ

อิโตติ ปฐมชฺฌานโตฯ **อนนฺตโร**ติ อุปริโม ฌานาทิวิเสโสฯ **ตสฺส ปชานนสฺสา**ติ, “อตฺถิ อุตฺตริ นิสฺสรณ”นฺติ เอวํ ปวตฺตชานนสฺสฯ **พหุลีกรเณนา**ติ ปุนปฺปุนํ อุปฺปาทเนนฯ

สมฺปสาทนเฏฺฐนาติ กิเลสกาลุสิยาปคมเนน, ตสฺส วิจารโกฺขภวิคเมน วา เจตโส สมฺมเทว ปาสาทิกภาเวนฯ

วีริยํ สติ อุเปกฺขาติ อาคตฏฺฐาเน ปาริสุทฺธิอุเปกฺขา, อทุกฺขมสุขาเวทนาติ เอตฺถ ฌานุเปกฺขาติ, **“สุขฏฺฐาเน เวทนุเปกฺขาวา”**ติ วุตฺตํฯ **สุขฏฺฐาเน**ติ จ ปฐมชฺฌานาทีสุ สุขสฺส วุตฺตฏฺฐาเนฯ **ปสฺสทฺธตฺตา**ติ สมธุรเจตยิตภาเวน อารมฺมเณ วิสฏวิตฺถตภาวโต โย โส เจตโส อาโภโค วุโตฺตฯ สามญฺญผลาทีสุ สติยา ปาริสุทฺธิ, สา ถน อตฺถโต สติวินิมุตฺตา นตฺถีติ อาห **“ปริสุทฺธาสติเยวา”**ติฯ **ปาริสุทฺธิอุเปกฺขา,** น ฌานุเปกฺขาทโยฯ

๙๕. อีทิเสสุ ฐาเนสุ สติยา น กทาจิปิ ญาณวิรโห อตฺถีติ อาห – **“ญาเณน สมฺปชาโน หุตฺวา”**ติฯ ตถา หิ ตติยชฺฌาเน, “สติมา สุขวิหารี”ติ เอตฺถ สมฺปชาโนติ อยมโตฺถ วุโตฺต

เอว โหติ ฯ **น สาวกานํ อนุปทธมฺมวิปสฺสนา โหติ** สงฺขาราวเสสสุขุมปฺปวตฺติยา ทุวิเญฺญยฺยตฺตา วินิพฺภุชิตฺวา คเหตุํ อสกฺกุเณยฺยภาวโตฯ เตนาห – **“กลาปวิปสฺสนํ ทเสฺสนฺโต เอวมาหา”**ติฯ

๙๖. ปญฺญาย จสฺส ทิสฺวา อาสวา ปริกฺขีณา โหนฺตีติ ทสฺสนสมกาลํ ขียมานา อาสวา, ‘‘ทิสฺวา ปริกฺขีณา โหนฺตี’’ติ วุตฺตาฯ สมานกาเลปิ หิ เอทิโส สทฺทปฺปโยโค ทิสฺสติ –

‘‘จกฺขุญฺจ ปฏิจฺจ รูเป จ อุปฺปชฺชติ จกฺขุวิญฺญาณ’’นฺติ (ม. นิ. ๑.๒๐๔, ๔๐๐; ๓.๔๒๑, ๔๒๕, ๔๒๖; สํ. นิ. ๒.๔๓-๔๕; ๒.๔.๖๐; กถา. ๔๖๕, ๔๖๗)ฯ

> ‘‘นิหนฺตฺวา ติมิรํ สพฺพํ, อุคฺคเตโช สมุคฺคโต;
> เวโรจโน รสฺมิมาลี, โลกจกฺขุปภงฺกโร’’ติฯ (ปฏฺฐา. อนุฏี. ๑.๒๕-๓๔; วิสุทฺธิ. มหาฏี. ๒.๕๘๐) จ –

เอวมาทีสุฯ เหตุอตฺโถ วา อยํ **ทิสฺวา**สทฺโท อสมานกตฺตุโก ยถา – ‘‘ฆตํ ปิวิตฺวา พลํ โหติ, สีหํ ทิสฺวา ภยํ โหตี’’ติ (วิสุทฺธิ. มหาฏี. ๒.๘๐๒)ฯ ทสฺสนเหตุโก หิ อาสวานํ ปริกฺขโย ปริญฺญาสจฺฉิกิริยาภาวนาภิสมเย สติ ปหานาภิสมยสฺส ลพฺภนโตฯ **ยุคนทฺธํ อาหริตฺวา**ติ ปฐมชฺฌานํ สมาปชฺชิตฺวา วุฏฺฐาย ตตฺถ ฌานธมฺเม สมฺมสนฺโต สมถวิปสฺสนํ ยุคนทฺธํ ภาเวติฯ เอวํ ยาว เนวสญฺญานาสญฺญายตนํ สมาปชฺชิตฺวา วุฏฺฐาย ตตฺถ สมฺมสนฺโต สมถวิปสฺสนํ ยุคนทฺธํ กตฺวา ยถา เถโร อรหตฺตํ ปาปุณิฯ ตํ สนฺธาย วุตฺตํ – **“อรหตฺตํ ปตฺตวาโร อิธ คหิโต”**ติฯ **อิธา**ติ อิมสฺมิํ สุตฺเตฯ ทีฆนขสุตฺตเทสนาย (ม. นิ. ๒.๒๐๕-๒๐๖) หิ เถโร อรหตฺตํ ปตฺโตฯ ตทา จ อนาคามี หุตฺวา นิโรธํ สมาปชฺชตีติ วจนอวสโร นตฺถิ, ตสฺมา วุตฺตํ – ‘‘อรหตฺตํ ปตฺตวาโร อิธ คหิโต’’ติฯ ยทิ เอวํ – ‘‘สพฺพโส เนวสญฺญานาสญฺญายตนํ สมติกฺกมฺม สญฺญาเวทยิตนิโรธํ อุปสมฺปชฺช วิหรตี’’ติ อิทํ กสฺมา วุตฺตนฺติ? เถเร วิชฺชมาเนน ปณฺฑิตคุเณน อนวเสสโต ทเสฺสตฺวา อรหตฺตนิกูเฏน เทสนํ นิฏฺฐาเปตุํฯ นิโรธสมาปชฺชนํ ปน เถรสฺส อาจิณฺณสมาจิณฺณํฯ เตนาห **“นิโรธํ ปน...เป.... วทนฺตี”**ติฯ เตน ผลสมาปตฺติมฺปิ อนฺตรา สมาปชฺชติเยวาติ ทเสฺสติฯ

โวมิสฺสํ วิวริตุํ **“ตตฺถสฺสา”**ติอาทิ วุตฺตํฯ ตตฺถ ‘‘นิโรธํ สมาปชฺชิสฺสามี’’ติ อาโภเคน สมถวิปสฺสนํ ยุคนทฺธํ อาหริตฺวา ฐิตสฺส **นิโรธสมาปตฺติ สีสํ** นาม โหติ, ตสฺส อาโภควเสน **นิโรธสฺส วาโร อาคจฺฉติฯ ผลสมาปตฺติ คูโฬฺห โหติ,** ‘‘ผลสมาปตฺติํ สมาปชฺชิสฺสามี’’ติ อาโภคสฺส อภาวโตฯ **ผลสมาปตฺติ สีสํ โหตี**ติ เอตฺถาปิ วุตฺตนเยน อตฺโถ เวทิตพฺโพฯ เอเตน อาโภคปฏิพทฺธเมเตสํ อาคมนนฺติ ทีปิตนฺติ เวทิตพฺพํฯ **ชมฺพุทีปวาสิโน เถรา ปนา**ติอาทิ อฏฺฐกถารุฬฺหเมว ตํ วจนํฯ **อโนฺตสมาปตฺติยน**ฺติ นิโรธํ สมาปนฺนกาเลฯ **ติสมุฏฺฐานิกรูปธมฺม**ติ อุตุกมฺมาหารวเสน ติสมุฏฺฐานิกรูปธมฺมฯ

๙๗. จิณฺณวสิตนฺติ ปฏิปกฺขทูริภาเวน สุภาวิตวสีภาวํฯ **นิปฺผตฺติํ ปโตฺต**ติ อุกฺกํสปรินิปฺผตฺติํ ปโตฺตฯ อุเร วายามชนิตาย **โอรโสฯ ปภาวิต**นฺติ อุปฺปาทิตํฯ **ธมฺมนา**ติ อริยมคฺคธมฺมนฯ ตสฺส หิ อธิคเมน อริยาย ชาติยา ชาโต นิพฺพโตฺตติ กตฺวา, **“ธมฺมโช ธมฺมนิมฺมิโต”**ติ วุจฺจติฯ **ธมฺมทายสฺสา**ติ นววิธสฺส โลกุตฺตรธมฺมทายสฺสฯ **อาทิยนโต**ติ คณฺหนโต, สสนฺตาเนน อุปฺปาทนโตติ อโตฺถฯ เสสํ สุวิเญฺญยฺยเมวฯ

อนุปทสุตฺตวณฺณนาย ลีนตฺถปฺปกาสนา สมตฺตาฯ

๒. ฉพฺพิโสธนสุตฺตวณฺณนา

๙๘. **ขีณา ชาตี**ติ อตฺตโน ชาติกฺขยํ ปฏิชานเนฺตน อรหตฺตํ พฺยากตํ โหติ อรหโต ตท ภาวโตฯ ตถา **วุสิตํ พฺรหฺมจริย**นฺติ มคฺคพฺรหฺมจริยวาโส เม ปริโยสิโตติ ปฏิชานเนฺตนปิฯ **กตํ กรณีย**นฺติ จตูหิ มเคฺคหิ จตูสุ สเจฺจสุ ปริญฺญาทิวเสน โสฬสวิธสฺสปิ กิจฺจสฺส อตฺตนา นิฏฺฐาปิตภาวํ ปฏิชานเนฺตนปิฯ **นาปรํ อิตฺถตฺตายา**ติ อายตึ ปุนพฺภวาภาวํ, อายตึ วา ปริ ญฺญาทิกรณียาภาวํ ปฏิชานเนฺตนปีติ อาห – **“เอเกนปิ ปเทน อญฺญา พฺยากตาว โหตี”**ติฯ ทฺวิกฺขตฺตุํ พทฺธํ ปน สุพทฺธํ วิยาติ วุตฺตํฯ **อิธ ปน อญฺญาพฺยากรณํ จตูหิ ปเทหิ อาคตํ,** ตสฺมา วตฺตพฺพเมว เจตฺถ นตฺถีติ อธิปฺปาโยฯ **เจตนาย ทิฏฺฐวาทิตา นาม** อริยโว หาโรฯ **สภาโว**ติ ปกติอโตฺถ หิ อยํ ธมฺมสโทฺท, ‘‘ชาติธมฺมา ชราธมฺมา’’ติอาทีสุ (ม. นิ. ๑.๒๗๔-๒๗๕) วิย ตสฺมา, **อนุธโมฺม**ติ อริยภาวํ อนุคตา ปกตีติ อโตฺถฯ ปรมปฺปิจฺฉตาย อริ ยา อตฺตโน คุเณ อนาวิกโรนฺตาปิ สาสนสฺส นิยฺยานิกภาวปเวทนตฺถเญฺจว สพฺรหฺมจารีนํ สมฺ มาปฏิปตฺติยํ อุสฺสาหชนนตฺถญฺจ ตาทิสานํ ปรินิพฺพานสมเยเยว อาวิกโรนฺตีติ อธิปฺปาเยน าห – **“ปรินิพฺพุตสฺส…เป…. กาตโพฺพ”**ติฯ

๙๙. **ทุพฺพล**นฺติ เผคฺคุ วิย สุเภชฺชนียํ พลวิรหิตํ, อสารนฺติ อโตฺถฯ **วิราคุต**นฺติ ปลุชฺชน สภาวํฯ **วิคจฺฉนสภาว**นฺติ วินาสคมนสภาวํฯ อนิจฺจทุกฺขวิปริณามตฺตา อสฺสาสเลสสฺสปิ อ ภาวโต **อสฺสาสวิรหิตํ**ฯ อารมฺมณกรณวเสน สมนฺนาคมนวเสน จ ยถารหํ อุเปนฺติ อุปคจฺฉนฺ ตีติ **อุปยา,** ‘‘เอตํ มม, เอโส เม อตฺตา’’ติ อุปาทิยนฺติ ทฬฺหคฺคาหํ คณฺหนฺตีติ **อุปาทานา**ฯ อธิติฏฺฐติ เจตโส อภินนฺทนภูตาติ **เจตโส อธิฏฺฐานํฯ ตาหี**ติ ตณฺหาทิฏฺฐีหิฯ **ตน**ฺติ จิตฺตํฯ **อภินิวิสตี**ติ อภิรติวเสน นิวิสติ, อยเญฺหตฺถ อโตฺถ – สกฺกายธเมฺมสุ จิตฺตํ อภินิวิสติ ‘‘เอตํ มมํ, เอโส เม อตฺตา’’ติ อโชฺฌสาย ติฏฺฐติ เอตาหิ อภินิเวสาหิ, ตถา สกฺกายธเมฺมสุ จิตฺตํ อนุ เสติ เอตาหีติ **อนุสยา,** ตณฺหาทิฏฺฐิโยฯ ยทเคฺคน หิ เตภูมกธเมฺมสุ ราคาทโย อนุเสนฺติ, ตทเคฺคน ตํสหคตธมฺมา ตตฺถ อนุเสนฺตีติ ปริยาเยน, **“ตํ อนุเสตี”**ติ วุตฺตํฯ **ขยา วิราคา**ติ เหตุมฺหิ นิสฺสกฺกวจนนฺติ **“ขเยน วิราเคนา”**ติ เหตุมฺหิ กรณวเสน อโตฺถ วุโตฺตฯ **วิราเคน า**ติ จ **อิติ**สโทฺท อาทิ อโตฺถ ฯ เตน ‘‘นิโรเธนา’’ติ เอวมาทิกํ คหิตํ โหติฯ **อญฺญมญฺญเววจนาเนว** อุปยาทีนํ สมุเจฺฉทเสฺสว โพธนโตฯ

๑๐๐. ปติฏฺฐาติ เอตฺถ เสสภูตตฺตยํ อุปาทารูปญฺจาติ ปติฏฺฐานา, นิชฺชีวเฏฺฐน ธาตุจาติ **ปติฏฺฐานธาตุ**ฯ นฺหานียจุณฺณํ พาหิรอุทกํ วิย เสสภูตตฺตยํ อาพนฺธตีติ **อาพนฺธนํ**ฯ ป จนียภตฺตํ พาหิรเตโช วิย เสสภูตตฺตยํ ปริปาเจตีติ **ปริปาจนํ**ฯ พาหิรวาโต วิย เสสภูตตฺตยํ วิตฺถเมฺภตีติ **วิตฺถมฺภนํ**ฯ ธาตุสทฺทโตฺถ วุโตฺตเยวฯ **อสมฺผุฏฺฐธาตู**ติ อสมฺผุสิตภาโว เตสํ วิ ปริมฏฺฐตาภาวโตฯ **วิชานนํ** อารมฺมณูปลทฺธิฯ **อหํ อตฺตา**ติ อหํ, ‘‘รูปธโมฺม เม อตฺตา’’ติ **อตฺตโกฏฺฐาเสน** อตฺตภาเวน **น อุปคมึ** น คณฺหึฯ นิสฺสิตนิสฺสิตาปิ นิสฺสิตา เอว นามาติ อาห **“ปถวีธาตุนิสฺสิตาวา”**ติฯ อตฺตนา วา ปน ตนฺนิสฺสิตาติ **“เอเกน ปริยาเยนา”**ติฯ อุปาทารุ ปมฺปิ กามํ นิสฺสิตมฺปิ โหติฯ ตถาปิ ตํ นิสฺสิตํ โหติเยวาติ ตํ น อุทฺธฏํฯ ปริเจฺฉทกรตฺตา ปริเจฺฉ ทากาสสฺส **“อวินิโพฺภควเสนา”**ติ วุตฺตํฯ เตน จ ตถา ปริจฺฉินฺนตฺตา **สพฺพมฺปิ ภูตุปาทารูปํ อากาสธาตุนิสฺสิตํ นาม**ฯ ตํ นิสฺสาย ปวตฺติยา อุปาทารูปํ วิย ภูตรูปานิ, อรูปกฺขนฺธา วิย จ วตฺถุรูปานิ, **“ตํนิสฺสิตรูปวตฺถุกา อรูปกฺขนฺธา”**ติ วุตฺตนเยน อากาสธาตุนิสฺสิตจกฺขาทิรูป ธมฺมวตฺถุกา เวทนาทโย อรูปกฺขนฺธา อากาสธาตุนิสฺสิตา นามาติ อิมมตฺถํ **ตถา**-สเทฺทน อุป สํหรติฯ **อิธาปี**ติ อากาสธาตุนิสฺสิตปเทปิ, น ปถวีธาตุนิสฺสิตปทาทีสุ เอวฯ **รูปารูป**นฺติ สพฺพมฺปิ รูปารูปํ **คหิตเมว โหติ,** อคฺคหิตํ นตฺถิฯ **สหชาตา…เป…. นิสฺสิต**นฺติ อิทํ นิปฺปริ

ยายสิทฺธํ นิสฺสยตฺตํ คเหตฺวา วุตฺตํฯ เหฏฺฐา วุตฺตนเยน ปริยายสิเทฺธ นิสฺสยเตฺต คยฺหมาเน – ‘‘ปจฺฉาชาตปจฺจโยติ ปจฺฉาชาตา จิตฺตเจตสิกา ธมฺมา ปุเรชาตสฺส อิมสฺส กายสฺส ปจฺฉาชาตปจฺจเยน ปจฺจโย’’ติ (ปฏฺฐา. ๑.๑.๑๑) วจนโต สพฺพํ จตุสมุฏฺฐานิกรูปํ, **‘‘วิญฺญาณธาตุนิสฺสิต’’**นฺติ วตฺตพฺพํฯ ตถา อนนฺตรวิญฺญาณธาตุปจฺจยา ปวตฺตนโต, ‘‘วิญฺญาณธาตุนิสฺสิต’’นฺติ วตฺตพฺพํฯ

๑๐๑. รุปฺปตีติ วณฺณวิการํ อาปชฺชมานํ หทยงฺคตภาวํ ปกาเสตีติ **รูป**นฺติ อยมโตฺถ จกฺขุทฺวาเร อาปาถคเต รูปายตเน นิปฺปริยายโต ลพฺภติ, น อาปาถมนาคเตฯ จกฺขุวิญฺญาณวิญฺญาตพฺพภาโว ปน อาปาถมนาคเตปิ ตสฺมิํ ลพฺภเตว ตํสภาวานติวตฺตนโตฯ รูปายตนํ **ทฺวิธา** วิภชิตฺวาฯ เถโร ปน อาปาถํ อนาคตสฺสาปิ รูปายตนสฺส รูปภาวํ น สกฺกา ปฏิกฺขิปิตุนฺติ ทฺวิธากรณํ นานุชานโนฺต ฉโนฺนวาทํ นิทเสฺสติ, **‘‘อุปริ ฉโนฺนวาเท กินฺติ กริสฺสถา’’**ติฯ ตตฺถ หิ ‘‘จกฺขุํ, อาวุโส ฉนฺน, จกฺขุวิญฺญาณํ จกฺขุวิญฺญาณวิญฺญาตเพฺพ ธเมฺม’’ติ (ม. นิ. ๓.๓๙๑) อาคตํ, น เจตฺถ จกฺขุทฺวาเร อาปาถํ อาคตเมว รูปายตนํ จกฺขุวิญฺญาณวิญฺญาตพฺพปเทน คหิตํ, น อาปาถํ อนาคตนฺติ สกฺกา วิญฺญาตุํ อวิเสเสเนว รูปายตเนน ตณฺหามานทิฏฺฐิคาหาภาวสฺส โชติตตฺตาฯ เตนาห **‘‘น ยิทํ ลพฺภตี’’**ติฯ **รูปเมวา**ติ รูปายตนเมวฯ ยทิ เอวํ ‘‘จกฺขุวิญฺญาณวิญฺญาตเพฺพสุ ธเมฺมสู’’ติ ปทํ กถํ เนตพฺพนฺติ อาห – **‘‘จกฺขุวิญฺญาณสมฺปยุตฺตา ปนา’’**ติอาทิฯ **จกฺขุวิญฺญาเณน สทฺธิํ วิญฺญาตเพฺพสู**ติ เยน มโนวิญฺญาเณน จกฺขุวิญฺญาณํ อนิจฺจนฺติอาทินา จกฺขุวิญฺญาเณน สทฺธิํ เตน วิญฺญาตเพฺพสุ ตํสมฺปยุตฺตธเมฺมสูติ อโตฺถฯ **ตณฺหาฉโนฺท**ติ ตสฺสนสภาโว ฉโนฺท, น กตฺตุกมฺยตา ฉโนฺทเยวาติ ตณฺหาฉโนฺทฯ **รชฺชนวเสนา**ติ วตฺถํ วิย รงฺคชาตํ จิตฺตสฺส อนุรญฺชนวเสนฯ **อภินนฺทนวเสนา**ติ อารมฺมเณ อภิรมิตฺวา นนฺทนวเสนฯ สปฺปีติกตณฺหา หิ **นนฺที**ติ วุจฺจติฯ ตณฺหายนวเสน **ตณฺหา**ฯ

๑๐๒. **อหงฺกาโร**ติ ‘‘เสโยฺยหมสฺมี’’ติอาทินา (ธ. ส. ๑๑๒๑, ๑๒๓๙; วิภ. ๘๓๒, ๘๖๖; สํ. นิ. ๔.๑๐๘; มหานิ. ๒๑, ๑๗๘) อหํกรณํฯ เยน หิ มมํ กโรติ, เอตํ **มมงฺกาโรฯ เสฺววา**ติ ‘‘อหงฺกาโร’’ติ วุตฺตมาโนฯ เอวํ จตุตฺถชฺฌาเน นิทฺทิเฏฺฐ สพฺพาสุ โลกิยาภิญฺญาสุ วุจฺจมานาสุ เหฏฺฐา วิชฺชาทฺวยํ วตฺตพฺพนฺติ อธิปฺปาเยน, **‘‘ปุเพฺพนิวาสํ ทิพฺพจกฺขุญฺจ อวตฺวา กสฺมา วุตฺต’’**นฺติ อาห? อิตโร อิธ สพฺพวาเรสุปิ โลกุตฺตรธมฺมปุจฺฉา อธิกตา ตสฺมา ‘‘โส เอวํ สมาหิเต’’ติอาทินา ตติยา วิชฺชา กถิตาติ ทเสฺสโนฺต, **‘‘ภิกฺขู โลกิยธมฺมํ น ปุจฺฉนฺตี’’**ติอาทิมาหฯ **เอกวิสฺสชฺชิตสุตฺตํ นาเมตํ** ตติยวิชฺชาย เอว อาคตตฺตาฯ อริยธมฺมวเสนปิสฺส สมญฺญา อเตฺถวาติ ทเสฺสโนฺต, **‘‘ฉพฺพิโสธนนฺติปิสฺส นาม’’**นฺติ วตฺวา เตสุ ธเมฺมสุ เภทํ ทเสฺสตุํ, **‘‘เอตฺถ หี’’**ติอาทิ วุตฺตํฯ **วิสุทฺธา**ติ ตสฺสา โจทนาย โสธนวเสน วิโสธิตาฯ **เอกเมว กตฺวา**ติ เอกวารวเสเนว ปาฬิยํ เอกชฺฌํ อาคตตฺตา เอกเมว โกฏฺฐาสํ กตฺวาฯ ยทิ เอวํ กถํ วา ฉพฺพิโสธนตาติ อาห – **‘‘จตูหิ อาหาเรหิ สทฺธิ’’**นฺติ กถํ ปเนตฺถ จตฺตาโร อาหารา คเหตพฺพาติ? เกจิ ตาว อาหุ – ‘‘สาธูติ ภาสิตํ อภินนฺทิตฺวา อนุโมทิตฺวา อุตฺตริ ปโญฺห ปุจฺฉิตโพฺพ’’ติ เหฏฺฐา อาคเตน นเยน อาหารวาโร อาหริตฺวา วตฺตโพฺพติฯ ‘‘พหิทฺธา สพฺพนิมิเตฺตสู’’ติ เอตฺถ อาหารานมฺปิ สงฺคหิตตฺตา อาหารา อตฺถโต อาคตา เอวาติ อเญฺญฯ อปเร ปน รูปกฺขนฺธคฺคหเณน กพฬีกาโร อาหาโร , สงฺขารกฺขนฺธคฺคหเณน ผสฺสาหาโร, มโนสเญฺจตนาหารคฺคหเณน วิญฺญาณาหาโร สรูปโตปิ คหิโตติ วทนฺติฯ

‘‘ฉพฺพิโสธน’’นฺติ อิมสฺส สุตฺตสฺส สมญฺญาย อนฺวตฺถตํ ทเสฺสตฺวา อายติมฺปิ ตาทิเสน พฺยากรเณน ภิกฺขูนํ ปฏิปตฺติมฺปิ ทสฺสนตฺถํ, **‘‘อิเม ปนา’’**ติอาทิ อารทฺธํฯ **วินยนิเทฺทสปริยา**

เยนาติ วินยนิเทฺทเส อาคเตน การเณนฯ **วินเย** วา อาคตนิเทฺทสานุกฺกเมนฯ

อธิคนฺตพฺพโต **อธิคโม,** ฌานาทิอธิคมปุจฺฉาฯ เตนาห – **“ฌานวิโมกฺขาทีสู”**ติอาทิฯ **อุปายปุจฺฉา**ติ อธิคโมปายปุจฺฉาฯ **กินฺตี**ติ เกน ปกาเรน วิธินาติ อโตฺถฯ

กตเมสํ ตฺวํ ธมฺมานํ ลาภีติ อิทํ ปน ปุเพฺพ ‘‘กึ เต อธิคต’’นฺติ อนิทฺธาริตเภทา ฌานาทิวิเสสา ปุจฺฉิตาติ อิทานิ เตสํ นิทฺธาเรตฺวา ปุจฺฉนาการทสฺสนํฯ **ตสฺมา**ติ ยสฺมา ยถาวุเตฺตหิ อากาเรหิ อธิคมพฺยากรณํ โสเธตพฺพํ, ตสฺมาฯ **เอตฺตาวตาวา**ติ เอเตฺตเกน พฺยากรณมเตฺตเนว น สกฺกาโร กาตโพฺพฯ พฺยากรณญฺหิ เอกจฺจสฺส อยาถาวโตปิ โหติ, ยถา นาม ชาตรูปปติรูปํ ชาตรูปํ วิย ขายตีติ ชาตรูปํ นิฆํสนตาปนเฉทเนหิ โสเธตพฺพํ เอวเมวํ **อิเมสุ** อิทาเนว วุเตฺตสุ **ฉสุ ฐาเนสุ** ปกฺขิปิตฺวา **โสธนตฺถํ วตฺตโพฺพ วิโมกฺขาทีสู**ติ **อาทิ**-สเทฺทน สมาธิ-สมาปตฺติ-ญาณทสฺสน-มคฺคภาวนา-ผลสจฺฉิกิริยา สงฺคณฺหาติฯ

ปากโฎ โหติ อธิคตวิเสสสฺส สติสโมฺมสาภาวโตฯ เสสปุจฺฉาสุปิ ‘‘ปากโฎ โหตี’’ติ ปเท เอเสว นโยฯ **อุคฺคหปริปุจฺฉากุสลา**ติ สชฺฌายมคฺคสํวณฺณนาสุ นิปุณาฯ ยาย ปฏิปทาย ยสฺส อริยมโคฺค อาคจฺฉติ, สา ปุพฺพภาคปฏิปตฺติ **อาคมนปฏิปทาฯ โสเธตพฺพา**ติ สุทฺธา อุทาหุ อสุทฺธาติ วิจารณวเสน โสเธตพฺพาฯ **น สุชฺฌตี**ติ ตตฺถ ตตฺถ ปมาทปฏิปตฺติภาวโตฯ **อปเนตโพฺพ** อตฺตโน ปฏิญฺญายฯ **“สุชฺฌตี”**ติ วตฺวา สุชฺฌนาการํ ทเสฺสตุํ, **“ทีฆรตฺต**”นฺติอาทิ วุตฺตํฯ **ปญฺญายตี**ติ เอตฺถ ‘‘ยที’’ติ ปทํ อาเนตฺวา ยทิ โส ภิกฺขุ ตาย ปฏิปทาย ยทิ ปญฺญายตีติ สมฺพโนฺธฯ **ขีณาสวปฏิปตฺติสทิสา ปฏิปทา โหติ** ทีฆรตฺตํ วิกฺขมฺภิตกิเลสตฺตาฯ

นทิยา สมุทฺทํ ปกฺขนฺทนฏฺฐานํ **นทีมุขทฺวารํฯ มทฺทมาโน**ติ พทรสาฬวํ สรสํ ปเตฺต ปกฺขิเตฺต หุตฺวา มทฺทมาโนฯ เสสํ สุวิเญฺญยฺยเมวฯ

ฉพฺพิโสธนสุตฺตวณฺณนาย ลีนตฺถปฺปกาสนา สมตฺตาฯ

๓. สปฺปุริสธมฺมสุตฺตวณฺณนา

๑๐๕. **สปฺปุริสธมฺม**นฺติ สปฺปุริสภาวกรํ ธมฺมํฯ โส ปน ยสฺมา สปฺปุริสานํ ปเวณิโก ธโมฺม โหติฯ ตสฺมา อาห – **“สปฺปุริสานํ ธมฺม”**นฺติ, เอส นโย **อสปฺปุริสธมฺม**นฺติ เอตฺถาปิฯ เอวํ ปธานํ อนุฏฺฐาตพฺพญฺจ สปฺปุริสธมฺมํ อาทึ กตฺวา มาติกํ ฐเปตฺวา อยถานุปุพฺพิยา นิทฺทิสโนฺต **“กตโม จ, ภิกฺขเว, อสปฺปุริสธโมฺม”**ติอาทิมาหฯ ตถา ปน นิทฺทิสโนฺต อุทาหรณปุพฺพกํ เหตุํ ทเสฺสตุํ, **“ยถา นามา”**ติอาทิ วุตฺตํฯ เตน อิจฺฉิตพฺพปริจฺจาคปุพฺพกํ คเหตพฺพคฺคหณํ นาม ญายปฏิปตฺติ, ตสฺมา สปฺปุริสธมฺมา สมฺปาเทตพฺพาติ ทีเปโนฺต สตฺถา อยถานุปุพฺพิยา นิทฺธารียตีติ อิมมตฺถํ ทเสฺสติฯ ตถา อญฺญตฺถาปิ ‘‘อเสวนา จ พาลานํ, ปณฺฑิตานญฺจ เสวนา’’ติฯ **เอตเทว หิ กุลทฺวยํ “อุจฺจกุล”นฺติ วุจฺจติ** นิปฺปริยายโตฯ ตถาหิ อนฺติมภวิกา โพธิสตฺตา ตเตฺถว ปฏิสนฺธึ คณฺหนฺติฯ **โส**ติ สามีจิปฺปฏิปโนฺน ภิกฺขุฯ **อนฺตรํ กริตฺวา**ติ ตํ การณํ กตฺวาฯ ปฏิปทา หิ วิญฺญูนํ ปูชาย การณํ, น อุจฺจกุลีนตาฯ **มหากุลา**ติ วิปุลกุลา อุฬาโรทิตกุลสมฺปวตฺติกาติ อโตฺถฯ

๑๐๖. **ยส**สโทฺท ปริวารวาจโกฯ **ยสสฺสี**ติ จ สาติสยปริวารวนฺตตา วุจฺจตีติ อาห **“ปริวารสมฺปโนฺน”**ติฯ อาธิปเตยฺยาภาวโต ปเรสํ อุปรินฺติ เอเตสํ อีโส อีสนํ อิสฺสริยนฺติ อกฺ

ขาตพฺพาติ **อเปฺปสกฺขา**ฯ เตนาห **“อปฺปปริวารา”**ติฯ อภาวโตฺถ หิ อิธ **อปฺป**-สโทฺทฯ

๑๐๗. นเวว ธุตงฺคานิ อาคตานีติ เอตฺถ ยถา อุกฺกฏฺฐปํสุกูลิกสฺส เตจีวริกตา สุกราฯ เอวํ อุกฺกฏฺฐปิณฺฑปาติกสฺส สปทานจาริกตา สุกราฯ เอกาสนิกสฺส จ ปตฺตปิณฺฑิกขลุปจฺฉาภตฺติกตา สุกรา เอวาติ – ‘‘ปํสุกูลิโก โหตี’’ติอาทิวจเนเนว ปาฬิยา อนาคตานมฺปิ อาคตภาโว เวทิตโพฺพ ปริหรณสุกรตาย เตสมฺปิ สมาทานสมฺภวโตฯ เตนาห **“เตรส โหนฺตี”**ติฯ

๑๐๘. กามตณฺหาทิกาย ตาย ตณฺหาย นิพฺพตฺตาติ ตมฺมยา, ปุถุชฺชนา, ปกติภาวูปคมเนน เตสํ ภาโว ตมฺมยตา, ตปฺปฏิเกฺขปโต **อตมฺมยตา,** นิตฺตณฺหตาฯ **ตํเยว การณํ กตฺวา**ติ ปฐมชฺฌาเนปิ ตณฺหาปหานํเยว การณํ กตฺวาฯ **จิเตฺต อุปฺปาเทตฺวา**ติ อตมฺมยตาปริยาเยน วุเตฺต ตณฺหาย ปฏิปกฺขธเมฺม สมฺปาเทตฺวาฯ **น มญฺญตี**ติ มญฺญนานํ อริยมเคฺคน สพฺพโส สมุจฺฉินฺนตฺตา กิสฺมิญฺจิ โอกาเส กามภวาทิเก เกนจิ วตฺถุนา หตฺถิอสฺสเขตฺตวตฺถาทินา ปตฺตจีวรวิหารปริเวณาทินา จ ปุคฺคลํ น มญฺญติฯ เสสํ สุวิเญฺญยฺยเมวฯ

สปฺปุริสธมฺมสุตฺตวณฺณนาย ลีนตฺถปฺปกาสนา สมตฺตาฯ

๔. เสวิตพฺพาเสวิตพฺพสุตฺตวณฺณนา

๑๐๙. อญฺญมญฺญนฺติ อญฺญํ อญฺญํฯ เตนาห **“อญฺญํ เสวิตพฺพ”**นฺติอาทิฯ **สตฺตหิ ปเทหี**ติ สตฺตหิ วาเกฺยหิฯ ปชฺชติ เอเตน ยถาธิเปฺปโต อโตฺถติ ปทํ, วากฺยํฯ **สาริปุตฺตเตฺถรสฺส โอกาสกรณํ** ธมฺมทายาเท (ม. นิ. ๑.๓๑) วุตฺตนเยน เวทิตพฺพํฯ

๑๑๓. ทิฏฺฐิเยว ปจฺจยวเสน ปฏิลทฺธตาย **ทิฏฺฐิปฏิลาโภ**ฯ **สญฺญาปฏิลาเภปิ** เอเสว นโยฯ **มิจฺฉาทิฏฺฐิสมฺมาทิฏฺฐิโย...เป.... น คหิตา** กมฺมปถปฺปตฺตานํ เตสํ มโนสมาจารภาเวน คหิตตฺตาฯ ยทิ เอวํ กสฺมา ทิฏฺฐิ จิตฺตุปฺปาทวาเร น คหิตาติ? กามํ มิจฺฉาทิฏฺฐิยา อวยวิภาโว ลพฺภติ, ตถาปิ จิตฺตุปฺปาทกฺขเณ โลกิยโลกุตฺตรจิตฺตุปฺปาเทสุ กมฺมปถโกฏฺฐาโส น อุทฺธโฏฯ

๑๑๕. กามสญฺญาทีนนฺติ เอตฺถ **อาทิ**-สเทฺทน ยถา พฺยาปาทวิหึสาสญฺญา สงฺคหิตา, เอวํ อนภิชฺฌาอพฺยาปาทอวิหึสาสญฺญา สงฺคหิตา ปฐเมน อาทิสเทฺทน ‘‘อนภิชฺฌาสหคตาย สญฺญายา’’ติอาทิปาฐสฺส สงฺคหิตตฺตาฯ

๑๑๗. ติ กามภวาทีนํ อปริโยสานาย ปริโยสานํ อิจฺฉโตปิ ตาทิสสฺส ภวานํ อปริโยสานเมว โหติ ฯ **จตฺตาโร โหนฺติ** ปุคฺคลวเสนฯ เตนาห **“ปุถุชฺชโนปิ หี”**ติอาทิฯ **อกุสลา ธมฺมา วฑฺฒนฺตี**ติ เตสํ ปหานาย อปฺปฏิปชฺชมานสฺสาติ อธิปฺปาโย, ตโต เอว **กุสลา ธมฺมา ปริหายนฺติ**ฯ เตนสฺส กิเลสทุเกฺขน วิปากทุเกฺขน จ **สทุกฺขเมว อตฺตภาวํ อภินิพฺพเตฺตติ**ฯ โอรมฺภาคิยสํโยชนานิ ปหาย สุทฺธาวาเสสุ นิพฺพตฺตนารโห **อนาคามี กถํ...เป.... อภิวฑฺฒนฺตี**ติ อาห **“อนาคามีปี”**ติอาทิฯ **สทุกฺขเมว อตฺตภาวํ อภินิพฺพเตฺตติ,** ยาย ลพฺภมานอกุสลาภิวุทฺธึ กุสลปริหานิญฺจ คเหตฺวา อนาคามิโนปิ สพฺยาพชฺฌอตฺตภาวาภินิพฺพตฺตนํ วุตฺตํฯ เอวํ ยถาลพฺภมานํ อกุสลปริหานึ กุสลาภิวุทฺธิญฺจ คเหตฺวา ปุถุชฺชนสฺสปิ อนฺติมภวิกสฺส อพฺยาพชฺฌอตฺตภาวาภินิพฺพตฺตนํ วุตฺตนฺติ ทฏฺฐพฺพํฯ เตนาห **“ปุถุชฺชโนปี”**ติอาทิฯ **อกุสล**

เมว หายติ,น กุสลํ ตสฺส พุทฺธิปเกฺข ฐิตตฺตาฯ ตตฺถาปิ **วิปสฺสนเมว คพฺภํ คณฺหาเปติ,** น วฏฺฏคพฺภํ อนฺติมภวิกตาย วิวฏฺฏูปนิสฺสิตตฺตา อชฺฌาสยสฺส, ญาณสฺส จ ปากคมนโตฯ

๑๑๙. **เอกจฺจสฺสา**ติ สามิวจนํ ''อภินนฺทตี''ติอาทีสุ ปจฺจตฺตวเสน ปริณาเมตพฺพํ, ตถา ''นิพฺพินฺทตี''ติอาทีสุปิฯ **อุคฺคณฺหิตฺวาปี**ติ **ปิ**-สโทฺท ลุตฺตนิทฺทิโฏฺฐฯ ภควโต ภาสิตสฺส อตฺถํ อชานนฺตา ตาว ทีฆรตฺตํ หิตสุขโต ปริพาหิรา โหนฺตุ ชานนฺตานมฺปิ สเพฺพสํ ทีฆรตฺตํ หิตาย สุขาย โหตีติ อเนกํสิกตํ โจเทโนฺต **"เอวํ สเนฺตปี"**ติอาทิมาหฯ อิตโร สเพฺพสมฺปิ ทีฆรตฺตํ หิตาย สุขาย โหติเยวาติ, **"อปฺปฏิสนฺธิกา"**ติอาทินา อเนกํสิกตํ ปริหรติฯ เสสํ สุวิเญฺญยฺยเมวฯ

เสวิตพฺพาเสวิตพฺพสุตฺตวณฺณนาย ลีนตฺถปฺปกาสนา สมตฺตาฯ

๕. พหุธาตุกสุตฺตวณฺณนา

๑๒๔. **ภย**นฺติ (อ. นิ. ฏี. ๒.๓.๑) จิตฺตสํสปฺปตาติ อาห **"จิตฺตุตฺราโส"**ติฯ **อุปทฺทโว**ติ อนฺตราโยฯ ตสฺส ปน วิเกฺขปการณตฺตา วุตฺตํ **"อเนกคฺคตากาโร"**ติฯ **อุปสโคฺค**ติ อุปสชฺชนํฯ ตโต อปฺปตีการวิฆาตาปตฺติ ยสฺมา ปตีการาภาเวน วิหญฺญมานสฺส กิญฺจิ กาตุํ อสมตฺถสฺส โอสีทนการณํ, ตสฺมา วุตฺตํ – **"ตตฺถ ตตฺถ ลคฺคนากาโร"**ติฯ วเญฺจตฺวา อาคนฺตุํ **ยถาวุเตฺต ทิวเส อนาคจฺฉเนฺตสุ**ฯ พหิ อนิกฺขมนตฺถาย **ทฺวาเร อคฺคิํ ทตฺวา**ฯ

นเฬหีติ นฬจฺฉนฺนสเงฺขเปน อุปริ ฉาเทตฺวา เตหิเยว ทารุกจฺฉทนนิยาเมน ปริโตปิ ฉาทิตาฯ **เอเสว นโย**ติ อิมินา ติเณหิ ฉนฺนตํ, เสสสมฺภารานํ รุกฺขมยตญฺจ อติทิสติฯ **วิธวาปุเตฺต**ติ อทนฺตภาโวปลกฺขณํฯ เต หิ นิปฺปิติกา อวินีตา อสํยตา อกิจฺจการิโน โหนฺติฯ

มตฺถกํ อปาเปตฺวาว นิฏฺฐาปิตาติ กสฺมา ภควา เอวมกาสีติ? อานนฺทเตฺถรสฺส ปุจฺฉาโกสลฺลทีปนตฺถเมว, ตตฺถ นิสินฺนานํ สนฺนิปติตภิกฺขูนํ เทสนาย ชานนตฺถญฺจฯ เต กิร สเงฺขปโต วุตฺตมตฺถํ อชานนฺตา อนฺธการํ ปวิฏฺฐา วิย ฐิตาฯ ปุจฺฉานุสนฺธิวเสน ปริคฺคยฺห ชานิสฺสนฺตีติฯ

๑๒๕. **รูปปริคฺคโหว กถิโต,** น อญฺญํ กิญฺจีติ อโตฺถฯ อิทานิ ตโต สจฺจานิ นิทฺธาเรตฺวา จตุสจฺจกมฺมฏฺฐานํ ทเสฺสตุํ, **"สพฺพาปี"**ติอาทิ วุตฺตํฯ **ปญฺจกฺขนฺธา โหนฺตี**ติ อเฏฺฐกาทส ธาตุโย รูปกฺขโนฺธ, อฑฺฒฏฺฐมา ธาตุโย ยถารหํ เวทนาทโย จตฺตาโร อรูปิโน ขนฺธาติ เอวํ อฏฺฐารส ธาตุโย ปญฺจกฺขนฺธา โหนฺติฯ **ปญฺจปิ ขนฺธา** ตณฺหาวชฺชา **ทุกฺขสจฺจํฯ อปฺปวตฺตี**ติ อปฺปวตฺตินิมิตฺตํฯ **นิโรธปชานนา**ติ ปญฺญาสีเสน มคฺคกิจฺจมาหฯ สมฺมาทิฏฺฐิปมุโข หิ อริยมโคฺคฯ **มตฺถกํ ปาเปตฺวา กถิตํ โหติ** สมฺมสนสฺส ภูมิยา นิปฺผตฺติยา จ กถิตตฺตาฯ **ชานาติ ปสฺสตี**ติ อิมินา ญาณทสฺสนํ กถิตํ ตํ ปน โลกิยํ โลกุตฺตรนฺติ ทุวิธนฺติ ตทุภยมฺปิ ทเสฺสโนฺต อาห – **"สห วิปสฺสนาย มโคฺค วุโตฺต"**ติฯ

เอตฺตาวตาปิ โขติ **ปิ**-สทฺทคฺคหเณน อเญฺญน ปริยาเยน สตฺถา ธาตุโกสลฺลํ เทเสตุกาโมติ เถโร , ''สิยา ปน, ภเนฺต''ติ ปุจฺฉตีติ ภควา ปถวีธาตุอาทิวเสนปิ ธาตุโกสลฺลํ วิภาเวติฯ ตตฺถ ปถวีธาตุอาทิสเทฺทน เทสนาการณํ วิภาเวโนฺต, **"ปถวีธาตุ...เป.... วุตฺตา"**ติ อาหฯ **ตาปิ** หิ อาทิโต ฉ ธาตุโยฯ **"วิญฺญาณธาตุโต นีหริตฺวา ปูเรตพฺพา"**ติ วตฺวา กถํ รูปธาตุโย นีหรียนฺตีติ โจทนํ สนฺธาย ตํ นยํ ทเสฺสตุํ, **"วิญฺญาณธาตู"**ติอาทิ วุตฺตํฯ กามเญฺจตฺถ

กายวิญฺญาณธาตุยา อารมฺมณํ โผฏฺฐพฺพธาตุปถวีธาตุ อาทิวเสน เทสนารุฬฺเหว, กายธาตุ ปน นีหริตพฺพาติ เอกํสเมว นีหรณวิธึ ทเสฺสโนฺต, **“เอส นโย สพฺพตฺถา”**ติ อาหฯ **ปุริม ปจฺฉิมวเสน มโนธาตู**ติ ปจฺฉิมภาควเสน กิริยามโนธาตุ คเหตพฺพา ตสฺสานุรูปภาวโตฯ นนุ เจตฺถ มโนธาตุ นามายํ มโนวิญฺญาณธาตุยา อสํสฏฺฐา, วิสุํเยว เจสา ธาตูติ? สจฺจเมตํ อฏฺฐา รสธาตุเทสนาย, จิตฺตวิภตฺตินิเทฺทเส ฉวิญฺญาณกายเทสนายํ ปน สา มโนวิญฺญาณกายสงฺ คหิตาวาติ ทฏฺฐพฺพํฯ ยํ ปเนตฺถ วตฺตพฺพํ ตํ **วิสุทฺธิมคฺคสํวณฺณนายํ** (วิสุทฺธิ. มหาฏี. ๒.๕๑๗) วุตฺตนเยน เวทิตพฺพํฯ อถ วา **ปุริมปจฺฉิมวเสนา**ติ ปุเรจรานุจรวเสนฯ **มโนธาตู**ติ วิปากมโนธาตุ คเหตพฺพา ปุเรจรณโต, ปรโต อุปฺปชฺชนกิริยามโนวิญฺญาณธาตุยา อนนฺตรํ มโนธาตุยา, กิริยามโนธาตุยา อนนฺตรํ มโนวิญฺญาณธาตุยา อนุปฺปชฺชนโต จฯ

ธมฺมานํ ยาวเทว นิสฺสตฺตนิชฺชีววิภาวนตฺถาย สตฺตุ ธาตุเทสนาติ อเญฺญสุ สภาวธารณา ทิอเตฺถสุ ลพฺภมาเนสุปิ อยเมตฺถ อโตฺถ ปธาโนติ อาห – **“เอสนโย สพฺพตฺถา”**ติฯ **สปฺปฏิ ปกฺขวเสนา**ติ สปฺปฏิภาควเสน สุขํ ทุเกฺขน สปฺปฏิภาคํ, ทุกฺขํ สุเขน, เอวํ โสมนสฺสโทมนสฺ สาติฯ ยถา สุขาทีนํเยว สมุทาจาโร วิภูโต, น อุเปกฺขาย, เอวํ ราคาทีนํเยว สมุทาจาโร วิภู โต, น โมหสฺส, เตน วุตฺตํ **“อวิภูตภาเวนา”**ติฯ **กายวิญฺญาณธาตุ ปริคฺคหิตาว โหติ** ต ทวินาภาวโตฯ **เสสาสุ** โสมนสฺสธาตุอาทีสุ, **ปริคฺคหิตาว โหติ** อวินาภาวโต เอวฯ น หิ โสมนสฺสาทโย มโนธาตุยา วินา วตฺตนฺติฯ **อุเปกฺขาธาตุโต นีหริตฺวา**ติ เอตฺถ จกฺขุวิญฺ ญาณธาตุอาทโย จตโสฺส วิญฺญาณธาตุโย ตาสํ วตฺถารมฺมณภูตา จกฺขุธาตุอาทโย จาติ อฏฺฐ รูปธาตุโย, มโนธาตุ, อุเปกฺขาสหคตา มโนวิญฺญาณธาตุ, อุเปกฺขาสหคตา เอว ธมฺมธา ตูติ เอวํ ปนฺนรส ธาตุโย อุเปกฺขาธาตุโต นีหริตพฺพาฯ โสมนสฺสธาตุอาทโย ปน จตโสฺส ธาตุ โย ธมฺมธาตุอโนฺตคธา , เอวํ สุขธาตุโต กายวิญฺญาณธาตุยา ตสฺสา วตฺถารมฺมณภูตานํ กาย ธาตุโผฏฺฐพฺพธาตูนญฺจ นีหรณา เหฏฺฐา ทสฺสิตนยาติ, **“อุเปกฺขาธาตุโต นีหริตฺวา ปู เรตพฺพา”**อิเจฺจว วุตฺตํฯ

กามวิตกฺกาทโย อิธ กามธาตุอาทิปริยาเยน วุตฺตาติ **“กามธาตุอาทีนํ เทฺวธาวิตเกฺก กามวิตกฺกาทีสุ วุตฺตนเยน อโตฺถ เวทิตโพฺพ”**ติ อาหฯ ตตฺถ หิ “กามวิตโกฺกติ กามปฏิสํ ยุโตฺต วิตโกฺก, พฺยาปาทวิตโกฺกติ พฺยาปาทปฏิสํยุโตฺต วิตโกฺก, วิหึสาวิตโกฺกติ วิหึสาปฏิสํยุ โตฺต วิตโกฺก, เนกฺขมฺมปฏิสํยุโตฺต วิตโกฺก เนกฺขมฺมวิตโกฺก, โส ยาว ปฐมชฺฌานา วฏฺฏติฯ อพฺยาปาทปฏิสํยุโตฺต วิตโกฺก อพฺยาปาทวิตโกฺก, โส เมตฺตาปุพฺพภาคโต ปฏฺฐาย ยาว ปฐม ชฺฌานา วฏฺฏติฯ อวิหึสาปฏิสํยุโตฺต วิตโกฺก อวิหึสาวิตโกฺก, โส กรุณาย ปุพฺพภาคโต ปฏฺฐาย ยาว ปฐมชฺฌานา วฏฺฏตี”ติ วุตฺตํฯ อยํ ปนโตฺถ อภิธเมฺม วิตฺถารโต อาคโต เอวาติ ท เสฺสตุํ, **“อภิธเมฺม”**ติอาทิ วุตฺตํฯ **กามธาตุโต นีหริตฺวา**ติ เอตฺถ **กาม**คฺคหเณน คหิตา รูป ธาตุอาทโย ฉ, ตํวิสยา สตฺตวิญฺญาณธาตุโย, ตตฺถ ปญฺจนฺนํ วิญฺญาณธาตูนํ จกฺขุธาตุอาท โย ปญฺจาติ อฏฺฐารสฯ เนกฺขมฺมธาตุอาทโย ปน ธมฺมธาตุอโนฺตคธา เอวฯ

กามตณฺหาย วิสยภูตา ธมฺมา กามธาตูติ อาห – **“ปญฺจ กามาวจรกฺขนฺธา กามธา ตู”**ติฯ ตถา รูปตณฺหาย วิสยภูตา ธมฺมา รูปธาตุ, อรูปตณฺหาย วิสยภูตา ธมฺมา อรูปธาตูติ อาห – **“จตฺตาโร อรูปาวจรกฺขนฺธา”**ติอาทิฯ กามตณฺหา กาโม อุตฺตรปทโลเปน, เอวํ รู ปารูปตณฺหา รูปารูปํฯ อารมฺมณกรณวเสน ตา ยตฺถ อวจรนฺติ, เต กามาวจราทโยติ เอวํ กา มาวจรกฺขนฺธาทีนํ กามตณฺหาทิภาโว เวทิตโพฺพฯ **อาทินา นเยนา**ติ เอเตน “อุปริโต ปรนิมฺ มิตวสวตฺติเทเว อโนฺตกริตฺวา เอตฺถาวจรา”ติอาทิปาฬึ (วิภ. ๑๐๒๐) สงฺคณฺหาติฯ **เอตฺถาว จรา**ติ อวีจิปรนิมฺมิตปริจฺฉิโนฺนกาสาย กามตณฺหาย วิสยภาวํ สนฺธาย วุตฺตํ, ตโทกาสตา จ

ตณฺหาย ตนฺนินฺนตฺตา เวทิตพฺพาฯ เสสปททฺวเยปิ เอเสว นโยฯ ปริปุณฺณอฏฺฐารสธาตุกตฺตา กามาวจรธมฺมานํ “**กามธาตุโต นีหริตฺวา ปูเรตพฺพา**”ติ วุตฺตํฯ มโนวิญฺญาณธาตุธมฺมธาตุ เอกเทสมตฺตเมว หิ รูปารูปาวจรธมฺมาติฯ

สมาคนฺตฺวาติ สหิตา หุตฺวาฯ ยตฺตกญฺหิ ปจฺจยธมฺมา อตฺตโน ผลสฺส การณํ, ตตฺถ ตนฺนิพฺพตฺตเน สมาคตา วิย โหติ เวกเลฺล ตทนิพฺพตฺตนโตฯ **สงฺขตธาตุโต นีหริตฺวา ปูเรตพฺพา** อสงฺขตาย ธาตุยา ธมฺมธาตุเอกเทสภาวโตฯ

๑๒๖. เอวํ ปวตฺตมานา มยํ อตฺตาติ คหณํ คมิสฺสามาติ อิมินา วิย อธิปฺปาเยน อตฺตานํ อธิกิจฺจ อุทฺทิสฺส ปวตฺตา อชฺฌตฺตา, เตสุ ภวา ตปฺปริยาปนฺนตฺตาติ **อชฺฌตฺติกานิ**ฯ ตโต พหิภูตานิ **พาหิรานิ**ฯ อายตนกถา ปฏิจฺจสมุปฺปาทกถา จ **วิสุทฺธิมคฺค** (วิสุทฺธิ. ๒.๕๑๐, ๕๗๐, ๕๗๑) วุตฺตนเยเนว เวทิตพฺพาติ น วิตฺถาริตาฯ

๑๒๗. อวิชฺชมานํ ฐานํ **อฏฺฐานํ** (อ. นิ. ฏี. ๑.๑.๒๖๘; วิภ. มูลฏี. ๘๐๙), นตฺถิ ฐานนฺติ วา **อฏฺฐานํฯ อนวกาโส**ติ เอตฺถ เอเสว นโยฯ ตทตฺถนิคมนเมว หิ ‘‘เนตํ ฐานํ วิชฺชตี’’ติ วจนนฺติฯ เตนาห “**อุภเยนปี**”ติอาทิฯ **ยนฺ**ติ การเณ ปจฺจตฺตวจนํ, เหตุอตฺโถ จ การณตฺโถติ อาห – “**ยนฺติ เยน การเณนา**”ติฯ อุกฺกฏฺฐนิทฺเทเสน เอตฺถ ทิฏฺฐิสมฺปตฺติ เวทิตพฺพาติ วุตฺตํ “**มคฺคทิฏฺฐิยา สมฺปนฺโน**”ติฯ กุโต ปนายมตฺโถ ลพฺภตีติ? ลิงฺคโตฯ ลิงฺคเญฺหตํ, ยทิทํ นิจฺจโต อุปคมนปฏิเกฺขโปฯ **จตุภูมเกสู**ติ อิทํ จตุตฺถภูมกสงฺขารานํ อริยสาวกสฺส วิสยภาวูปคมนโต วุตฺตํ; น ปน เต อารพฺภ นิจฺจโต อุปคมนสพฺภาวโตฯ วกฺขติ จ ‘‘จตุตฺถภูมกสงฺขาราปนา’’ติอาทินาฯ อภิสงฺขตสงฺขารอภิสงฺขรณกสงฺขารานํ สปฺปเทสตฺตา นิปฺปเทสสงฺขารคฺคหณตฺถํ “**สงฺขตสงฺขาเรสู**”ติ วุตฺตํฯ โลกุตฺตรสงฺขารานํ ปน นิวตฺตเน การณํ สยเมว วกฺขติฯ **เอตํ การณํ นตฺถิ** เสตุฆาตตฺตาฯ **เตชุสฺสทตฺตา**ติ สํกิเลสวิธมนเตชสฺส อธิกภาวโตฯ ตถา หิ เต คมฺภีรภาเวน ทุทฺทสาฯ **อกุสลานํ อารมฺมณํ น โหนฺตี**ติ อิทํ ปกรณวเสน วุตฺตํฯ อปฺปหีนวิปลฺลาสานํ สตฺตานํ กุสลธมฺมานมฺปิ เต อารมฺมณํ น โหนฺติฯ

อสุเข ‘‘สุข’’นฺติ วิปลฺลาโส จ อิธ สุขโต อุปคมนสฺส ฐานนฺติ อธิเปฺปตนฺติ ทเสฺสโนฺต, “**เอกนฺต...เป.... วุตฺต**”นฺติฯ **อตฺตทิฏฺฐิวเสนา**ติ ปธานทิฏฺฐิมาห ฯ ทิฏฺฐิยา นิพฺพานสฺส อวิสยภาโว เหฏฺฐา วุโตฺต เอวาติ “**กสิณาทิปณฺณตฺติสงฺคหตฺถ**”นฺติ วุตฺตํฯ **ปริเจฺฉโท**ติ สงฺขารานํ ปริเจฺฉโท สงฺขารานํ ปริจฺฉิชฺชคหณํฯ สฺวายํ เยสํ นิจฺจาทิโต อุปคมนํ ภวติ เตสํเยววเสน กาตโพฺพติ ทเสฺสโนฺต “**สพฺพวาเรสู**”ติอาทิมาหฯ **สพฺพวาเรสู**ติ นิจฺจาทิสพฺพวาเรสุฯ **ปุถุชฺชโน หีติ หิ**-สโทฺท เหตุอโตฺถฯ ยสฺมา ยํ ยํ สงฺขารํ นิจฺจาทิวเสน ปุถุชฺชนกาเล อุปคจฺฉติ, ตํ ตํ อริยมคฺคาธิคเมน อนิจฺจาทิวเสน คณฺหโนฺต ยาถาวโต ชานโนฺต ตํ คาหํ ตํ ทิฏฺฐึ วินิเวเฐติ วิสฺสเชฺชติฯ ตสฺมา ยตฺถ คาโห ตตฺถ วิสฺสชฺชนาติ จตุตฺถภูมกสงฺขารา อิธ สงฺขารคฺคหเณน น คยฺหตีติ อโตฺถฯ

๑๒๘. ปุตฺตสมฺพเนฺธน มาตาปิตุสมญฺญา, ทตฺตกิตฺติมาทิวเสนปิ ปุตฺตโวหาโร โลเก ทิสฺสติ, โส จ โข ปริยายโต นิปฺปริยายสิทฺธํ ตํ ทเสฺสตุํ, “**ชนิกา ว มาตา ชนโก ปิตา**”ติ วุตฺตํฯ ตถา อานนฺตริยกมฺมสฺส อธิเปฺปตตฺตา “**มนุสฺสภูโตว ขีณาสโว อรหาติ อธิเปฺปโต**”ติ วุตฺตํฯ ‘‘อฏฺฐานเมต’’นฺติอาทินา มาตุอาทีนํเยว ชีวิตา โวโรปเน อริยสาวกสฺส อภพฺพภาวทสฺสนโต ตทญฺญํ อริยสาวโก ชีวิตา โวโรเปตีติ อิทํ อตฺถโต อาปนฺนเมวาติ มญฺญมาโน วทติ – “**กึ ปน อริยสาวโก อญฺญํ ชีวิตา โวโรเปยฺยา**”ติ ? ‘‘อฏฺฐานเมตํ, ภิกฺขเว, อนวกาโส, ยํ ทิฏฺฐิสมฺปนฺโน ปุคฺคโล สญฺจิจฺจ ปาณํ ชีวิตา โวโรเปยฺย, เนตํ ฐานํ วิชฺชตี’’ติ วจน

โต, **“เอตมฺปิ อฏฺฐาน”**นฺติ วุตฺตํฯ เตนาห **“สเจปิ หี”**ติอาทิฯ **พลทีปนตฺถ**นฺติ สทฺธาทิพลสมนฺนาคมทีปนตฺถํฯ อริยมคฺเคนาคตสทฺธาทิพลวเสน หิ อริยสาวโก ตาทิสํ สาวชฺชํ น กโรติฯ

ปญฺจหิ การเณหีติ อิทํ อตฺถนิปฺผาทกานิ เตสํ ปุพฺพภาคิยานิ จ การณานิ การณภาวสามญฺญูน เอกชฺฌํ คเหตฺวา วุตฺตํ, น ปน สพฺพสํ ปญฺจนฺนํ สหโยคกฺขมโตฯ **อากาเรหี**ติ การเณหิฯ **อนุสฺสาวเนนา**ติ อนุรูปํ สาวเนนฯ เภทสฺส อนุรูปํ ยถา เภโท โหติ, เอวํ ภินฺทิตพฺพานํ ภิกฺขูนํ อตฺตโน วจนสฺส สาวเนน วิญฺญาปเนนฯ เตนาห **“นนุ ตุเมฺห”**ติอาทิฯ **กณฺณมูเล วจีเภทํ กตฺวา**ติ เอเตน ‘‘ปากฏํ กตฺวา เภทกรวตฺถุทีปนํ **โวหาโร,** ตตฺถ อตฺตโน นิจฺฉิตมตฺถํ รหสฺสวเสน วิญฺญาปนํ **อนุสฺสาวน**’’นฺติ ทเสฺสติฯ

กมฺมเมว อุเทฺทโส วา ปมาณนฺติ เตหิ สงฺฆเภทสิทฺธิโต วุตฺตํ, อิตเร ปน เตสํ ปุพฺพภาคภูตาฯ เตนาห **“โวหารา”**ติอาทิฯ **ตตฺถา**ติ โวหาเรฯ จุติอนนฺตรํ ผลํ อนนฺตรํ นาม, ตสฺมิํ อนนฺตเร นิยุตฺตานิ ตนฺนิพฺพตฺตเนน อนนฺตรกรณสีลานิ, อนนฺตรปฺปโยชนานิ จาติ อานนฺตริยานิ, ตานิ เอว **“อานนฺตริยกมฺมานี”**ติ วุตฺตานิฯ

กมฺมโตติ ‘‘เอวํ อานนฺตริยกมฺมํ โหติ, เอวํ อนนฺตริยกมฺมสทิส’’นฺติ เอวํ กมฺมวิภาคโตฯ **ทฺวารโต**ติ กายาทิทฺวารโตฯ **กปฺปฏฺฐิติยโต**ติ ‘‘อิทํ กปฺปฏฺฐิติกวิปากํ, อิทํ น กปฺปฏฺฐิติกวิปาก’’นฺติ เอวํ กปฺปฏฺฐิติยวิภาคโตฯ **ปากกา**ติ ‘‘อิทเมตฺถ วิปจฺจติ, อิทํ น วิปจฺจตี’’ติ วิปจฺจนวิภาคโตฯ **สาธารณาทีหี**ติ คหฏฺฐปพฺพชิตานํ สาธารณาสาธารณโต, **อาทิ**-สเทฺทน เวทนาทิวิภาคโต จฯ

ยสฺมา มนุสฺสตฺตภาเว ฐิตเสฺสว จ กุสลธมฺมานํ ติกฺขวิสทสูรภาวาปตฺติ, ยถา ตํ ติณฺณมฺปิ โพธิสตฺตานํ โพธิตฺตยนิพฺพตฺติยํ, เอวํ มนุสฺสภาเว ฐิตเสฺสว อกุสลธมฺมานมฺปิ ติกฺขวิสทสูรภาวาปตฺตีติ อาห **“มนุสฺสภูตเสฺสวา”**ติฯ ปากติกมนุสฺสานมฺปิ จ กุสลธมฺมานํ วิเสสปฺปตฺติ **วิมานวตฺถุอฏฺฐกถายํ** (วิ. ว. อฏฺฐ. ๓) วุตฺตนเยน เวทิตพฺพาฯ ยถา วุโตฺต จ อโตฺถ สมานชาติยสฺส วิโกปเน กมฺมํ ครุตรํ, น ตถา วิชาติยสฺสาติ วุตฺตํ – **“มนุสฺสภูตํ มาตรํ วา ปิตรํ วา”**ติฯ ลิเงฺค ปริวเตฺต จ โส เอว เอกกมฺมนิพฺพโตฺต ภวงฺคปฺปพโนฺธ, ชีวิตินฺทฺริยปฺปพโนฺธ จ, น อโญฺญติ อาห **“อปิ ปริวตฺตลิงฺค”**นฺติฯ อรหเนฺตปิ เอเสว นโยฯ **ตสฺส วิปาก**นฺติอาทิ กมฺมสฺส อานนฺตริยภาวสมตฺถนํ, จตุโกฏิกเญฺจตฺถ สมฺภวติฯ ตตฺถ ปฐมา โกฏิ ทสฺสิตา, อิตราสุ วิสเงฺกตํ ทเสฺสตุํ, **“โย ปนา”**ติอาทิ วุตฺตํฯ ยทิปิ ตตฺถ วิสเงฺกโต, กมฺมํ ปน ครุตรํ อานนฺตริยสทิสํ ภายิตพฺพนฺติ อาห – **“อานนฺตริยํ อาหเจฺจว ติฏฺฐตี”**ติฯ **อยํ ปโญฺห**ติ ญาปนิจฺฉานิพฺพตฺตา กถาฯ

อานนฺตริยํ ผุสติ มรณาธิปฺปาเยเนว อานนฺตริยวตฺถุโน วิโกปิตตฺตาฯ **อานนฺตริยํ น ผุสติ** อานนฺตริยวตฺถุอภาวโตฯ สพฺพตฺถ หิ ปุริมํ อภิสนฺธิจิตฺตํ อปฺปมาณํ, วธกจิตฺตํ ปน ตทารมฺมณํ ชีวิตินฺทฺริยญฺจ อานนฺตริยานนฺตริยภาเว ปมาณนฺติ ทฏฺฐพฺพํฯ สงฺคามจตุกฺกํ สมฺปตฺตวเสน โยเชตพฺพํฯ

เตเนวาติ เตเนว ปโยเคนฯ **อรหนฺตฆาโต โหติเยว** อรหโต มาริตตฺตาฯ **ปุถุชฺชนเสฺสว ทินฺนํ โหตี**ติ ยสฺมา ยถา วธกจิตฺตํ ปจฺจุปฺปนฺนารมฺมณมฺปิ ปพนฺธวิเจฺฉทวเสน จ ชีวิตินฺทฺริยํ อารมฺมณํ กตฺวา ปวตฺตติ, น เอวํ จาคเจตนา, สา หิ จชิตพฺพวตฺถุํ อารมฺมณํ กตฺวา จ

ชนมตฺตเมว โหติ, อญฺญสนฺตกภาวกรณญฺจ ตสฺส จชนํ, ตสฺมา ยสฺส ตํ สนฺตกํ กตํฯ ตเสฺสว ทินฺนํ โหตีติฯ

โลหิตํ สโม สรตีติ อภิฆาเตน ปกุปฺปมานํ สญฺจิตํ โหติฯ **มหนฺตตรนฺ**ติ ครุตรํฯ **สรีรปฏิชคฺคเน วิยา**ติ สตฺถุรูปกายปฏิชคฺคเน วิยฯ

อสนฺนิปติเตติ อิทํ สามคฺคิยทีปนํฯ **เภโท จ โหตี**ติ สงฺฆสฺส เภโท โหติฯ **วฏฺฏตีติ สญฺญายา**ติ อีทิสกรณํ สงฺฆสฺส เภทาย น โหตีติ สญฺญายฯ **นวโต อูนปริสายํ** กโรนฺตสฺส ตถาติ โยเชตพฺพํ, **ตถา**ติ อิมินา ‘‘น อานนฺตริยกมฺมนฺติ’’ อิมํ อากฑฺฒติ, น ปน ‘‘เภโท โหตี’’ติ อิทํฯ เหฏฺฐิมเนฺตน หิ นวนฺนเมว วเสน สงฺฆเภโทฯ **ธมฺมวาทิโน อนวชฺชา** ยถาธมฺมํ อวฏฺฐานโตฯ สงฺฆเภทสฺส ปุพฺพภาโค **สงฺฆราชิ**ฯ

กายทฺวารเมว ปูเรนฺติ กายกมฺมภาเวเนว ลกฺขิตพฺพโตฯ

“สณฺฐหเนฺต หิ...เป.... มุจฺจตี”ติ อิทํ กปฺปฏฺฐกถาย น สเมติฯ ตถา หิ กปฺปฏฺฐกถายํ (กถา. อฏฺฐ. ๖๕๔-๖๕๗) วุตฺตํ – ‘‘อาปายิโกติ อิทํ สุตฺตํ ยํ โส เอกํ กปฺปํ อสีติภาเค กตฺวา ตโต เอกภาคมตฺตํ กาลํ ติเฏฺฐยฺย, ตํ อายุกปฺปํ สนฺธาย วุตฺต’’นฺติฯ **กปฺปวินาเสเยวา**ติ ปน อายุกปฺปวินาเสเยวาติ อเตฺถ สติ นตฺถิ วิโรโธฯ เอตฺถ จ **สณฺฐหเนฺต**ติ อิทมฺปิ ‘‘เสฺววฺวินสฺสิสฺสตี’’ติ วิย อภูตปริกปฺปวเสน วุตฺตํฯ **เอกทิวสเมว นิรเย ปจฺจติ** ตโต ปรํ กปฺปาภาเว อายุกปฺปสฺสปิ อภาวโตติ อวิโรธโต อตฺถโยชนา ทฏฺฐพฺพาฯ **เสสานี**ติ สงฺฆเภทโต อญฺญานิ อานนฺตริยกมฺมานิฯ

อโหสิกมฺมํ...เป.... สงฺขฺยํ คจฺฉนฺติ, เอวํ สติ กถํ เนสํ อานนฺตริยตา จุติอนนฺตรํ วิปากทานาภาวโตฯ อถ สติ ผลทาเน จุติอนนฺตโร เอว เอเตสํ ผลกาโล, น อโญฺญติ ผลกาลนิยเมน นิยตตา นิจฺฉิตา, น ผลทานนิยเมน, เอวมฺปิ นิยตผลกาลานํ อเญฺญสมฺปิ อุปปชฺชเวทนียานํ ทิฏฺฐธมฺมเวทนียานญฺจ นิยตตา อาปเชฺชยฺยฯ ตสฺมา วิปากธมฺมธมฺมานํ ปจฺจยนฺตรวิกลตาทีหิ อวิปจฺจมานานมฺปิ อตฺตโน สภาเวน วิปากธมฺมตา วิย พลวตา อานนฺตริเยน วิปาเกทิเนฺน อวิปจฺจมานานมฺปิ อานนฺตริยานํ ผลทาเน นิยตสภาวา อานนฺตริยสภาวา จ ปวตฺตีติ อตฺตโน สภาเวน ผลทานนิยเมเนว นิยตตา อานนฺตริยตา จ เวทิตพฺพาฯ อวสฺสญฺจ อานนฺตริยสภาวา ตโต เอว นิยตสภาวา จ เตสํ ปวตฺตีติ สมฺปฏิจฺฉิตพฺพเมตํ อญฺญสฺส พลวโต อานนฺตริยสฺส อภาเว จุติอนนฺตรํ เอกเนฺตน ผลทานโตฯ

นนุ เอวํ อเญฺญสมฺปิ อุปปชฺชเวทนียานํ อญฺญสฺมิํ วิปากทายเก อสติ จุติอนนฺตรเมกเนฺตน ผลทานโต นิยตสภาวา อนนฺตริยสภาวา จ ปวตฺติ อาปชฺชตีติ? นาปชฺชติฯ อสมานชาติเกน เจโตปณิธิวเสน อุปฆาตเกน จ นิวเตฺตตพฺพวิปากตฺตา อนนฺตเร เอกนฺตผลทายกตฺตาภาวาฯ น ปน อานนฺตริกานํ ปฐมชฺฌานาทีนํ ทุติยชฺฌานาทีนิ วิย อสมานชาติกํ ผลนิวตฺตกํ อตฺถิ สพฺพานนฺตริยานํ อวีจิผลตฺตาฯ น จ เหฏฺฐูปปตฺติํ อิจฺฉโต สีลวโต เจโตปณิธิ วิย อุปรูปปตฺติชนกกมฺมผลํ อานนฺตริยผลํ นิวเตฺตตุํ สมตฺโถ เจโตปณิธิ อตฺถิ อนิจฺฉนฺตเสฺสว อวีจิปาตนโต, น จ อานนฺตริโยปฆาตกํ กิญฺจิ กมฺมํ อตฺถิ, ตสฺมา เตสํเยว อนนฺตเร เอกนฺตวิปากชนกสภาวา ปวตฺตีติฯ อเนกานิ จ อานนฺตริยานิ กตานิ เอกเนฺตเนว วิปาเก นิยตสภาวตฺตา อุปรตาวิปจฺจนสภาวาสงฺกตฺตา นิจฺฉิตานิ สภาวโต นิยตาเนวฯ เตสุ ปน สมานสภาเวสุ เอเกน วิปาเก ทิเนฺน อิตรานิ อตฺตนา กาตพฺพกิจฺจสฺส เตเนว กตตฺตา น ทุติยํ ตติยํ วา ปฏิสนฺธิํ กโรนฺติฯ น สมตฺถตาวิฆาตตฺตาติ นตฺถิ เตสํ อานนฺตริยกตา นิวตฺติ; ครุตรภาโว ปน เตสุ ลพฺภเตวา

ติ สงฺฆเภทสฺส สิยา ครุตรภาโวติ, **“เยน...เป.... วิปจฺจตี”**ติ อาหฯ เอกสฺส ปน อญฺญานิ อุปตฺถมฺภกานิ โหนฺตีติ ทฏฺฐพฺพานิฯ **ปฏิสนฺธิวเสน วิปจฺจตี**ติ วจเนน อิตเรสํ ปวตฺติวิปากทายิตา อนุญฺญาตา วิย ทิสฺสติฯ **โน วา ตถา สีลวตี**ติ ยถา ปิตา สีลวา, ตถา สีลวตี โน วา โหตีติ โยชนาฯ สเจ มาตา สีลวตี, มาตุฆาโต ปฏิสนฺธิวเสน วิปจฺจตีติ โยชนาฯ

ปกตตฺโตติ อนุกฺขิตฺโตฯ **สมานสํวาสโก**ติ อปาราชิโกฯ **สมานสีมาย**นฺติ เอกสีมายํฯ

สตฺถุกิจฺจํ กาตุํ อสมตฺโถติ ยํ สตฺถารา กาตพฺพกิจฺจํ อนุสาสนาทิ, ตํ กาตุํ อสมตฺถติ ภควนฺตํ ปจฺจกฺขายฯ **อญฺญํ ติตฺถกร**นฺติ อญฺญํ สตฺถารํฯ

๑๒๙. อภิชาติอาทิสุ (อ. นิ. ฏี. ๑.๑.๒๗๗) ปกปฺปเนน เทวตูปสงฺกมนาทินา ชาตจกฺกวาเฬน สมานโยคกฺเขมํ ทสสหสฺสปริมาณํ ฐานํ **ชาติเขตฺตํ,** สรเสเนว อาณาปวตฺติฏฺฐานํ **อาณาเขตฺตํ,** วิสยภูตํ ฐานํ **วิสยเขตฺตํฯ ทสสหสฺสี โลกธาตู**ติ อิมาย โลกธาตุยา สทฺธึ อิมํ โลกธาตุํ ปริวาเรตฺวา ฐิตา ทสสหสฺสี โลกธาตุฯ ตตฺตกานํเยว ชาติเขตฺตภาโว ธมฺมตาวเสน เวทิตพฺโพฯ ‘‘ปริคฺคหวเสนา’’ติ เกจิฯ ‘‘สพฺพสมฺปิ พุทฺธานํ ตตฺตกํ เอว ชาติเขตฺตํ ตนฺนิวาสีนํเยว จ เทวตานํ ธมฺมาภิสมโย’’ติ จ วทนฺติฯ มาตุกุจฺฉิโอกฺกมนกาลาทีนํ ฉนฺนํ เอว คหณํ นิทสฺสนมตฺตํ มหาภินีหาราทิกาเลปิ ตสฺส ปกมฺปนสฺส ลพฺภมานโตฯ **อาณาเขตฺตํ นาม** ยํ เอกชฺฌํ สํวฏฺฏติ จ วิวฏฺฏติ จฯ **อาณา วตฺตติ** อาณาย ตนฺนิวาสีนํ เทวตานํ สิรสา สมฺปฏิจฺฉเนน, ตญฺจ โข เกวลํ พุทฺธานํ อานุภาเวเนว, น อธิปฺปายวเสน, อธิปฺปายวเสน ปน ‘‘ยาวตา วา ปน อากงฺเขยฺยา’’ติ (อ. นิ. ๓.๘๑) วจนโต ตโต ปรมฺปิ อาณา ปวเตฺตยฺยฯ

น อุปฺปชฺชนฺตีติ ปน อตฺถีติ, ‘‘น เม อาจริโย อตฺถิ, สทิโส เม น วิชฺชตี’’ติอาทึ (ม. นิ. ๑.๒๘๕; ๒.๓๔๑; มหาว. ๑๑; กถา. ๔๐๕; มิ. ป. ๔.๕.๑๑) อิมิสฺสํ โลกธาตุยํ ฐตฺวา วทเนฺตน ภควตา, ‘‘กึ ปนาวุโส สาริปุตฺต, อเตฺถตรหิ อเญฺญ สมณา วา พฺราหฺมณา วา ภควตา สมสมา สโมฺพธิยนฺติ, เอวํ ปุโฏฺฐ อหํ, ภเนฺต, โนติ วเทยฺย’’นฺติ (ที. นิ. ๓.๑๖๑), วตฺวา ตสฺส การณํ ทเสฺสตุํ, ‘‘อฏฺฐานเมตํ อนวกาโส, ยํ เอกิสฺสา โลกธาตุยา เทฺว อรหโนฺต สมฺมาสมฺพุทฺธา’’ติ อิมํ สุตฺตํ (ที. นิ. ๓.๑๖๑; มิ. ป. ๕.๑.๑) ทเสฺสเนฺตน ธมฺมเสนาปตินา จ พุทฺธเขตฺตภูตํ อิมํ โลกธาตุํ ฐเปตฺวา อญฺญตฺถ อนุปฺปตฺติ วุตฺตา โหตีติ อธิปฺปาโยฯ

เอกโตติ สห, เอกสฺมึ กาเลติ อโตฺถฯ โส ปน กาโล กถํ ปริจฺฉิโนฺนติ จริมภเว ปฏิสนฺธิคฺคหณโต ปฏฺฐาย ยาว ธาตุปรินิพฺพานาติ ทเสฺสโนฺต **“ตตฺถา”**ติอาทิมาหฯ **นิสิโนฺนกาลโต ปฏฺฐายา**ติ ปฏิโลมกฺกเมน วทติฯ **ปรินิพฺพานโต ปฏฺฐายา**ติ อนุปาทิเสสาย นิพฺพานธาตุยา ปรินิพฺพานโต ปฏฺฐายฯ **เอตฺถนฺตเร**ติ จริมภเว โพธิสตฺตสฺส ปฏิสนฺธิคฺคหณํ ธาตุปรินิพฺพานนฺติ เอเตสํ อนฺตเรฯ

อญฺญสฺส พุทฺธสฺส อุปฺปตฺติ น นิวาริตา, ตตฺถ การณํ ทเสฺสตุํ **“ตีณิ หี”**ติอาทิ วุตฺตํฯ ปฏิปตฺติอนฺตรธาเนน หิ สาสนสฺส โอสกฺกิตตฺตา อปรสฺส พุทฺธสฺส อุปฺปตฺติ ลทฺธาวสรา โหติฯ **ปฏิปทา**ติ ปฏิเวธาวหา ปุพฺพภาคปฏิปทาฯ **“ปริยตฺติ ปมาณ”**นฺติ วตฺวา ตมตฺถํ โพธิสตฺตํ นิทสฺสนํ กตฺวา ทเสฺสตุํ, **“ยถา”**ติอาทิ วุตฺตํ ตยิทํ หีนํ กตนฺติ ทฏฺฐพฺพํฯ นิยฺยานิกธมฺมสฺส ฐิติญฺหิ ทเสฺสโนฺต อนิยฺยานิกธมฺมํ นิทเสฺสติฯ

มาติกาย อนฺตรหิตายาติ, ‘‘โย ปน ภิกฺขู’’ติอาทินยปฺปวตฺตา สิกฺขาปทปาฬิ มาติกา, ตาย อนฺตรหิตาย นิทานุเทฺทสสงฺขาเต ปาติโมกฺขุเทฺทเส ปพฺพชฺชายูปสมฺปทากเมฺมสุ จ สา

สนํ ติฏฺฐตีติ อโตฺถฯ อถ วา ปาติโมเกฺข ธรเนฺตเยว ปพฺพชฺชา อุปสมฺปทา จ, เอวํ สติ ตทุภยํ ปาติโมเกฺข อนฺตคธํ ตทุภยาภาเว ปาติโมกฺขาภาวโต, ตสฺมา ตยิทํ ตยํ สาสนสฺส ฐิติเหตูติ อาห – **"ปาติโมกฺขปพฺพชฺชาอุปสมฺปทาสุ ฐิตาสุ สาสนํ ติฏฺฐตี"**ติฯ ยสฺมา วา อุปสมฺปทาธีนํ ปาติโมกฺขํ, อุปสมฺปทา จ ปพฺพชฺชาธีนา, ตสฺมา ปาติโมเกฺข สิเทฺธ, สิทฺธาสุ ปพฺพชฺชาอุปสมฺปทาสุ จ สาสนํ ติฏฺฐติฯ ปจฺฉิมปฏิเวธโต หิ ปรํ ปฏิเวธสาสนํ, ปจฺฉิมสีลโต จ ปรํ ปฏิปตฺติสาสนํ วินฏฺฐํ นาม โหติฯ **โอสกฺกิตํ นามา**ติ ปจฺฉิมกปฏิเวธสีลเภททฺวยํ เอกโต กตฺวา ตโต ปรํ วินฏฺฐํ นาม โหตีติ อโตฺถฯ

เตน กามํ ''สาสนฏฺฐิติยา ปริยตฺติ ปมาณ''นฺติ วุตฺตํ, ปริยตฺติ ปน ปฏิปตฺติเหตุกาติ ปฏิปตฺติยา อสติ อปฺปติฏฺฐา โหติ, ตสฺมา ปฏิปตฺติอนฺตรธานํ สาสโนสกฺกนสฺส วิเสสการณนฺติ ทเสฺสตฺวา ตยิทํ สาสโนสกฺกนํ ธาตุปรินิพฺพาโนสานนฺติ ทเสฺสตุํ, **"ตีณิ ปรินิพฺพานานี"**ติ วุตฺตํฯ

การุญฺญนฺติ ปริเทวนการุญฺญํฯ ชมฺพุทีเป ทีปนฺตเรสุ เทวนาคพฺรหฺมโลเกสุ จ วิปฺปกิริตฺวา ฐิตานํ ธาตูนํ มหาโพธิปลฺลเงฺก เอกชฺฌํ สนฺนิปตนํ, รสฺมิวิสฺสชฺชนํ, ตตฺถ เตโชธาตุยา อุฏฺฐานํ, เอกชาลีภาโว จาติ สพฺพเมตํ สตฺถุ อธิฏฺฐานวเสเนว เวทิตพฺพํฯ

อนจฺฉริยตฺตาติ ทฺวีสุปิ อุปฺปชฺชมาเนสุ อจฺฉริยตฺตาภาวโทสโตติ อโตฺถฯ พุทฺธา นาม มเชฺฌ ภินฺนํ สุวณฺณํ วิย เอกสทิสาติ เตสํ เทสนาปิ เอกรสา เอวาติ อาห – **"เทสนาย จ วิเสสาภาวโต"**ติฯ เอเตนปิ อนจฺฉริยตฺตเมว สาเธติฯ **วิวาทภาวโต**ติ เอเตน วิวาทาภาวตฺถํ เทฺว เอกโต น อุปฺปชฺชนฺตีติ ทเสฺสติฯ

ตตฺถาติ มิลินฺทปเญฺหฯ เอกํ พุทฺธํ ธาเรตีติ **เอกพุทฺธธารณี**ฯ เอเตน เอวํ สภาวา เอเต พุทฺธคุณา, เยน ทุติยพุทฺธคุเณ ธาเรตุํ อสมตฺถา อยํ โลกธาตูติ ทเสฺสติฯ ปจฺจยวิเสสนิปฺผนฺนานญฺหิ คุณธมฺมานํ ภาริโย วิเสโส น สกฺกา ธาเรตุนฺติ, **"น ธาเรยฺยา"**ติ วตฺวา ตเมว อธารณํ ปริยายนฺตเรนปิ ปกาเสนฺโต **"จเลยฺยา"**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **จเลยฺยา**ติ ปริปฺผเนฺทยฺยฯ **กเมฺปยฺยา**ติ ปเวเธยฺยฯ **นเมยฺยา**ติ เอกปเสฺสน นเมยฺยฯ **โอนเมยฺยา**ติ โอสีเทยฺยฯ **วินเมยฺยา**ติ วิวิธํ อิโตจิโต จ นเมยฺยฯ **วิกิเรยฺยา**ติ วาเตน ถุสมุฏฺฐิ วิย วิปฺปกิเรยฺยฯ **วิธเมยฺยา**ติ วินเสฺสยฺยฯ **วิทฺธํเสยฺยา**ติ สพฺพโส วิทฺธสฺตา ภเวยฺยฯ ตถาภูตา จ กตฺถจิ น ติเฏฺฐยฺยาติ อาห **"น ฐานมุปคเจฺฉยฺยา"**ติฯ

อิทานิ ตตฺถ นิทสฺสนํ ทเสฺสโนฺต, **"ยถา, มหาราชา"**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **สมฺปาทิกา**ติ สมํ อุทฺธํ ปชฺชติ ปวตฺตตีติ สมฺปาทิกา, อุทกสฺส อุปริ สมํ คามินีติ อโตฺถฯ **วเณฺณนา**ติ สณฺฐาเนนฯ **ปมาเณนา**ติ อาโรเหน ฯ **กิสถูเลนา**ติ กิสถูลภาเวน, ปริณาเหนาติ อโตฺถฯ

ฉาเทนฺตนฺติ โรเจนฺตํ รุจิํ อุปฺปาเทนฺตํฯ **ตนฺทีกโต**ติ เตน โภชเนน ตนฺทีภูโตฯ **อโนนมิตทณฺฑชาโต**ติ ยาวทตฺถํ โภชเนน โอนมิตุํ อสกฺกุเณยฺยตาย อโนนมิตทโณฺฑ วิย ชาโตฯ **สกิํ ภุโตฺต วเมยฺยา**ติ เอกมฺปิ อาโลปํ อโชฺฌหริตฺวา วเมยฺยาติ อโตฺถฯ

อติธมฺมภาเรน ปถวี จลตีติ ธเมฺมน นาม ปถวี ติเฏฺฐยฺยฯ สา กิํ เตเนว จลติ วินสฺสตีติ อธิปฺปาเยน ปุจฺฉติฯ ปุน เถโร ''รตนํ นาม โลเก กุฏุมฺพํ สนฺธาเรนฺตํ อภิมตญฺจ โลเกน อตฺตโน ครุสภาวตาย สกฏภงฺคสฺส การณํ อติภารภูตํ ทิฏฺฐํฯ เอวํธโมฺม จ หิตสุขวิเสเสหิ ตํสมงฺคินํ ธาเรโนฺต อภิมโต จ วิญฺญูนํ คมฺภีรปฺปเมยฺยภาเวน ครุสภาวตฺตา อติภารภูโต ปถวี

จลนสฺส การณํ โหตี’’ติ ทเสฺสนฺโต, **“อิธ, มหาราช, เทฺว สกฏา”**ติอาทิมาหฯ เอเตเนว ตถาคตสฺส มาตุกุจฺฉิโอกฺกมนาทิกาเล ปถวีกมฺปนการณํ สํวณฺณิตนฺติ ทฏฺฐพฺพํฯ **เอกสกฏโต รตน**นฺติ เอกสฺมา, เอกสฺส วา สกฏสฺส รตนํ, ตสฺมา สกฏโต คเหตฺวาติ อโตฺถฯ

โอสาริตนฺติ อุจฺจาริตํ, วุตฺตนฺติ อโตฺถฯ **อโคฺค**ติ สพฺพสเตฺตหิ อโคฺคฯ

สภาวปกตีติ สภาวภูตา อกิตฺติมา ปกติฯ **การณมหนฺตตายา**ติ มหเนฺตหิ พุทฺธการกธเมฺมหิ ปารมิตาสงฺขาเตหิ การเณหิ พุทฺธคุณานํ นิพฺพตฺติโตติ วุตฺตํ โหติฯ ปถวิอาทีนิ มหนฺตานิ วตฺถูนิ, มหนฺตา จ สกฺกภาวาทโย อตฺตโน อตฺตโน วิสเย เอเกกา เอว, สมฺมาสมฺพุโทฺธปิ มหโนฺต อตฺตโน วิสเย เอโกว, โก จ ตสฺส วิสโย? พุทฺธภูมิ, ยาวตกํ วา เญยฺยํฯ เอวํ ‘‘อากาโส วิย อนนฺตวิสโย ภควา เอโกว โหตี’’ติ วทโนฺต ปรจกฺกวาเฬสุ ทุติยสฺส พุทฺธสฺส อภาวํ ทเสฺสติฯ

อิมินาว ปเทนาติ ‘‘เอกิสฺสา โลกธาตุยา’’ติ อิมินา เอว ปเทนฯ **ทสจกฺกวาฬสหสฺสานิ คหิตานิ** ชาติเขตฺตตฺตาฯ **เอกจกฺกวาเฬเนวา**ติ อิมินา เอกจกฺกวาเฬเนวฯ ยถา – **“อิมสฺมิํเยว จกฺกวาเฬ อุปฺปชฺชนฺตี”**ติ วุเตฺต อิมสฺมิมฺปิ จกฺกวาเฬ ชมฺพุทีเปเยว, ตตฺถปิ มชฺฌิมปเทเส เอวาติ ปริจฺฉินฺทิตุํ วฏฺฏติ; เอวํ ‘‘เอกิสฺสา โลกธาตุยา’’ติ ชาติเขเตฺต อธิเปฺปเตปิ อิมินาว จกฺกวาเฬน ปริจฺฉินฺทิตุํ วฏฺฏติฯ

วิวาทูปเจฺฉทโตติ วิวาทูปเจฺฉทการณาฯ ทฺวีสุ อุปฺปเนฺนสุ โย วิวาโท ภเวยฺย, ตสฺส อนุปฺปาโทเยเวตฺถ วิวาทุปเจฺฉโทฯ **เอกสฺมิํ ทีเป**ติอาทินา ทีปนฺตเรปิ เอกชฺฌํ น อุปฺปชฺชนฺติ, ปเคว เอกทีเปติ ทเสฺสติฯ **โส ปริหาเยถา**ติ จกฺกวาฬสฺส ปเทเส เอว วตฺติตพฺพตฺตา ปริหาเยยฺยฯ

๑๓๐. **มนุสฺสตฺต**นฺติ มนุสฺสภาโว ตเสฺสว ปพฺพชฺชาทิคุณสมฺปตฺติอาทีนํ โยคฺคภาวโตฯ **ลิงฺคสมฺปตฺตี**ติ ปุริสภาโวฯ **เหตู**ติ มโนวจีปณิธานปุพฺพิกา เหตุสมฺปทาฯ **สตฺถารทสฺสน**นฺติ สตฺถุสมฺมุขีภาโวฯ **ปพฺพชฺชา**ติ กมฺมกิริยวาทีสุ ตาปเสสุ, ภิกฺขูสุ วา ปพฺพชฺชาฯ **คุณสมฺปตฺตี**ติ อภิญฺญาทิคุณสมฺปทาฯ **อธิกาโร**ติ พุทฺธํ อุทฺทิสฺส อธิโก สกฺกาโรฯ **ฉนฺทตา**ติ สมฺมาสโมฺพธิํ อุทฺทิสฺส สาติสโย กตฺตุกมฺยตากุสลจฺฉโนฺทฯ **อฏฺฐธมฺมสโมธานา**ติ เอเตสํ อฏฺฐนฺนํ ธมฺมานํ สมาโยเคนฯ **อภินีหาโร**ติ กายปณิธานํฯ **สมิชฺฌตี**ติ นิปฺผชฺชตีติ อยเมตฺถ สเงฺขโป, วิตฺถาโร ปน ปรมตฺถทีปนิยา **จริยาปิฏกวณฺณนาย** (จริยา. อฏฺฐ. ปกิณฺณกกถา) วุตฺตนเยเนว เวทิตโพฺพฯ

สพฺพาการปริปูรเมวาติ ปริปุณฺณลกฺขณตาย สตฺตุสฺสทาทีหิ สพฺพากาเรหิ สมฺปนฺนเมวฯ น หิ อิตฺถิยา โกโสหิตวตฺถคุยฺหตา สมฺภวติ, ทุติยปกติ จ นาม ปฐมปกติโต นิหีนา เอวฯ เตเนวาห อนนฺตรวาเร **“ยสฺมา”**ติอาทิฯ

อิธ ปุริสสฺส ตตฺถ นิพฺพตฺตนโตติ อิมสฺมิํ มนุสฺสโลเก ปุริสภูตสฺส ตตฺถ พฺรหฺมโลเก พฺรหฺมตฺตภาเวน นิพฺพตฺตนโตฯ เตน อสติปิ ปุริสลิเงฺค ปุริสาการา พฺรหฺมาโน โหนฺตีติ ทเสฺสติฯ ตํเยว หิ ปุริสาการํ สนฺธาย วุตฺตํ – **“ยํ ปุริโส พฺรหฺมตฺตํ กเรยฺยา”**ติฯ เตเนวาห **“สมาเนปี”**ติอาทิฯ ยทิ เอวํ อิตฺถิโย พฺรหฺมโลเก น อุปฺปชฺชนฺตีติ อาห **“พฺรหฺมตฺต”**นฺติอาทิฯ

๑๓๑. **กายทุจฺจริตสฺสา**ติอาทิปาฬิยา กมฺมนิยาโม นาม กถิโตฯ สมญฺชนํ สมโงฺค, โส เอตสฺส อตฺถีติ **สมงฺคี,** สมนฺนาคโตฯ สมญฺชนสีโล วา **สมงฺคี**ฯ ปุพฺพภาเค **อายูหนสมงฺคิตา,** สนฺนิฏฺฐาปกเจตนาวเสน **เจตนาสมงฺคิตา**ฯ เจตนาสนฺตติวเสน วา **อายูหนสมงฺคิตา,** ตํตํเจตนาขณวเสน **เจตนาสมงฺคิตา**ฯ กตูปจิตสฺส อวิปกฺกวิปากสฺส กมฺมสฺส วเสน **กมฺมสมงฺคิตา,** กมฺมํ ปน วิปจฺจิตุํ อารเทฺธ วิปากปฺปวตฺติวเสน **วิปากสมงฺคิตา**ฯ กมฺมาทีนํ อุปฏฺฐานกาลวเสน **อุปฏฺฐานสมงฺคิตาฯ กุสลากุสลกมฺมายูหนกฺขเณ**ติ กุสลกมฺมสฺส จ อกุสลกมฺมสฺส จ สมีหนกฺขเณฯ **ตถา**ติ อิมินา กุสลากุสลกมฺมปทํ อากฑฺฒติฯ ยถา กตํ กมฺมํ ผลทานสมตฺถํ โหติ, ตถา กตํ **อุปจิตํฯ วิปาการห**นฺติ ทุติยภวาทีสุ วิปจฺจนารหํฯ อุปฺปชฺชมานานํ อุปปตฺตินิมิตฺตํ อุปฏฺฐาตีติ โยชนาฯ **จลตี**ติ ปริวตฺตติฯ เอเกน หิ กมฺมุนา ตเชฺช นิมิเตฺต อุปฏฺฐาปิเต ปจฺจยวิเสสวเสน ตโต อเญฺญน กมฺมุนา อญฺญสฺส นิมิตฺตสฺส อุปฏฺฐานํ ปริวตฺตนํฯ

สุนขชีวิโกติ สุนเขหิ ชีวนสีโลฯ **ตลสนฺถรณปูช**นฺติ ภูมิตลสฺส ปุเปฺผหิ สนฺตรณปูชํฯ **อายูหนเจตนากมฺมสมงฺคิตาวเสนา**ติ กายทุจฺจริตสฺส อปราปรํ อายูหเนน สนฺนิฏฺฐาปกเจตนาย ตเสฺสว ปกปฺปเน กมฺมกฺขยกรญาเณน อเขปิตตฺตา ยถูปจิตกมฺมุนา จ สมงฺคิภาวสฺส วเสนฯ

๑๓๒. **เอวํ สสฺสิริก**นฺติ วุตฺตปฺปกาเรน อเนกธาตุวิภชนาทินา นานานยวิจิตฺตตาย ปรมนิปุณคมฺภีรตาย จ อตฺถโต พฺยญฺชนโต จ สโสภํ กตฺวาฯ

นํ ธาเรหีติ เอตฺถ **น**นฺติ นิปาตมตฺตํฯ ธาตุอาทิวเสน ปริวฏฺฏียนฺติ อตฺถา เอเตหีติ ปริวฏฺฏา, เทสนาเภทาฯ จตฺตาโร ปริวฏฺฏา เอตสฺส, เอตสฺมิํ วาติ **จตุปริวโฏฺฏ,** ธมฺมปริยาโยฯ ธโมฺม จ โส ปริยตฺติภาวโต ยถาวุเตฺตนเตฺถน อาทาโสติ **ธมฺมาทาโส**ฯ อุปฏฺฐานเฏฺฐน ยถา ธมฺมานํ อาทาโสติปิ **ธมฺมาทาโส**ฯ ยถา หิ อาทาเสน สตฺตานํ มุเข มลโทสหรณํ, เอวํ อิมินาปิ สุเตฺตน โยคีนํ มุเข มลโทสหรณํฯ **ตสฺมา**ติ ยสฺมา อิมินา สุเตฺตน กิเลเส มทฺทิตฺวา สมถาธิคเมน โยคิโน ชยปฺปตฺตา; ตสฺมา อมตปุรปฺปเวสเน อุโคฺฆสนมหาเภริตาย จ **อมตทุนฺทุภิ**ฯ **อิธ วุตฺต**นฺติ อิมสฺมิํ สุเตฺต วุตฺตํฯ **อนุตฺตโร สงฺคามวิชโย**ติ อนุตฺตรภาวโต กิเลสสงฺคามวิชโย, ‘‘วิเชติ เอเตนา’’ติ กตฺวาฯ เสสํ สุวิเญฺญยฺยเมวฯ

พหุธาตุกสุตฺตวณฺณนาย ลีนตฺถปฺปกาสนา สมตฺตาฯ

๖. อิสิคิลิสุตฺตวณฺณนา

๑๓๓. สมญฺญายติ เอตายาติ **สมญฺญา,** นามนฺติ อโตฺถฯ อยมยํ นามาติ ปญฺญาเปนฺติ เอตาย, ตถาปญฺญาปนมตฺตนฺติ วา **ปญฺญตฺติ,** นามเมวฯ เตนาห **‘‘ปุริมปทเสฺสว เววจน’’**นฺติฯ **เสเสสุปี**ติ ‘‘ปณฺฑวสฺส ปพฺพตสฺสา’’ติอาทีสุ ตีสุ วาเรสุปิฯ

สมุฏฺฐานํ ตาว สุตฺตสฺส กเถตฺวา อตฺถสํวณฺณนํ กาตุํ **‘‘ตทา กิรา’’**ติอาทิ วุตฺตํฯ **น ปพฺพเตหิ อโตฺถ**ติ น ภควโต ปพฺพเตหิ กถิเตหิ อโตฺถ อตฺถิฯ **อิสิคิลิภาโว**ติ อิสิคิลินามตาฯ **อิตี**ติ อิมินา การเณน, อิมํ อฏฺฐุปฺปตฺติํ อเวกฺขโนฺตติ อโตฺถฯ

เจติยคเพฺภติ เจติยฆเร เจติยสฺส อพฺภนฺตเรฯ **ยมกมหาทฺวาร**นฺติ ยมกกวาฏยุตฺตํ มหนฺตํ ทฺวารํฯ **เทฺวธา กตฺวา**ติ ปพฺพตสฺส อพฺภนฺตเร มณฺฑปสเงฺขเปน เลณํ นิมฺมินิตฺวา

เทฺวธา กตฺวา ตทา เต ตตฺถ วสึสุฯ

วสิตกาลญฺจ กเถนฺต เตสํ มาตุยา ยาว ตติยภวโต ปฏฺฐาย สมฺทาคมํ ทเสฺสตุํ, **“อตีเต กิรา”**ติอาทิ วุตฺตํฯ **ปเตฺถสี**ติ ตสฺสา กิร เขตฺตกุฏิยา วีหโย ภชฺชนฺติยา ตตฺถ มหากรณฺช ปุปฺผปฺปมาณา มหนฺตา มโนหรา ปญฺจสตมตฺตา ลาชา ชายึสุฯ สา ตา คเหตฺวา มหเนฺต ปทุมินิปเตฺต ฐเปสิฯ ตสฺมิญฺจ สมเย เอโก ปเจฺจกพุโทฺธ ตสฺสา อนุคฺคหตฺถํ อวิทูเร เขตฺต ปาฬิยา คจฺฉติฯ สา ตํ ทิสฺวา ปสนฺนมานสา สุปฺปฺผิตํ มหนฺตํ เอกํ ปทุมํ คเหตฺวา ตตฺถ ลาเช ปกฺขิปิตฺวา ปเจฺจกพุทฺธํ อุปสงฺกมิตฺวา ปญฺจปติฏฺฐิเตน วนฺทิตฺวา, ‘‘อิมสฺส, ภเนฺต, ปุญฺญสฺส อานุภาเวน อานุภาวสมฺปเนฺน ปญฺจสตปุเตฺต ลเภยฺย’’นฺติ ปญฺจ ปุตฺตสตานิ ปเตฺถสิฯ **ตสฺมึเยว ขเณ**ติ ยทา สา ยถาวุตฺตํ ปตฺถนํ ปฏฺฐเปสิ; ตสฺมึเยว ขเณ ปญฺจสตา มิคลุทฺทกา สมฺภตสมฺภารา ปริปกฺกปเจฺจกโพธิญาณา ตเสฺสว ปเจฺจกพุทฺธสฺส มธุรมํสํ ทตฺวา, ‘‘เอติสฺสา ปุตฺตา ภเวยฺยามา’’ติ ปตฺถยึสุฯ อตีตาสุ อเนกชาตีสุ ตสฺสา ปุตฺตภาเวน อาคตตฺตา ตถา เตสํ อโหสีติ วทนฺติฯ **ปาทุทฺธาเร**ติ ปาทุทฺธาเร ปาทุทฺธาเรฯ ปาทุทฺธารสีเสน เจตฺถ นิกฺขิปนํ อาหฯ

คพฺภมลํ นิสฺสายาติ พหิ นิกฺขนฺตํ คพฺภมลํ นิสฺสยํ กตฺวา สํเสทชภาเวน นิพฺพตฺตา ฯ โอปปาติกภาเวนาติ เกจิฯ **ขยวยํ ปฏฺฐเปตฺวา**ติ วิปสฺสนํ อารภิตฺวาฯ **วิปสฺสนา**ติ อนิจฺจานุ ปสฺสนาปุพฺพิกา สปฺปจฺจยนามรูปทสฺสนปุพฺพิกา จ, สงฺขาเร สมฺมสนฺตสฺส อนิจฺจลกฺขเณ ทิเฏฺฐ, ‘‘ยทนิจฺจํ ตํ ทุกฺขํ, ยํ ทุกฺขํ ตทนตฺตา’’ติ เสสลกฺขณานิ สุวิเญฺญยฺยาเนว โหนฺติฯ **ปเจฺจกโพธิญาณํ นิพฺพตฺตยึสู**ติ เทฺว อสเงฺขฺยยฺยานิ กปฺปานํ สตสหสฺสญฺจ ปเจฺจกโพธิปารมิตาย ปรินิปฺผนฺนตฺตา ญาณสฺส ปริปากตฺตา วุตฺตนเยน สยเมว วิปสฺสนํ ปวเฑฺฒตฺวา มตฺถกํ ปาเปตฺวา ปเจฺจกโพธิญาณํ อธิคจฺฉึสุฯ สเพฺพปิ เต ตํเยว คาถํ อภาสึสูติ อาห – **“อยํ เตสํ พฺยากรณคาถา อโหสี”**ติฯ

สโรรุหนฺติ สรสิ ชาตํฯ **ปทุมปลาสปตฺตช**นฺติ ขุทฺทกมหเนฺตหิ กมลทเลหิ สหชาตํฯ ขุทฺทกมหนฺตกมลทลสงฺขาตานิ วา ปทุมปลาสปตฺตานิ เอตฺถ สนฺตีติ ปทุมปลาสปตฺตํ, ปทุมคจฺฉํฯ ตตฺถ ชาตนฺติ **ปทุมปลาสปตฺตชํฯ สุปุปฺผิต**นฺติ สุฏฺฐุ ปุปฺผิตํ สมฺมา วิกสิตํฯ **ภมรคณานุจิณฺณ**นฺติ ภมรคเณหิ อนุกุลเญฺจว อนุปริพฺภมิตญฺจฯ **อนิจฺจตายุปคต**นฺติ ขเณ ขเณ วณฺณเภทาทิวเสน อนิจฺจตาย อุปคตํฯ **วิทิตฺวา**ติ วิปสฺสนาปญฺญาสหิตาย มคฺคปญฺญาย ชานิตฺวาฯ **เอโก จเร**ติ ตสฺมา อโญฺญปิ มาทิโส โหตุกาโม เอวํ ปฏิปชฺชิตฺวา เอโก จเร ขคฺควิสาณกโปฺปติฯ

๑๓๕. สติสารสีลสาราทิสมนฺนาคมเนน สเตฺตสุ **สารภูตา**ฯ สพฺพโส วฏฺฏทุกฺขสฺส วิคตตฺตา **นิทฺทุกฺขา**ฯ สมุจฺฉินฺนตณฺหตาย **นิตฺตณฺหาฯ มานจฺฉิโทติ** ถุติวจนํฯ

เอเตสํ เอกนามกาเยวาติ เอเตสํ อาคตานํ ปเจฺจกพุทฺธานํ ปาฬิยํ อนาคตา อเญฺญ ปเจฺจกพุทฺธา สมานนามกา เอวฯ วุตฺตเมวตฺถํ ปากฏีกรณตฺถํ **“อิเมสุ หี”**ติอาทิ วุตฺตํฯ **วิสุํ วิสุํ อวตฺวา**ติ ปเจฺจกํ สรูปโต อวตฺวาฯ **อเญฺญ จา**ติ อสาธารณตฺตา อาหฯ เสสํ สุวิเญฺญยฺยเมวฯ

อิสิคิลิสุตฺตวณฺณนาย ลีนตฺถปฺปกาสนา สมตฺตาฯ

๗. มหาจตฺตารีสกสุตฺตวณฺณนา

๑๓๖. โทเสหิ อารกาติ **อริยํ**ฯ เตนาห **“นิโทฺทส”**นฺติฯ สา ปน นิโทฺทสตา โลกุตฺตรภาเวน สวิเสสาติ อาห **“โลกุตฺตร”**นฺติฯ สมฺมา สุนฺทโร ปสโตฺถ นิยฺยานิโก สมาธิ **สมฺมาสมาธี**ติ อาห – **“สมฺมาสมาธินฺติ มคฺคสมาธิ”**นฺติฯ อุปนิสีทติ เอตฺถ ผลํ ตปฺปฏิพทฺธวุตฺติตายาติ **อุปนิสํ,** การณนฺติ อาห – **“สอุปนิสนฺติ สปฺปจฺจย”**นฺติฯ ปริกโรติ ปริวาเรตีติ **ปริกฺขาโร**ติ อาห – **“สปริกฺขารนฺติ สปริวาร”**นฺติฯ

ปริวาริตาติ สหชาตาทิปจฺจยภาเวน ปริวารเนฺตหิ วิย อุปคตาฯ **ปุเรจาริกา**ติ วุฎฺฐานคามินิภาวนา สหชาตาทิปจฺจยวเสน ปจฺจยตฺตา ปุรสฺสราฯ เตนาห – **“วิปสฺสนาสมฺมาทิฎฺฐิ จา”**ติฯ อิทานิ ตานิ กิจฺจโต ทเสฺสตุํ, **“วิปสฺสนาสมฺมาทิฎฺฐี”**ติอาทิ วุตฺตํฯ ตตฺถ **ปริวีมํส**คฺคหณํ ตตฺถ ตตฺถ จิตฺตุปฺปาเท วีมํสาธิปเตยฺยน ปวตฺติยา สมฺมาทิฎฺฐิยา ปุพฺพงฺคมภาวทสฺสนตฺถํฯ เตนสฺส มคฺคสมาธิสฺส นานาขณิกํ ปุพฺพงฺคมภาวํ ทเสฺสติฯ **วีมํสนปริโยสาเน**ติ ตถาปวตฺตอนุโลมญาณสฺส โอสาเนฯ **ภูมิลทฺธํ วฎฺฎํ สมุคฺฆาฎยมานา**ติ อตฺตโน สนฺตาเน ทีฆรตฺตํ อนุสยิตํ กิเลสวฎฺฎํ สมุจฺฉินฺทนฺติฯ **วูปสมยมานา**ติ ตเสฺสว เววจนํฯ **วูปสมยมานา**ติ วา ตโต เอว อวสิฎฺฐมฺปิ วฎฺฎํ อปฺปวตฺติกรณวเสน วูปสเมนฺติฯ เตเนวาห – **“มคฺคสมฺมาทิฎฺฐิ...เป.... อุปฺปชฺชตี”**ติฯ **สา**ติ สมฺมาทิฎฺฐิฯ **ทุวิธาปี**ติ ยถาวุตฺตา ทุวิธาปิฯ **อิธ อธิเปฺปตา** วิปสฺสนาปญฺญาสหิตาย มคฺคปญฺญาย กิจฺจสฺส ทสฺสิตตฺตาฯ

ลกฺขเณ ปฎิวิชฺฌมาเน ลกฺขณิโก ธโมฺม ปฎิวิโทฺธ โหตีติ อาห – **“มิจฺฉาทิฎฺฐึ...เป.... อารมฺมณโต ปชานาตี”**ติฯ วิปสฺสนาสมฺมาทิฎฺฐิยมฺปิ เอเสว นโยฯ **กิจฺจโต**ติ ภาวนากิจฺจโตฯ สมฺมาทิฎฺฐิยํ ตทธิคตอสโมฺมหตาย **อสโมฺมหโต ปชานาติฯ กิจฺจโต**ติ ปฎิเวธกิจฺจโตฯ ตํ ปน สพฺพถา อสมฺมุยฺหนเมวาติ อาห **“อสโมฺมหโต”**ติฯ **เอวํ ปชานนา**ติ มิจฺฉาทิฎฺฐิ มิจฺฉาทิฎฺฐีติ ยาถาวโต อวโพโธฯ **อสฺสา**ติ ตํสมงฺคิโน ปุคฺคลสฺสฯ

ทุวายนฺติ -กาโร ทีฆํ กตฺวา วุโตฺตฯ เตนาห **“ทุวยํ วทามี”**ติฯ เทฺว อวยวา เอตสฺสาติ ทุวยํฯ เตนาห **“ทุวิธโกฎฺฐาสํ วทามี”**ติฯ ปุญฺญสฺส เอโก ภาโค โส เอว ปุญฺญภาคิโก , ก-การสฺส ย-การํ กตฺวา อิตฺถิลิงฺควเสน **“ปุญฺญภาคิยา”**ติ วุตฺตํฯ **อุปธิสงฺขาตสฺสา**ติ ขนฺธปพนฺธสงฺขาตสฺสฯ

อมตทฺวารนฺติ อริยมคฺคํฯ **ปญฺญเปตี**ติ นิยฺยานาทิปการโต ปญฺญเปติฯ เตนาห **“วิภชิตฺวา ทเสฺสตี”**ติฯ ตตฺถ สโมฺมหสฺส วิทฺธํสเนน อสโมฺมหโต ทเสฺสติฯ **ตสฺมิํ อเตฺถ**ติ อมตทฺวารปญฺญาปเน อเตฺถฯ **โพชฺฌงฺคปฺปตฺตา**ติ โพชฺฌงฺคภาวปฺปตฺตาฯ มคฺคภาเวน นิยฺยานภาเวน ปวตฺติยา มคฺคปญฺญาย อฎฺฐนฺนมฺปิ สาธารณตฺตา สมุทายสฺส จ อวยโว องฺคนฺติ กตฺวา เสสธเมฺม องฺคิกภาเวน ทเสฺสโนฺต **“อริยมคฺคสฺส องฺค”**นฺติ อาหฯ **โส ภิกฺขู**ติ มิจฺฉาทิฎฺฐึ ‘‘มิจฺฉาทิฎฺฐี’’ติ สมฺมาทิฎฺฐึ ‘‘สมฺมาทิฎฺฐี’’ติ ชานโนฺต ภิกฺขุฯ **ปชหนตฺถายา**ติ สมุเจฺฉทวเสน ปชหนายฯ **ปฎิลาภตฺถายา**ติ มคฺคสมฺมาทิฎฺฐิยา อธิคมายฯ **กุสลวายาโม**ติ วิปสฺสนาสมฺปยุโตฺตว โกสลฺลสมฺภูโต วายาโมฯ สรตีติ **สโต,** ตํ ปนสฺส สรณํ สติสมงฺคิตายาติ อาห **“สติยา สมนฺนาคโต”**ติฯ กามเญฺจตฺถ วิปสฺสนาสมฺมาทิฎฺฐึ ยถาภูตา สมฺมาวายามสติโย สหชาตา จ ปุเรชาตา จ หุตฺวา ปริวาเรนฺติ, ‘‘อิติยิเม ตโย ธมฺมา สมฺมาทิฎฺฐึ อนุปริธาวนฺติ อนุปริวตฺตนฺตี’’ติ ปน วจนโต, ‘‘เอตฺถ หี’’ติอาทินา มคฺคสมฺมาทิฎฺฐิยา เอว เสสธมฺมานํ ยถารหํ สหจรณภาเวน ปริวารณํ โยชิตํฯ **สมฺมาสงฺกปฺปาทีน**นฺติ **อาทิ**-สเทฺทน สมฺมาวาจากมฺมนฺตาชีวานํ คหณํ อิตเรสํ ปริวารภาเวน คหิตตฺตา ฯ น หิ สกฺกา เต เอว ปริวาเร ปริวารวเนฺต

จ กตฺวา วตฺตุํ สงฺกรโต สโมฺมหชนนโต จฯ **ตโย**ติ สมฺมาทิฏฺฐิวายามสติโย **สหชาตปริวาราว โหนฺติ** มคฺคกฺขณิกานํ เตสํ อธิเปฺปตตฺตา วิปสฺสนาขณวิรตีนํ อสมฺภวโตฯ

๑๓๗. **ตกฺกนวเสน** โลกสิเทฺธนาติ อธิปฺปาโยฯ ''เอวเญฺจวญฺจ ภวิตพฺพ''นฺติ วิวิธํ ตกฺกนํ กูเป วิย อุทกสฺส อารมฺมณสฺส อากฑฺฒนํ วิตกฺกนํ **วิตโกฺกฯ สงฺกปฺปนวเสนา**ติ ตํ ตํ อารมฺมณํ คเหตฺวา กปฺปนวเสนฯ ตกฺกนํ กปฺปนนฺติ จ อตํสหชาตานเมวาติ ทฏฺฐพฺพํฯ **เอกโคฺค**ติ อิมินา สมาธินา ลทฺธุปการเสฺสว วิตกฺกสฺส อปฺปนาปริยาโย โหตีติ ทเสฺสติฯ วิเสเสน วา อปฺปนา วิตกฺกสฺส วเสน จิตฺตํ อารมฺมณํ อภิโรเปติ, วิตเกฺก อสติ กถนฺติ อาห **''วิตเกฺกปนา''**ติอาทิฯ **อตฺตโนเยว ธมฺมตาย จิตฺตํ อารมฺมณํ อภิรุหตี**ติ, เอเตน อารมฺมณธมฺมานํ คหณํ นาม สภาวสิทฺธํ, น ธมฺมนฺตรมเปกฺขติ, วิตโกฺก ปน ปวตฺตมาโน อารมฺมณาภินิโรปนวเสเนว ปวตฺตตีติ ทเสฺสติฯ เอวํ สเนฺตปิ สภาวาวิตกฺกจิตฺตุปฺปาทโต สวิตกฺกจิตฺตุปฺปาทสฺส อารมฺมณคฺคหณวิเสโส วิตเกฺกน ชาโตติ กตฺวา วิตโกฺก จิตฺตสฺส อารมฺมณคฺคหเณ วิเสสปจฺจโยติ ปากโฏฺฐยมโตฺถฯ อปเร ปน ภณนฺติ – ยถา โกจิ ราชวลฺลภํ, ตํสมฺพนฺธีนํ มิตฺตํ วา นิสฺสาย ราชเคหํ อาโรหติ อนุปวิสติ, เอวํ วิตกฺกํ นิสฺสาย จิตฺตํ อารมฺมณํ อาโรหติ วิตกฺกสฺส อารมฺมณาภินิโรปนสภาวตฺตา, อเญฺญสํ ธมฺมานญฺจ อวิตกฺกสภาวโตฯ เตนาห ภควา – ''เจตโส อภินิโรปนา''ติ (ธ. ส. ๗)ฯ

ยทิ เอวํ กถํ อวิตกฺกจิตฺตํ อารมฺมณํ อาโรหตีติ? วิตกฺกพเลเนวฯ ยถา หิ โส ปุริโส ปริจเยน เตน วินาปิ นิราสโงฺก ราชเคหํ ปวิสติ, เอวํ ปริจเยน วิตเกฺกน วินาปิ อวิตกฺกํ จิตฺตํ อารมฺมณํ อาโรหติฯ **ปริจเยนา**ติ จ สนฺตาเน ปวตฺตวิตกฺกภาวนาสงฺขาเตน ปริจเยนฯ วิตกฺกสฺส หิ สนฺตาเน อภิณฺหํ ปวตฺตสฺส วเสน จิตฺตสฺส อารมฺมณาภิรุหนํ จิรปริจิตํ; เตน ตํ กทาจิ วิตเกฺกน วินาปิ ตตฺถ ปวตฺตเตว; ยถา ญาณสหคตํ จิตฺตํ สมฺมสนวเสน จิรปริจิตํ กทาจิ ญาณรหิตมฺปิ สมฺมสนวเสน ปวตฺตติ; ยถา วา กิเลสสหิตํ หุตฺวา ปวตฺตํ สพฺพโส กิเลสรหิตมฺปิ ปริจเยน กิเลสวาสนาวเสน ปวตฺตติ, เอวํ สมฺปทมิทํ ทฏฺฐพฺพํฯ

วาจํ สงฺขโรตีติ วาจํ อุปฺปาเทติ, วจีโฆสุปฺปตฺติยา วิเสสปจฺจโย โหตีติ อโตฺถฯ **โลกิยวิตโกฺก** ทฺวตฺตึสจิตฺตสหคโต **วาจํ สงฺขโรติ** วจีวิญฺญตฺติชนนโตฯ **วจีสงฺขาโรเตฺวว ปนสฺส นามํ โหติ** รุฬฺหิโต, ตํสมตฺถตานิโรธโต วา สมฺภวโต ปน สงฺขาโรติฯ **''โลกุตฺตรสมฺมาสงฺกปฺปํ ปริวาเรนฺตี''**ติ วตฺวา ติวิเธ สมฺมาสงฺกเปฺป กทาจิ กตมํ ปริวาเรนฺตีติ? โจทนํ สนฺธายาห **''เอตฺถา''**ติอาทิฯ **นานาจิเตฺตสุ ลพฺภนฺติ** นานาสมนฺนาหารเหตุกตฺตา, ปุพฺพภาเคเยว จ เต อุปฺปชฺชนฺตีติฯ **ตีณิ นามานิ ลภติ** ติวิธสฺสปิ ปฏิปกฺขสฺส สมุจฺฉินฺทเนน สาติสยํ ติณฺณมฺปิ กิจฺจกรณโตฯ เอส นโย สมฺมาวาจาทีสุปิฯ

๑๓๘. วิรมติ เอตายาติ **เวรมณี** วิรติ วุจฺจติฯ สา มุสาวาทโต วิรมณสฺส การณภาวโต เจตนาปิ เวรสฺส มณนโต วินาสนโต วิรตีปีติ อาห – **''วิรติปิ เจตนาปิ วฏฺฏตี''**ติฯ **อารกา รมตี**ติ สมุจฺฉิเนฺนหิ ทูรโต สมุสฺสาเรติฯ **วินา เตหิ รมตี**ติ อจฺจนฺตเมว เตหิ วินา ภวติฯ **ตโต ตโต**ติ ทิเฏฺฐ อทิฏฺฐวาทาทิโต มุสาวาทาฯ วิเสสโต อนุปฺปตฺติธมฺมตฺตา **ปฏินิวตฺตา หุตฺวา**ฯ

๑๔๐. **ติวิเธน กุหนวตฺถุนา**ติ ปจฺจยปฏิเสวน-สามนฺตชปฺปน-อิริยาปถปวตฺตนสงฺขาเตน ปาปิจฺฉตา นิพฺพเตฺตน ติวิเธน กุหนวตฺถุนาฯ **เอตาย** กุหนาย กรณภูตาย ปจฺจยุปฺปาทนตฺถํ **นิมิตฺตํ** สีลํ เอเตสนฺติ โยชนาฯ อตฺตวิสยลาภเหตุ อโกฺกสนขุํสนวมฺภนาทิวเสน ปิสนํ ฆฏฺฏนํ วิเหฐนํ **นิเปฺปโส**ฯ อิโต ลทฺธํ อญฺญสฺส, ตโต ลทฺธํ ปรสฺส ทตฺวา เอวํ ลาเภน ลาภํ นิชิ

คึ่สตีติ **ลาเภน ลาภํ นิชิคึ่สนาฯ ปาฬิยํ อาคโต** กุหนาทิวเสน **มิจฺฉาอาชีโว**ฯ โก ปน โสติ อาห **“อาชีวเหตู”**ติอาทิฯ **ตาสํเยวา**ติ อวธารณํ, ‘‘อาชีโว กุปฺปมาโน กายวจีทฺวาเรสุ เอว กุปฺปตี’’ติ กตฺวา วุตฺตํฯ

๑๔๑. สมฺมา ปสตฺถา โสภนา นิยฺยานิกา ทิฏฺฐิ เอตสฺสาติ **สมฺมาทิฏฺฐิ,** ปุคฺคโลฯ ตสฺส ปน ยสฺมา สมฺมาทิฏฺฐิ สจฺจาภิสมยสฺส นิพฺพานสจฺฉิกิริยาย อวสฺสโย, ตสฺมา วุตฺตํ – **“มคฺคสมฺมาทิฏฺฐิยํ ฐิตสฺสา”**ติฯ **ปโหติ** ภวติ ตาย สเหว อุปฺปชฺชติ ปวตฺตติฯ ปจฺจเวกฺขณญาณํ ยาถาวโต ชานนฏฺฐน สมฺมาญาณนฺติ อิธาธิเปฺปตํ, ตญฺจ โข มคฺคสมาธิมฺหิ ฐิเต เอว โหตีติ อิมมตฺถํ ทเสฺสตุํ อาห – **“มคฺคสมฺมาสมาธิมฺหิ...เป.... สมฺมาญาณํ ปโหตี”**ติอาทิฯ อิมินา กึ ทเสฺสตีติ? ยถา มคฺคสมฺมาทิฏฺฐิยํ ฐิโต ปุคฺคโล, ‘‘สมฺมาทิฏฺฐี’’ติ วุโตฺต, เอวํ มคฺคผลปจฺจเวกฺขณญาเณ ฐิโต, ‘‘สมฺมาญาโณ’’ติ วุโตฺต, ตสฺส จ มคฺคผลสมฺมาสมาธิปวตฺติยา ปโหติ สมฺมาญาณสฺส สมฺมาวิมุตฺติยา ปโหตีติ อิมมตฺถํ ทเสฺสติฯ ผลสมาธิ ตาว ปวตฺตตุ, มคฺคสมาธิ ปน กถนฺติ? ตมฺปิ อกุปฺปภาวตาย อจฺจนฺตสมาธิภาวโต กิจฺจนิปฺผตฺติยา ปวตฺตเตวาติ วตฺตพฺพตํ ลภติฯ **ฐเปตฺวา อฏฺฐผลงฺคานี**ติ ผลภูตานิ สมฺมาทิฏฺฐิอาทีนิ อฏฺฐงฺคานิ, ‘‘สมฺมาทิฏฺฐิสฺส สมฺมาสงฺกโปฺป ปโหตี’’ติอาทินา วิสุํ คหิตตฺตา ฐเปตฺวาฯ **สมฺมาญาณํ ปจฺจเวกฺขณํ กตฺวา**ติ ปจฺจเวกฺขณญาณํ สมฺมาญาณํ กตฺวาฯ **ผลํ กาตุ**นฺติ ผลธมฺมสหจริตตาย วิปากสภาวตาย จ ‘‘ผล’’นฺติ ลทฺธนาเม ผลสมฺปยุตฺตธเมฺม สมฺมาวิมุตฺตึ กาตุํ วฏฺฏตีติ วุตฺตํฯ ตถา จ วุตฺตํ **สเลฺลขสุตฺตวณฺณนายํ** (ม. นิ. อฏฺฐ. ๑.๘๓) ‘‘ผลสมฺปยุตฺตานิ ปน สมฺมาทิฏฺฐิอาทีนิ อฏฺฐงฺคานิ ฐเปตฺวา เสสธมฺมา สมฺมาวิมุตฺตีติ เวทิตพฺพา’’ติฯ

๑๔๒. **นิชฺชิณฺณา**ติ นิชฺชีริตา, วิทฺธสฺตา วินาสิตาติ อโตฺถฯ **ผลํ กถิต**นฺติ ‘‘สมฺมาทิฏฺฐิสฺส, ภิกฺขเว, มิจฺฉาทิฏฺฐิ นิชฺชิณฺณา โหตี’’ติ อิมินา วาเรน สามญฺญผลํ กถิตนฺติ วทนฺติ, นิชฺชีรณํ ปฏิปฺปสฺสมฺภนนฺติ อธิปฺปาโยฯ นิชฺชีรณํ ปน สมุจฺฉินฺทนนฺติ กตฺวา, **มชฺฌิมภาณกา...เป.... มโคฺค กถิโตติ วทนฺติฯ ทสฺสนฏฺฐนา**ติ ปริญฺญาภิสมยาทิวเสน จตุนฺนํ สจฺจานํ ปจฺจกฺขโต ทสฺสนฏฺฐนฯ **วิทิตกรณฏฺฐนา**ติ ปจฺจเกฺขน ยถาทิฏฺฐานํ มคฺคผลานํ ปากฏกรณฏฺฐนฯ **ตทธิมุตฺตฏฺฐนา**ติ ตสฺมึ ยถาสจฺฉิกเต นิพฺพาเน อธิมุจฺจนภาเวนฯ

กุสลปกฺขาติ อนวชฺชโกฏฺฐาสาฯ **มหาวิปากทาเนนา**ติ มหโต วิปุลสฺส โลกุตฺตรสฺส สุขวิปากสฺส เจว กายิกาทิทุกฺขวิปากสฺส จ ทาเนนฯ

ยถา มหาวิปากสฺส ทาเนน มหาจตฺตารีสกํ, ตถา พหุตายปิ มหาจตฺตารีสโกติ ทเสฺสตุํ, **“อิมสฺมิญฺจ ปน สุเตฺต ปญฺจ สมฺมาทิฏฺฐิโย กถิตา”**ติอาทิ วุตฺตํฯ พหุอโตฺถปิ หิ **มหา**-สโทฺท โหติ ‘‘มหาชโน’’ติอาทีสุ (ม. นิ. ๒.๖๕)ฯ เอตฺถ จ ‘‘นตฺถิ ทินฺน’’นฺติอาทินา วตฺถุเภเทน ทส มิจฺฉาทิฏฺฐิธมฺมา กถิตา, วตฺถุเภเทเนว, ‘‘อตฺถิ ทินฺน’’นฺติอาทินา ทส สมฺมาทิฏฺฐิธมฺมาติ วีสติ โหติฯ ยถา ‘‘สมฺมาทิฏฺฐิสฺส, ภิกฺขเว, สมฺมาสงฺกโปฺป ปโหตี’’ติอาทินา มคฺควเสน ทส สมฺมตฺตธมฺมา, ตปฺปฏิปกฺขภูตา ‘‘มิจฺฉาทิฏฺฐิสฺส มิจฺฉาสงฺกโปฺป ปโหตี’’ติอาทินา อตฺถโต ทส มิจฺฉตฺตธมฺมาติ วีสติ, ตถา ผลวเสน เตสุ เอวํ วีสติฯ กถํ วาเรปิ สมฺมาทิฏฺฐิอาทโย ทสาติ วีสติ? เอวเมเต เทฺว จตฺตารีสกานิ ปุริเมน สทฺธึ ตโย จตฺตารีสกา วิภาวิตาติ เวทิตพฺพาฯ

๑๔๓. ปสํสิยสฺส อุชฺชฺวิปจฺจนีกํ นินฺทิยํ ปสํสโนฺตปิ อตฺถโต ปสํสิยํ นินฺทโนฺต นาม โหติฯ ปสํสิยสฺส คุณปริธํสนมุเขเนว หิ นินฺทิยสฺส ปสํสาย ปวตฺตนโตติ อาห – **“มิจฺฉาทิฏฺฐินามายํ โสภนาติ วทโนฺตปิ สมฺมาทิฏฺฐึ ครหติ นามา”**ติอาทิฯ **เอวมาทีติ อาทิ**สเทฺทน

‘‘นตฺถิ เหตุ นตฺถิ ปจฺจโย สตฺตานํ สํกิเลสายา’’ติ (ที. นิ. ๑.๑๖๘; ม. นิ. ๒.๒๒๗) เอวมาทึ สงฺคณฺหาติ; ตสฺมา **เอวํวาทิโน**ติ เอวํ เหตุ ปฏิเกฺขปวาทิโนติ อโตฺถฯ **โอกฺกนฺตนิยามา**ติ โอคาฬฺหมิจฺฉตฺตนิยามาฯ **เอวรูปํ ลทฺธึ คเหตฺวา**ติอาทีสุ ยํ วตฺตพฺพํ, ตํ **จูฬปุณฺณมสุตฺตวณฺณนายํ** วุตฺตนยเมว ตสฺมา ตตฺถ วุตฺตนเยเนว เวทิตพฺพํฯ เอทิโส หิ ‘‘พุทฺธานมฺปิ อเตกิจฺโฉ’’ติอาทิ วุตฺตสทิโสฯ

อตฺตโน นินฺทาภเยนาติ ‘‘สมฺมาทิฏฺฐิญฺจ นาเมเต ครหนฺตี’’อาทินา อุปริ ปเรหิ วตฺตพฺพนินฺทาภเยนฯ **ฆฏฺฏนภเยนา**ติ ตถา ปเรสํ อาสาทนาภเยนฯ สหธเมฺมน ปเรน อตฺตโน อุปริ กาตพฺพนิคฺคโห อุปารมฺโภ, ครหโต ปริตฺตาโส อุปารมฺภภยํ, ตํ ปน อตฺถโต อุปวาทภยํ โหตีติ อาห **‘‘อุปวาทภเยนา’’**ติฯ เสสํ สุวิเญฺญยฺยเมวฯ

มหาจตฺตารีสกสุตฺตวณฺณนาย ลีนตฺถปฺปกาสนา สมตฺตาฯ

๘. อานาปานสฺสติสุตฺตวณฺณนา

๑๔๔. **ปุเพฺพนา**ติ นิสฺสเกฺก กรณวจนํฯ ‘‘อปรํ วิเสส’’นฺติ วุตฺตตฺตา วิเสสวิสโย จ ปุพฺพสโทฺทติ อาห – **‘‘สีลปริปูรณาทิโต ปุพฺพวิเสสโต’’**ติฯ

๑๔๕. **อารโทฺธ** ยถานุสิฏฺฐํ ปฏิปตฺติยา อาราธิโตฯ ยทตฺถาย สาสเน ปพฺพชฺชา, วิเสสาปตฺติ จ, ตเทวตฺถ อปฺปตฺตนฺติ อธิเปฺปตํ, ตํ ฌานวิปสฺสนานิมิตฺตนฺติ อาห – **‘‘อปฺปตฺตสฺส อรหตฺตสฺสา’’**ติฯ **โกมุที**ติ กุมุทวตีฯ ตทา กิร กุมุทานิ สุปฺปฺผิตานิ โหนฺติฯ เตนาห – **‘‘กุมุทานํ อตฺถิตาย โกมุที’’**ติฯ กุมุทานํ สมูโห, กุมุทานิ เอว วา โกมุทา, เต เอตฺถ อตฺถีติ **โกมุที**ติฯ **ปวารณสงฺคหนฺ**ติ มหาปวารณํ อกตฺวา อาคมนียสงฺคหณํฯ

อารทฺธวิปสฺสกสฺสาติ อารภิตวิปสฺสนสฺส, วิปสฺสนํ วเฑฺฒตฺวา อุสฺสุกฺกาเปตฺวา วิปสฺสิสฺสฯ **ภิกฺขู อิธ โอสริสฺสนฺติ** วุตฺถวสฺสา ปวาริตปวารณา ‘‘ภควนฺตํ วนฺทิสฺสาม, กมฺมฏฺฐานํ โสเธสฺสาม, ยถาลทฺธํ วิเสสญฺจ ปเวทิสฺสามา’’ติ อชฺฌาสเยนฯ **อิเม ภิกฺขู**ติ อิเม ตรุณสมถวิปสฺสนา ภิกฺขูฯ **วิเสสํ นิพฺพเตฺตตุํ น สกฺขิสฺสนฺติ** เสนาสนสปฺปายาทิอลาเภนฯ **อปลิพุทฺธ**นฺติ อเณฺณหิ อนุปทฺทุตํฯ **เสนาสนํ คเหตุํ น ลภนฺติ** อโนฺตวสฺสภาวโตฯ **เอกสฺส ทิโนฺนปิ สเพฺพสํ ทิโนฺนเยว โหติ,** ตสฺมา สุตสุตฏฺฐาเนเยว เอกมาสํ วสิตฺวา โอสรึสุฯ

๑๔๖. **อลนฺติ ยุตฺตํ,** โอปายิกนฺติ อโตฺถ, ‘‘อลเมว นิพฺพินฺทิตุ’’นฺติอาทีสุ (ที. นิ. ๒.๒๗๒; สํ. นิ. ๒.๑๒๔, ๑๒๘, ๑๓๔, ๑๔๓) วิยฯ ปุฏพทฺธํ ปริหริตฺวา อสิตํ **ปุโฏสํ** อ-การสฺส โอ-การํ กตฺวาฯ เตนาห **‘‘ปาเถยฺย’’**นฺติฯ

๑๔๗. **วิปสฺสนา กถิตา**ติ อนิจฺจสญฺญามุเขเนว วิปสฺสนาภาวนา กถิตาฯ น หิ เกวลาย อนิจฺจานุปสฺสนาย วิปสฺสนากิจฺจํ สมิชฺฌติฯ **พหู ภิกฺขู** เต จ วิตฺถารรุจิกาติ อธิปฺปาโยฯ เตนาห **‘‘ตสฺมา’’**ติอาทิฯ

๑๔๙. **สพฺพตฺถา**ติ สพฺพวาเรสุฯ ‘‘ตสฺมา ติห, ภิกฺขเว, เวทนานุปสฺสี’’ติอาทีสุปิ ปีติปฏิสํเวทิตาทิวเสเนว เวทนานุปสฺสนาย วุตฺตตฺตา, **‘‘สุขเวทนํ สนฺธาเยตํ วุตฺต’’**นฺติ อาหฯ สติปฏฺฐานภาวนามนสิการตาย วุตฺตํ – **‘‘สาธุกํ มนสิการ’’**นฺติฯ **สญฺญานาเมน ปญฺญา วุตฺตา** เตสํ ปโยคตฺตาฯ **มนสิการนาเมน เวทนา วุตฺตา,** ภาวนาย ปริจิตตฺตา อารมฺมณสฺส มนสิการนฺติ กตฺวาฯ **วิตกฺกวิจาเร ฐเปตฺวา**ติ วุตฺตํ วจีสงฺขารตฺตา เตสํฯ

เอวํ สเนฺตปีติ ยทิปิ มนสิการปริยาปนฺนตาย ‘‘มนสิกาโร’’ติ วุตฺตํ, เอวํ สเนฺต เวทนานุปสฺสนาภาโว น ยุชฺชติ, อสฺสาสปสฺสาสา หิสฺส อารมฺมณํฯ **วตฺถุนฺ**ติ สุขาทีนํ เวทนานํ ปวตฺติฏฺฐานภูตํ วตฺถุํ **อารมฺมณํ กตฺวา เวทนาว เวทิยติ,** เวทนาย เอกนฺตภาวทสฺสเนน ตสฺส เวทนานุปสฺสนาภาโว ยุชฺชติ เอวาติ อิมมตฺถํ ทเสฺสติฯ **เอตสฺส** อนุโยคสฺสฯ

ทฺวีหาการเรหีติ เย สนฺธาย วุตฺตํ, เต ทเสฺสโนฺต ‘‘**อารมฺมณโต อสโมฺมหโต จา**’’ติ อาหฯ **สปฺปีติเก เทฺว ฌาเน**ติ ปีติสหคตานิ ปฐมทุติยชฺฌานานิ ปฏิปาฏิยา **สมาปชฺชติฯ สมาปตฺติกฺขเณ**ติ สมาปชฺชนกฺขเณฯ **ฌานปฏิลาเภนา**ติ ฌาเนน สมงฺคีภาเวนฯ **อารมฺมณโต** อารมฺมณมุเขน ตทารมฺมณฌานปริยาปนฺนา **ปีติ ปฏิสํวิทิตา โหติ** อารมฺมณสฺส ปฏิสํวิทิตตฺตาฯ ยถา นาม สปฺปปริเยสนํ จรเนฺตน ตสฺส อาสเย ปฏิสํวิทิเต โสปิ ปฏิสํวิทิโตว โหติ มนฺตาคทพเลน ตสฺส คหณสฺส สุกรตฺตา; เอวํ ปีติยา อาสยภูเต อารมฺมเณ ปฏิสํวิทิเต สา ปีติ ปฏิสํวิทิตา เอว โหติ สลกฺขณโต สามญฺญลกฺขณโต จ ตสฺสา คหณสฺส สุกรตฺตาฯ **วิปสฺสนากฺขเณ**ติ วิปสฺสนาปญฺญาปุพฺพงฺคมาย มคฺคปญฺญาย วิเสสโต ทสฺสนกฺขเณฯ **ลกฺขณปฏิเวธา**ติ ปีติยา สลกฺขณสฺส สามญฺญลกฺขณสฺส จ ปฏิวิชฺฌเนนฯ ยญฺหิ ปีติยา วิเสสโต สามญฺญโต จ ลกฺขณํ, ตสฺมิํ วิทิเต สา ยาถาวโต วิทิตา โหติฯ เตนาห – ‘‘**อสโมฺมหโต ปีติ ปฏิสํวิทิตา โหตี**’’ติฯ

อิทานิ ตมตฺถํ ปาฬิยา วิภาเวตุํ, ‘‘**วุตฺตมฺปิ เจต**’’นฺติอาทิ วุตฺตํฯ ตตฺถ **ทีฆํ อสฺสาสวเสนา**ติ ทีฆสฺส อสฺสาสสฺส อารมฺมณภูตสฺส วเสนฯ **จิตฺตสฺส เอกคฺคตํ อวิเกฺขปํ ปชานโต**ติ ฌานปริยาปนฺนํ อวิเกฺขโปติ ลทฺธนามํ จิตฺตเสฺสกคฺคตํ ตํสมฺปยุตฺตาย ปญฺญาย ปชานโตฯ ยเถว หิ อารมฺมณมุเขน ปีติ ปฏิสํวิทิตา โหติ, เอวํ ตํสมฺปยุตฺตธมฺมาปิ อารมฺมณมุเขน ปฏิสํวิทิตา เอว โหนฺติฯ **สติ อุปฏฺฐิตา โหตี**ติ ทีฆํ อสฺสาสวเสน ฌานสมฺปยุตฺตา สติ ตสฺมิํ อารมฺมเณ อุปฏฺฐิเต อารมฺมณมุเขน ฌาเนปิ อุปฏฺฐิตา เอว นาม โหติฯ **ตาย สติยา**ติ เอวํ อุปฏฺฐิตาย ตาย สติยา ยถาวุเตฺตน **เตน ญาเณน** สุปฺปฏิวิทิตตฺตา อารมฺมณสฺส ตสฺส วเสน ตทารมฺมณา **สา ปีติ ปฏิสํวิทิตา โหติฯ อวเสสปทานิปี**ติ ‘‘ทีฆํ ปสฺสาสวเสนา’’ติอาทิปทานิปิฯ

เอวํ **ปฏิสมฺภิทามเคฺค** วุตฺตมตฺถํ อิมสฺมิํ สุเตฺต โยเชตฺวา ทเสฺสตุํ, ‘‘**อิตี**’’ติอาทิ วุตฺตํฯ อิมินาปิ โยคินา มนสิกาเรน ปฏิลภิตพฺพโต ปฏิลาโภติ วุตฺตํ – ‘‘**ฌานสมฺปยุเตฺต เวทนาสงฺขาตมนสิการปฏิลาเภนา**’’ติฯ

อสฺสาสปสฺสาสนิมิตฺตนฺติ อสฺสาสปสฺสาเส นิสฺสาย ปฏิลทฺธปฏิภาคนิมิตฺตํ อารมฺมณํ กิญฺจาปิ กโรติ; สติญฺจ สมฺปชญฺญญฺจ อุปฏฺฐเปตฺวา ปวตฺตนโต อารมฺมณมุเขน ตทารมฺมณสฺส ปฏิสํวิทิตตฺตา จิเตฺต จิตฺตานุปสฺสีเยว นาเมส โหติฯ เอวํ จิตฺตานุปสฺสนาปิ สติสมฺปชญฺญพเลเนว โหตีติ อาห ‘‘**น หี**’’ติอาทิฯ ปชหติ เอเตน, สยํ วา ปชหตีติ **ปหานํ,** ญาณํฯ **โทมนสฺสวเสน พฺยาปาทนีวรณํ ทสฺสิตํ** ตเทกฏฺฐภาวโตฯ **ตสฺสา**ติ นีวรณปฺพฺพสฺสฯ **ปหานกรญาณนฺ**ติ ปชหนญาณํฯ **วิปสฺสนาปรมฺปรนฺ**ติ ปฏิปาฏิยา วิปสฺสนมาหฯ **สมถปฏิปนฺนนฺ**ติ มชฺฌิมสมถนิมิตฺตํ ปฏิปนฺนจิตฺตํ อชฺฌุเปกฺขติฯ **เอกโต อุปฏฺฐานนฺ**ติ ปฏิปกฺขวิคเมน เอกภาเวน อุปฏฺฐานํฯ **สหชาตานํ อชฺฌุเปกฺขนา โหตี**ติ ปคฺคหนิคฺคหสมฺปหํสเนสุ พฺยาปารสฺส อนาปชฺชิตตฺตา อารมฺมณานํ อชฺฌุเปกฺขนา, ‘‘ยทตฺถิ ยํ ภูตํ ตํ ปชหติ อุเปกฺขํ ปฏิลภตี’’ติ, เอวํ วุตฺตอชฺฌุเปกฺขนา ปวตฺตาติ ปฏิปนฺนาฯ **เกวลํ นีวรณาทิธมฺม**ติ นีวรณาทิธมฺม เอว ปหีเน ทิสฺวา, อถ โข เตสํ ปชหนญาณมฺปิ ยาถาวโต ปญฺญาย

ทิสฺวา อชฺฌุเปกฺขิตา โหติฯ วุตฺตเญฺหตํ ภควตา ‘‘ธมฺมาปิ โข, ภิกฺขเว, ปหาตพฺพา, ปเคว อธมฺมา’’ติ (ม. นิ. ๑.๒๔๐)ฯ

๑๕๐. **อนิจฺจาทิวเสน ปวิจินตี**ติ อนิจฺจาทิปฺปกาเรหิ วิจินติ ปสฺสติฯ **นิรามิสา**ติ กิเลสามิสรหิตาฯ **กายิกเจตสิกทรถปฏิปฺปสฺสทฺธิยา**ติ กายจิตฺตานํ สาธุภาวูปคมเนน วิกฺขมฺภิตตฺตาฯ สหชาตธมฺมานํ เอกสภาเวน ปวตฺติยา **สหชาตอชฺฌุเปกฺขนาย อชฺฌุเปกฺขิตา โหติ**ฯ

ตสฺมึ กาเย ปวตฺตา กายารมฺมณา **สติ,** ปุพฺพภาคิโย **สติสมฺโพชฺฌงฺโค**ฯ เอส นโย เสเสสุปิฯ โสมนสฺสสหคตจิตฺตุปฺปาทวเสน เจตํ โอกฺกมนํ โอลิยนํ โกสชฺชํ, ตโต อติวตฺตนํ อติธาวนํ อุทฺธจฺจํ, ตทุภยวิธุรา โพชฺฌงฺคุเปกฺขาภูตา อโนสกฺกนอนติวตฺตนสงฺขาตา มชฺฌตฺตาการตาฯ อิทานิ **ยเถว** หีติอาทินา ตเมว มชฺฌตฺตาการํ อุปมาย วิภาเวติฯ **ตุทนํ วา** ปโตเทนฯ **อากฑฺฒนํ วา** รสฺมินาฯ **นตฺถิ** น กาตพฺพํ อตฺถิฯ **เอกจิตฺตกฺขณิกา**ติ เอเกกสฺมึ จิตฺเต วิปสฺสนาวเสน สห อุปฺปชฺชนกาฯ **นานารสลกฺขณา**ติ นานากิจฺจา เจว นานาสภาวาจฯ

๑๕๒. **วุตฺตตฺถาเนว** สพฺพาสวสุตฺตวณฺณนายํ (ม. นิ. อฏฺฐ. ๒๗) อานาปานารมฺมณา อปราปรํ ปวตฺตสติโย อารมฺมณสีเสน ตทารมฺมณา ธมฺมา คหิตา, ตา ปเนกสนฺตาเน โลกิยจิตฺตสมฺปยุตฺตาติ **โลกิยา,** ตา วฑฺฒมานา **โลกิยํ** จตุพฺพิธมฺปิ **สติปฏฺฐานํ ปริปูเรนฺติฯ วิชฺชาวิมุตฺติผลนิพฺพานนฺ**ติ วิมุตฺตีนํ ผลภูตํ เตหิเยว เวทิตพฺพํ กิเลสนิพฺพานํ, อมตมหานิพฺพานเมว วิชฺชาวิมุตฺตีนํ อธิคเมน อธิคนฺตพฺพตาย ตถา วุตฺตํฯ ปริปูรณญฺจสฺส อารมฺมณํ กตฺวา อมตสฺสานุภวนเมวฯ อิธ สุเตฺต โลกิยาปิ โพชฺฌงฺคา กถิตา โลกุตฺตราปีติ เอตฺตกํ คเหตฺวา, **“อิติ โลกิยสฺส อาคตฏฺฐาเน โลกิยํ กถิต”**นฺติ จ อตฺถวณฺณนาวเสน อฏฺฐกถายํ กถิตํฯ **เถโร**ติ มหาธมฺมรกฺขิตเตฺถโรฯ **อญฺญตฺถ เอวํ โหตี**ติ อญฺญสฺมึ โลกิยโลกุตฺตรธมฺมานํ ตตฺถ ตตฺถ โวมิสฺสกนเยน อาคตสุเตฺต เอวํ โลกิยํ อาคตํ, อิธ โลกุตฺตรํ อาคตนฺติ กเถตพฺพํ โหติฯ **โลกุตฺตรํ อุปริ อาคต**นฺติ วิชฺชาวิมุตฺตึ ปริปูเรนฺตีติ เอวํ โลกุตฺตรํ อุปริ เทสนายํ อาคตํ; ตสฺมา โลกิยา เอว โพชฺฌงฺคา วิชฺชาวิมุตฺติ ปริปูริกา กเถตพฺพา โลกุตฺตรานํ โพชฺฌงฺคานํ วิชฺชาคหเณน คหิตตฺตา, ตสฺมา เถเรน วุโตฺตเยเวตฺถ อโตฺถ คเหตโพฺพฯ เสสํ วุตฺตนยตฺตา สุวิเญฺญยฺยเมวฯ

อานาปานสฺสติสุตฺตวณฺณนาย ลีนตฺถปฺปกาสนา สมตฺตาฯ

๙. กายคตาสติสุตฺตวณฺณนา

๑๕๓-๔. ตปฺปฏิสรณานํ กามาวจรสตฺตานํ ปฏิสรณเฏฺฐน เคหา กามคุณา, เคเห สิตา อารพฺภ ปวตฺติยา อลฺลีนาติ **เคหสฺสิตาฯ สรนฺตี**ติ เวคสา ปวตฺตนฺติฯ เวเคน หิ ปวตฺติ ธาวตีติ วุจฺจติฯ **สงฺกปฺปา**ติ เย เกจิ มิจฺฉาสงฺกปฺปา, พฺยาปาทวิหึสาสงฺกปฺปาทโยปิ กามคุณสิตา เอวาติฯ **โคจรชฺฌตฺตสฺมึเยวา**ติ ปริคฺคหิเต กมฺมฏฺฐาเน เอว วตฺตนฺติฯ ตญฺหิ ธมฺมวเสน อุปฏฺฐิตาย ภาวนาย โคจรภาวโต ‘‘โคจรชฺฌตฺต’’นฺติ วุตฺตํฯ อสฺสาสปสฺสาสกาเย คตา ปวตฺตาติ กายคตา, ตํ **กายคตาสตึ**ฯ สติสีเสน ตํสหคเต ภาวนาธเมฺม วทติ อสฺสาสปสฺสาสกายาทิเก ตํตํโกฏฺฐาเส สมถวตฺถุภาเวน ปริคฺคเหตฺวา สติยา ปริคฺคหิตตฺตา; ตถาปริคฺคหิเต วา เต อารพฺภ อนิจฺจาทิมนสิการวเสน ปวตฺตา กายารมฺมณา สตี สติภาเวน วตฺวา เอกชฺฌํ ทเสฺสโนฺต **“กายปริคฺคาหิก”**นฺติอาทิมาหฯ

สติปฏฺฐาเนติ มหาสติปฏฺฐานสุเตฺต (ที. นิ. ๒.๓๗๘; ม. นิ. ๑.๑๑๑), **จุทฺทสวิเธน กายานุปสฺสนา กถิตา,** จุณฺณกชาตานิ อฏฺฐิกานิ ปริโยสานํ กตฺวา กายานุปสฺสนา นิทฺทิฏฺฐา, อิธ ปน เกสาทีสุ วณฺณกสิณวเสน นิพฺพตฺติตานํ จตุนฺนํ ฌานานํ วเสน อุปริเทสนาย วฑฺฒิตตฺตา อฏฺฐารสวิเธน กายคตาสติภาวนาฯ

๑๕๖. **ตสฺส ภิกฺขุโน**ติ โย กายคตาสติภาวนาย วสีภูโต, ตสฺส ภิกฺขุโนฯ **สมฺปโยควเสน วิชฺชํ ภชนฺตี**ติ สหชาต-อญฺญมญฺญ-นิสฺสย-สมฺปยุตฺต-อตฺถิ-อวิคตปจฺจยวเสน วิชฺชํ ภชนฺติ, ตาย สห เอกีภาวมิว คจฺฉนฺตีติ อโตฺถฯ **วิชฺชาภาเค วิชฺชาโกฏฺฐาเส วตฺตนฺตี**ติ วิชฺชาสภาคตาย ตเทกเทเส วิชฺชาโกฏฺฐาเส วตฺตนฺติฯ **ตาหิ สมฺปยุตฺตธมฺมา** ผสฺสาทโยฯ นนุ เจตฺถ วิชฺชานํ วิชฺชาภาคิยตา น สมฺภวตีติ? โน น สมฺภวติฯ ยาย หิ วิชฺชาย วิชฺชาสมฺปยุตฺตานํ วิชฺชาภาคิยตา, สา ตํนิมิตฺตาย วิชฺชาย อุปจรียตีติฯ **เอกา วิชฺชา วิชฺชา, เสสา วิชฺชาภาคิยา**ติ อฏฺฐสุ วิชฺชาสุ เอกํ ‘‘วิชฺชา’’ติ คเหตฺวา อิตรา ตสฺสา ภาคตาย ‘‘วิชฺชาภาคิยา’’ติ เวทิตพฺพาฯ สทฺธึ ปวตฺตนสภาวาสุ อยเมว วิชฺชาติ วตฺตพฺพาติ นิยมสฺส อภาวโต วิชฺชาภาโค วิย วิชฺชาภาคิยาปิ ปวตฺตติ เอวาติ วตฺตพฺพํฯ **อาโปผรณ**นฺติ ปฏิภาคนิมิตฺตภูเตน อาโปกสิเณน สพฺพโส มหาสมุทฺทผรณํ อาโปผรณํ นามฯ ทิพฺพจกฺขุญาณสฺส กิจฺจํ ผรณนฺติ กตฺวา, ทิพฺพจกฺขุอตฺถํ วา อาโลกผรณํ **ทิพฺพจกฺขุผรณ**นฺติ ทฏฺฐพฺพํฯ อุภยสฺมิมฺปิ ปเกฺข สมุทฺทงฺคมานํ กุนฺนทีนํ สมุทฺทโนฺตคธตฺตา เตสํ เจตสา ผุฏฺตา เวทิตพฺพาฯ **กุนฺนทิ**คฺคหณเญฺจตฺถ กญฺจิเมว กาลํ สนฺทิตฺวา ตาสํ อุทกสฺส สมุทฺทปริยาปนฺนภาวูปคมนตฺตา, น พหิ มหานทิโย วิย ปริตฺตกาลฏฺฐิติกาติฯ

โอตารนฺติ กิเลสุปฺปตฺติยา อวสรํ, ตํ ปน วิวรํ ฉิทฺทนฺติ จ วุตฺตํฯ **อารมฺมณ**นฺติ กิเลสุปฺปตฺติยา โอลมฺพนํฯ **ยาว ปริโยสานา**ติ มตฺติกาปุญฺชสฺส ยาว ปริโยสานาฯ

๑๕๘. **อภิญฺญายา**ติ อิทฺธิวิธาทิอภิญฺญายฯ **สจฺฉิกาตพฺพสฺสา**ติ ปจฺจกฺขโต กาตพฺพสฺส อธิฏฺฐานวิกุพฺพนาทิธมฺมสฺสฯ **อภิญฺญาว การณ**นฺติ อาห – ‘‘สจฺฉิกิริยาเปกฺขาย, อภิญฺญาการณสฺส ปน สิทฺธิยา ปากฏา’’ติฯ **มริยาทพทฺธา**ติ อุทกมาติกามุเข กตาฯ

ยุตฺตยานํ วิย กตาย อิจฺฉิติจฺฉิเต กาเล สุเขน ปจฺจเวกฺขิตพฺพตฺตาฯ **ปติฏฺฐากตายา**ติ สมฺปตฺตีนํ ปติฏฺฐาภาวํ ปาปิตายฯ **อนุปฺปวตฺติตายา**ติ ภาวนาพหุลีกาเรหิ อนุปฺปวตฺติตายฯ **ปริจยกตายา**ติ อาเสวนทฬฺหตาย สุจิรํ ปริจยายฯ **สุสมฺปคฺคหิตายา**ติ สพฺพโส อุกฺกํสํ ปาปิตายฯ **สุสมารทฺธายา**ติ อติวิย สมฺมเทว นิพฺพตฺติกตายฯ เสสํ สุวิเญฺญยฺยเมวฯ

กายคตาสติสุตฺตวณฺณนาย ลีนตฺถปฺปกาสนา สมตฺตาฯ

๑๐. สงฺขารุปปตฺติสุตฺตวณฺณนา

๑๖๐. **สงฺขารุปปตฺติ**นฺติ วิปากกฺขนฺธสญฺญิตานํ สงฺขารานํ อุปฺปตฺตึ, นิพฺพตฺตินฺติ อโตฺถฯ ยสฺมา อวธารณํ เอตสฺมึ ปเท อิจฺฉิตพฺพนฺติ, **“สงฺขารานํเยว อุปปตฺติ”**นฺติ วตฺวา เตน นิวตฺติตํ ทเสฺสโนฺต, **“น สตฺตสฺสา”**ติ อาหฯ เตน สโตฺต ชีโว อุปฺปชฺชตีติ มิจฺฉาวาทํ ปฏิกฺขิปติฯ เอวํ อุปฺปชฺชนกธมฺมวเสน อุปฺปตฺตึ ทเสฺสตฺวา อิทานิ อุปฺปตฺติชนกธมฺมวเสนปิ ตํ ทเสฺสตุํ, **“ปุญฺญาภิสงฺขาเรน วา”**ติอาทิ วุตฺตํฯ ตตฺถ กาเมสุ ปุญฺญาภิสงฺขาเรนปิ อุปปตฺติ โหติ, สา ปน อิมสฺมึ สุเตฺต คหิตาติฯ **ปุญฺญาภิสงฺขาเรน วา**ติ **วา**-สโทฺท อวุตฺตตฺถาเปกฺขณวิกปฺปโตฺถ, อวุตฺตตฺถาเปกฺขาย ปน น อาคโต ‘‘อาเนญฺชาภิสงฺขาเรนา’’ติฯ อถ วา อุปปตฺติ อา

คตา, เอวํ กิจฺจํ อาคตํ, อาเนญฺชาภิสงฺขาโร ปเนตฺถ สรูเปน อนาคโตปิ ปุญฺญาภิสงฺขารคฺคหเณเนว คหิโตติ ทฏฺฐพฺพํฯ เกจิ ปน ‘‘ปุญฺญาเนญฺชาภิสงฺขาเรนา’’ติ ปฐนฺติฯ **ภวูปคกฺขนฺธาน**นฺติ สุคติภวูปคานํ อุปาทานกฺขนฺธานํฯ

๑๖๑. **โลกิกา วฏฺฏนฺติ** กมฺมวฏฺฏสฺส คหณโตฯ ภวูปปตฺติเหตุภูตา โอกปฺปนียสทฺธา จตุปาริสุทฺธิสีลํ ตาทิสํ พุทฺธวจนพาหุสจฺจํ อามิสปริจฺจาโค กมฺมสฺสกตาญาณํ กมฺมผลทิฏฺฐิ จ อิเม **สทฺธาทโย** เวทิตพฺพาฯ **ฐเปตี**ติ ปณิทหนวเสน ฐเปติฯ ปณิทหตีติ หิ อยเมตฺถ อโตฺถฯ **ปติฏฺฐาเปตี**ติ ตตฺถ สุปฺปติฏฺฐิตํ กตฺวา ฐเปติฯ **สหปตฺถนายา**ติ, ‘‘อโห วตาหํ…เป. … อุปปเชฺชยฺย’’นฺติ เอวํ ปวตฺตปตฺถนาย สหฯ **สทฺธาทโยวา**ติ ยถาวุตฺตา สทฺธาทโย เอว **ปญฺจ ธมฺมา** อุปปตฺติยา สงฺขรณเฏฺฐน สงฺขารา, ตสฺมา เอว อเญฺญหิ วิสิฏฺฐภวูปหรณเฏฺฐน วิหารา นามาติฯ **ตสฺมิํ ฐาเน**ติ ตสฺมิํ อุปปตฺติฏฺฐาเนฯ

ปญฺจธมฺมาว ตํสมงฺคีปุคฺคโล อุปปตฺติํ มคฺคติ คเวสติ เอเตนาติ **มโคฺค**ฯ ปฏิปชฺชติ เอตายาติ **ปฏิปทา**ฯ เจตนา ปเนตฺถ สุทฺธสงฺขารตาย สทฺธาทิคฺคหเณเนว คหิตา, ตสฺมา อวธารณํ กตํฯ อุปปตฺติปกปฺปนวเสเนว ปวตฺติยา ปตฺถนาคหเณเนว ตสฺสา คหณนฺติ เกจิฯ จิตฺตกรยุตฺตคตินิพฺพตฺตนธมฺมวเสน อวธารณสฺส กตตฺตาฯ เจตนา หิ นาม กมฺมํ, ตสฺสา อุปปตฺตินิพฺพตฺตเน วตฺตพฺพเมว นตฺถิ, ตสฺสา ปน กิจฺจกรณา สทฺธาทโย ปตฺถนา จาติ อิเม ธมฺมา สหการิโน ภวูปปตฺติยา นิยามกา โหนฺตีติ ตตฺรูปปตฺติยา ปวตฺตนฺตีติ เตสํ มคฺคาทิภาโว วุโตฺตฯ เตนาห **‘‘ยสฺส หี’’**ติอาทิฯ เตน สทฺธา ปตฺถนา จาติ อุภเย ธมฺมา สหิตา หุตฺวา กมฺมํ วิเสเสนฺตา คติํ นิยเมนฺตีติ ทเสฺสติ, ปฏิสนฺธิคฺคหณํ อนิยตํ เกวลสฺส กมฺมสฺส วเสนาติ อธิปฺปาโยฯ กามเญฺจตฺถ ‘‘กมฺมํ กตฺวา’’ติ วุตฺตํ, กมฺมายูหนโต ปน ปเคว ปตฺถนํ ฐเปตุมฺปิ วฏฺฏติเยวฯ **กมฺมํ กตฺวา**ติ เจตฺถ ‘‘ตาเปตฺวา ภุญฺชติ, ภุตฺวา สยตี’’ติอาทีสุ วิย น กาลนิยโม, กมฺมํ กตฺวา ยทา กทาจิ ปตฺถนํ กาตุํ วฏฺฏตีติ จ อิทํ จาริตฺตทสฺสนํ วิย วุตฺตํฯ ยถา หิ ภวปตฺถนา ยาว มเคฺคน น สมุจฺฉิชฺชติ, ตาว อนุปฺปนฺนาภินวกตูปจิตสฺส กมฺมสฺส ปจฺจโย โหติเยวฯ ปุน ตถา วิเสสปจฺจโย, ยถา นิยเมตฺวา อุปฺปาทิตาฯ เตน วุตฺตํ – **‘‘ยสฺส ปญฺจ ธมฺมา อตฺถิ, น ปตฺถนา ตสฺส คติ อนิพทฺธา’’**ติฯ

๑๖๕. **สพฺพโสวา**ติ ‘‘อิทํ กาฬกํ สามํ เสตํ หริตํ มณฺฑลํ อปริมณฺฑลํ จตุรํสํ ปริปุณฺณํ ขุทฺทกํ มหนฺต’’นฺติอาทินา สพฺพโสว **ปากฏํ โหติ**ฯ

๑๖๗. **สุนฺทโร**ติ กาฬกาทิโทสรหิตตาย โสภโนฯ **อาภรสมฺปโนฺน** สมฺปนฺนอากรุปฺปตฺติยาฯ **โธวนาทีหี**ติ โธวนตาปนมชฺชนาทีหิฯ

๑๖๘. โลกธาตูนํ สตสหสฺสํ อตฺตโน วเส วตฺตนโต **สตสหโสฺส**ฯ ตสฺส ปน ตตฺถ โอภาสกรณํ ปากฏนฺติ อาห **‘‘อาโลกผรณพฺรหฺมา’’**ติฯ อยเมว นโย เหฏฺฐา ‘‘สหโสฺส พฺรหฺมา’’ติอาทีสุปิฯ **นิเกฺขน กต**นฺติ นิกฺขปริมาเณน ชมฺโพนเทน กตํฯ นิกฺขํ ปน วีสติสุวณฺณนฺติ เกจิฯ ปญฺจวีสติสุวณฺณนฺติ อปเรฯ สุวณฺณํ นาม จตุธรณนฺติ วทนฺติฯ **ฆฏฺฏนมชฺชนกฺขมํ น โหติ** ปริตฺตภาวโตฯ **อติเรเกนา**ติ ปญฺจสุวณฺณอติเรเกน นิกฺขปฺปมาณํ อสมฺปเตฺตนฯ **วณฺณวนฺตํ ปน น โหติ** อวิปุลตาย อุฬารํ หุตฺวา อนุปฏฺฐานโตฯ อวณฺณวนฺตตาย เอว **ผรุสธาตุกํ ขายติฯ ตาสู**ติ ตาสุ ภูมีสุ, ยตฺถ สาขา วฑฺฒิตฺวา ฐิตาฯ **เตติ** สุวณฺณงฺกุราฯ **ปจิตฺวา**ติ ตาเปตฺวาฯ **สมฺปหฏฺฐ**นฺติ สมฺชฺชลีกตนฺติ อาห – **‘‘โธตฆฏฺฏิตปมชฺชิต’’**นฺติ, ตมฺพมตฺติกเลปํ กตฺวา โธตเญฺจว ปาสาณาทินา ฆฏฺฏิตญฺจ เอฬกโลมาทินา ปมชฺชิตญฺจาติ อโตฺถฯ

เอตเทวาติ อาโลกํ วเฑฺฒตฺวา เอตฺถ อาโลกผรณเมวฯ อถ วา ยํ ทิพฺพจกฺขุผรณํ, อาโลกผรณมฺปิ **เอตเทว**ฯ ยตฺตกญฺหิ ฐานํ โยคี กสิณาโลเกน ผรติ; ตตฺตกํ ฐานํ ทิพฺพจกฺขุญาณํ ผุสตีติ ทิพฺพจกฺขุผรเณ ทสฺสิเต อาโลกผรณํ ทสฺสิตเมวาติ อโตฺถฯ **สพฺพตฺถา**ติ สพฺพสฺมึ ‘‘ผริตฺวา’’ติ อาคตฏฺฐาเนฯ **อวินาเสนฺตนา**ติ อสมฺภิเนฺนนฯ

กสิณผรณํ วิยาติ กสิโณภาเสน ผรณํ วิย **ทิสฺสติ** อุปฏฺฐาติ, มณิปภาผรณสฺส วิย พฺรหฺมโลเก ธาตุผรณสฺส ทสฺสิตตฺตาติ อธิปฺปาโยฯ สรีรปภา ปน นิกฺขปภาสทิสาติ, **“นิโกฺขปเมฺม สรีรผรณํ วิย ทิสฺสตี”**ติ วุตฺตํฯ **อฏฺฐกถา นาม นตฺถี**ติ ปาฬิปทสฺส อตฺถวณฺณนาย นาม นิจฺฉิตาย ภวิตพฺพํ, อวินิจฺฉิตาย ปน นตฺถิ วิยาติ อกถนํ นาม อฏฺฐกถาย อนาจิณฺณนฺติ ตสฺส วาทํ **ปฏิกฺขิปิตฺวา**ฯ ยถา หิ วตฺตพฺพํ, ตถา อวตฺวา ‘‘วิยา’’ติ วจนํ กิมตฺถิยนฺติ อธิปฺปาโยฯ พุทฺธานํ พฺยามปฺปภา พฺยามปฺปเทเส สพฺพกาลํ อธิฏฺฐาติ วิย ตสฺส พฺรหฺมุโน **สรีรผรณํ** สรีราภาย ปตฺถรณํ **สพฺพกาลิกํ**ฯ **จตฺตาริมานิ** อิตรานิ ผรณานิ **อวินาเสตฺวา** อญฺญมญฺญมภินฺทิตฺวา **กเถตพฺพํ**ฯ **ผรณปทเสฺสว เววจนํ** ‘‘อธิมุจฺจเนเนว ผรณ’’นฺติฯ **ปตฺถรตี**ติ ยถาวุตฺตํ ผรณวเสน ปตฺถรติฯ **ชานาตี**ติ อธิมุจฺจนวเสน ชานาติฯ

๑๖๙. **อาทโย**ติ **อาทิ**-สเทฺทน สฺเภ สงฺคณฺหาติฯ **อาภา**ติ ทุติยชฺฌานภูมิเก เทเว เอกชฺฌํ คเหตฺวา สาธารณโต วุตฺตํฯ ตโต **สุภา**ติ ตติยชฺฌานภูมิเกฯ เตนาห – **“ปาฏิเยกฺกา เทวา นตฺถี”**ติอาทิฯ สาธารณโต กตายปิ ปตฺถนาย ฌานงฺคํ ปริตฺตํ ภาวิตเญฺจ, ปริตฺตาเภสุ อุปปตฺติ โหติ, มชฺฌิมเญฺจ, อปฺปมาณาเภสุ, ปณีตเญฺจ, อาภสฺสเรสุ อุปปตฺติ โหตีติ ทฏฺฐพฺพํฯ **สุภา**ติ เอตฺถาปิ เอเสว นโยฯ เหฏฺฐา วุตฺตนเยเนว สุวิเญฺญยฺยตฺติ อาห – **“เวหปฺผลาทิวารา ปากฏาเยวา”**ติฯ

กามาวจเรสุ นิพฺพตฺตตูติอาทินา สทฺธาทีนํ อชฺฌานวิปสฺสนานํ กถํ ตทธิฏฺฐานํ โหตีติ อาสงฺกติฯ อิตโร สทฺธาทีนํ อชฺฌานสภาวเตฺตปิ ฌานวิปสฺสนานํ อธิฏฺฐานํ นิสฺสยปจฺจยาทิวเสน สปฺปจฺจยตฺตา พฺรหฺมโลกูปปตฺตึ นิพฺพานญฺจ อาวหนฺตีติ ทเสฺสโนฺต, **“อิเม ปญฺจ ธมฺมา”**ติอาทิมาห ฯ ตตฺถ **สีล**นฺติ สมฺภารสีลํฯ อนาคามี สมุจฺฉินฺนโอรมฺภาคิยสํโยชโน สมาโน สเจ สพฺพโส อุปปตฺติโย อติกฺกมิตุํ น สโกฺกติ, อริยภูมีสุ เอว นิพฺพตฺตติ ยถูปจิตฌานกมฺมุนาติ อาห – **“อนาคามิ...เป.... นิพฺพตฺตตี”**ติฯ **อุปริมคฺค**นฺติ อคฺคมคฺคํ ภาเวตฺวาฯ **อาสวกฺขย**นฺติ สพฺพโส อาสวานํ ขยํ ปหานํ ปาปุณาติฯ เสสํ สุวิเญฺญยฺยเมวฯ

สงฺขารุปปตฺติสุตฺตวณฺณนาย ลีนตฺถปฺปกาสนา สมตฺตาฯ

นิฏฺฐิตา จ อนุปทวคฺควณฺณนาฯ

๓. สุญฺญตวโคฺค

๑. จูฬสุญฺญตสุตฺตวณฺณนา

๑๗๖. **กาลปริเจฺฉทํ กตฺวา**ติ สมาปชฺชเนฺตหิ นาม กาลปริเจฺฉโท กาตโพฺพฯ เถโร ปน ภควโต วตฺตกรณตฺถํ กาลปริเจฺฉทํ กโรติ, ‘‘เอตฺตเก กาเล วีติวเตฺต อิทํ นาม ภควโต กาตพฺพ’’นฺติฯ โส ตตฺถกํเยว สมาปตฺตึ สมาปชฺชิตฺวา วุฏฺฐาติ, ตํ สนฺธาย วุตฺตํ ‘‘กาลปริเจฺฉทํ กตฺวา’’ติฯ **สุญฺญตาผลสมาปตฺตึ อเปฺปตฺวา**ติ เอเตน อิตเร, ‘‘น โสตาปนฺนสกทาคามี ผลสมาปตฺตึ สมาปชฺชนฺตี’’ติ วทนฺติ, ตํ วาทํ ปฏิเสเธติฯ **สุญฺญโต**ติ อตฺตสุญฺญโต จ นิจฺจสุญฺญโต จ สงฺขารา อุปฏฺฐหิํสุฯ เสกฺขานญฺหิ สุญฺญตาปฏิเวโธ ปาเทสิโก สุภสุขสญฺญานํ อปฺปหีนตฺตา, ตสฺมา โส เถโร สุญฺญตากถํ โสตุกาโม ชาโตฯ **ธุเรน ธุรํ ปหรเนฺตน วิยา**ติ รถธุเรน รถธุรํ ปหรเนฺตน วิย กตฺวา อุชุกเมว สุญฺญตา…เป.… วตฺถุํ น สกฺกาติ โยชนาฯ **เอกํ ปท**นฺติ เอกํ สุญฺญตาปทํฯ

ปุเพฺพปาหนฺติอาทินา ภควา ปฐมโพธิยมฺปิ อตฺตโน สุญฺญตาวิหารพาหุลฺลํ ปกาเสตีติ ทเสฺสโนฺต **“ปฐมโพธิยมฺปี”**ติ อาหฯ **เอโก**ติอาทิ เถรสฺส สุญฺญตากถาย ภาชนภาวทสฺสนตฺถํฯ **โสตุ**นฺติ อฏฺฐึ กตฺวา มนสิ กตฺวา สพฺพเจตสา สมนฺนาหริตฺวา โสตุมฺปิฯ **อุคฺคเหตุมฺปิ**ติ ยถาภูตํ ธมฺมํ ธารณปริปุจฺฉาปริจยวเสน หทเยน อุคฺคหิตํ สุวณฺณภาชเน ปกฺขิตฺตสีหวสา วิย อวินเฏฺฐ กาตุมฺปิฯ **กเถตุมฺปี**ติ วิตฺถาเรน ปเรสํ ทเสฺสตุมฺปิ สกฺกาฯ **ตตฺถา**ติ มิคารมาตุปาสาเทฯ **กฏฺฐรูปโปตฺถกรูปจิตฺตรูปวเสน กตา**ติ ถมฺภาทีสุ อุตฺติริตฺวา กตานํ กฏฺฐรูปานํ, นิยฺยูหาทีสุ ปฏิมาวเสน รจิตานํ โปตฺถกรูปานํ, สิตฺติปเสฺส จิตฺตกมฺมวเสน วิรจิตานํ จิตฺตรูปานญฺจ กตา นิฏฺฐปิตาฯ **เวสฺสวณมนฺธาตาทีน**นฺติ ปฏิมารูเปน กตานํ เวสฺสวณมนฺธาตุสกฺกาทีนํฯ **จิตฺตกมฺมวเสนา**ติ อารามาทิจิตฺตกมฺมวเสนฯ **สณฺฐิตมฺปี**ติ อวยวภาเวน สณฺฐิตํ หุตฺวา ฐิตมฺปิฯ **ชิณฺณปฏิสงฺขรณตฺถ**นฺติ ชิณฺณานํ นิยฺยูหกูฏาคารปาสาทาวยวานํ อภิสงฺขรณตฺถาย ตสฺมิํ ตสฺมิํ ฐาเน รหสฺสสญฺญาเณน ฐปิตํฯ ‘‘ปริภุญฺชิสฺสามี’’ติ ตสฺมิํ ตสฺมิํ กิเจฺจ วินิยุญฺชนวเสน **ปริภุญฺชิตพฺพสฺสฯ เอตํ วุตฺต**นฺติ, ‘‘อยํ มิคารมาตุปาสาโท สุโญฺญ’’ติอาทิกํ วุตฺตํฯ

นิจฺจนฺติ สพฺพกาลํ รตฺติญฺจ ทิวา จฯ **เอกภาวํ เอกํ อสุญฺญต**นฺติ ปจฺจเตฺต อุปโยควจนํ, เอกตฺตํ เอโก อสุญฺญโตติ อโตฺถฯ **คาโมติ ปวตฺตนวเสนา**ติ เคหสนฺนิเวสวีถิจจฺจรสิงฺฆาฏกาทิเก อุปาทาย คาโมติ โลกุปฺปตฺติวเสนฯ **กิเลสวเสนา**ติ ตตฺถ อนุนยปฏิฆวเสนฯ **เอเสว นโย**ติ อิมินา ‘‘ปวตฺตวเสน วา กิเลสวเสน วา อุปฺปนฺนํ มนุสฺสสญฺญ’’นฺติ อิมมตฺถํ อติทิสติฯ เอตฺถ จ ยถา คามคฺคหเณน ฆราทิสญฺญา สงฺคหิตา, เอวํ มนุสฺสคฺคหเณน อิตฺถิปุริสาทิสญฺญา สงฺคหิตาฯ ยสฺมา รุกฺขาทิเก ปฏิจฺจ อรญฺญสญฺญา ตตฺถ ปพฺพตวนสณฺฑาทโย อโนฺตคธา, ตสฺมา ตตฺถ วิชฺชมานมฺปิ ตํ วิภาคํ อคฺคเหตฺวา เอกํ อรญฺญํเยว ปฏิจฺจ อรญฺญสญฺญํ มนสิ กโรติฯ **โอตรตี**ติ อนุปฺปวิสติฯ **อธิมุจฺจตี**ติ นิจฺฉิโนติฯ **ปวตฺตทรถา**ติ ตถารูปาย ปสฺสทฺธิยา อภาวโต โอฬาริกธมฺมปฺปวตฺติสิทฺธา ทรถาฯ **กิเลสทรถา**ติ อนุนยปฏิฆสมฺภวา กิเลสทรถาฯ **ทุติยปเท**ติ ‘‘เย อสฺสุ ทรถา มนุสฺสสญฺญํ ปฏิจฺจา’’ติ อิมสฺมิํ ปเทฯ มนสิการสนฺตตาย, – ‘‘นายํ ปุเพฺพ วิย โอฬาริกา, ธมฺมปฺปวตฺตี’’ติ สงฺขารทสฺสนทรถานํ สุขุมตาสลฺลหุกตา จ จริตตฺถาติ อาห **“ปวตฺตทรถมตฺตา อตฺถี”**ติฯ

ยํ กิเลสทรถชาตํ, ตํ อิมิสฺสา ทรถสญฺญาย น โหตีติ โยชนาฯ ปวตฺตทรถมตฺตํ อวสิฏฺฐํ โหติ, วิชฺชมานเมว อตฺถิ อิทนฺติ ปชานาตีติ โยชนาฯ **สุญฺญตา นิพฺพตฺตี**ติ สุญฺญตนฺติ ปวตฺติฯ สุญฺญตา สหจริตญฺหิ สุญฺญํ, อิธ สุญฺญตาติ วุตฺตาฯ

๑๗๗. **อสฺสา**ติ ภควโต **เอวํ** อิทานิ วุจฺจมานากาเรน จิตฺตปฺปวตฺติ อโหสิฯ **อจฺจนฺตสุญฺญต**นฺติ ‘‘ปรมานุตฺตร’’นฺติ วุตฺตํ อรหตฺตํ เทเสสฺสามีติฯ **อรญฺญสญฺญาย วิเสสานธิคมนโต**ติ, ‘‘อรญฺญํ อรญฺญ’’นฺติ มนสิกาเรน ฌานาทิวิเสสสฺส อธิคมาภาวโต, ‘‘ปถวี’’ติ มนสิกาเรน วิเสสาธิคมนโตฯ อิทานิ ตเมวตฺถํ อุปมาย วิภาเวตุํ **‘‘ยถา หี’’**ติอาทิ วุตฺตํฯ **เอวํ สเนฺต**ติ เอวํ วปิเต สาลิอาทโย **สมฺปชฺชนฺติฯ ธุวเสวน**นฺติ นิยตเสวนํ ปาริหาริยกมฺมฏฺฐานํฯ **ปฏิจฺจา**ติ เอตฺถ ‘‘สมฺภูต’’นฺติ วจนเสโส อิจฺฉิโตติ อาห **‘‘ปฏิจฺจ สมฺภูต’’**นฺติฯ ปถวึ ปฏิจฺจ สมฺภูตา หิ สญฺญาติฯ

ปถวีกสิเณ โส ปถวีสญฺญี โหติ, น ปกติปถวิยํฯ **ตสฺสา**ติ ปถวีกสิณสฺสฯ **เตหี**ติ คณฺฑาทีหิฯ **สุฏฺฐุ วิหต**นฺติ ยถา วลีนํ เลโสปิ น โหติ, เอวํ สมฺมเทว อาโกฏิตํฯ นทีตฬากาทีนํ ตีรปฺปเทโส อุทกสฺส อากรเฏฺฐน กูลํ, อุนฺนตภาวโต อุคฺคตํ กูลํ วิยาติ **อุกฺกูลํ,** ภูมิยา อุจฺจฏฺฐานํฯ วิคตํ กูลนฺติ **วิกฺกูลํ,** นีจฏฺฐานํฯ เตนาห **‘‘อุจฺจนีจ’’**นฺติฯ **เอกํ สญฺญ**นฺติ เอกํ ปถวีติสญฺญํเยวฯ

๑๘๒. สติปิ สงฺขารนิมิตฺตวิรเห ยาทิสานํ นิมิตฺตานํ อภาเวน ‘‘อนิมิตฺต’’นฺติ วุจฺจติ, ตานิ ทเสฺสตุํ, **‘‘นิจฺจนิมิตฺตาทิวิรหิโต’’**ติ วุตฺตํฯ **จตุมหาภูติกํ** จตุมหาภูตนิสฺสิตํฯ **สฬายตนปฏิสํยุตฺตํ** จกฺขายตนาทิสฬายตนสหิตํฯ

๑๘๓. **วิปสฺสนาย ปฏิวิปสฺสน**นฺติ ธมฺมานญฺจ ปุน วิปสฺสนํฯ **อิธา**ติ อตฺตโน ปจฺจกฺขภูตยถาธิคตมคฺคผลํ วทตีติ อาห – **‘‘อริยมเคฺค เจว อริยผเล จา’’**ติฯ **อุปาทิเสสทรถทสฺสนตฺถ**นฺติ สพฺพโส กิเลสุปธิยา ปหีนาย ขนฺธุปธิ อวิสิฏฺฐา, ตปฺปจฺจยา ทรถา อุปาทิเสสทรถา, ตํ ทสฺสนตฺถํฯ ยสฺมา วิสยโต คามสญฺญา โอฬาริกา, มนุสฺสสญฺญา สุขุมา, ตสฺมา **มนุสฺสสญฺญาย คามสญฺญํ นิวเตฺตตฺวา**ฯ ยสฺมา ปน มนุสฺสสญฺญาปิ สภาควตฺถุปริคฺคหโต โอฬาริกา, สภาควตฺถุโต อรญฺญสญฺญา สุขุมา, ตสฺมา **อรญฺญสญฺญาย มนุสฺสสญฺญํ นิวเตฺตตฺวา**ฯ ปถวีสญฺญาทินิวตฺตเน การณํ เหฏฺฐา สุตฺตนฺตเรสุ จ วุตฺตเมวฯ **อนุปุเพฺพนา**ติ มคฺคปฺปฏิปาฏิยาฯ นิจฺจสาราทีนํ สพฺพโส อวตฺถุตาย อจฺจนฺตเมว สุญฺญตฺตา **อจฺจนฺตสุญฺญตา**ฯ

๑๘๔. **สุญฺญตผลสมาปตฺติ**นฺติ สุญฺญตวิโมกฺขสฺส ผลภูตตฺตา, สุญฺญตานุปสฺสนาย วเสน สมาปชฺชิตพฺพตฺตา จ สุญฺญตผลสมาปตฺตินฺติ ลทฺธนามํ อรหตฺตผลสมาปตฺติํฯ ยสฺมา อตีเต ปเจฺจกสมฺพุทฺธา อเหสุํ, อนาคเต ภวิสฺสนฺติ, อิทานิ ปน พุทฺธสาสนสฺส ธรมานตฺตา ปเจฺจกพุทฺธา น วตฺตนฺติ, ตสฺมา ปเจฺจกพุทฺธคฺคหณํ อกตฺวา, **‘‘เอตรหิปิ พุทฺธพุทฺธสาวกสงฺขาตา’’**อิเจฺจว วุตฺตํฯ น หิ พุทฺธสาสเน ธรเนฺต ปเจฺจกพุทฺธา ภวนฺติฯ เสสํ สุวิเญฺญยฺยเมวฯ

จูฬสุญฺญตสุตฺตวณฺณนาย ลีนตฺถปฺปกาสนา สมตฺตาฯ

๒. มหาสุญฺญตสุตฺตวณฺณนา

๑๘๕. **ฉวิวเณฺณน โส กาโฬ,** น นาเมนฯ **ปลาลสนฺถาโรติ อาทีนีติ อาทิ**-สเทฺทน โกจฺฉจิมิลิกากฎสาราทีนํ คหณํฯ **คณภิกฺขูน**นฺติ คณพนฺธนวเสน ภิกฺขูนํฯ

ยทิ สํสโย นาม นตฺถิ, ''สมฺพหุลา นุ โข''ติ อิทํ กถนฺติ อาห **''วิตกฺกปุพฺพภาคา''**ติ อาทิฯ ตตฺถ วิตโกฺก ปุพฺพภาโค เอติสฺสาติ **วิตกฺกปุพฺพภาคา, ปุจฺฉา**ฯ สา ''สมฺพหุลา โน เอตฺถ ภิกฺขูวิหรนฺตี''ติ วจนํ, วิตโกฺก ปน ''สมฺพหุลา นุ โข อิธ ภิกฺขู วิหรนฺตี''ติ อิมินา อากาเรน ตทา ภควโต อุปฺปโนฺน จิตฺตสงฺกโปฺป, ตสฺส ปริวิตกฺกสฺส ตพฺภาวโชตโนยํ นุ-กาโร วุโตฺตติ ทเสฺสโนฺต อาห – **''วิตกฺกปุพฺพภาเค จายํ นุ-กาโร นิปาตมโตฺต''**ติฯ กิญฺจาปิ คจฺฉโนฺต ทิสฺวา, ''สมฺพหุลา โน เอตฺถ ภิกฺขู วิหรนฺตี''ติ ปุจฺฉาวเสน ภควตา วุโตฺต, อถ โข ''น โข, อานนฺท, ภิกฺขุ โสภติ สงฺคณิการาโม''ติอาทิ (ม. นิ. ๓.๑๘๕) อุปริเทสนาวเสน มตฺถกํ คจฺฉเนฺต อวินิจฺฉิโต นาม น โหติ, อถ โข วิสุํ วินิจฺฉิโต เอว โหติ, ทิสฺวา นิจฺฉินิตฺวาว กถาสมุฎฺฐาปนตฺถํ ตถา ปุจฺฉติฯ ตถา หิ วุตฺตํ – ''ชานนฺตาปิ ตถาคตา ปุจฺฉนฺตี''ติ (ปารา. ๑๖)ฯ เตนาห **''อิโต กิรา''**ติอาทิฯ

ยถา นทีโอติณฺณํ อุทกํ ยถานินฺนํ ปกฺขนฺทติ, เอวํ สตฺตา ธาตุโส สํสนฺทนฺติ, ตสฺมา **''คณวาโส นทีโอติณฺณอุทกสทิโส''**ติ วุตฺตํฯ อิทานิ ตมตฺถํ วิตฺถารโต ทเสฺสตุํ – **''นิรยติรจฺฉานโยนี''**ติอาทิ วุตฺตํฯ กุรุวินฺทาทินฺหานียจุณฺณานิ สณฺหสุขุมภาวโต นาฬิยํ ปกฺขิตฺตานิ นิรนฺตราเนว ติฎฺฐนฺตีติ อาห – **''จุณฺณภริตา นาฬิ วิยา''**ติฯ **สตฺตปณฺณาส กุลสตสหสฺสานี**ติ สตฺตสตสหสฺสาธิกานิ ปญฺญาส กุลานํเยว สตสหสฺสานิ, มนุสฺสานํ ปน วเสน สตฺตโกฎิโย ตทา ตตฺถ วสึสุฯ

ตโต จิเนฺตสิ, กถํ? กามญฺจายํ โลกปกติ, มยฺหํ ปน สาสเน อยุโตฺตว โสติ อาห – **''มยา''**ติอาทิฯ **ธมฺมนฺ**ติ สภาวสิทฺธํฯ **สํเวโค**ติ สโหตฺตปฺปญาณํ วุจฺจติฯ **น โข ปเนตํ สกฺกา** คิลานุปฎฺฐานโอวาทานุสาสนิอาทิวเสน สมาคมสฺส อิจฺฉิตพฺพตฺตาฯ **คณเภทน**นฺติ คณสงฺคณิกาย วิเวจนํฯ

๑๘๖. **กตปริภณฺฑน**นฺติ ปุเพฺพ กตสํวิธานสฺส จีวรสฺส วุตฺตากาเรน ปฎิสงฺขรณํฯ **โน**ติ อมฺหากํฯ **อนตฺตมโน**ติ อนาราธิตจิโตฺตฯ

สกคเณน สหภาวโต **สงฺคณิกา**ติ อาห **''สกปริสสโมธาน''**นฺติฯ **คโณ**ติ ปน อิธ ชนสมูโหติ วุตฺตํ **''นานาชนสโมธาน''**นฺติฯ **โสภติ** ยถานุสิฎฺฐํ ปฎิปชฺชมานโตฯ กามโต นิกฺขมตีติ **นิกฺขโม,** เอวํ นิกฺขมวเสน อุปฺปนฺนํ **สุขํ**ฯ คณสงฺคณิกากิเลสสงฺคณิกาหิ ปวิวิตฺติ **ปวิเวโก**ฯ ปวิเวกวเสน อุปฺปนฺนํ **สุขํ**ฯ ราคาทีนํ อุปสมาวหํ สุขํ **อุปสมสุขํ**ฯ มคฺคสโมฺพธาวหํ สุขํ **สโมฺพธิสุขํ**ฯ นิกาเมตพฺพสฺส, นิกามํ วา ลาภี **นิกามลาภี**ฯ นิทุกฺขํ สุเขเนว ลภตีติ **อทุกฺขลาภี**ฯ กสิรํ วุจฺจติ อปฺปกนฺติ อาห – **''อกสิรลาภีติ วิปุลลาภี''**ติฯ

สามายิกนฺติ สมเย กิเลสวิมุจฺจนํ อจฺจนฺตเมวาติ สามายิกํ ม-กาเร อ-การสฺส ทีฆํ กตฺวาฯ เตนาห – **''อปฺปิตปฺปิตสมเย กิเลเสหิ วิมุตฺต''**นฺติฯ **กนฺต**นฺติ องฺคสนฺตตาย อารมฺมณสนฺตตาย จ กมนียํ มโนรมฺมํฯ **อสามายิกํ** อจฺจนฺตวิมุตฺตํฯ

เอตฺตาวตาติอาทินา สงฺคณิการามสฺส วิเสสาธิคมสฺส อนฺตรายิกภาวํ อนฺวยโต พฺยติเรกโต จ สห นิทสฺสเนน ทเสฺสติฯ ตตฺถ สา ทุวิธา อนฺตรายิกตา โวทานธมฺมานํ อนุปฺปตฺติเหตุกา, สํกิเลสธมฺมานํ อุปฺปตฺติเหตุกา จฯ

เต ปฐมํ ‘‘สงฺคณิการาโม’’ติอาทินา วิภาเวตฺวา อิตรํ วิภาเวตุํ, **‘‘อิทานิ โทสุปฺปตฺติํ ทเสฺสนฺโต’’**ติอาทิ วุตฺตํฯ ‘‘อฏฺฐิญฺจ ปฏิจฺจ นฺหารุญฺจ ปฏิจฺจ จมฺมญฺจ ปฏิจฺจ มํสญฺจ ปฏิจฺจ อากาโส ปริวาริโต รูปเนฺตฺวว สงฺขํ คจฺฉตี’’ติอาทีสุ (ม. นิ. ๑.๓๐๖) วิย อิธ **รูป**สโทฺท กรชกายปริยาโยติ **‘‘รูปนฺติ สรีร’’**นฺติ อาหฯ ‘‘นาหํ, อานนฺท…เป.… โทมนสฺสุปายาสา’’ติ กสฺมา วุตฺตํ? นนุ กาเย จ ชีวิเต จ อนเปกฺขจิตฺตานํ อารทฺธวิปสฺสกานมฺปิ อสปฺปายวชฺชนสปฺปายเสวนวเสน กายสฺส ปริหรณํ โหตีติ? สจฺจํ, ตํ ปน โย กลฺลสรีรํ นิสฺสาย ธมฺมสาธนาย อนุยุญฺชิตุกาโม โหติ, ตเสฺสว ธมฺมสาธนตาวเสนฯ ธมฺมสาธนภาวญฺหิ อเปกฺขิตฺวา อสปฺปายํ วเชฺชตฺวา สปฺปายวเสน โปเสตฺวา สุฏฺฐุตรํ หุตฺวา อนุยุญฺชนโต กายสฺส ปริหรณํ, น โส กาเย อภิรโต นาม โหติ ปจฺจเวกฺขณายตฺตตฺตา อเปกฺขาย วิโนทิตโพฺพ ตาทิโสติฯ **อุปาลิคหปติโน**ติ เอตฺถาปิ ‘‘ทสพลสาวกตฺตุปคมนสงฺขาเตนา’’ติ อาเนตฺวา โยเชตพฺพํฯ

๑๘๗. มหากรุณาวเสน ปริวุตาย **ปริสาย มเชฺฌ นิสิโนฺนปิ** เอกนฺตวิเวกชฺฌาสยตฺตา **เอกโกว**ฯ เอเตน สตฺถุโน ปวิวิตฺตสฺส ปวิเวกเตฺตน วิวิตฺตตํ ทเสฺสติฯ รูปารูปปฏิภาคนิมิเตฺตหินิวตฺตนตฺถํ **‘‘รูปาทีนํ สงฺขตนิมิตฺตาน’’**นฺติ วุตฺตํฯ อติวิย สนฺตตรปณีตตมภาเวน วิเสสโต สิโนติ พนฺธตีติ **วิสโย,** โส เอว สสนฺตติปริยาปนฺนตาย **อชฺฌตฺตํ**ฯ กิํ ปน ตนฺติ อาห – **‘‘สุญฺญตนฺติ สุญฺญตผลสมาปตฺติ’’**นฺติฯ อุปธิวิเวกตาย อสงฺขตา ธาตุ อิธ วิเวโกติ อธิเปฺปโตติ อาห – **‘‘วิเวกนิเนฺนนา’’**ติอาทิฯ ภงฺคมตฺตมฺปิ อเสเสตฺวา อาสวฏฺฐานิยานญฺจ ธมฺมานํ ตตฺถ วิคตตฺตา เตสํ วเสน **วิคตเนฺตน,** เอวํภูตํ เตสํ พฺยนฺติภาวํ ปตฺตนฺติ ปาฬิยํ ‘‘พฺยนฺติภูเตนา’’ติ วุตฺตํฯ อุโยฺยชนํ วิสฺสชฺชนํ, ตํ เอตสฺส อตฺถิ, อุโยฺยเชติ วิสฺสเชฺชตีติ วา อุโยฺยชนิกํฯ ยสฺมา น สพฺพกถา อุโยฺยชนวเสเนว ปวตฺตติ, ตสฺมา วุตฺตํ **‘‘อุโยฺยชนิกปฏิสํยุตฺต’’**นฺติฯ

เตลปากํ คณฺหโนฺต วิยาติ ยถา เตลปาโก นาม ปริจฺฉิโนฺนกาโล น อติกฺกมิตโพฺพ, เอวํ อตฺตโน สมาปตฺติกาลํ อนติกฺกมิตฺวาฯ ยถา หิ กุสโล เวโชฺช เตลํ ปจโนฺต ตํ ตํ เตลกิจฺจํ จิเนฺตตฺวา ยทิ วา ปตฺถิโนฺนปาโก, ยทิ วา มชฺฌิมปาโก, ยทิ วา ขรปาโก อิจฺฉิตโพฺพ, ตสฺส กาลํ อุปธาเรตฺวา ปจติ, เอวํ ภควา ธมฺมํ เทเสโนฺต เวเนยฺยานํ ญาณปริปากํ อุปธาเรตฺวา ตํ ตํ กาลํ อนติกฺกมิตฺวา ธมฺมํ เทเสตฺวา ปริสํ อุโยฺยเชโนฺต จ **วิเวกนิเนฺนเนว จิเตฺตน อุโยฺยเชติฯ เทฺว ปญฺจวิญฺญาณานิปิ** ตทภินีหฏมโนวิญฺญาณวเสน **นิพฺพานนิเนฺนาเนว**ฯ พุทฺธานญฺหิ สงฺขารานํ สุฏฺฐุ ปริญฺญาตตาย ปณีตานมฺปิ รูปาทีนํ อาปาถคมเน ปเคว อิตเรสํ ปฏิกูลตาว สุปากฏา หุตฺวา อุปฏฺฐาติ, ตสฺมา ฌมฺมาภิตตฺตสฺส วิย สีตชลฏฺฐานนิเนฺนตา นิพฺพานนิเนฺนเมว จิตฺตํ โหติ, ตสฺส อติวิย สนฺตปณีตภาวโตฯ

๑๘๘. **อชฺฌตฺตเมวา**ติ อิธ ฌานารมฺมณํ อธิเปฺปตนฺติ อาห **‘‘โคจรชฺฌตฺตเมวา’’**ติฯ **อิธ นิยกชฺฌตฺตํ** สุญฺญตํฯ อปฺคุณปาทกชฺฌานญฺหิ เอตฺถ ‘‘นิยกชฺฌตฺต’’นฺติ อธิเปฺปตํ วิปสฺสนาวิเสสสฺส อธิเปฺปตตฺตา, **นิยกชฺฌตฺตํ** นิชฺชีวนิสฺสตฺตตํ, อนตฺตตนฺติ อโตฺถฯ **อสมฺปชฺชนภาวชานเนนา**ติ อิทานิ เม กมฺมฏฺฐานํ วีถิปฏิปนฺนํ น โหติ, อุปฺปถเมว ปวตฺตตีติ ชานเนนฯ

กสฺมา ปเนตฺถ ภควตา วิปสฺสนาย เอว ปาทเก ฌาเน อวตฺวา ปาทกชฺฌานํ คหิตนฺติ อาห – **‘‘อปฺปคุณปาทกชฺฌานโต’’**ติอาทิฯ **น ปกฺขนฺทติ** สมฺมา น สมาหิตตฺตาฯ โส ปน ‘‘อชฺฌตฺตธมฺมา มยฺหํ นิชฺชฏา นิคุมฺพา หุตฺวา น อุปฏฺฐหนฺติ, หนฺทาหํ พหิทฺธาธเมฺม มนสิกเรยฺยํ เอกเจฺจสุ สงฺขาเรสุ อุปฏฺฐิเตสุ อิตเรปิ อุปฏฺฐเหยฺยุเมวา’’ติ **ปรสฺส…เป.… มนสิ กโรติ**ฯ ปาทกชฺฌานวเสน วิย สมฺมสิตชฺฌานวเสนปิ อุภโตภาควิมุโตฺต โหติเยวาติ อาห – **‘‘อรูปสมาปตฺติยํ นุ โข กถนฺติ อาเนญฺชํ มนสิ กโรตี’’**ติฯ **น เม จิตฺตํ ปกฺขนฺทตี**ติ มยฺหํ

วิปสฺสนาจิตฺตํ วีถิปฏิปนฺนํ หุตฺวา น วหตีติฯ **ปาทกชฺฌานเมวา**ติ วิปสฺสนาย ปาทกภูตเมว ฌานํฯ **ปุนปฺปุนํ มนสิ กาตพฺพ**นฺติ ปุนปฺปุนํ สมาปชฺชิตพฺพํ วิปสฺสนาย ติกฺขวิสทตาปาทนายฯ **อวหนฺต** นิปุณาภาเวน เฉทนกิริยาย อปฺปวตฺตนฺตฯ สมาปชฺชิตฺวา วิปสฺสนาย ติกฺขกมฺมกรณํ สมถวิปสฺสนาวิหาเรนาติ อาห – **“กมฺมฏฺฐาเน มนสิกาโร วหตี”**ติฯ

๑๘๙. **สมฺปชฺชติ เม**ติ วีถิปฏิปตฺติยา ปุเพฺพนาปรํ วิเสสาภาวโต สมฺปชฺชติ เม กมฺมฏฺฐานนฺติ ชานเนนฯ **อิริยาปถํ อหาเปตฺวา**ติ ยถา ปริสุสโม นาคจฺฉติ, เอวํ อตฺตโน พลานุรูปํ ตสฺส กาลํ เนตฺวา ปมาณเมว ปวตฺตเนน อิริยาปถํ อโหเปตฺวาฯ **สพฺพวาเรสู**ติ ฐานนิสชฺชาสยนวาเรสุฯ กถาวาเรสุ ปน วิเสสํ ตตฺถ ตตฺถ วทนฺติฯ **อิทํ วุตฺตน**ฺติ อิทํ, ‘‘อิมินา วิหาเรนา’’ติ อาทิวจนํ วุตฺตํฯ

๑๙๐. กามวิตกฺกาทโย โอฬาริกกามราคพฺยาปาทสภาคาติ อาห – **“วิตกฺกปหาเนน เทฺว มเคฺค กเถตฺวา”**ติฯ **กามคุเณสู**ติ นิทฺธารเณ ภุมฺมํฯ **กิสฺมิญฺจิเทว กิเลสุปฺปตฺติการเณ**ติ ตสฺส ปุคฺคลสฺส กิเลสุปฺปตฺติการณํ สนฺธาย วุตฺตํ, อญฺญถา สเพฺพปิ ปญฺจ กามคุณา กิเลสุปฺปตฺติการณเมวฯ สมุทาจรตีติ **สมุทาจาโร**ติ อาห **“สมุทาจรณโต”**ติฯ โส ปน ยสฺมา จิตฺตสฺส, น สตฺตสฺส, ตสฺมา วุตฺตํ ปาฬิยํ ‘‘เจตโส’’ติฯ ม-กาโร ปทสนฺธิกโร เอ-การสฺส จ อกาโร กโตติ อาห **“เอวํ สเนฺต เอต**นฺติฯ

๑๙๑. **อนุสโย**ติ มานานุสโย ภวราคานุสโย อวิชฺชานุสโยติ ติวิโธปิ อนุสโย **ปหียติ** อรหตฺตมเคฺคนฯ **วุตฺตนเยเนวา**ติ, ‘‘ตโต มคฺคานนฺตรํ ผลํ, ผลโต วุฏฺฐาย ปจฺจเวกฺขมาโน ปหีนภาวํ ชานาติ, ตสฺส ชานเนน สมฺปชาโน โหตี’’ติ วุตฺตนเยนฯ

กุสลโต อายาตีติ อายโต, โส เอเตสนฺติ **กุสลายติกา**ฯ เตนาห **“กุสลโต อาคตา”**ติฯ ตํ ปน เนสํ กุสลายติกตฺตํ อุปนิสฺสยวเสน โหติ สหชาตวเสนปีติ ตทุภยํ ทเสฺสตุํ, **“เสยฺยถิท”**นฺติอาทิ วุตฺตํฯ

ยสฺมา ปน ยถาวุตฺตธเมฺมสุ เกจิ โลกิยา, เกจิ โลกุตฺตรา; อถ กสฺมา วิเสเสน ‘‘โลกุตฺตรา’’ติ วุตฺตนฺติ อาห – **“โลเก อุตฺตรา วิสิฏฺฐา”**ติฯ เตน โลกิยธเมฺมสุ อุตฺตมภาเวน ฌานาทโย โลกุตฺตรา วุตฺตา, น โลกสฺส อุตฺตรณโตติ ทเสฺสติฯ ยํ กิญฺจิ มหคฺคตจิตฺตํ มารสฺส อวิสโย อกามาวจรตฺตา, ปเคว ตํ วิปสฺสนาย ปาทกภูตํ สุวิกฺขาลิตมลนฺติ อาห – **“ชานิตุํ น สโกฺกตี”**ติฯ **เอโก อานิสํโส อตฺถิ** ภาวนานุโยคสฺส สปฺปายธมฺมกถาปฏิลาโภฯ

๑๙๒. **เอตทตฺถ**นฺติ เกวลสฺส สุตสฺส อตฺถายฯ **สปฺปายาสปฺปายวเสนา**ติ กสฺมา วุตฺตํ? นนุ สปฺปายวเสน ทสกถาวตฺถูนิ อาคตานีติ? สจฺจเมตํ, อสปฺปายกถาวชฺชนปุพฺพิกาย สปฺปาย กถาย วเสน อาคตตฺตา **“สปฺปายาสปฺปายวเสน อาคตานี”**ติ วุตฺตํฯ **สุตปริยตฺติวเสนา**ติ สรูเปน ตตฺถ อนาคตานิปิ ทสกถาวตฺถูนิ สุตฺตเคยฺยาทิอโนฺตคธตฺตา, **“สุตปริยตฺติวเสน อาคตานี”**ติ วุตฺตํฯ ปริปูรณวเสน สรูปโต อาคตตฺตา **อิมสฺมิํ ฐาเน ฐตฺวา กเถตพฺพานิฯ อโตฺถ**ติ สามญฺญโตฺถฯ

๑๙๓. **อนุอาวตฺตนฺตี**ติ อนุอนุ อภิมุขา หุตฺวา วตฺตนฺติ, ปยิรุปาสนาทิวเสน อนุกูลยนฺติฯ **มุจฺฉนตณฺหน**ฺติ ปจฺจเยสุ มุจฺฉนาการํฯ ตณฺหาย ปตฺถนา นาม เตนากาเรน ปวตฺตีติ อาห – **“ปเตฺถติ ปวเตฺตตี”**ติฯ **กิเลสูปทฺทเวนา**ติ กิเลสสงฺขาเตน อุปทฺทเวนฯ กิเลสา หิ สตฺตานํ มหานตฺถกรณโต ‘‘อุปทฺทโว’’ติ วุจฺจนฺติฯ อตฺตโน อพฺภนฺตเร อุปฺปเนฺนน กิเลสูปทฺท

เวน อเนฺตวาสิโน, อุปทฺทโว **อเนฺตวาสูปทฺทโว,** พฺรหฺมจริยสฺส อุปทฺทโว **พฺรหฺมจารุปทฺทโว**ติ อิมมตฺถํ **“เสสุปทฺทเวสุปิ เอเสว นโย”**ติ อิมินา อติทิสติฯ **คุณมรณํ กถิตํ,** น ชีวิตมรณํฯ

อปฺปลาภาติ อปฺปมตฺตกลาภี วิเสสานํฯ **เอวํ วุโตฺต**ติ ยถาวุตฺตพฺรหฺมจารุปทฺทโว ทุกฺขวิปากตโร เจว กฏุกวิปากตโร จาติ เอวํ วุโตฺตฯ อาจริยเนฺตวาสิกูปทฺทโว หิ พาหิรกสมยวเสน วุโตฺต, พฺรหฺมจารุปทฺทโว ปน สาสนวเสนฯ ทุรกฺขาเต หิ ธมฺมวินเย ทุปฺปฏิปตฺติ น มหาสาวชฺชา มิจฺฉาภินิเวสสฺส สิถิลวายามภาวโต; สฺวาขฺยาเต ปน ธมฺมวินเย ทุปฺปฏิปตฺติ มหาสาวชฺชา มหโต อตฺถสฺส พาหิรภาวกรณโตฯ เตนาห **“สาสเน ปนา”**ติอาทิฯ

๑๙๖. **ตสฺมา**ติ อิทํ ปุพฺพปราเปกฺขํ ปุริมสฺส จ อตฺถสฺส การณภาเวน ปจฺจามสนนฺติ อาห **“ยสฺมา”**ติอาทิฯ มิตฺตํ เอตสฺส อตฺถีติ มิตฺตวา, ตสฺส ภาโว **มิตฺตวตา,** ตายฯ มิตฺตวเสน ปฏิปชฺชนนฺติ อาห **“มิตฺตปฏิปตฺติยา”**ติฯ **สปตฺตวตายา**ติ เอตฺถาปิ เอเสว นโยฯ

ทุกฺกฏทุพฺภาสิตมตฺตมฺปีติ อิมินา ปเคว อิตรํ วีติกฺกมโนฺตติ ทเสฺสติฯ สาวเกสุ หิตปรกฺกมนํ โอวาทานุสาสนีหิ ปฏิปชฺชนนฺติ อาห – **“ตถา น ปฏิปชฺชิสฺสามี”**ติฯ **อามกมตฺต**นฺติ กุลาลภาชนํ วุจฺจติฯ **นาหํ ตุเมฺหสุ ตถา ปฏิปชฺชิสฺสามี**ติ กุมฺภกาโร วิย อามกภาชเนสุ อหํ ตุเมฺหสุ เกวลํ ชานาเปโนฺต น ปฏิปชฺชิสฺสามิฯ **นิคฺคเณฺหิตฺวา**ติ นีหริตฺวาฯ **โลกิยคุณาปิ อิธ สาโรเตฺวว อธิเปฺปตา** โลกุตฺตรคุณานํ อธิฏฺฐานภาวโตฯ เสสํ สุวิเญฺญยฺยเมวฯ

มหาสุญฺญตสุตฺตวณฺณนาย ลีนตฺถปฺปกาสนา สมตฺตาฯ

๓. อจฺฉริยพฺภุตสุตฺตวณฺณนา

๑๙๗. วิภตฺติปติรูปกา จ นิปาตา โหนฺตีติ ยถารหํ ตํตํวิภตฺติอตฺถทีปกา, อิธ ปจฺจตฺตวจโน **ยตฺร**สโทฺท, **หิ**สโทฺท เหตุอโตฺถ, **นาม**สโทฺท อจฺฉริยโตฺถ, ปทตฺตยสฺส ปน อจฺฉริยตฺถนิทฺทิฏฺฐตาย **“อจฺฉริยเตฺถ นิปาโต”**ติ วุตฺตํฯ เอกํสโต ปเนตํ ปทตฺตยํฯ ตถา หิ วกฺขติ, ‘‘ยตฺราติ นิปาตวเสน อนาคตวจน’’นฺติฯ **ปปญฺจ**สโทฺท เหฏฺฐา วุโตฺตฯ **ฉินฺนวฏุเม**ติ อิมินา สพฺพกิเลสวฏฺฏสฺส อกุสลกมฺมวฏฺฏสฺส จ ฉินฺนตฺตา วิปากวฏฺฏสฺส จ อุปริ วกฺขมานตฺตา อาห – **“วฏุมนฺติ กุสลากุสลกมฺมวฏฺฏํ วุจฺจตี”**ติฯ **นิปาตวเสน** ยตฺรสทฺทโยเคนฯ **อนาคตวจน**นฺติ อิทํ อนาคตวจนสทิสตฺตา วุตฺตํฯ อนาคตตฺถวาจี หิ อนาคตวจนํ, อโตฺถ เจตฺถ อตีโตติฯ **อนุสฺสรี**ติ อิทํ อนุสฺสริตภาวํ สนฺธาย วุตฺตํ – ‘‘น อนุสฺสริสฺสตี’’ติ สทฺทปโยคสฺส อตีตวิสยตฺตาฯ ยทา ปน เตหิ ภิกฺขูหิ ยา กถา ปวตฺติตา, ตโต ปจฺฉาปิ ภควโต เตสํ พุทฺธานํ อนุสฺสรณํ โหติเยวฯ

ขตฺติยชจฺจาติอาทิกาลโต ปฏฺฐาย อสมฺภินฺนาย ขตฺติยชาติยา อุทิโตทิตายฯ **พฺรหฺมชจฺจา**ติ พฺราหฺมณชจฺจาฯ **เอวํโคเตฺต**ปิ เอเสว นโยฯ **โลกิยโลกุตฺตรสีเลนา**ติ ปารมิตาสมฺภูเตน พุทฺธาเวณิกตฺตา อนญฺญสาธารเณน โลกิเยน โลกุตฺตเรน จ สีเลนฯ **เอวํสีลา**ติ อนวเสสสีลานํ วิสุํ ปจฺจเวกฺขณกรเณน เอวํสีลาติ อนุสฺสริสฺสติฯ เอส นโย เสเสสุฯ ยถา วิชฺชาภาคิยา วิชฺชาสมฺปยุตฺตธมฺมา, เอวํ สมาธิปกฺขา สมาธิสมฺปยุตฺตธมฺมาปิ สติวีริยาทโยติ อาห – **“เหฏฺฐา สมาธิปกฺขานํ ธมฺมานํ คหิตตฺตา วิหาโร คหิโตวา”**ติฯ ตสฺมา สมาธิปกฺขธมฺมวินิมุโตฺต เอว อิธ วิหาโร อธิเปฺปโตติ วุตฺตํ **“อิทํ หี”**ติอาทิฯ

ยถา วา อฏฺฐสมาปตฺติวิปสฺสนามคฺคผลสงฺคหิตา โลกิยโลกุตฺตรา สมาธิปญฺญา ‘‘เอวํธมฺมา เอวํปญฺญา’’ติ ปเทหิ เหฏฺฐา คหิตาปิ ยถาสกํ ปฏิปกฺขโต มุจฺจนสฺส ปวตฺติวิเสสํ อุปาทาย ‘‘เอวํวิมุตฺตา’’ติ เอตฺถ ปุน คหิตา, ตถา ‘‘เอวํธมฺมา’’ติ เอตฺถ คหิตาปิ สมาธิปกฺขธมฺมา ทิพฺพพฺรหฺมอาเนญฺชอริยวิหารสงฺขาตํ อตฺตโน ปวตฺติวิเสสํ อุปาทาย, ‘‘เอวํวิหารี’’ติ เอตฺถ ปุน คหิตาติ วุจฺจมาเน น โกจิ วิโรโธฯ ผลธมฺมานํ ปวตฺติกาเลปิ กิเลสานํ ปฏิปฺปสฺสทฺธิ น ตํอานุภาวชาตา, อถ โข อริยมคฺเคน กิเลสานํ สมุจฺฉินฺนตฺตาติ อาห – **‘‘มคฺคานุภาเวน กิเลสานํ ปฏิปสฺสทฺธเนฺต อุปฺปนฺนตฺตา’’**ติฯ โย ยํ ปชหติ, โส ปหายโก ปหาตพฺพโต วิมุตฺโตติ วุจฺจติ วิสํสฏฺฐภาวโตติ ปหานวิภาเคน วุจฺจมาเน อปหายกสฺส นิพฺพานสฺส กถํ วิมุตฺตตา? วิสํสฏฺฐาภาวโต เอวฯ ตญฺหิ ปกติยาว สพฺพโส กิเลเสหิ วิสํสฏฺฐํ วินิสฺสฏฺฐํ สุวิทูรวิทูเร ฐิตํ, ตสฺมาสฺส ตโต นิสฺสฏฺตฺตา นิสฺสรณวิมุตฺติ นิสฺสรณปหานนฺติ วุจฺจตีติ อาห **‘‘นิพฺพาน’’**นฺติอาทิฯ

๑๙๙. อิเม **ตถาคตสฺส อจฺฉริยอพฺภุตธมฺมา,** น สาวกวิสยา, มม ปน เทสนา ตยา สุตา เอวาติ เต เถรเสฺสว ภารํ กโรนฺต, **‘‘ตํ ภิโยฺยโสมตฺตาย ปฏิภนฺตู’’**ติ อาหฯ **สโต สมฺปชาโน**ติ เอตฺถ กาลเภทวเสน ลพฺภมานมฺปิ สมฺปชานภาวํ อนามสิตฺวา คติวิภาเคน ตํ ทเสฺสตุํ, **‘‘เทฺว สมฺปชญฺญานี’’**ติอาทิ วุตฺตํ – **อฏฺฐ วเร คณฺหโนฺต**ติ เอตฺถ กถํ วรํ เทวตา เทติ, ปรสฺส ทียมานญฺจ ตํ กถํ ปรสฺส สมิชฺฌตีติ? กมฺมพเลเนวฯ ยทิ หิ ตํ กมฺมํ กโตกาสํ ยสฺส ตทปเทเสน ผลํ วิปจฺจติ, เอวํ เทวตาย ตสฺส วรํ ทินฺนํ, อิตเรน จ ลทฺธนฺติ โวหาโร โหตีติฯ อปิจ ปรสฺส ปตฺถิตวรานิ นาม วิปจฺจมานสฺส กมฺมสฺส ปจฺจยภูโต ปโยควิเสโสติ ทฏฺฐพฺพํฯ ตานิ วิปจฺจเน เอกนฺติกานิปิ อเปฺปสกฺขา เทวตา – ‘‘อยมสฺส ปตฺถนา สมิชฺฌิสฺสติ, โน’’ติ น ชานนฺติ, สโกฺก ปน ปญฺญวา ตานิ เอกจฺจํ ชานาติเยวฯ เตน วุตฺตํ – **‘‘สเกฺกน ปสีทิตฺวา ทิเนฺน อฏฺฐ วเร คณฺหโนฺต’’**ติอาทิฯ

ปฐมชวนวาเรติ อุปฺปนฺนสฺส สพฺพปฐมชวนวาเรฯ โส หิ ปฏิสนฺธิยา อาสนฺนภาวโต อวิสโท โหติ, เทวภาเว นิกนฺติวเสน อุปฺปชฺชนโต น ชานาติฯ **อญฺญาหิ** เทวตาหิ **อสาธารณชานนํ โหติ** ทุติยชวนวารโต ปฏฺฐาย ปวตฺตนโตฯ

อเญฺญปิ เทวตาติอาทินา โพธิสตฺตสฺส ตตฺถ สมฺปชเญฺญเนว ฐิตภาวํ พฺยติเรกมุเขน วิภาเวติฯ **อาหารูปเจฺฉเทน กาลงฺกโรนฺตี**ติ อิทํ ขิฑฺฑาปโทสิกวเสน วุตฺตํฯ อิตเรสมฺปิ ทิพฺพโภเคหิ มุจฺฉิตตํ อชฺฌาปนฺนานํ ติฏฺฐนฺตานํ สมฺปชญฺญาภาโว โหติเยวฯ **กิํ ตถารูปํ อารมฺมณํ นตฺถี**ติ ยถารูปํ อุฬารํ ปณีตญฺจ อารมฺมณํ ปฏิจฺจ เต เทวตา สํมุจฺฉิตา อาหารูปเจฺฉทมฺปิ กโรนฺติ, กิํ ตถารูปํ อุฬารํ ปณีตญฺจ อารมฺมณํ โพธิสตฺตสฺส นตฺถีติ โพธิสตฺตสฺส สมฺปชญฺญานุภาวํ วิภาเวตุํ โจทนํ สมุฏฺฐาเปติ? โพธิสโตฺต หิ ยตฺถ ยตฺถ นิพฺพตฺตติ, ตตฺถ ตตฺถ อเญฺญ สเตฺต ทสหิ วิเสเสหิ อธิคฺคณฺหาติ, ปเคว ตตฺถ เทวภูโต, ตถาปิ ‘‘สโต สมฺปชาโน’’ติ อยเมตฺถ อจฺฉริยธโมฺม วุโตฺตฯ

๒๐๐. สมฺปตฺติภเว ทีฆายุกตา นาม ปญฺญาพเลน โหติ, โพธิสโตฺต จ มหาปโญฺญ, ตสฺมา ตตฺถ ตตฺถ ภเว เตน ทีฆายุเกน ภวิตพฺพนฺติ อธิปฺปาเยน, **‘‘เสสตฺตภาเวสุ กิํ ยาวตายุกํ น ติฏฺฐตี’’**ติ โจเทติฯ อิตโร **‘‘อาม น ติฏฺฐตี’’**ติ ปฏิชานิตฺวา, **‘‘อญฺญทา หี’’**ติอาทินา ตตฺถ การณมาหฯ ‘‘อิธ น ภวิสฺสามี’’ติ อธิมุจฺจนวเสน กาลกิริยา **อธิมุตฺติกาลกิริยา**ฯ ปารมิธมฺมานญฺหิ อุกฺกํสปฺปตฺติยา ตสฺมิํ ตสฺมิํ อตฺตภาเว อภิญฺญาสมาปตฺตีหิ สนฺตานสฺส วิเสสิตตฺตา อตฺตสิเนหสฺส ตนุภาเวน สเตฺตสุ จ มหากรุณาย อุฬารภาเวน อธิฏฺฐานสฺส ติกฺขวิสทภาวาปตฺติยา โพธิสตฺตานํ อธิปฺปายา สมิชฺฌนฺติ, จิเตฺต วิย กเมฺมสุ จ เตสํ วสิภาโว, ตสฺมา

ยตฺถุปฺปนฺนานํ ปารมิโย สมฺมเทว ปริพฺรูเหนฺติ, วุตฺตนเยน กาลํ กตฺวา ตตฺถ อุปปชฺชนฺติฯ ตถา หิ อยํ มหาสโตฺต อิมสฺมิํเยว กปฺเป นานาชาตีสุ อปริหีนชฺฌาโน กาลํ กตฺวา พฺรหฺมโลเก นิพฺพโตฺต อปฺปกเมว กาลํ ตตฺถ ฐตฺวา ตโต จวิตฺวา อิธ นิพฺพโตฺตฯ เตนาห – **“อยํ กาลกิริยา อเญฺญสํ น โหตี”**ติฯ **สพฺพปารมีนํ ปูริตตฺตา**ติ อิมินา ปโยชนาภาวโต ตตฺถ ฐตฺวา อธิมุตฺติกาลกิริยา นาม น โหตีติ ทเสฺสติฯ อปิจ จริมภเว จตุมหานิธิสมุฎฺฐานปุพฺพิกาย ทิพฺพสมฺปตฺติสทิสาย มหาสมฺปตฺติยา นิพฺพตฺติ วิย พุทฺธภูตสฺส อสทิสทานาทิวเสน อนญฺญสาธารณลาภุปฺปตฺติ วิย จ อิโต ปรํ มหาปุริสสฺส ทิพฺพสมฺปตฺติอนุภวนํ นาม นตฺถีติ ยาวตายุกฎฺฐานํ อุสฺสาหชาตสฺส ปุญฺญสมฺภารสฺส วเสนาติ ทฎฺฐพฺพํฯ อยเมฺหตฺถ ธมฺมตาฯ

มนุสฺสคณนาวเสน, น เทวคณนาวเสนฯ **ปุพฺพนิมิตฺตานี**ติ จุติยา ปุพฺพนิมิตฺตานิฯ **อมิลายิตฺวา**ติ เอตฺถ **อมิลาต**คฺคหเณเนว ตาสํ มาลานํ วณฺณสมฺปทาปิ คนฺธสมฺปทาปิ โสภาสมฺปทาปิ ทสฺสิตาติ ทฎฺฐพฺพํฯ พาหิรพฺภนฺตรานํ รโชชลฺลานํ เลสสฺสปิ อภาวโต เทวานํ สรีรคตานิ วตฺถานิ สพฺพกาลํ ปริสุทฺธปภสฺสราเนว หุตฺวา ติฎฺฐนฺตีติ อาห **“วเตฺถสุปิ เอเสว นโย”**ติฯ **เนว สีตํ น อุณฺห**นฺติ ยสฺส สีตสฺส ปตีการวเสน อธิกํ เสวิยมานํ อุณฺหํ, สยเมว วา ขรตรํ หุตฺวา อธิภวนฺตํ สรีเร เสทํ อุปฺปาเทยฺย, ตาทิสํ เนว สีตํ น อุณฺหํ โหติฯ **ตสฺมิํ กาเล**ติ ยถาวุเตฺต มรณาสนฺนกาเลฯ **พินฺทุพินฺทุวเสนา**ติ มุตฺตคุฬิกา วิย พินฺทุ พินฺทุ หุตฺวา เสทา มุจฺจนฺติฯ ทนฺตานํ ขณฺฑิตภาโว **ขณฺฑิจฺจํ**ฯ เกสานํ ปลิตภาโว **ปาลิจฺจํฯ อาทิ**-สเทฺทน วลิตฺตจตํ สงฺคณฺหาติฯ **กิลนฺตรูโป อตฺตภาโว โหติ,** น ปน ขณฺฑิจฺจปาลิจฺจาทีหีติ อธิปฺปาโยฯ **อุกฺกณฺฐิตา**ติ อนภิรติ, สา นตฺถิ อุปรูปริ อุฬารุฬารานเมว โภคานํ วิเสสโต รุจิชนกานํ อุปติฎฺฐนโตฯ

ปณฺฑิตา เอวาติ พุทฺธิสมฺปนฺนา เอว เทวตาฯ ยถา เทวตา ‘‘สมฺปติ ชาตา กีทิเสน ปุญฺญกเมฺมน อิธ นิพฺพตฺตา’’ติ จิเนฺตตฺวา, ‘‘อิมินา นาม ปุญฺญกเมฺมน อิธ นิพฺพตฺตา’’ติ ชานนฺติ, เอวํ อตีตภเว อตฺตนา กตํ เอกจฺจํ อญฺญมฺปิ ปุญฺญํ ชานนฺติเยว มหาปุญฺญาติ อาห – **“เย มหาปุญฺญา”**ติอาทิฯ

น ปญฺญายนฺติ จิรตรกาลตฺตา ปรมายุโนฯ **อนิยฺยานิก**นฺติ น นิยฺยานาวหํ สตฺตานํ อภาชนภาวโตฯ สตฺตา น ปรมายุโน โหนฺติ นาม ปาปุสฺสนฺนตายาติ อาห – **“ตทา หิ สตฺตา อุสฺสนฺนกิเลสา โหนฺตี”**ติฯ เอตฺถาห – ‘‘กสฺมา สมฺพุทฺธา มนุสฺสโลเก เอว อุปฺปชฺชนฺติ, น เทวพฺรหฺมโลเกสู’’ติฯ เทวโลเก ตาว นุปฺปชฺชนฺติ พฺรหฺมจริยวาสสฺส อโนกาสภาวโต ตถา อนจฺฉริยภาวโตฯ อจฺฉริยธมฺมา หิ พุทฺธา ภควโนฺต, เตสํ สา อจฺฉริยธมฺมตา เทวตฺตภาเว ฐิตานํ น ปากฎา โหติ ยถา มนุสฺสภูตานํฯ เทวภูเต หิ สมฺมาสมฺพุเทฺธ ทิสฺสมานํ พุทฺธานุภาวํ เทวานุภาวโตว โลโก ทหติ, น พุทฺธานุภาวโต, ตถา สติ สมฺมาสมฺพุเทฺธ นาธิมุจฺจติ น สมฺปสีทติ อิสฺสรกุตฺตคฺคาหํ น วิสฺสเชฺชติ, เทวตฺตภาวสฺส จ จิรกาลปวตฺตนโต เอกจฺจสสฺสตวาทโต น ปริมุจฺจติฯ ‘‘พฺรหฺมโลเก นุปฺปชฺชนฺตี’’ติ เอตฺถาปิ เอเสว นโยฯ สตฺตานํ ตาทิสคาหวิโมจนตฺถญฺหิ พุทฺธา ภควโนฺต มนุสฺสสุคติยํเยว อุปฺปชฺชนฺติ; น เทวสุคติยํ, มนุสฺสสุคติยํ อุปฺปชฺชนฺตาปิ โอปปาติกา น โหนฺติ, สติ จ โอปปาติกูปปตฺติยํ วุตฺตโทสานติวตฺตนโตฯ ธมฺมเวเนยฺยานํ อตฺถาย ธมฺมตนฺติยา ฐปนสฺส วิย ธาตุเวเนยฺยานํ อตฺถาย ธาตูนํ ฐปนสฺส อิจฺฉิตพฺพตฺตาจฯ น หิ โอปปาติกานํ ปรินิพฺพานโต อุทฺธํ สรีรธาตุโย ติฎฺฐนฺติ, ตสฺมา น โอปปาติกา โหนฺติ, จริมภเว จ มหาโพธิสตฺตา, มนุสฺสภาวสฺส ปากฎกรณาย ทารปริคฺคหมฺปิ กโรนฺตา ยาว ปุตฺตมุขทสฺสนา อคารมเชฺฌ ติฎฺฐนฺติฯ ปริปากคตสีลเนกฺขมฺมปญฺญาทิปารมิกาปิ น อภินิกฺขมนฺติ, กิํ วา เอตาย การณจินฺตาย? สพฺพพุเทฺธหิ อาจิณฺณสมาจิณฺณา, ยทิทํ มนุสฺสภูตานํเยว

อภิสมฺพุชฺฌนา, น เทวภูตานนฺติ อยเมตฺถ ธมฺมตาฯ ตถา หิ ตทโตฺถ มหาภินีหาโรปิ มนุสฺสภูตานํเยว อิชฺฌติ, น อิตเรสํฯ

กสฺมา ปน สมฺมาสมฺพุทฺธา ชมฺพุทีเปเยว อุปฺปชฺชนฺติ, น เสสทีเปสูติ? เกจิ ตาว อาหุ – ‘‘ยสฺมา ปถวิยา นาภิภูตา พุทฺธานุภาวสหิตา อจลฏฺฐานภูตา โพธิมณฺฑภูมิ ชมฺพุทีเปเยว อุปฺปชฺชติ, ตสฺมา ชมฺพุทีเปเยว อุปฺปชฺชนฺตี’’ติ; ‘‘ตถา อิตเรสมฺปิ อวิชหิตฏฺฐานานํ ตเตฺถว ลพฺภมานโต’’ติฯ อยํ ปเนตฺถ อมฺหากํ ขนฺติ – ยสฺมา ปุริมพุทฺธานํ มหาโพธิสตฺตานํ ปเจฺจกพุทฺธานญฺจ นิพฺพตฺติยา สาวกโพธิสตฺตานํ สาวกโพธิยา อภินีหาโร สาวกปารมีนํ สมฺภรณํ ปริปาจนญฺจ พุทฺธเขตฺตภูเต อิมสฺมึ จกฺกวาเฬ ชมฺพุทีเปเยว อิชฺฌติ, น อญฺญตฺถฯ เวเนยฺยานํ วินยนโตฺถ จ พุทฺธุปฺปาโทติ อคฺคสาวกาทิเวเนยฺยวิเสสาเปกฺขาย เอกสฺมึ ชมฺพุทีเปเยว พุทฺธา นิพฺพตฺตนฺติ, น เสสทีเปสุฯ อยญฺจ นโย สพฺพพุทฺธานํ อาจิณฺณสมาจิโณฺณติ เตสํ อุตฺตมปุริสานํ ตเตฺถว อุปฺปตฺติ สมฺปตฺติจกฺกานํ วิย อญฺญมญฺญุปนิสฺสยโต อปราปรํ วตฺตตีติ ทฏฺฐพฺพํฯ เตนาห – **‘‘ตีสุ ทีเปสุ พุทฺธา น นิพฺพตฺตนฺติ, ชมฺพุทีเปเยว นิพฺพตฺตนฺตีติ ทีปํ ปสฺสตี’’**ติฯ อิมินา นเยน เทสนิยเมปิ การณํ วตฺตพฺพํฯ

อิทานิ จ ขตฺติยกุลํ โลกสมฺมตํ พฺราหฺมณานมฺปิ ปูชนียภาวโตฯ **ราชา เม ปิตา ภวิสฺสตีติ กุลํ ปสฺสิ** ปิตุวเสน กุลสฺส นิทฺทิสิตพฺพโต ฯ **ทสนฺนํ มาสานํ อุปริ สตฺต ทิวสานีติ ปสฺสิ** เตน อตฺตโน อนฺตรายาภาวํ อญฺญาสิ, ตสฺสา จ ตุสิตภเว ทิพฺพสมฺปตฺติปจฺจนุภวนํฯ

ตา เทวตาติ ทสสหสฺสิจกฺกวาฬเทวตาฯ กถํ ปน ตา โพธิสตฺตสฺส ปูริตปารมิภาวํ ภาวินญฺจ สมฺพุทฺธภาวํ ชานนฺตีติ? มเหสกฺขานํ เทวตานํ วเสน, เยภุเยฺยน จ ตา เทวตา อภิสมยภาคิโนฯ ตถา หิ ภควโต จ ธมฺมทานสํวิภาเค อเนกวารํ ทสสหสฺสจกฺกวาฬวาสิเทวตาสนฺนิปาโต อโหสิฯ

จวามีติ ปชานาติ จุติอาสนฺนชวเนหิ ญาณสหิเตหิ จุติยา อุปฏฺฐิตภาวสฺส ปฏิสํวิทิตตฺตาฯ **จุติจิตฺตํ น ชานาติ** จุติจิตฺตกฺขณสฺส อิตฺตรภาวโตฯ ตถา หิ ตํ จุตูปปาตญาณสฺสปิ อวิสโย เอวฯ **ปฏิสนฺธิจิเตฺตปิ** เอเสว นโยฯ **อาวชฺชนปริยาโย**ติ อาวชฺชนกฺกโมฯ ยสฺมา เอกวารํ อาวชฺชิตมเตฺตน อารมฺมณํ นิจฺฉินิตุํ น สกฺกา, ตสฺมา ตเมวารมฺมณํ ทุติยํ ตติยญฺจ อาวชฺชิตฺวา นิจฺฉียติ, อาวชฺชนสีเสน เจตฺถ ชวนวาโร คหิโตฯ เตนาห – **‘‘ทุติยตติยจิตฺตวาเรเยว ชานิสฺสตี’’**ติฯ จุติยา ปุเรตรํ กติปยจิตฺตวารโต ปฏฺฐาย มรณํ เม อาสนฺนนฺติ ชานนโต, **‘‘จุติกฺขเณปิ จวามีติ ปชานาตี’’**ติ วุตฺตํฯ ปฏิสนฺธิยา ปน อปุพฺพภาวโต **ปฏิสนฺธิจิตฺตํ น ชานาติ**ฯ นิกนฺติยา อุปฺปตฺติโต ปรโต **อสุกสฺมึ ฐาเน มยา ปฏิสนฺธิ คหิตาติ ปชานาติ,** ทุติยชวนโต ปฏฺฐาย ชานาตีติ วุโตฺตวายมโตฺถฯ **ตสฺมึ กาเล**ติ ปฏิสนฺธิคฺคหณกาเลฯ **ทสสหสฺสี กมฺปตี**ติ เอตฺถ กมฺปนการณํ เหฏฺฐา วุตฺตเมวฯ มหาการุณิกา พุทฺธา ภควโนฺต สตฺตานํ หิตสุขวิธานตปฺปรตาย พหุลํ โสมนสฺสิกาว โหนฺตีติ เตสํ ปฐมมหาวิปากจิเตฺตน ปฏิสนฺธิคฺคหณํ อฏฺฐกถายํ (ที. นิ. อฏฺฐ. ๒.๑๗; ธ. ส. ๔๙๘; ม. นิ. อฏฺฐ. ๓.๑๙๙) วุตฺตํฯ **มหาสีวเตฺถโร ปน** ยทิปิ มหาการุณิกา พุทฺธา ภควโนฺต สตฺตานํ หิตสุขวิธานตปฺปรา, วิเวกชฺฌาสยา ปน วิสงฺขารนินฺนา สพฺพสงฺขาเรสุ อชฺฌุเปกฺขณพหุลาติ ปญฺจเมน มหาวิปากจิเตฺตน ปฏิสนฺธิคฺคหณมาหฯ

ปุเร ปุณฺณมาย สตฺตมทิวสโต ปฏฺฐายาติ ปุณฺณมาย ปุเร สตฺตมทิวสโต ปฏฺฐาย, สุกฺกปเกฺข นวมิโต ปฏฺฐายาติ อโตฺถฯ **สตฺตเม ทิวเส**ติ อาสาฬฺหีปุณฺณมายฯ **อิทํ สุปินนฺ**ติ อิทานิ วุจฺจมานาการํ สุปินํฯ **เนสํ เทวิโย**ติ มหาราชูนํ เทวิโยฯ

โส จ โข ปุริสคโพฺภ, น อิตฺถิคโพฺภ, ปุโตฺต เต ภวิสฺสตีติ เอตฺตกเมว เต พฺราหฺมณา อตฺตโน สุปินสตฺถนเยน กเถสุํฯ **สเจ อคารํ อชฺฌาวสิสฺสตี**ติอาทิ ปน เทวตาวิคฺคเหน ภาวินมตฺถํ ยาถาวโต ปเวเทสุํฯ

คพฺภาวกฺกนฺติโยติ เอตฺถ คโพฺภ วุจฺจติ มาตุกุจฺฉิ, ตตฺถ อุปฺปตฺติ อวกฺกนฺติ, ตาว คพฺภาวกฺกนฺติ, ยาว น นิกฺขมติฯ **ฐิตกาว นิกฺขมนฺติ** ธมฺมาสนโต โอตรโนฺต ธมฺมกถิโก วิยฯ

๒๐๑. วตฺตมานสมีเป วตฺตมาเน วิย โวหรียตีติ **โอกฺกมตี**ติ วุตฺตนฺติ อาห – **''โอกฺกโนฺต โหตีติ อโตฺถ''**ติฯ **เอวํ โหตี**ติ เอวํ วุตฺตปฺปกาเรนสฺส สมฺปชานนา โหติฯ **น โอกฺกมมาเนน** ปฏิสนฺธิกฺขณสฺส ทุวิเญฺญยฺยตฺตาฯ ตถา จ วุตฺตํ – ''ปฏิสนฺธิจิตฺตํ น ชานาตี''ติฯ ทสสหสฺสจกฺกวาฬปตฺถรเณน วา **อปฺปมาโณ**ฯ อติวิย สมุชฺชลภาเวน **อุฬาโรฯ เทวานุภาว**นฺติ เทวานํ ปภานุภาวํฯ เทวานญฺหิ ปภํโส โอภาโส อภิภวติ, น เตสํ อาธิปจฺจํฯ เตนาห **''เทวาน''**นฺติอาทิฯ

รุกฺขคจฺฉาทินา เกนจิ น หญฺญตีติ **อฆา,** อพาธาฯ เตนาห **''นิจฺจวิวฏา''**ติฯ **อสํวุตา**ติ เหฏฺฐา อุปริ จ เกน จิ น ปิหิตาฯ เตนาห **''เหฏฺฐาปิ อปฺปติฏฺฐา''**ติฯ ตตฺถ **ปิ**-สเทฺทน ยถา เหฏฺฐา อุทกสฺส ปิธายิกา ปถวี นตฺถีติ อสํวุตา โลกนฺตริกา, เอวํ อุปริปิ จกฺกวาเฬสุ วิย เทววิมานานํ อภาวโต อสํวุตา อปฺปติฏฺฐาติ ทเสฺสติฯ อนฺธกาโร เอตฺถ อตฺถีติ **อนฺธการาฯ จกฺขุวิญฺญาณํ น ชายติ** อาโลกสฺสาภาวโต, น จกฺขุโนฯ ตถา หิ ''เตน โอภาเสน อญฺญมญฺญํ สญฺชานนฺตี''ติ วุตฺตํฯ ชมฺพุทีเป ฐิตมชฺฌนฺหิกเวลายํ ปุพฺพวิเทหวาสีนํ อตฺถงฺคมนวเสน อุปฑฺฒํ สูริยมณฺฑลํ ปญฺญายติ, อปรโคยานวาสีนํ อุคฺคมนวเสน, เอวํ เสสทีเปสุปีติ อาห – **''เอกปฺปหาเรเนว ตีสุ ทีเปสุ ปญฺญายนฺตี''**ติฯ อิโต อญฺญถา ปน ทฺวีสุ เอว ทีเปสุ เอกปฺปหาเรเนว ปญฺญายตีติฯ **เอเกกาย ทิสาย นว นว โยชนสตสหสฺสานิ อนฺธการวิธมนมฺปิ** อิมินา นเยน ทฏฺฐพฺพํฯ **ปภาย นปฺปโหนฺตี**ติ อตฺตโน ปภาย โอภาสิตุํ น อภิสมฺภุณนฺติฯ ยุคนฺธรปพฺพตมตฺถกปฺปมาเณ อากาเส วิจรณโต, **''จกฺกวาฬปพฺพตสฺส เวมเชฺฌน จรนฺตี''**ติ วุตฺตํฯ

วาวฏาติ ขาทนตฺถํ คณฺหิตุํ อุปกฺกมนฺตาฯ **วิปริวตฺติตฺวา**ติ วิวฏฺฏิตฺวาฯ **ฉิชฺชิตฺวา**ติ มุจฺฉาปตฺติยา ฐิตฏฺฐานโต มุจฺจิตฺวา, องฺคปจฺจงฺคเจฺฉทนวเสน วา **ฉิชฺชิตฺวาฯ อจฺจนฺตขาเร**ติ อาตปสนฺตาปาภาเวน อติสีตภาวํ สนฺธาย อจฺจนฺตขารตา วุตฺตา สิยาฯ น หิ ตํ กปฺปสณฺฐานอุทกํ สมฺปตฺติกรมหาเมฆวุฏฺฐํ ปถวีสนฺธารกํ กปฺปวินาสกอุทกํ วิย ขารํ ภวิตุมรหติฯ ตถา หิ สติ ปถวีปิ วิลีเยยฺยฯ เตสํ วา ปาปกมฺมพเลน เปตานํ ปกติอุทกสฺส ปุพฺพเขฬภาวาปตฺติ วิย ตสฺส อุทกสฺส ตทา ขารภาวาปตฺติ โหตีติ วุตฺตํ **''อจฺจนฺตขาเร อุทเก''**ติฯ **สมนฺตโต**ติ สพฺพภาคโต ฉปฺปการมฺปิฯ

๒๐๒. **จตุนฺนํ มหาราชูนํ วเสนา**ติ เวสฺสวณาทิจตุมหาราชภาวสามเญฺญนฯ

๒๐๓. **สภาเวเนวา**ติ ปรสฺส สนฺติเก คหเณน วินา อตฺตโน สภาเวเนว สยเมว อธิฏฺฐหิตฺวา สีลสมฺปนฺนาฯ

มนุเสฺสสูติ อิทํ ปกติจาริตฺตวเสน วุตฺตํ – ''มนุสฺสิตฺถิยา นาม มนุสฺสปุริเสสุ ปุริสาธิปฺปายจิตฺตํ อุปฺปเชฺชยฺยา''ติ, โพธิสตฺตมาตุ ปน เทเวสูปิ ตาทิสํ จิตฺตํ นุปฺปชฺชเตวฯ ยถา โพธิสตฺตสฺส อานุภาเวน โพธิสตฺตสฺส มาตุ ปุริสาธิปฺปายจิตฺตํ นุปฺปชฺชติ, เอวํ ตสฺส อานุภาเวเนว

สา เกนจิ ปุริเสน อนติกฺกมนียาติ อาห – **“ปาทา น วหนฺติ, ทิพฺพสงฺขลิกา วิย พชฺฌนฺตี”**ติฯ

ปุเพฺพ ‘‘กามคุณูปสํหิตํ จิตฺตํ นุปฺปชฺชตี’’ติ วุตฺตํ, ปุน ‘‘ปญฺจหิ กามคุเณหิ สมปฺปิตา สมงฺคีภูตา ปริจาเรตี’’ติ วุตฺตํ, กถมิทํ อญฺญมญฺญํ น วิรุชฺฌตีติ อาห **“ปุเพฺพ”**ติอาทิฯ **วตฺถุปฏิเกฺขโป**ติ อพฺรหฺมจริยวตฺถุปฏิเสโธฯ เตนาห **“ปุริสาธิปฺปายวเสนา”**ติฯ **อารมฺมณปฏิลาโภ**ติ รูปาทิปญฺจกามคุณารมฺมณเสฺสว ปฏิลาโภฯ

๒๐๔. **กิลมโถ**ติ เขโทฯ กายสฺส หิ ครุภาวกฐินภาวาทโยปิ ตสฺสา ตทา น โหนฺติ เอวฯ **“ติโรกุจฺฉิคตํ ปสฺสตี”**ติ วุตฺตํ, กทา ปฏฺฐาย ปสฺสตีติ อาห – **“กลลาทิกาลํ อติกฺกมิตฺวา”**ติอาทิฯ ทสฺสเน ปโยชนํ สยเมว วทติ, ตสฺส อภาวโต กลลาทิกาเล น ปสฺสติฯ **ปุเตฺตนา**ติ ทหเรน มเนฺทน อุตฺตานเสยฺยเกนฯ **ยํ ตํ มาตู**ติอาทิ ปกติจาริตฺตวเสน วุตฺตํฯ จกฺกวตฺติคพฺภโตปิ หิ สวิเสสํ โพธิสตฺตคโพฺภ ปริหารํ ลภติ ปุญฺญสมฺภารสฺส สาติสยตฺตา, ตสฺมา โพธิสตฺตมาตา อติวิย สปฺปายาหาราจารา จ หุตฺวา สกฺกจฺจํ ปริหรติฯ **ปุรตฺถาภิมุโข**ติ มาตุ ปุรตฺถาภิมุโขฯ อิทานิ ติโรกุจฺฉิคตสฺส ทิสฺสมานตาย อพฺภนฺตรํ พาหิรญฺจ การณํ ทเสฺสตุํ, **“ปุเพฺพ กตกมฺม”**นฺติอาทิ วุตฺตํฯ **อสฺสา**ติ เทวิยาฯ **วตฺถุ**นฺติ กุจฺฉิํฯ ผลิกอพฺภปฏลาทิโน วิย โพธิสตฺตมาตุกุจฺฉิตจสฺส ปฏลภาเวน อาโลกสฺส วิพนฺธาภาวโต ยถา โพธิสตฺตมาตา กุจฺฉิคตํ โพธิสตฺตํ ปสฺสติ, กิเมวํ โพธิสโตฺตปิ มาตรํ อญฺญญฺจ ปุรโต รูปคตํ ปสฺสติ, โนติ อาห, **“โพธิสโตฺต ปนา”**ติอาทิฯ กสฺมา ปน สติ จกฺขุมฺหิ อาโลเก จ น ปสฺสตีติ อาห – **“น หิ อโนฺตกุจฺฉิยํ จกฺขุวิญฺญาณํ อุปฺปชฺชตี”**ติฯ อสฺสาสปสฺสาสา วิย หิ ตตฺถ จกฺขุวิญฺญาณมฺปิ น อุปฺปชฺชติ ตชฺชาสมนฺนาหารสฺสาภาวโตฯ

๒๐๕. ยถา อญฺญา อิตฺถิโย วิชาตปจฺจยา ตาทิเสน โรเคน อภิภูตาปิ หุตฺวา มรนฺติ, โพธิสตฺตมาตุ ปน โพธิสเตฺต กุจฺฉิคเต น โกจิ โรโค อุปฺปชฺชติ; เกวลํ อายุปริกฺขเยเนว กาลํ กโรติ, สฺวายมโตฺถ เหฏฺฐา วุโตฺตเยวฯ **โพธิสเตฺตน วสิตฏฺฐานํ หี**ติอาทินา ตตฺถ การณมาหฯ **อปเนตฺวา**ติ อคฺคมเหสิฏฺฐานโต นีหริตฺวาฯ **อนุรกฺขิตุํ น สโกฺกตี**ติ สมฺมา คพฺภปริหารํ นานุยุญฺชติ, เตน **คโพฺภ พหฺวาพาโธ โหติฯ วตฺถุวิสทํ โหตี**ติ คพฺภาสโย ปริสุโทฺธ โหติฯ มาตุ **มชฺฌิมวยสฺส ตติยโกฏฺฐาเส** โพธิสตฺตสฺส คโพฺภกฺกมนมฺปิ ตสฺสา อายุปริมาณวิโลกเนเนว สงฺคหิตํ วโยวเสน อุปฺปชฺชนกวิการสฺส ปริวชฺชนโต, อิตฺถิสภาเวน อุปฺปชฺชนกวิกาโร ปน โพธิสตฺตสฺส อานุภาเวเนว วูปสมฺมติฯ

สตฺตมาสชาโตติ ปฏิสนฺธิคฺคหณโต สตฺตเม มาเส ชาโตฯ โส **สีตุณฺหกฺขโม น โหติ** อติวิย สุขุมาลตายฯ อฏฺฐมาสชาโต กามํ สตฺตมาสชาตโต พุทฺธิอวยโว, เอกเจฺจ ปน จมฺมปเทสา พุทฺธิํ ปาปุณนฺตา ฆฏฺฏนํ น สหนฺติ, เตน **โส น ชีวติ**ฯ สตฺตมาสชาตสฺส ปน น ตาว เต ชาตาติ วทนฺติฯ

ฐิตาว หุตฺวาติ นิทฺทุกฺขตาย ฐิตา เอว หุตฺวาฯ ทุกฺขสฺส หิ พลวภาวโต ตํ ทุกฺขํ อสหมานา อญฺญา อิตฺถิโย นิสินฺนา วา นิปนฺนา วา วิชายนฺติฯ **อุปวิชญฺญา**ติ อุปคตวิชายนกาลาฯ **สกลนครวาสิโน**ติ กปิลวตฺถุํ ปริวาเรตฺวา ฐิเตสุ เทวทหาทีสุ ฉสุ นคเรสุ วสนฺตาฯ

เทวา นํ ปฐมํ ปฏิคฺคณฺหนฺตีติ โลกนาถํ มหาปุริสํ มยเมว ปฐมํ ปฏิคฺคณฺหามาติ สญฺชาตคารวพหุมานา อตฺตโน ปีติํ ปเวเทนฺตา **ขีณาสวา สุทฺธาวาสพฺรหฺมาโน** อาทิโต

ปฏิคฺคณฺหนฺติฯ **สูติเวส**นฺติ สูติชคฺคนธาติเวสํฯ **เอเก**ติ อุตฺตรวิหารวาสิโนฯ **มจฺฉกฺขิสทิสํ** ฉวิวเสนฯ

๒๐๖. **อชินปฺปเวณิยา**ติ อชินจเมฺมหิ สิเพฺพตฺวา กตปเวณิยาฯ **มหาเตโช**ติ มหานุภาโวฯ **มหายโส**ติ มหาปริวาโร วิปุลกิตฺติโฆโส จฯ

ภคฺควิภคฺคาติ สมฺพาธฏฺฐานโต นิกฺขมเนน วิภาวิตตฺตา ภคฺคา วิภคฺคา วิย จ หุตฺวาฯ เตน เนสํ อวิสทภาวเมว ทเสฺสติฯ **อลโคฺค หุตฺวา**ติ คพฺภาสเย โยนิปฺปเทเส จ กตฺถจิ อลโคฺค อสโตฺต หุตฺวาฯ **อุทเกนา**ติ คพฺภาสยคเตน อุทเกน **อมกฺขิโต นิกฺขมติ** สมฺมกฺขิตสฺส ตาทิสสฺส อุทกเสมฺหาทิกเสฺสว ตตฺถ อภาวโตฯ โพธิสตฺตสฺส หิ ปุญฺญานุภาเวน ปฏิสนฺธิคฺคหณโต ปฏฺฐาย ตํ ฐานํ วิสุทฺธํ ปรมสุคนฺธคนฺธกุฏิ วิย จนฺทนคนฺธํ วายนฺตํ ติฏฺฐติฯ **อุทกวฏฺฏิโย**ติ อุทกกฺขนฺธาฯ

๒๐๗. **มุหุตฺตชาโต**ติ มุหุเตฺตน ชาโต หุตฺวา มุหุตฺตมโตฺตวฯ **อนุธาริยมาเน**ติ อนุกูลวเสน นียมาเนฯ **อาคตาเนวา**ติ ตํ ฐานํ อุปคตานิ เอวฯ

อเนกสาขนฺติ รตนมยาเนกสตปติฏฺฐานหีรกํฯ **สหสฺสมณฺฑล**นฺติ เตสํ อุปริ ปติฏฺฐิตํ อเนกสหสฺสมณฺฑลหีรกํฯ **มรู**ติ เทวาฯ

น โข ปเนวํ ทฎฺฐพฺพนฺติ สตฺตปทวีติหารโต ปเคว ทิสาวิโลกนสฺส กตตฺตาฯ เตนาห “**มหาสโตฺต หิ**”ติอาทิฯ **เอกงฺคณานี**ติ วิวฏภาเวน วิหารงฺคณปริเวณงฺคณานิ วิย เอกงฺคณสทิสานิ อเหสุํฯ **สทิโสปิ นตฺถี**ติ ตุมฺหากํ อิทํ วิโลกนํ วิสิเฏฺฐ ปสฺสิตุํ อิธ ตุเมฺหหิ สทิโสปิ นตฺถิ, กุโต อุตฺตริตโรติ อาหํสุฯ **สพฺพปฐโม**ติ สพฺพปฺปธาโนฯ ปธานปริยาโย หิ อิธ ปฐมสโทฺทฯ เตนาห “**อิตรานี**”ติอาทิฯ เอตฺถ จ มเหสกฺขา ตาว เทวา ตถา วทนฺติ, อิตเร ปน กถนฺติ? มหาสตฺตสฺส อานุภาวทสฺสเนเนวฯ มเหสกฺขานญฺหิ เทวานํ มหาสตฺตสฺส อานุภาโว วิย เตน สทิสานมฺปิ อานุภาโว ปจฺจโกฺข อโหสิฯ อิตเร ปน เตสํ วจนํ สุตฺวา สทฺทหนฺตา อนุมินนฺตา ตถา อาหํสุฯ

ชาตมตฺตเสฺสว โพธิสตฺตสฺส ฐานาทีนิ เยสํ วิเสสาธิคมานํ ปุพฺพนิมิตฺตภูตานีติ เตนิทฺธาเรตฺวา ทเสฺสนฺโต, “**เอตฺถ จา**”ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **ปติฏฺฐานํ จตุอิทฺธิปาทปฏิลาภสฺส ปุพฺพนิมิตฺตํ** อิทฺธิปาทวเสน โลกุตฺตรธเมฺมสุ สุปฺปติฏฺฐิตภาวสมิชฺฌนโตฯ **อุตฺตราภิมุขภาโว** โลกสฺส อุตฺตรณวเสน **คมนสฺส ปุพฺพนิมิตฺตํฯ สตฺตปทคมนํ** สตฺตโพชฺฌงฺคาทิคมนสฺส **ปุพฺพนิมิตฺตํ,** วิสุทฺธฉตฺตธารณํ สุวิสุทฺธวิมุตฺติฉตฺตธารณสฺส **ปุพฺพนิมิตฺตํ, ปญฺจราชกกุธภณฺฑานิ** ปญฺจวิธวิมุตฺติคุณปริวารตาย **ปุพฺพนิมิตฺตํ, อนาวฏทิสานุวิโลกนํ** อนาวฏญาณตาย **ปุพฺพนิมิตฺตํ,** ‘‘อโคฺคหมสฺมี’’ติอาทิวจนํ **อปฺปฏิวตฺติยธมฺมจกฺกปวตฺตนสฺส ปุพฺพนิมิตฺตํ; อยมนฺติมา ชาตี**ติ อายตึ ชาติยา อภาวกิตฺตนา **อนุปาทิ…เป…. ปุพฺพนิมิตฺตนฺติ เวทิตพฺพํ;** ตสฺส ตสฺส อนาคเต ลทฺธพฺพวิเสสสฺส ตํ ตํ นิมิตฺตํ อพฺยภิจารีนิมิตฺตนฺติ ทฎฺฐพฺพํฯ **น อาคโต**ติ อิมสฺมึ สุเตฺต อญฺญตฺถ จ วกฺขมานาย อนุปุพฺพิยา อนาคตตํ สนฺธาย วุตฺตํฯ **อาหริตฺวา**ติ ตสฺมึ ตสฺมึ สุเตฺต อฏฺฐกถาสุ จ อาคตนเยน อาหริตฺวา ทีเปตพฺพาฯ

ทสสหสฺสิโลกธาตุ กมฺปีติ ปน อิทํ สติปิ อิธ ปาฬิยํ อาคตเตฺต วกฺขมานานมจฺฉริยานํ มูลภูตํ ทเสฺสตุํ วุตฺตํ, เอวํ อญฺญมฺปีทิสํ ทฎฺฐพฺพํฯ **ตนฺติ พทฺธา วีณา, จมฺมพทฺธา เภริโย**ติ

ปญฺจงฺคิกตูริยสฺส นิทสฺสนมตฺตํ, จ-สเทฺทน วา อิตเรสมฺปิ สงฺคโห ทฏฺฐพฺโพฯ **ภิชฺชิํสูติ** ปาเทสุ พทฺธฏฺฐาเนสฺเยว ภิชฺชิํสุฯ **วิคจฺฉิํสูติ** วูปสมิํสุฯ **สกเตโชภาสิตานีติ** อติวิย สมุชฺชลาย อตฺตโน ปภาย โอภาสิตานิ อเหสุํฯ **น ปวตฺตีติ** น สนฺทิฯ **วาโต น วายีติ** ขโร วาโต น วายิ, มุทุสุโข ปน สตฺตานํ สุขาวโห วายิฯ **ปถวีคตา อเหสุํ** อุจฺจฏฺฐาเน ฐาตุํ อวิสหนฺตาฯ **อุตุสมฺปนฺนนฺติ** อนุณฺหาสีตตาสงฺขาเตน อุตุนา สมฺปนฺนํฯ วามหตฺถํ อุเร ฐเปตฺวา ทกฺขิเณน ปุถุปาณินา หตฺถตาฬเนน สทฺทกรณํ **อโปฺผฏนํ**ฯ มุเขน อุเสฺสฬนํ สทฺทมุญฺจนํ **เสฬนํฯ เอกทฺธชมาลา อโหสีติ** เอตฺถ **อิติ**-สโทฺท อาทิอโตฺถฯ เตน วิจิตฺตปุปฺผสุคนฺธปุปฺผวสฺสเทวา วสฺสิํสุ, สูริเย ทิพฺพมาเนเอว ตารกา โอภาสิํสุ, อจฺฉํ วิปฺปสนฺนํ อุทกํ ปถวิโต อุพฺภิชฺชิ, พิลาสยา ทริสยา ติรจฺฉานา อาสยโต นิกฺขมิํสุ; ราคโทสโมหาปิ ตนุ ภวิํสุ, ปถวิยํ รโช วูปสมิ, อนิฏฺฐคโนฺธ วิคจฺฉิ, ทิพฺพคโนฺธ วายิ, รูปิโน เทวา สรูเปเนว มนุสฺสานํ อาปาถมคมํสุ , สตฺตานํ จุตูปปาตา นาเหสุนฺติ อิเมสํ สงฺคโห ทฏฺฐโพฺพฯ ยานิ มหาภินีหารสมเย อุปฺปนฺนานิ ทฺวตฺติํส ปุพฺพนิมิตฺตานิ, ตานิ อนวเสสานิ ตทา อเหสุนฺติฯ

ตตฺราปีติ เตสุปิ ปถวิกมฺปาทีสุ เอวํ ปุพฺพนิมิตฺตภาโว เวทิตโพฺพ, น เกวลํ สมฺปติชาตสฺส ฐานาทีสุ เอวาติ อธิปฺปาโยฯ **สพฺพญฺญุตญฺญาณปฏิลาภสฺส ปุพฺพนิมิตฺตํ** สพฺพสฺส เญยฺยสฺส ติตฺถกรมตสฺส จ จาลนโตฯ เกนจิ อนุสฺสาหิตานํเยว อิมสฺมิํเยว เอกจกฺกวาเฬ สนฺนิปาโต, เกนจิ อนุสฺสาหิตานํเยว เอกปฺปหาเรเนว สนฺนิปติตฺวา **ธมฺมปฏิคฺคณฺหนสฺส ปุพฺพนิมิตฺตํ, ปฐมํ เทวตานํ ปฏิคฺคหณํ** ทิพฺพวิหารปฏิลาภสฺส, ปจฺฉา มนุสฺสานํ ปฏิคฺคหณํ ตเตฺถว ฐานสฺส นิจฺจลสภาวโต **อาเนญฺชวิหารปฏิลาภสฺส ปุพฺพนิมิตฺตํ**ฯ วีณานํ สยํ วชฺชนํ ปรูปเทเสน วินา สยเมว **อนุปุพฺพวิหารปฏิลาภสฺส ปุพฺพนิมิตฺตํ**ฯ เภรีนํ วชฺชนํ จกฺกวาฬปริยนฺตาย ปริสาย ปเวทนสมตฺถสฺส **ธมฺมเภริยา อนุสาวนสฺส** อมตทุนฺทุภิโฆสนสฺส **ปุพฺพนิมิตฺตํฯ อนฺทุพนฺธนาทีนํ เฉโท** มานวินิพนฺธเฉทนสฺส **ปุพฺพนิมิตฺตํ; สุปฏฺฐนสมฺปาปุณนํ** อตฺถาทิ อนุรูปํ อตฺถาทีสุ ญาณสฺส เภทาธิคมสฺส **ปุพฺพนิมิตฺตํ**ฯ

นิพฺพานรเสนาติ กิเลสานํ นิพฺพายนรเสนฯ **เอกรสภาวสฺสาติ** สาสนสฺส สพฺพตฺถ เอกรสภาวสฺสฯ วาตสฺส อวายนํ กิสฺส ปุพฺพนิมิตฺตนฺติ อาห **"ทฺวาสฏฺฐิทิฏฺฐิคตภินฺทนสฺสา"**ติฯ อากาสาทิอปฺปติฏฺฐวิสมจณฺจลฏฺฐานํ ปหาย **สกุณานํ ปถวีคมนํ** ตาทิสํ มิจฺฉาคาหํ ปหาย สตฺตานํ **ปาเณหิ** รตนตฺตย**สรณคมนสฺส ปุพฺพนิมิตฺตํฯ เทวตานํ อโปฺผฏนาทีหิ กีฬนํ** ปโมทนุปฺปตฺติ**อุทานสฺส** ภววนฺตคมเนน ธมฺมสภาวโพธเนน จ ปโมทวิภาวนสฺส **ปุพฺพนิมิตฺตํฯ ธมฺมเวควสฺสนสฺสาติ** เทสนาญาณเวเคน ธมฺมามตสฺส วสฺสนสฺส **ปุพฺพนิมิตฺตํ**ฯ กายคตาสติวเสน ลทฺธชฺฌานํ ปาทกํ กตฺวา อุปฺปาทิตมคฺคผลสุขานุภโว **กายคตาสติอมตปฏิลาโภ,** ตสฺส ปน กายสฺสปิ อตปฺปกสุขาวหตฺตา **ขุทาปิปาสาปีฬนาภาโว** ปุพฺพนิมิตฺตํ วุโตฺตฯ **อริยทฺธชมาลามาลิตายาติ** สเทวกสฺส โลกสฺส อริยมคฺคโพชฺฌงฺคธชมาลาหิ มาลิตภาวสฺส **ปุพฺพนิมิตฺตํ**ฯ ยํ ปเนตฺถ อนุทฺธฏํ, ตํ สุวิเญฺญยฺยเมวฯ

เอตฺถาติ ''สมฺปติชาโต''ติอาทินา อาคเต อิมสฺมิํ ฐาเนฯ **วิสฺสชฺชิโตว,** ตสฺมา อเมฺหหิ อิธ อปุพฺพํ วตฺตพฺพํ นตฺถีติ อธิปฺปาโยฯ ตทา ปถวิยํ คจฺฉโนฺตปิ มหาสโตฺต อากาเสน คจฺฉโนฺต วิย มหาชนสฺส อุปฏฺฐาสีติ อยเมตฺถ นิยติ ธมฺมนิยาโม โพธิสตฺตานํ ธมฺมตาติ อิทํ **นิยติวาทวเสน** กถนํฯ ''ปุเพฺพ ปุริมชาตีสุ ตาทิสสฺส ปุญฺญสมฺภารกมฺมสฺส กตตฺตา อุปจิตตฺตา มหาชนสฺส ตถา อุปฏฺฐาสี''ติ อิทํ **ปุเพฺพกตกมฺมวาทวเสน** กถนํฯ อิเมสํ สตฺตานํ อุปริ อีสนสีลตาย ยถาสกํ กมฺมเมว อิสฺสโร นาม, ตสฺส นิมฺมานํ อตฺตโน ผลสฺส นิพฺพตฺตนํ, มหาปุริโสปิ สเทวกํ โลกํ อภิภวิตุํ สมเตฺถน อุฬาเรน ปุญฺญกมฺมุนา นิพฺพตฺติโต เตน อิสฺสเรน นิมฺมิโต

นาม, ตสฺส จายํ นิมฺมานวิเสโส, ยทิทํ มหานุภาวตาฯ ยาย มหาชนสฺส ตถา อุปฏฺฐาสีติ อิทํ **อิสฺสรนิมฺมานวาทวเสน** กถนํฯ **เอวํ ตํ ตํ พหุํ วตฺวา** กึ อิมาย ปริยายกถายาติ **อวสาเน** อุชุกเมว เอวํ **พฺยากาสิ**ฯ สมฺปติชาโต ปถวิยํ กถํ ปทสา คจฺฉติ, เอวํมหานุภาโว อากาเสน มเญฺญ คจฺฉตีติ ปริกปฺปนสฺส วเสน **อากาเสน คจฺฉนฺโต วิย อโหสิ**ฯ สีฆตรํ ปน สตฺตปทวีติหาเรน คตตฺตา ทิสฺสมานรูโปปิ **มหาชนสฺส อทิสฺสมาโน วิย อโหสิ**ฯ อเจลกภาโว ขุทฺทกสรีรตา จ ตาทิสสฺส อิริยาปถสฺส อนนุจฺฉวิกาติ กมฺมานุภาวสญฺชนิตปาฏิหาริยวเสน **อลงฺการปฏิยตฺโต วิย; โสฬสวสฺสุทฺเทสิโก วิย จ มหาชนสฺส อุปฏฺฐาสี**ติ เวทิตพฺพํ; พุทฺธภาวานุจฺฉวิกสฺส โพธิสตฺตานุภาวสฺส ยาถาวโต ปเวทิตตฺตา **พุทฺเธน วิย...เป.... อตฺตมนา อโหสิ**ฯ

ปากฏา หุตฺวาติ วิภูตา หุตฺวาฯ พุทฺธานํ เย เย สงฺขาเร ววตฺถเปตุกามา, เต เต อุปฺปาทกฺขเณปิ สพฺพโส สุปฺปฏิวิทิตา สุปากฏา หตฺถตเล อามลกํ วิย สุฏฺฐุ วิภูตา เอว หุตฺวา อุปฏฺฐหนฺติฯ เตนาห **“ยถา หี”**ติอาทิฯ **อโนกาสคเต**ติ ปริคฺคหสฺส อโนกาสกาเล ปวเตฺตฯ **นิปฺปเทเส**ติ นิรวเสเสฯ **โอกาสปฺปเตฺต**ติ ฐานคมนาทิกาเล อุปฺปเนฺน, เต หิ สมฺมสนสฺส โยคฺยกาเล อุปฺปตฺติยา โอกาสปฺปตฺตาติ อธิปฺปาโยฯ **สตฺตทิวสพฺภนฺตเร**ติ อิทํ พุทฺธานํ ปากติกสมฺมสนวเสน วุตฺตํ, อากงฺขนฺตา ปน เต ยทา กทาจิ อุปฺปนฺนสงฺขาเร สมฺมสนฺติเยวฯ เสสํ สุวิเญฺญยฺยเมวฯ

อจฺฉริยพฺภุตสุตฺตวณฺณนาย ลีนตฺถปฺปกาสนา สมตฺตาฯ

๔. พากุลสุตฺตวณฺณนา

๒๐๙. ยถา ‘‘ทฺวตฺตึสา’’ติ วตฺตเพฺพ ทฺวิ-สทฺทสฺส พา-อาเทสํ กตฺวา **พาตฺตึสา**ติ วุจฺจติ, เอวํ เอตฺถ พา-การาเทสํ กตฺวา พากุโลติ สมญฺญา อโหสิ, สายํ ตสฺส อนฺวตฺถสญฺญาติ ทเสฺสตุํ, **“ตสฺส หี”**ติอาทิ วุตฺตํฯ **สีสํ นฺหาเปตฺวา**ติ มงฺคลตฺถํ มหาคงฺคาย สีสํ นฺหาเปตฺวาฯ **นิมฺุชฺชนวเสนา**ติ ชณฺณุปมาเณ อุทเก โถกํเยว นิมฺุชฺชนวเสนฯ **ฉเทฺทตฺวา ปลาตา** มรณภยตชฺชิตาฯ **ปหริยมานา มรนฺติ,** น ชาเลน พนฺธิตมเตฺตนฯ **ทารกสฺส เตเชนา**ติ ทารกสฺส ปุญฺญเตเชนฯ **นีหฏมโตฺตว มโต,** ตสฺส มรณตฺถํ อุปกฺกโม น กโต, เยน อุปกฺกเมน ทารกสฺส พาโธ สิยาฯ **ตนฺติ** มจฺฉํฯ **สกลเมวา**ติ ปริปุณฺณาวยวเมวฯ

น เกลายตีติ น มมายติ กิสฺมิญฺจิ น มญฺญติฯ ทารกสฺส ปุญฺญเตเชน **ปิฏฺฐิโต ผาเลนฺตีฯ ทารกํ ลภตี**ติ อุโคฺฆสนวเสน เภรึ จราเปตฺวาฯ **ปวตฺตึ อาจิกฺขิ,** อตฺตโน ปุตฺตภาวํ กเถสิฯ **กุจฺฉิยา ธาริตตฺตา อมาตา กาตุํ น สกฺกา** ชนนีภาวโตฯ **มจฺฉํ คณฺหนฺตาปี**ติ มจฺฉํ กิณิตฺวา คณฺหนฺตาปิฯ ตถา คณฺหนฺตา จ ตปฺปริยาปนฺนํ สพฺพํ คณฺหาติ นามาติ อาห – **“วกฺกยกนาทีนิ พหิ กตฺวา คณฺหนฺตา นาม นตฺถี”**ติฯ **อยมฺปิ อมาตา กาตุํ น สกฺกา** สามิกภาวโตฯ **ทารโก อุภินฺนมฺปิ กุลานํ ทายาโท โหตุ** ทฺวินฺนํ ปุตฺตภาวโตฯ

อสีติเมติ ชาติยา อสีติเม วเสฺสฯ ปพฺพชฺชามเตฺตน กิเลสานํ อสมุจฺฉิชฺชนโต วีติกฺกมิตุํ กามสญฺญา อุปฺปนฺนปุพฺพาติ ปุจฺฉา ปน ปุจฺฉิตพฺพาฯ เตนาห – ‘‘เอวญฺจ โข มํ, อาวุโส กสฺสป, ปุจฺฉิตพฺพ’’นฺติฯ

๒๑๐. **นิยเมตฺวา**ติ ตํ ตํวาเร เสสวาเรน นิยเมตฺวาฯ **กมฺมปถเภทโก**ติ กมฺมปถวิเสสกโรฯ ตตฺถ กามวิตโกฺก ยถา กายวจีทฺวาเรสุ โจปนปฺปโตฺต กมฺมปถปฺปโตฺต นาม โหติ; มโนทฺ

วาเร ปรภณฺฑสฺส อตฺตโน ปริณามนวเสน ปวตฺตอภิชฺฌาสหคโต; เอวํ กามสญฺญาติ, ตถา พฺยาปาทวิหึสาวิตกฺกสญฺญาติ **เถโร, “อุภยเมฺปตํ กมฺมปถเภทกเมวา”ติ อาห**ฯ กมฺมปถํ อปฺปตฺตํ สญฺญํ สนฺธาย, ‘‘สญฺญา อุปฺปนฺนมตฺตาวา’’ติ วุจฺจมาเน วิตกฺกิตมฺปิ สมานํ กมฺมปถํ อปฺปตฺตเมว, อุภยสฺส ปน วเสน สุตฺตปทํ ปวตฺตนฺติ เถรสฺส อธิปฺปาโยฯ

๒๑๑. **อายูหนกมฺม**นฺติ อตฺตนา อายูหิตพฺพกมฺมํฯ **โลมกิลิฏฺฐานี**ติ กิลิฏฺฐโลมานิ, กิลิฏฺฐํสูนีติ อโตฺถฯ กิเมวํ โภเคสุ ปรนิมฺมิตภเว วสวตฺติเทวานํ วิย สพฺพโส อายูหนกเมฺมน วินา อญฺญสฺสปิ ปพฺพชิตสฺส ปจฺจยลาโภ ทิฏฺฐปุโพฺพ สุตปุโพฺพติ อาห **“อนจฺฉริยเญฺจต”**นฺติฯ กุลูปกเถรานเมตํ กมฺมํ, เถโร ปน กทาจิปิ กุลูปโก นาโหสิฯ

คทฺทุหนมตฺตนฺติ โคทุหนมตฺตกาลํฯ อิธ ปน สกโล โคทุหโน อธิเปฺปโตติ ทเสฺสโนฺต, **“คาวึ...เป.... กาลมตฺตมฺปี”**ติ อาหฯ **นิพนฺธี**ติ นิพทฺธทาตพฺพํ กตฺวา ฐเปสิฯ

สกิเลสปุคฺคลสฺส อเสริภาวกรเณน รเณน สทิสตาย **รโณ,** สํกิเลโสฯ **อญฺญา อุทปาทีติ ปนาห,** ตสฺมา อรหตฺตํ น ปฏิญฺญาตนฺติ ทเสฺสติฯ นนุ ตถา วจนํ ปฏิชานนํ วิย โหตีติ อาห **“อปิจา”**ติอาทิฯ

๒๑๒. อวาปุรติ ทฺวารํ เอเตนาติ **อวาปุรณํ**ฯ ปฐมสงฺคหโต ปจฺฉา เทสิตตฺตา **ทุติยสงฺคเห สงฺคิตํ**ฯ เสสํ สุวิเญฺญยฺยเมวฯ

พากุลสุตฺตวณฺณนาย ลีนตฺถปฺปกาสนา สมตฺตาฯ

๕. ทนฺตภูมิสุตฺตวณฺณนา

๒๑๓. **ผุเสยฺยา**ติ ญาณผุสนา นาม อธิเปฺปตา, ตสฺมา **ลเภยฺยา**ติ อธิคเจฺฉยฺยฯ **เอวํ ปฏิปโนฺน**ติ, ‘‘อปฺปมโตฺต อาตาปี ปหิตโตฺต’’ติ วุตฺตปฺปกาเรน ปฏิปโนฺนฯ **อชานนโกฏฺฐาเสเยวา**ติ อวธารเณน อตฺตนิ กตํ โทสาโรปนํ นิวเตฺตติฯ

๒๑๔. **อปฺปนาอุปจาร**นฺติ อปฺปนเญฺจว อุปจารญฺจ ปาเปตฺวา กเถสีติ อตฺถํ วทนฺติ, อปฺปนาสหิโต ปน อุปจาโร อปฺปนาอุปจาโร, ตํ ปาเปตฺวา กเถสีติ อโตฺถฯ

นิกฺขมตีติ นิกฺขโม, อวคฺคาหกามโต นิกฺขมนํ นิกฺขโม เอว **เนกฺขโมฺม,** ปฐมชฺฌานาทิฯ สติ กิเลสกาเม อตฺตโน อุปหารํ อุปจาเรตฺวา อสฺสาเทตฺวา ปริภุญฺชติ นามาติ อาห – **“ทุวิเธปิ กาเม ปริภุญฺชมาโน”**ติฯ **ทุวิเธปี**ติ หีนปณีตาทิวเสน ทุวิเธฯ

๒๑๕. **กูฏาการ**นฺติ คาฬฺหสาเฐยฺยํ อปฺปติรูเป ฐาเน ขนฺธคตปาตนาทิฯ **ทนฺตคมน**นฺติ ทเนฺตหิ นิพฺพิเสวเนหิ คนฺธพฺพคติํฯ **ปตฺตพฺพํ ภูมิ**นฺติ สมฺมากิริยาย ลทฺธพฺพสมฺปตฺติํฯ

๒๑๖. พฺยติหรณวเสน ลงฺฆกํ **วิลงฺฆกํ,** อญฺญมญฺญหตฺถคฺคหณํฯ เตนาห – **“หเตฺถน หตฺถํ คเหตฺวา”**ติฯ

๒๑๗. **คเหตุํ สมโตฺถ**ติ คณิการหตฺถินีหิ อุปลาเปตฺวา อรญฺญหตฺถิํ วจนวเสน คเหตุํ สมโตฺถฯ **อติปสฺสิตฺวา** อติฏฺฐานวเสน ปสฺสิตฺวาฯ **เอตฺถเคธา**ติ เอตสฺมิํ อรเญฺญ นาควเน

ปวตฺตเคธาฯ **สุขายตี**ติ สุขํ อยติ ปวเตฺตติ, ‘‘สุขํ หรตี’’ติ วา ปาโฐฯ **ฑิณฺฑิโม** อานโกฯ **นิหิตสพฺพวงฺกโทโส**ติ อปคตสพฺพสาเฐยฺยโทโสฯ **อปนีตกสาโว**ติ อเปตสารมฺภกสาโวฯ

๒๑๙. **ปญฺจกามคุณนิสฺสิตสีลาน**นฺติ อกุสลานํฯ **เคหสฺสิตสีลาน**นฺติ วา วฏฺฏสนฺนิสฺสิตสีลานํฯ

๒๒๒. **เอส นโย สพฺพตฺถา**ติ, ‘‘มชฺฌิโม, ทหโร’’ติ อาคเตสุ อุปมาวาเรสุ, ‘‘เถโร’’ติ อาทินา อาคเตสุ อุปเมยฺยวาเรสูติ ปญฺจสุ สํกิเลสปกฺขิเยสุ วาเรสุ เอส ยถาวุโตฺตว นโยติ เวทิตโพฺพฯ เสสํ สุวิเญฺญยฺยเมวฯ

ทนฺตภูมิสุตฺตวณฺณนาย ลีนตฺถปฺปกาสนา สมตฺตาฯ

๖. ภูมิชสุตฺตวณฺณนา

๒๒๓. **อาสเญฺจปิ กริตฺวา**ติ, ‘‘อิมินาหํ พฺรหฺมจริเยน เทโว วา ภเวยฺยํ เทวญฺญตโร วา, ทุกฺขโต วา มุเจฺจยฺย’’นฺติ ปตฺถนํ กตฺวา เจปิ จรนฺติ, **อภพฺพา ผลสฺส อธิคมาย** ตณฺหาย พฺรหฺมจริยสฺส วิทูสิตตฺตาติ อธิปฺปาโยฯ **อนาสเญฺจปิ กริตฺวา**ติ วุตฺตนเยน ปตฺถนํ อกตฺวาฯ **อภพฺพา ผลสฺส อธิคมาย** อนิยมิตภาวโตฯ ปณิธานวเสน หิ ปุญฺญผลํ นิยตํ นาม โหติ, ตทภาวโต กตํ ปุญฺญํ น ลภตีติ อธิปฺปาโยฯ ตติยปเกฺข อุภยฏฺฐาเนหิ วุตฺตํ, จตุตฺถปโกฺข สมฺมาวตาโร อิติ จตุโกฺกฏิโก ปโญฺห ชาลวเสน อาหโฏ, ตตฺถ อาสา นาม ปตฺถนา, มิจฺฉาคาหสฺมิํ สติ น วิปจฺจติ, สมฺมาคาหสฺมิํ สติ วิปจฺจติ, อุภยถาปิ อุภยาเปกฺขานาม, โย มิจฺฉตฺตธเมฺม ปุรกฺขตฺวา พฺรหฺมจริยํ จรติ, ตสฺส ยถาธิปฺปายผลํ สมิชฺฌตีติ น วตฺตพฺพํ อโยนิโส พฺรหฺมจริยสฺส จิณฺณตฺตา; โย ปน สมฺมตฺตํ ปุรกฺขตฺวา พฺรหฺมจริยํ จรติ, ตสฺส ยถาธิปฺปายํ พฺรหฺมจริยผลํ น สมิชฺฌตีติ น วตฺตพฺพํ โยนิโส พฺรหฺมจริยสฺส จิณฺณตฺตาฯ เตน วุตฺตํ – **“อาสเญฺจปิ กริตฺวา อโยนิโส พฺรหฺมจริยํ จรนฺตี”**ติอาทิฯ เสสํ สุวิเญฺญยฺยเมวฯ

ภูมิชสุตฺตวณฺณนาย ลีนตฺถปฺปกาสนา สมตฺตาฯ

๗. อนุรุทฺธสุตฺตวณฺณนา

๒๓๐. **อุปสงฺกมิตฺวา เอวมาหํสู**ติ วุตฺตํ อุปสงฺกมนการณํ ทเสฺสโนฺต, **“ตสฺส อุปาสกสฺส อผาสุกกาโล อโหสี”**ติ อาหฯ **อวิราธิต**นฺติ อวิรชฺฌนกํฯ ยทิ วา เต ธมฺมา นานตฺถา, ยทิ วา เอกตฺถา, ยํ ตตฺถ อวิรชฺฌนกํ, ตํ ตํเยว ปฏิภาตูติ โยชนาฯ **ฌานเมวา**ติ อปฺปมาณชฺฌานเมว, ‘‘เจโตวิมุตฺตี’’ติ ปน วุตฺตตฺตา **จิเตฺตกคฺคตาเยว เอวํ วุจฺจตี**ติ อุปาสกสฺส อธิปฺปาโยฯ

๒๓๑. ยาวตา มชฺฌนฺหิเก กาเล ฉายา ผรติ, นิวาเต ปณฺณานิ ปตนฺติ, เอตฺตาวตา **“รุกฺขมูล”**นฺติ วุจฺจตีติ เอวํ วุตฺตํ **เอกรุกฺขมูลปฺปมาณฏฺฐานํฯ กสิณนิมิเตฺตน โอตฺถริตฺวา**ติ กสิณารมฺมณํ ฌานํ สมาปชฺชโนฺต **ตสฺมิํ กสิณ…เป.… วิหรตี**ติ วุโตฺตฯ **อาโภโค นตฺถิ** ฌานกฺขเณฯ กามํ สมาปตฺติกฺขเณ อาโภโค นตฺถิ ตโต ปน ปุเพฺพ วา สิยา โส อาโภโค, ตมฺปิ สนฺธาย มหคฺคตนฺติ เกจิฯ อิทานิ ตาสํ เจโตวิมุตฺตีนํ สติปิ เกนจิ วิเสเสน อเภเท วิสยาทิโต ลพฺภมานเภทํ ทเสฺสตุํ, **“เอตฺถา”**ติอาทิ วุตฺตํฯ **นิมิตฺตํ น วฑฺฒติ** วเฑฺฒตพฺพสฺส นิมิตฺตเสฺสว อภาวโตฯ ปถวีกสิณาทีนํ วิย อากาสภาวนาย **อุคฺฆาฏนํ น ชายติฯ ตานิ ฌานานี**ติ พฺรหฺมวิหารชฺฌานานิฯ จุทฺทสวิเธน ปริทมนาภาวโต **อภิญฺญานํ ปาทกานิ น โหนฺติ**ฯ

นิมิตฺตุคฺฆาฏเสฺสว อภาวโต อรูปชฺฌานานํ อนธิฏฺฐานตาย **นิโรธสฺส ปาทกานิ น โหนฺตี**ติฯ กมฺมวฏฺฏภาเวน กิเลสวฏฺฏวิปากวฏฺฏานํ ติณฺณํ วฏฺฏานํ ปจฺจยภาโว **วฏฺฏปาทกตา**ฯ อุปปชฺชนวเสเนว ตํ ตํ ภวํ โอกฺกมติ เอเตหีติ **ภโวกฺกมนานิ**ฯ ทุติยนยสฺส วุตฺตวิปริยาเยน อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ อุคฺฆาฏนสฺส ลพฺภนโต อรูปชฺฌาโนปริ สมติกฺกโม โหตีติ อยเมว วิเสโสฯ **เอวนฺ**ติ ยถาวุเตฺตน นิมิตฺตาวฑฺฒนนิมิตฺตวฑฺฒนาทิปฺปกาเรนฯ **นานตฺตา**ติ นานาสภาวาฯ **เอวนฺ**ติ อปฺปมาณมหคฺคตสทฺทวจนียตาย **นานาพฺยญฺชนา**ฯ กามเณฺจตฺถ อปฺปมาณสมาปตฺติโตปิ นีหริตฺวา วกฺขมานภวูปปตฺติการณํ ทเสฺสตุํ สกฺกา, อฏฺฐกถายํ ปน กสิณฌานโตว นีหริตฺวา โยชนา กตาติ ตถา วุตฺตํฯ อถ วา มหคฺคตคหเณเนตฺถ อปฺปมาณาติ วุตฺตพฺรหฺมวิหารานมฺปิ สงฺคโห เวทิตโพฺพ ตสฺสา สมญฺญาย อุภเยสมฺปิ สาธารณภาวโตฯ

๒๓๒. **เอวํ วุโตฺต**ติ อสติปิ ตถารูเป อาโภเค ''ปริตฺตาภาติ ผริตฺวา อธิมุจฺจิตฺวา วิหรตี''ติ วุโตฺตฯ อปฺปมาณํ กตฺวา กสิณํ วเฑฺฒนฺตสฺส กสิณวฑฺฒนวเสน พหุลีการสมฺภวโต สิยา ฌานสฺส พลวตรตา, ตทภาเว จ ทุพฺพลตา, อาจิณฺณวสิตาย ปน ปจฺจนีกธมฺมานํ สมฺมา อปริโสธเน วตฺตพฺพเมว นตฺถีติ ปญฺจหากาเรหิ ฌานสฺส อปฺปคุณตํ ทเสฺสโนฺต, **''สุปฺปมเตฺตวา''**ติอาทิมาหฯ ฌานสฺส อปฺปานุภาวตาย เอว ตนฺนิมิตฺตา ปภาปิ อปฺปตรา อปริสุทฺธาว โหตีติ อาห – **''วโณฺณ...เป.... สํกิลิโฏฺฐ จา''**ติฯ ทุติยนโย วุตฺตวิปริยาเยน เวทิตโพฺพฯ ตตฺถาปิ กสิณสฺส ปริตฺตภาเวน วณฺณสฺส ปริตฺตตา, ปริตฺตารมฺมณาย อนุรูปตาย วา นิมิตฺตํ ปภามณฺฑลกมฺปิ ปริตฺตเมว สิยาติ อธิปฺปาโยฯ **วิปุลปริกมฺมนฺ**ติ วิปุลภาเวน ปริกมฺมํฯ เสสํ ตติยจตุตฺถนเยสุ วตฺตพฺพํ ปฐมทุติยนเยสุ วุตฺตสทิสเมวฯ

วณฺณนานตฺตนฺติ ยทิ ปีตํ ยทิ โลหิตํ ยทิ วา โอทาตนฺติ สรีรวณฺณนานตฺตํฯ **อาภานานตฺตนฺ**ติ ปริตฺตวิปุลตาวเสน ปภาย นานตฺตํฯ **อจฺจินานตฺตนฺ**ติ เตโชธาตุสฺส ทีฆาทิวเสน เวมตฺตตาฯ **อภินิวิสนฺตี**ติ อภิรติวเสน นิวิสนฺติ นิสีทนฺติ ติฏฺฐนฺติฯ เตนาห **''วสนฺตี''**ติฯ

๒๓๔. อาภนฺติ ทิพฺพนฺตีติ **อาภา**ติ อาห **''อาภาสมฺปนฺนา''**ติฯ **ตทเงฺคนา**ติ วา ตสฺสา ปริตฺตตาย อปฺปมาณตาย จ อาภาการณํ, ตํ ปน อตฺถโต ภวูปปตฺติการณเมวาติ อาห – **''ตสฺสา ภวูปปตฺติยา อเงฺคนา''**ติฯ **กายาลสิยภาโว** ตนฺทีอาทีนํ เหตุภูตา กายสฺส วิตฺถายิตตาฯ

๒๓๕. **ปารมิโย**ติ มหาสาวกสํวตฺตนิกา สาวกปารมิโย ปูเรโนฺตฯ **พฺรหฺมโลเก**ติ พฺรหฺมตฺตภาเว, พฺรหฺมโลเก วา อุปฺปตฺตึ ปฏิลภิ, **วุตฺตมฺปิ เจตํ** เถรคาถาสุฯ **อโวกิณฺณนฺ**ติ อเญฺญหิ อสมฺมิสฺสนฺติ อโตฺถฯ **ปุเพฺพ สญฺจริตนฺ**ติ อตีตภเวสุ ชาติวเสน สญฺจรณํ มม, สญฺจริตนฺติ ตํ มมสฺสาติ อโตฺถฯ เสสํ สุวิเญฺญยฺยเมวฯ

อนุรุทฺธสุตฺตวณฺณนาย ลีนตฺถปฺปกาสนา สมตฺตาฯ

๘. อุปกฺกิเลสสุตฺตวณฺณนา

๒๓๖. **ตสฺมา**ติ อตฺถกามตฺตา เอวมาห, น ภควโต วจนํ อนาทิยโนฺตฯ เย ปน ตทา สตฺถุวจนํ น คณฺหึสุ, เต กิญฺจิ อวตฺวา ตุณฺหีภูตา มงฺกุภูตา อฏฺฐํสุ, ตสฺมา อุภเยสมฺปิ สตฺถริ อคารวปฏิปตฺติ นาโหสิฯ

เยนปิ ชเนน น ทิโฏฺฐติ เยน อุภยชเนน อญฺญวิหิตตาย กุฑฺฑกวาฏาทิอนฺตริกตาย วา น ทิโฏฺฐฯ **ทมนตฺถ**นฺติ เตหิ อุปาสเกหิ นิมฺมทภาวํ อาปาทิตานํ เตสํ ภิกฺขูนํ ทมนตฺถํฯ **ฐปยึสู**ติ โย อิเมสํ ภิกฺขูนํ เทติ, ตสฺส สตํ ทโณฺฑติ, สหสฺสนฺติ จ วทนฺติฯ

๒๓๗. วคฺคภาเวเนว (สารตฺถ. ฏี. มหาวคฺค ๓.๔๖๔) นานาสโทฺท อสฺสาติ **ปุถุสโทฺท**ฯ **สมชโน**ติ ภณฺฑเน สมชฺฌาสโย ชโนฯ พาลลกฺขเณ ฐิโตปิ ‘‘อหํ พาโล’’ติ น มญฺญติฯ ภิโยฺย จาติ อตฺตโน พาลภาวสฺส อชานนโตปิ ภิโยฺย จ ภณฺฑนสฺส อุปริ โผโฏ วิย สงฺฆเภทสฺส อตฺตโน การณภาวมฺปิ อุปฺปชฺชมานํ **น มญฺญิ** นญฺญาสิฯ

กลหวเสน ปวตฺตวาจาเยว โคจโร เอเตสนฺติ **วาจาโคจรา** หุตฺวาฯ **มุขายาม**นฺติ วิวาทวเสน มุขํ อายเมตฺวา ภาณิโนฯ **น ตํ ชานนฺตี**ติ ตํ กลหํ น ชานนฺติฯ กลหํ กโรโนฺต จ ตํ น ชานโนฺต นาม นตฺถิฯ ยถา ปน น ชานนฺติ, ตํ ทเสฺสตุํ อาห – **‘‘เอวํ สาทีนโว อย’’**นฺติฯ อยํ กลโห นาม อตฺตโน ปเรสญฺจ อตฺถชาปนโต อนตฺถุปฺปาทนโต ทิเฎฺฐว ธเมฺม สมฺปราเย จ **สาทีนโว,** สโทโสติ อโตฺถฯ

อุปนยฺหนฺตีติ อุปนาหวเสน อนุพนฺธนฺติฯ **โปราโณ**ติ ปุริเมหิ พุทฺธาทีหิ อาจิณฺณสมาจิณฺณตาย ปุราตโนฯ

น ชานนฺตีติ อนิจฺจสญฺญํ น ปจฺจุปฎฺฐาเปนฺติฯ

ตถา ปวตฺตเวรานนฺติ อฎฺฐิฉินฺนาทิภาวํ นิสฺสาย อุปนยฺหวเสน จิรกาลํ ปวตฺตเวรานํฯ

พาลสหายตาย อิเม ภิกฺขู กลหปสุตา, ปณฺฑิตสหายานํ ปน อิทํ น สิยาติ **ปณฺฑิตสหายสฺส พาลสหายสฺส จ วณฺณาวณฺณทีปนตฺถํ** วุตฺตาฯ สีหพฺยคฺฆาทิเก **ปากฏปริสฺสเย** ราคโทสาทิเก **ปฎิจฺฉนฺนปริสฺสเย จ อภิภวิตฺวา**ฯ

มาตโงฺค อรเญฺญ **มาตงฺครเญฺญ**ติ สรโลเปน สนฺธิฯ มาตงฺคสเทฺทเนว หตฺถิภาวสฺส วุตฺตตฺตา นาควจนํ ตสฺส มหตฺตวิภาวนตฺถนฺติ อาห – **‘‘นาโคติ มหนฺตาธิวจนเมต’’**นฺติฯ มหนฺตปริยาโยปิ หิ นาค-สโทฺท โหติ ‘‘เอวํ นาคสฺส นาเคน, อีสาทนฺตสฺส หตฺถิโน’’ติอาทีสุ (อุทา. ๒๕; มหาว. ๔๖๗)ฯ

๒๓๘. **กิร**สโทฺท อนุสฺสวสูจนโตฺถ นิปาโตฯ เตน อยเมตฺถ สุติปรมฺปราติ ทเสฺสติฯ ภควตา หิ โส อาทีนโว ปเคว ปริญฺญาโต, น เตน สุตฺวา นิพฺพิโนฺณ โหติ; ตสฺมึ ปน อโนฺตวเสฺส เกจิ พุทฺธเวเนยฺยา นาเหสุํ; เตน อญฺญตฺถ คมนํ เตสํ ภิกฺขูนํ ทมนุปาโยติ ปาลิเลยฺยกํ อุทฺทิสฺส คจฺฉโนฺต เอกวิหารึ อายสฺมนฺตํ ภคุํ, สมคฺควาสํ วสเนฺต จ อนุรุทฺธเตฺถราทิเก สมฺปหํเสตุํ อนุรุทฺธเตฺถรสฺส จฯ อิมํ อุปกฺกิเลโสวาทํ ทาตุํ ตตฺถ คโต, ตสฺมา **กลหการเก กิรสฺสา**ติ เอตฺถาปิ **กิร**สทฺทคฺคหเณ เอเสว นโยฯ **วุตฺตนยเมว** โคสิงฺคสาลสุเตฺต (ม. นิ. ๑.๓๒๕ อาทโย)ฯ

๒๔๑. ‘‘ยถา กถํ ปนา’’ติ วุตฺตปุจฺฉานํ ปจฺฉิมภาวโต **‘‘อตฺถิ ปน โวติ ปจฺฉิมปุจฺฉายา’’**ติ วุตฺตํ, น ปุน ‘‘อตฺถิ ปน โว’’ติ ปวตฺตนสฺส ปุจฺฉนสฺส อตฺถิภาวโตฯ **โส ปน** โลกุตฺตรธโมฺมฯ **เถราน**นฺติ อนุรุทฺธเตฺถราทีนํ นตฺถิฯ **ปริกโมฺมภาสํ ปุจฺฉตี**ติ ทิพฺพจกฺขุญาเณ กตาธิการตฺตา ตสฺส อุปฺปาทนตฺถํ ปริกโมฺมภาสํ ปุจฺฉติฯ **ปริกโมฺมภาส**นฺติ ปริกมฺมสมาธินิพฺพตฺตํ โอภาสํ, อุปจารชฺฌานสญฺชนิตํ โอภาสนฺติ อโตฺถฯ จตุตฺถชฺฌานลาภี หิ ทิพฺพจกฺขุ

ปริกมฺมตฺถํ โอภาสกสิณํ ภาเวตฺวา อุปจาเร ฐปิโต สมาธิ ปริกมฺมสมาธิ, ตตฺถ โอภาโส ปริกโมฺมภาโสติ วุตฺโตฯ ตํ สนฺธายาห – **“โอภาสเญฺจว สญฺชานามาติ ปริกโมฺมภาสํ สญฺชานามา”**ติฯ ยตฺตเก หิ ฐาเน ทิพฺพจกฺขุนา รูปคตํ ทฎฺฐุกาโม, ตตฺตกํ ฐานํ โอภาสกสิณํ ผริตฺวา ฐิโตฯ ตํ โอภาสํ ตตฺถ จ รูปคตํ ทิพฺพจกฺขุญาเณน ปสฺสติ, เถรา จ ตถา ปฎิปชฺชิํสุฯ เตน วุตฺตํ – **“โอภาสเญฺจว สญฺชานาม ทสฺสนญฺจ รูปาน”**นฺติฯ ยสฺมา ปน เตสํ รูปคตํ ปสฺสนฺตานํ ปริกมฺมวาโร อติกฺกมิ, ตโต โอภาโส อนฺตรธายิ, ตสฺมิํ อนฺตรหิเต รูปคตมฺปิ น ปญฺญายติฯ ปริกมฺมนฺติ หิ ยถาวุตฺตกสิณารมฺมณํ อุปจารชฺฌานํ, รูปคตํ ปสฺสนฺตานํ กสิโณภาสวเสน รูปคตทสฺสนํ, กสิโณภาโส จ ปริกมฺมวเสนาติ ตทุภยมฺปิ ปริกมฺมสฺส อปฺปวตฺติยา นาโหสิ, ตยิทํ การณํ อาทิกมฺมิกภาวโต เถรา น มญฺญิํสุ, ตสฺมา วุตฺตํ **“นปฺปฎิวิชฺฌามา”**ติฯ

นิมิตฺตํ ปฎิวิชฺฌิตพฺพนฺติ การณํ ปจฺจกฺขโต ทเสฺสตฺวา สุวิสุทฺธทิพฺพจกฺขุญาเณ เถรํ ปติฎฺฐาเปตุกาโม สตฺถา วทติฯ **กิํ น อาฬุเลสฺสนฺตี**ติ กิํ น พฺยาโมเหสฺสนฺติ, พฺยาโมเหสฺสนฺติ เอวาติ อโตฺถฯ **วิจิกิจฺฉา อุทปาที**ติ ทิพฺพจกฺขุโน ยถาอุปฎฺฐิเตสุ รูปคเตสุ อปุพฺพตาย, ‘‘อิทํ นุ โข รูปคตํ กิํ, อิทํ นุ โข กิ’’นฺติ มเคฺคน อสมุจฺฉินฺนตฺตา วิจิกิจฺฉา สํสโย อุปฺปชฺชิฯ **สมาธิ จวี**ติ วิจิกิจฺฉาย อุปฺปนฺนตฺตา ปริกมฺมสมาธิ วิคจฺฉิฯ ตโต เอว หิ ปริกโมฺมภาโสปิ อนฺตรธายิ, ทิพฺพจกฺขุนาปิ รูปํ น ปสฺสิฯ **น มนสิ กริสฺสามี**ติ มนสิการวเสน เม รูปานิ อุปฎฺฐหิํสุ, รูปานิ ปสฺสโต วิจิกิจฺฉา อุปฺปชฺชติ, ตสฺมา อิทานิ กิญฺจิ น มนสิ กริสฺสามีติ ตุณฺหี อโหสิ ตํ ปน ตุณฺหีภาวปฺปตฺติํ สนฺธายาห **“อมนสิกาโร อุทปาที”**ติฯ

ตถาภูตสฺส อมนสิการสฺส อภาวํ อาคมฺม **อุปฺปิลํ อุทปาทิฯ วีริยํ คาฬฺหํ ปคฺคหิต**นฺติ ถินมิทฺธฉมฺภิตตฺตานํ วูปสมนตฺถํ อจฺจารทฺธวีริยํ อโหสิ, เตน จิเตฺต สมาธิทูสิกา เคหสฺสิตา พลวปีติ อุปฺปนฺนาฯ เตนาห **“อุปฺปิลํ อุปฺปนฺน”**นฺติฯ **ตโต**ติ สิถิลวีริยตฺตาฯ **ปตเมยฺยา**ติ อติวิย ขินฺนํ ภเวยฺยฯ ตํ มมาติ ปตฺถนาอภิภวนียมนสีเสน ชเปฺปตีติ **อภิชปฺปา,** ตณฺหาฯ นานตฺตา นานาสภาวา สญฺญา **นานตฺตสญฺญา**ฯ อติวิย อุปริ กตฺวา นิชฺฌานํ เปกฺขนํ **อตินิชฺฌายิตตฺตํ**ฯ

๒๔๓. **ปริกโมฺมภาสเมวา**ติ ปริกมฺมสมุฎฺฐิตํ โอภาสเมวฯ **น จ รูปานิ ปสฺสามี**ติ โอภาสมนสิการปสุตตาย ทิพฺพจกฺขุนา รูปานิ น ปสฺสามิฯ **วิสยรูปเมวา**ติ เตน ผริตฺวา ฐิตฎฺฐาเนว ทิพฺพจกฺขุโน วิสยภูตํ รูปคตเมว มนสิ กโรมิฯ

กสิณรูปานํ วเสเนตฺถ โอภาสสฺส ปริตฺตตาติ อาห **“ปริตฺตฎฺฐาเน โอภาส”**นฺติฯ **ปริตฺตานิ รูปานี**ติ กติปยานิ, สา จ เนสํ ปริตฺตตา ฐานวเสเนวาติ อาห **“ปริตฺตกฎฺฐาเน รูปานี”**ติฯ ‘‘อปฺปมาณเญฺจวา’’ติอาทินา วุโตฺต **ทุติยวาโร**ฯ โอภาสปริตฺตตํ สนฺธาย ปริกมฺมสมาธิ ‘‘ปริโตฺต’’ติ วุโตฺต ตเสฺสว โอภาสสฺส อปฺปมาณตาย อปฺปมาณสมาธีติ วจนโตฯ **ตสฺมิํ สมเย**ติ ตสฺมิํ ปริตฺตสมาธิโน อุปฺปนฺนสมเยฯ **ทิพฺพจกฺขุปิ ปริตฺตกํ โหติ** ปริตฺตรูปคตทสฺสนโตฯ

๒๔๕. **ทุกติกชฺฌานสมาธิ**นฺติ จตุกฺกนเย ทุกชฺฌานสมาธิํ, ปญฺจกนเย ติกชฺฌานสมาธินฺติ โยชนาฯ **ทุกชฺฌานสมาธิ**นฺติ จตุกฺกนเย ตติยจตุตฺถวเสน ทุกชฺฌานสมาธิํ, ปญฺจกนเย จตุตฺถปญฺจมวเสน ทุกชฺฌานสมาธิํฯ **ติกจตุกฺกชฺฌานสมาธิ**นฺติ จตุกฺกนเย ติกชฺฌานสมาธิํ, ปญฺจกนเย จตุกฺกชฺฌานสมาธินฺติ โยชนาฯ

ติวิธนฺติ สปฺปีติกวเสน ติปฺปการํ สมาธึฯ **ตทโนฺตคธา**ติ สปฺปีติกาทิสภาวาฯ กามํ ภควา ปุริมยาเม ปุเพฺพนิวาสานุสฺสติญาณํ, ปจฺฉิมยาเม ทิพฺพจกฺขุญาณํ นิพฺพเตฺตโนฺตปิ อิมานิ ญาณานิ ภาเวสิเยวฯ วิปสฺสนาปาทกานิ ปน ญาณานิ สนฺธาย, **“ปจฺฉิมยาเม”**ติ วุตฺตํ, เตนาห **“ภควโต หิ”**ติอาทิฯ **ปญฺจมชฺฌานสฺสา**ติ ปญฺจมชฺฌานิกสฺส วเสน ปฐมชฺฌานิโก **มโคฺค นตฺถิฯ โส**ติ ปญฺจกนโย ภควโต โลกิโย อโหสิฯ **เอต**นฺติ เอตํ, ‘‘สวิตกฺกมฺปิ สวิจารํ สมาธึ ภาเวมี’’ติอาทิวจนํฯ **โลกิยโลกุตฺตรมิสฺสกํ สนฺธาย วุตฺตํ,** น ‘‘โลกิยํ วา โลกุตฺตรเมว วา’’ติฯ เสสํ สุวิเญฺญยฺยเมวาติฯ

อุปกฺกิเลสสุตฺตวณฺณนาย ลีนตฺถปฺปกาสนา สมตฺตาฯ

๙. พาลปณฺฑิตสุตฺตวณฺณนา

๒๔๖. **เอเตหี**ติ ทุจินฺติตาทีหิฯ เอเตน ลกฺขณสทฺทสฺส กรณตฺถตมาหฯ **ตาเนวา**ติ ลกฺขณานิ เอวฯ **ตสฺสา**ติ พาลสฺสฯ ‘‘อยํ พาโล’’ติ นิมียติ สญฺจานียติ เอเตหีติ **พาลนิมิตฺตานิฯ อปทานํ** วุจฺจติ วิขฺยาตํ กมฺมํฯ **ทุจินฺติตาทีนิ** จ พาเล วิขฺยาตานิ, อวธารณภาเว วา, ตสฺมา พาลสฺส อปทานานีติ **พาลาปทานานิ**ฯ อภิชฺฌาทีหิ ทุฎฺฐุ ทูสิตํ จิเนฺตตีติ **ทุจินฺติตจินฺตี**ฯ โลภาทีหิ ทุฎฺฐุ ภาสิตํ มุสาวาทาทึ ภาสตีติ **ทุพฺภาสิตภาสี**ฯ เตสํ เตสํเยว วเสน กตฺตพฺพโต ทุกฺกฎกมฺมํ ปาณาติปาตาทึ กโรตีติ **ทุกฺกฎกมฺมการี**ฯ เตนาห **“จินฺตยโนฺต”**ติ อาทิฯ ตานิ อุปนิสฺสาย ชาตนฺติ ตชฺชํฯ ตโต เอว เตสํ สารุปฺปํ อนุรูปนฺติ **ตสฺสารุปฺปํ**ฯ เตนาห **“ตชฺชาติก”**นฺติอาทิฯ **กจฺฉมานายา**ติ กถิยมานายฯ

๒๔๘. ยสฺมา สตฺตานํ ยถูปจิตานิ กมฺมานิ กโตกาสานิ ตทุปฎฺฐาปิตานิ กมฺมนิมิตฺตคตินิมิตฺตานิ มรณสฺส อาสนฺนกาเล จิตฺตสฺส อาปาถํ อาคจฺฉนฺตานิ, ตทา โอลมฺพนฺตานิ วิย อภิภวนฺตานิ วิย อโชฺฌตฺถรนฺตานิ วิย อุปฎฺฐหนฺติ, ตสฺมา วุตฺตํ – **“โอลมฺพนาทิอาการเรน หิ ตานิ อุปฎฺฐหนฺตี”**ติฯ อุปฎฺฐานาการโร เอว ตทา จิตฺตสฺส โคจรภาวํ คจฺฉตีติ อาห – **“ตสฺมึ อุปฎฺฐานาการเร อาปาถคเต”**ติฯ

๒๔๙. **น สกฺกาติ น วทตี**ติ เอเตน เทฺวปิ ปฎิเสธา ปกติอตฺถาติ อยมโตฺถ วุโตฺต โหติฯ **น สุกรา**ติ ปน อิมินา ทุกฺกรภาโว ทีปิโต, ทุกฺกรญฺจ ตาว อุปาเยน สกฺกา กาตุนฺติ ทเสฺสโนฺต อาห – **“น สุกรํ ปนา”**ติอาทิฯ **เตนา**ติ วินิวิชฺฌิตฺวา คมเนน อญฺญมญฺญํ สํวิชฺฌเนนฯ **อสฺสา**ติ โจรสฺสฯ **อิโต อุตฺตริปี**ติ มชฺฌนฺหิกสมยํ สายนฺหสมยญฺจ สตฺติสเตนฯ

๒๕๐. **สงฺขมฺปิ น อุเปตี**ติ อิมินา สงฺขาตพฺพมตฺตํ นตฺถีติ ทีปิตํ โหตีติ อาห – **“คณนามตฺตมฺปิ น คจฺฉตี”**ติฯ **อุปนิเกฺขปนมตฺตมฺปี**ติ เอตฺถาปิ เอเสว นโยฯ **กลภาค**นฺติ กลานํ สงฺคณนโกฎฺฐาสํฯ เตนาห **“สติมํ กล”**นฺติอาทิฯ **โอโลกิตมตฺตมฺปี**ติ อุปนิเกฺขปนวเสน โอโลกนมตฺตกมฺปิฯ **ตํ กมฺมการณ**นฺติ ตํ ปญฺจวิธพนฺธนกมฺมการณํ จตุนฺนมฺปิ ปสฺสานํ วเสน สมฺปริวเตฺตตฺวา กโรนฺติเยว, ปาฬิยํ ปน เอกปสฺสวเสน อาคตาฯ **เคหสฺสา**ติ มหโต เคหสฺสฯ **สพฺพโต**ติ สพฺพาวยวโตฯ **สมฺปชฺชลิเต** เอกชาลีภูเตฯ **สุปกฺกุถิตายา**ติ สุฎฺฐุ นิปกฺกายฯ

วิภโตฺตติ ตตฺถ นิพฺพตฺตกสตฺตานํ สาธารณกมฺมุนา วิภโตฺต วิย นิพฺพโตฺตฯ อโยปาการเรน ปริโต อโตฺต คหิโตติ **อโยปาการปริยโตฺต** ปริกฺขิโตฺตฯ

ยมกโคฬกาติ ทารกานํ กีฬนยุคฬาฯ **เอวมฺปิ ทุกฺข**ติ ยถาวุตฺตอุสฺสทนิรยวเสนปิ โสต-ฆาน-ชิวฺหา-กาย-มโน-โคจรตาวเสนปิ อิมินา อากาเรน ทุกฺขติฯ

๒๕๑. **ทเนฺตหิ อุเลฺลหิตฺวา**ติ อุตฺตรทเนฺตหิ อณฺฉิตฺวาฯ รสวเสน อติโตฺต อสฺสาโท **รสาโท**ฯ เตนาห **"รสเคเธน ปริภุตฺตรโส"**ติฯ

๒๕๒. **ทุรูโป**ติ วิรูโปฯ **ทุทฺทโส**ติ เตเนว วิรูปภาเวน อนิฎฺฐทสฺสโนฯ **ลกุณฺฐโก**ติ รโสฺสฯ **ปวิฎฺฐคีโว**ติ ขนฺธนฺตรํ อนุปวิฎฺฐคีโวฯ **มโหทโร**ติ วิปุลกุจฺฉิฯ เยภุเยฺยน หิ ลกุณฺฎกา สตฺตา รสฺสคีวา ปุถุลกุจฺฉิกาว โหนฺตีติ ตถา วุตฺตํฯ กาโณ นาม จกฺขุวิกโลติ วุตฺตํ – **"เอกกฺขิกาโณ วา อุภยกฺขิกาโณ วา"**ติฯ **กุณี**ติ หตฺถวิกโล วุจฺจตีติ อาห – **"เอกหตฺถกุณี วา อุภยหตฺถกุณี วา"**ติฯ วาตาทินา อุปหตกายปโกฺข อิธ ปกฺขหโตติ อธิเปฺปโต, น ปกฺขิหโตติ อาห – **"ปกฺขหโตติ ปีฐสปฺปี"**ติฯ **ทุกฺขานุปพนฺธทสฺสนตฺถ**นฺติ อปราปรชาตีสุ วิปากทุกฺขสฺส อนุปพนฺธวเสน ปวตฺติทสฺสนตฺถํฯ

กลียติ ขลียติ อปฺปหียติ สาสนํ เอเตนาติ **กลิ,** ชุตปราชโยฯ โส เอว คหสทิสตาย **"กลิคฺคโห"**ติ วุโตฺตฯ **อธิพนฺธ**นฺติ กุฎุมฺพสฺส อธิวุตฺถสฺส มูลภูตสฺส อตฺตโน พนฺธิตพฺพตํฯ เตนาห **"อตฺตนาปิ พนฺธํ นิคเจฺฉยฺยา"**ติฯ พาลภูมิยา พาลภาวสฺส มตฺถกปฺปตฺติ นิรยคามิกมฺมการิตาติ **"นิรเย นิพฺพตฺตติ"**เจฺจว วุตฺตํฯ ตคฺคหเณเนว ปน ตโต มุทุมุทุตราทิกมฺมวเสน เสสาปาเยสุ อปราปรนิพฺพตฺตาทิพาลภูมิ วิภาวิตา โหตีติฯ

๒๕๓. **วุตฺตานุสาเรนา**ติ ''พาโล อยํ''นฺติอาทินา วุตฺตสฺส อตฺถวจนสฺส ''ปณฺฑิโต อยํ''นฺติ เอเตหิ ลกฺขียตีติอาทินา อนุสาเรนฯ **มโนสุจริตาทีนํ วเสนา**ติ จิเนฺตโนฺต อนภิชฺฌา-อพฺยาปาท-สมฺมาทสฺสนํ สุจินฺติตเมว จิเนฺตตีติอาทินา มโนสุจริตานํ ติณฺณํ สุจริตานํ วเสน โยเชตพฺพานิฯ

จกฺกรตนวณฺณนา

๒๕๖. อุโปสถํ (ที. นิ. ฎี. ๒.๒๔๓) วุจฺจติ อฎฺฐงฺคสมนฺนาคตํ สพฺพทิวเสสุ คหเฎฺฐหิ รกฺขิตพฺพสีลํ, สมาทานวเสน ตํ เอตสฺส อตฺถีติ **อุโปสถิโก,** ตสฺสฯ เตนาห **"สมาทินฺนอุโปสถงฺคสฺสา"**ติฯ **ตทา**ติ ตสฺมึ กาเล, ยสฺมึ ปน กาเล จกฺกวตฺติภาวสํวตฺตนิย-ทาน-สีลาทิ-ปุญฺญสมฺภารสมุทาคมสมฺปโนฺน ปุริตจกฺกวตฺติวโตฺต กาทีปเทสวิเสสปจฺจาชาติยา เจว กุลรูปโภคาธิปเตยฺยาทิคุณวิเสสสมฺปตฺติยา จ ตทนุรูเป อตฺตภาเว ฐิโต โหติ, ตสฺมึ กาเลฯ ตาทิเส หิ กาเล จกฺกวตฺติภาวี ปุริสุตฺตโม ยถาวุตฺตคุณสมนฺนาคโต ราชา ขตฺติโย หุตฺวา มุทฺธาวสิโตฺต วิสุทฺธสีโล อนุโปสถํ สตสหสฺสวิสฺสชฺชนาทินา สมฺมาปฎิปตฺตึ ปฎิปชฺชติ, น ยทา จกฺกรตนํ อุปฺปชฺชติ, ตทา เอวฯ เตนาห – **"ปาโต...เป.... ธมฺมตา"**ติฯ (ตตฺถ **ทโม** อินฺทฺริยสํวโร, **สํยโม** สีลสํวโรฯ)

วุตฺตปฺปการปุญฺญกมฺมปจฺจยนฺติ จกฺกวตฺติภาวาวหทานทมสํยมาทิปุญฺญกมฺมเหตุกํฯ **นีลมณิสงฺฆาฎสทิส**นฺติ อินฺทนีลมณิสญฺจยสมานํฯ **ทิพฺพานุภาวยุตฺตตฺตา**ติ ทสฺสนียตา มนุญฺญโฆสตา อากาสคามิตา โอภาสวิสฺสชฺชนา อปฺปฎิฆาตตา รโญฺญ อิจฺฉิตตฺถนิปฺผตฺติการณตาติ เอวมาทีหิ ทิพฺพสทิเสหิ อานุภาเวหิ สมนฺนาคตตฺตาฯ **สเพฺพหิ อากาเรหี**ติ สเพฺพหิ สุนฺทเรหิ อากาเรหิฯ **ปริปูร**นฺติ ปริปุณฺณํฯ สา จสฺส ปาริปูริ อิทาเนว วิตฺถารียติฯ

ปนาฬีติ ฉิทฺทํฯ **สุทฺธสินิทฺธทนฺตปนฺติยา** นิพฺพิวรายาติ อธิปฺปาโยฯ **นาภิปนาฬิ ปริเกฺขปปเฎฺฐสูติ** นาภิปริเกฺขปปเฎฺฐ เจว นาภิยา ปนาฬิปริเกฺขปปเฎฺฐ จฯ **สุวิภตฺตาวาติ** อญฺญมญฺญํ อสํกิณฺณตฺตา สุฏฺฐุ วิภตฺตาฯ ปริเจฺฉทเลขนฺตเรสุ มณิกา สุวิภตฺตา หุตฺวา ปญฺญายนฺตีติ วทนฺติฯ

ปริเจฺฉทเลขาทีนีติ อาทิ-สเทฺทน มาลากมฺมาทึ สงฺคณฺหาติฯ **สุรตฺตาติ**อาทีสุ **สุรตฺตคฺ**คหเณน มหานามวณฺณตํ ปฏิกฺขิปติ, **สุทฺธคฺ**คหเณน สํกิลิฏฺฐตํ, **สินิทฺธคฺ**คหเณน ลูขตํฯ กามํ ตสฺส จกฺกรตนสฺส เนมิมณฺฑลํ อสนฺธิกํว นิพฺพตฺตํ, สพฺพตฺถกเมว ปน เกวลํ ปวาฬวโณฺณว น โสภตีติ ปกติจกฺกสฺส สนฺธิยุเตฺตสุ ฐาเนสุ รตฺตชมฺพุนทปริกฺขตํ อโหสิ, ตํ สนฺธาย วุตฺตํ “**สนฺธีสุ ปนสฺสา**”ติอาทิฯ

เนมิมณฺฑลปิฏฺฐิยนฺติ เนมิมณฺฑลสฺส ปิฏฺฐิปเทเสฯ **ทสนฺนํ ทสนฺนํ อรานมนฺตเรติ** ทสนฺนํ ทสนฺนํ อรานํ อนฺตรสมีเป ปเทเสฯ **ฉิทฺทมณฺฑลจิโตฺตติ** มณฺฑลสณฺฐานฉิทฺทวิจิโตฺตฯ **สุกุสลสมนฺนาหตสฺสาติ** สุฏฺฐุ กุสเลน สิปฺปินา ปหตสฺส, วาทิตสฺสาติ อโตฺถฯ **วคฺคูติ** มโนรโม **รชนีโยติ** สุณนฺตานํ ราคุปฺปาทโกฯ **กมนีโยติ** กโนฺตฯ **สโมสริตกุสุมทามาติ** โอลมฺพิตสุคนฺธกุสุมทามาฯ **เนมิปริเกฺขปสฺสาติ** เนมิปริยนฺตปริเกฺขปสฺสฯ นาภิปนาฬิยา ทฺวินฺนํ ปสฺสานํ วเสน “**ทฺวินฺนมฺปิ นาภิปนาฬีนํ**”นฺติ วุตฺตํฯ เอกา เอว หิ สา ปนาฬิฯ **เยหีติ** เยหิ ทฺวีหิ สีหมุเขหิฯ ปุน **เยหีติ** มุตฺตากลาเปหิฯ

โอธาปยมานนฺติ โสตุํ อวหิตานิ กุรุมานํฯ จโนฺท ปุรโต, จกฺกรตนํ ปจฺฉาติ เอวํ **ปุพฺพาปริเยน** ปุพฺพาปรภาเคนฯ

อเนฺต ปุรสฺสาติ อนฺุราธปุเร รโญฺญ อเนฺตปุรสฺส **อุตฺตรสีหปญฺชรอาสเนฺน** ตทา รโญฺญ ปาสาเท ตาทิสสฺส อุตฺตรทิสาย สีหปญฺชรสฺส ลพฺภมานตฺตา วุตฺตํฯ **สุเขน สกฺกาติ** กิญฺจิ อนารุหิตฺวา สรีรญฺจ อนุลฺลงฺฆิตฺวา ยถาฐิเตเนว หเตฺถน ปุปฺผมุฏฺฐิโย ขิปิตฺวา สุเขน สกฺกา โหติ ปูเชตุํฯ

นานาวิราครตนปฺปภาสมุชฺชลนฺติ นานาวิธจิตฺตวณฺณรตโนภาสปภสฺสรํฯ **อากาสํ อพฺภุคฺคนฺตฺวา ปวเตฺตติ**ฯ อาคนฺตฺวา ฐิตฏฺฐานโต อุปริ อากาสํ อพฺภุคฺคนฺตฺวา ปวเตฺตฯ

สนฺนิเวสกฺขโมติ ขนฺธวารสนฺนิเวสโยคฺยฯ **สุลภาหารูปกรโณติ** สุเขเนว ลทฺธพฺพธญฺญโครสทารุติณาทิโภชนสาธโนฯ **ปรจกฺกนฺติ** ปรสฺส รโญฺญ เสนา, อาณา วาฯ

อาคตนนฺทโนติ อาคโต หุตฺวา นนฺทิชนโนฯ อาคตํ วา อาคมนํ, เตน นนฺทตีติ **อาคตนนฺทโน**ฯ คมเนน โสเจตีติ **คมนโสจโนฯ อุปกปฺปถาติ** อุปฺรูปริ กเปฺปถ สํวิทหถ, อุปเนถาติ อโตฺถฯ **อุปปริกฺขิตฺวาติ** เหตุโตปิ สภาวโตปิ ผลโตปิ ทิฏฺฐธมฺมิกสมฺปรายิกอาทีนวโตปิ วีมํสิตฺวาฯ

วิภาเวนฺติ ปญฺญาย อตฺถํ วิภูตํ กโรนฺตีติ **วิภาวิโน,** ปญฺญวโนฺตฯ **อนุยนฺตาติ** อนุวตฺตกาฯ **โอคจฺฉมานนฺติ** โอสีทนฺตํฯ **โยชนมตฺตนฺติ** วิตฺถารโต โยชนมตฺตํ ปเทสํฯ คมฺภีรภาเวน ปน ยถา ภูมิ ทิสฺสติ, เอวํ โอคจฺฉติฯ เตนาห “**มหาสมุทฺทตล**”นฺติอาทิฯ **อเนฺต จกฺกรตนํ** อุทเกน เสนาย อนโชฺฌตฺถรณตฺถํฯ

๒๕๗. ปุรตฺถิโม สมุโทฺท ปริยโนฺต อสฺสาติ **ปุรตฺถิมสมุทฺทปริยโนฺต,** ปุรตฺถิมสมุทฺทํ ปริยนฺตํ กตฺวาฯ **จาตุรนฺตายา**ติ จาตุสมุทฺทนฺตาย ปุพฺพวิเทหาทิจตุโกฏฺฐาสนฺตายฯ

หตฺถิรตนวณฺณนา

๒๕๘. **หริจนฺทนาทีหีติ อาทิ**-สเทฺทน จตุชฺชาติยคนฺธาทึ สงฺคณฺหาติฯ **อาคมนํ จิเนฺตถาติ วทนฺติ** จกฺกวตฺติวตฺตสฺส ปูริตตาย ปริจิตตฺตาฯ ภูมิผุสนเกหิ วาลธิ, วรงฺคํ หโตฺถติ อิเมหิ จ ตีหิ, จตูหิ ปาเทหิ จาติ สตฺตหิ อวยเวหิ ฐิตตฺตา **สตฺตปติโฏฺฐฯ อิตเรสํ** อมจฺจาทีนํ จินฺตยนฺตานํ **น อาคจฺฉติฯ อปเนตฺวา**ติ อตฺตโน อานุภาเวน อปเนตฺวาฯ คนฺธเมว หิ ตสฺส อิตเร หตฺถิโน น สหนฺติฯ

อสฺสรตนวณฺณนา

สินฺธวกุลโตติ สินฺธวสฺสาชานียกุลโตฯ

มณิรตนวณฺณนา

สกฏนาภิสมปฺปมาณนฺติ ปริณาหโต มหาสกฏสฺส นาภิยา สมปฺปมาณํฯ **อุโภสุ อเนฺตสู**ติ เหฏฺฐา อุปริ จาติ ทฺวีสุ อเนฺตสุฯ **กณฺณิกปริยนฺตโต**ติ ทฺวินฺนํ กญฺจนปทุมานํ กณฺณิกาย ปริยนฺตโตฯ **มุตฺตาชาลเก ฐเปตฺวา**ติ สุวิสุเทฺธ มุตฺตามเย ชาลเก ปติฏฺฐเปตฺวาฯ

อิตฺถิรตนวณฺณนา

“**อิตฺถิรตนํ ปาตุภวตี**”ติ วตฺวา อสฺส ปาตุภวนาการํ ทเสฺสตุํ, “**มทฺทราชกุลโต วา**”ติ อาทิ วุตฺตํฯ มทฺทรฏฺฐํ กิร อภิรูปานํ อิตฺถีนํ อุปฺปตฺติฏฺฐานํฯ **สณฺฐานปาริปูริยา**ติ หตฺถปาทาทิสรีราวยวานํ สุสณฺฐิตตายฯ อวยวปาริปูริยา หิ สมุทายปาริปูริสิทฺธิฯ **รูป**นฺติ สรีรํฯ **ทสฺสนียา**ติ สุรูปภาเวน ปสฺสิตพฺพยุตฺตาฯ **โสมนสฺสวเสน จิตฺตํ ปสาเทติ** โยนิโส จิเนฺตนฺตานํ กมฺมผลสทฺธาย วเสนฯ **ปสาทาวหตฺตา**ติ การณวจเนน ยถา ปาสาทิกตาย วณฺณโปกฺขรตาสิทฺธิ วุตฺตา, เอวํ ทสฺสนียตาย ปาสาทิกตาสิทฺธิ, อภิรูปตาย จ ทสฺสนียตาสิทฺธิ วตฺตพฺพาติ นยํ ทเสฺสติฯ ปฏิโลมโต วา วณฺณโปกฺขรตาย ปาสาทิกตาสิทฺธิ, ปาสาทิกตาย ทสฺสนียตาสิทฺธิ, ทสฺสนียตาย อภิรูปตาสิทฺธิ โยเชตพฺพาฯ เอวํ สรีรสมฺปตฺติวเสน อภิรูปตาทิเก ทเสฺสตฺวา อิทานิ สรีเร โทสาภาววเสนปิ เต ทเสฺสตุํ, “**อภิรูปา วา**”ติอาทิ วุตฺตํฯ ตตฺถ ยถา ปมาณยุตฺตา, เอวํ อาโรหปริณาหโยคโต จ ปาสาทิกา นาติทีฆตาทโยฯ เอวํ มนุสฺสานํ ทิพฺพรูปตาสมฺปตฺติปีติ “**อปฺปตฺตา ทิพฺพวณฺณ**”นฺติ วุตฺตํฯ **กายวิปตฺติยา**ติ สรีรโทสสฺสฯ **อภาโว**ติ อจฺจนฺตเมว ทูรีภาโวฯ

สตวิหตสฺสาติ สตกฺขตฺตุํ วิหตสฺสฯ **สตวิหตสฺสา**ติ จ อิทํ กปฺปาสปิจุวเสน วุตฺตํ, ตูลปิจุโน ปน วิหนนเมว นตฺถิฯ กุงฺกุมตครตุรุกฺขยวนปุปฺผานิ **จตุชฺชาติ**ฯ ตมาลตครตุรุกฺขยวนปุปฺผานีติ อปเรฯ

อคฺคิทฑฺฒา วิยาติ อาสนคเตน อคฺคินา ทฑฺฒา วิยฯ **ปฐมเมวา**ติ อญฺญกิจฺจโต ปฐมเมว, ทสฺสนสมกาลเมวาติ อโตฺถฯ ตํ ตํ อตฺตนา รโญฺญ กาตพฺพกิจฺจํ กึ กโรมีติ ปุจฺฉิตพฺพตาย กึ กรณนฺติ ปฏิสฺสาเวตีติ **กิงฺการปฏิสฺสาวินี**ฯ

มาตุคาโม นาม เยภุเยฺยน สทฺธาชาติโก, อิตฺถิรตนสฺส ปน ตํ นตฺถีติ ทเสฺสตุํ, **“สุวาสฺสา”**ติอาทิ วุตฺตํฯ **คุณา**ติ รูปคุณา เจว อาจารคุณา จฯ **ปุริมกมฺมานุภาเวนา**ติ ตสฺสา ปุริมกมฺมานุภาเวนฯ อิตฺถิรตนสฺส ตพฺภาวสํวตฺตนิยปุริมกมฺมสฺส อานุภาเวน, จกฺกวตฺติโนปิ ปริวารสํวตฺตนิยํ ปุญฺญกมฺมํ ตาทิสสฺส ผลวิเสสสฺส อุปนิสฺสโย โหติเยวฯ เตนาห **“จกฺกวตฺติโน ปุญฺญํ อุปนิสฺสายา”**ติฯ เอเตน เสสรตเนสุปิ เตสํ วิเสสานํ ตทุปนิสฺสยตา วิภาวิตา เอวาติ ทฏฺฐพฺพํฯ ปุเพฺพ เอกเทสวเสน ลพฺภมานปาริปูรี รโญฺญ **จกฺกวตฺติภาวูปคมนโต ปฏฺฐาย สพฺพาการปาริปูรา ชาตา**ฯ

คหปติรตนวณฺณนา

ปกติยาวาติ สภาเวเนว, จกฺกรตนปาตุภาวโต ปุเพฺพปิฯ

ปริณายกรตนวณฺณนา

นิสฺสายาติ อุปนิสฺสายฯ

๒๖๐. **กฏฺคฺคโห** วุจฺจติ ชยคฺคโห สกานํ ปณานํ กฏภาเวน อตฺถสิทฺธิวเสน สงฺคณฺหนนฺติ กตฺวาฯ เตนาห **“ชยคฺคาเหนา”**ติฯ **เอกปฺปหาเรเนวา**ติ เอกปฺปโยเคเนว สตสหสฺสานิ อธิคเจฺฉยฺยาติ โยชนาฯ เสสํ วุตฺตนยตฺตา สุวิเญฺญยฺยเมวฯ

พาลปณฺฑิตสุตฺตวณฺณนาย ลีนตฺถปฺปกาสนา สมตฺตาฯ

๑๐. เทวทูตสุตฺตวณฺณนา

๒๖๑. **เทฺว อคาราติอาที**ติ **อาทิ**-สเทฺทน “สทฺวารา…เป…. อนุวิจรเนฺตปี”ติ เอตมตฺถํ สงฺคณฺหาติฯ เอตฺตกเมว หิ อสฺสปุรสุเตฺต (ม. นิ. ๑.๔๓๒; ม. นิ. อฏฺฐ. ๑.๔๓๒) วิตฺถาริตํ เวทิตพฺพํฯ “ทิเพฺพน จกฺขุนา”ติอาทิ ปน วิสุทฺธิมเคฺค (วิสุทฺธิ. ๒.๓๙๗) ตถา วิตฺถาริตมฺปิ สุตฺตสํวณฺณนา โหตีติ กตฺวา, **“อสฺสปุรสุเตฺต วิตฺถาริตเมวา”**ติ วุตฺตํฯ

๒๖๒. **นิรยโต ปฏฺฐาย เทสนํ เทวโลเกน โอสาเปตี**ติ สํกิเลสธมฺมหิ สํเวเชตฺวา โวทานธมฺมหิ นิฏฺฐาเปโนฺตฯ ทุติยํ ปน วุตฺตวิปริยาเยน เวทิตพฺพํ, ตทิทํ เวเนยฺยชฺฌาสยวิสิฏฺฐนฺติ ทฏฺฐพฺพํฯ อิทานิ สงฺขิปิตฺวา วุตฺตมตฺถํ วิวริตุํ, **“สเจ”**ติอาทิ วุตฺตํฯ **โส**ติ ภควาฯ

เอกเจฺจ เถราติ (กถา. อนุฏี. ๘๖๖-๘๖๘; อ. นิ. ฏี. ๒.๓.๓๖) อนฺธกาทิเก, วิญฺญาณวาทิโน จ สนฺธาย วทติฯ เนรยิเก นิรเย ปาเลนฺติ ตโต นิคฺคนฺตุมปฺปทานวเสน รกฺขนฺตีติ **นิรยปาลา**ฯ เนรยิกานํ นรกทุเกฺขน ปริโยนทฺธาย อลํ สมตฺถาติ วา **นิรยปาลาฯ ตนฺ**ติ “นตฺถิ นิรยปาลา”ติวจนํฯ **ปฏิเสธิตเมวา**ติ “อตฺถิ นิรเย นิรยปาลา, อตฺถิ จ การณิกา”ติอาทินา นเยน **อภิธมฺม** (กถา. ๘๖๖) ปฏิเสธิตเมวฯ ยทิ นิรยปาลา นาม น สิยุํ, กมฺมการณาปิ น ภเวยฺยฯ สติ หิ การณิเก กมฺมการณาย ภวิตพฺพนฺติ อธิปฺปาโยฯ เตนาห **“ยถา หี”**ติอาทิฯ เอตฺถาห – “กึ ปเนเต นิรยปาลา เนรยิกา, อุทาหุ อเนรยิกา”ติฯ กิเญฺจตฺถ – ยทิ ตาว เนรยิกา, อิเม นิรยสํวตฺตนิเยน กมฺมุนา นิพฺพตฺตาติ สยมฺปิ นิรยทุกฺขํ อนุภเวยฺยุํ, ตถา สติ อเญฺญสํ เนรยิกานํ ยาตนาย อสมตฺถา สิยุํ, “อิเม เนรยิกา, อิเม นิรยปาลา”ติ ววตฺถานเญฺจ น สิยา, เย จ เย ยาเตนฺติ, เตหิ สมานรูปพลปฺปมาเณหิ อิตเรสํ ภยสนฺตาสา น สิยุํฯ อถ อเนรยิกา, เนสํ ตตฺถ กถํ สมฺภโวติ วุจฺจเต – อเนรยิกา นิรยปาลา อนิรยคติสํวตฺตนิยกมฺมนิพฺพตฺติโตฯ นิรยู

ปปตฺติสํวตฺตนิยกมฺมโต หิ อเญฺญเนว กมฺมุนา เต นิพฺพตฺตนฺติ รกฺขสชาติกตฺตาฯ ตถา หิ วทนฺติ สพฺพตฺถิวาทิโน –

> ‘‘โกธนา กุรูรกมฺมนฺตา, ปาปาภิรุจิโน สทา;
> ทุกฺขิเตสุ จ นนฺทนฺติ, ชายนฺติ ยมรกฺขสา’’ติฯ (กถา. อนุฏี. ๘๖๖-๘๖๘; อ. นิ. ฏี. ๒.๓.๓๖);

ตตฺถ ยเทเก วทนฺติ ‘‘ยาตนาทุกฺขํ ปฏิสํเวเทยฺยุํ, อถ วา อญฺญมญฺญํ ยาเตยฺยุ’’นฺติอาทิ, ตยิทํ อสารํ นิรยปาลานํ เนรยิกภาวเสฺสว อภาวโตฯ ยทิปิ อเนรยิกา นิรยปาลา, อโยมยาย ปน อาทิตฺตาย สมฺปชฺชลิตาย สโชติภูตาย นิรยภูมิยา ปริกฺกมมานา กถํ ทาหทุกฺขํ นานุภวนฺตีติ? กมฺมานุภาวโตฯ ยถา หิ อิทฺธิมโนฺต เจโตวสิปฺปตฺตา มหาโมคฺคลฺลานาทโย เนรยิเก อนุกมฺปนฺตา อิทฺธิพเลน นิรยภูมิํ อุปคตา ทาหทุเกฺขน น พาธียนฺติ, เอวํสมฺปทมิทํ ทฎฺฐพฺพํฯ

อิทฺธิวิสยสฺส อจิเนฺตยฺยภาวโตติ เจ? อิทมฺปิ ตํสมานํ กมฺมวิปากสฺส อจิเนฺตยฺยภาวโตฯ ตถารูเปน หิ กมฺมุนา เต นิพฺพตฺตาฯ ยถา นิรยทุเกฺขน อพาธิตา เอว หุตฺวา เนรยิเก ยาเตนฺติ, น เจตฺตเกน พาหิรวิสยาภาโว ยุชฺชติ อิฎฺฐานิฎฺฐตาย ปเจฺจกํ ทฺวารปุริเสสุ วิภตฺตสภาวตฺตาฯ ตถา หิ เอกเจฺจสฺส ทฺวารสฺส ปุริสสฺส จ อิฎฺฐํ เอกเจฺจสฺส อนิฎฺฐํ, เอกเจฺจสฺส จ อนิฎฺฐํ เอกเจฺจสฺส อิฎฺฐํ โหติฯ เอวญฺจ กตฺวา ยเทเก วทนฺติ – ‘‘นตฺถิ กมฺมวเสน เตชสา ปรูปตาปน’’นฺติอาทิ, ตทปาหตํ โหติฯ ยํ ปน วทนฺติ – ‘‘อเนรยิกานํ เนสํ กถํ ตตฺถ สมฺภโว’’ติ นิรเย เนรยิกานํ ยาตนาสพฺภาวโตฯ เนรยิกสตฺตยาตนาโยคฺยญฺหิ อตฺตภาวํ นิพฺพเตฺตนฺตํ กมฺมํ ตาทิสนิกนฺติวินามิตํ นิรยฎฺฐาเนเยว นิพฺพเตฺตติฯ เต จ เนรยิเกหิ อธิกตรพลาโรหปริณาหา อติวิย ภยานกทสฺสนา กุรูรตรปโยคา จ โหนฺติฯ เอเตเนว ตตฺถ เนรยิกานํ วิพาธกกากสุนขาทีนมฺปิ นิพฺพตฺติ สํวณฺณิตาติ ทฎฺฐพฺพํฯ

กถํ อญฺญคติเกหิ อญฺญคติกพาธนนฺติ จ น วตฺตพฺพํ อญฺญตฺถาปิ ตถา ทสฺสนโตฯ ยํ ปเนเก วทนฺติ – ‘‘อสตฺตสภาวา เอว นิรยปาลา นิรยสุนขาทโย จา’’ติ ตมฺปิ เตสํ มติมตฺตํ อญฺญตฺถ ตถา อทสฺสนโตฯ น หิ กาจิ อตฺถิ ตาทิสี ธมฺมปฺปวตฺติ, ยา อสตฺตสภาวา, สมฺปติสเตฺตหิ อปฺปโยชิตา จ สตฺตกิจฺจํ สาเธนฺตี ทิฎฺฐปุพฺพาฯ เปตานํ ปานียนิวารกานํ ทณฺฑาทิหตฺถปุริสานมฺปิ สพฺภาเว, อสตฺตภาเว จ วิเสสการณํ นตฺถิฯ สุปิโนปฆาโตปิ อตฺถิ, กิจฺจสมตฺถตา ปน อปฺปมาณํ ทสฺสนาทิมเตฺตนปิ ตทตฺถสิทฺธิโตฯ ตถา หิ สุปิเน อาหารูปโภคาทินา น อตฺถสิทฺธิ, อิทฺธินิมฺมานรูปํ ปเนตฺถ ลทฺธปริหารํ อิทฺธิวิสยสฺส อจิเนฺตยฺยภาวโตฯ อิธาปิ กมฺมวิปากสฺส อจิเนฺตยฺยภาวโตติ เจ? ตํ น, อสิทฺธตฺตาฯ เนรยิกานํ กมฺมวิปากโต นิรยปาลาติ อสิทฺธเมตํ, วุตฺตนเยน ปน ปาฬิโต จ เตสํ สตฺตภาโว เอว สิโทฺธติฯ สกฺกา หิ วตฺตุํ, ‘‘สตฺตสงฺขาตา นิรยปาลสญฺญิตา ธมฺมปฺปวตฺติ สาภิสนฺธิกปรูปฆาตี อตฺถิ กิจฺจสพฺภาวโต โอชาหาราทิรกฺขสสนฺตติ วิยา’’ติฯ อภิสนฺธิปุพฺพกตา เจตฺถ น สกฺกา ปฎิกฺขิปิตุํ ตถา ตถา อภิสนฺธิยา ยาตนโต, ตโต เอว น สงฺฆาตปพฺพตาทีหิ อเนกนฺติกตาฯ เย ปน วทนฺติ – ‘‘ภูตวิเสสา เอว เอเต วณฺณสณฺฐานาทิวิเสสวโนฺต เภรวาการา ‘นรกปาลา’ติ สมญฺญํ ลภนฺตี’’ติฯ ตทสิทฺธํ อุชุกเมว ปาฬิยํ, – ‘‘อตฺถิ นิรเยสุ นิรยปาลา’’ติ (กถา. ๘๖๖) วาทสฺส ปติฎฺฐาปิตตฺตาฯ

อปิจ ยถา อริยวินเย นรกปาลานํ ภูตมตฺตตา อสิทฺธา, ตถา ปญฺญตฺติมตฺตวาทิโนปิ เตสํ ภูตมตฺตตา อสิทฺธาว สพฺพโส รูปธมฺมานํ อตฺถิ ภาวเสฺสว อปฺปฎิชานนโตฯ น หิ ตสฺส ภูตานินาม ปรมตฺถโต สนฺติฯ ยทิ ปรมตฺถํ คเหตฺวา โวหรติ, อถ กสฺมา จกฺขุรูปาทีนิ ปฎิกฺขิปตีติ?

ติฏฺฐเตสา อนวฏฺฐิตตกฺกานํ อปฺปหีนสโมฺมหวิปลฺลาสานํ วาทวีมํสา, เอวํ, ‘‘อเตฺถว นิรเย นิรยปาลา’’ติ นิฏฺฐเมตฺถ คนฺตพฺพํฯ สติ จ เนสํ สพฺภาเว, อสติปิ พาหิเร วิสเย นรเก วิย เทสาทินิยโม โหตีติ วาโท น สิชฺฌติ, สติ เอว ปน พาหิเร วิสเย เทสาทินิยโมติ ทฏฺฐพฺพํฯ

เทวทูตสราปนวเสน สเตฺต ยถูปจิเต ปุญฺญกเมฺม ยเมติ นิยเมตีติ ยโม, ตสฺส ยมสฺส เวมานิกเปตานํ ราชภาวโต รโญฺญฯ เตนาห – **‘‘ยมราชา นาม เวมานิกเปตราชา’’**ติฯ **กมฺมวิปากก**นฺติ อกุสลกมฺมวิปากํฯ **เวมานิกเปตา**ติ กณฺหสุกฺกวเสน มิสฺสกกมฺมํ กตฺวา วินิปาติกเทวตา วิย สุเกฺกน กมฺมุนา ปฏิสนฺธิํ คณฺหนฺติฯ ตถา หิ เต มคฺคผลภาคิโนปิ โหนฺติ, ปวตฺติยํ ปน กมฺมานุรูปํ กทาจิ ปุญฺญผลํ, กทาจิ อปุญฺญผลํ ปจฺจนุภวนฺติฯ เยสํ ปน อริยมโคฺค อุปฺปชฺชติ, เตสํ มคฺคาธิคมโต ปฏฺฐาย ปุญฺญผลเมว อุปฺปชฺชตีติ ทฏฺฐพฺพํฯ อปุญฺญผลํ ปุเพฺพ วิย กฎุกํ น โหติฯ มนุสฺสตฺตภาเว ฐิตานํ มุทุกเมว โหตีติ อปเรฯ **ธมฺมิโก ราชา**ติ เอตฺถ ตสฺส ธมฺมิกภาโว ธมฺมเทวปุตฺตสฺส วิย อุปฺปตฺตินิยมิตธมฺมวเสเนว เวทิตโพฺพฯ **ทฺวาเรสู**ติ อวีจิมหานรกสฺส จตูสุ ทฺวาเรสุฯ

ชาติธโมฺมติ กมฺมกิเลสวเสน ชาติปกติโกฯ เตนาห **‘‘ชาติสภาโว’’**ติฯ สภาโว จ นาม เตโชธาตุยา อุณฺหตา วิย น กทาจิปิ วิคจฺฉตีติ อาห **‘‘อปริมุโตฺต ชาติยา’’**ติอาทิฯ

๒๖๓. อิทานิ ชาติยา เทวทูตภาวํ นิทฺธาเรตฺวา ทเสฺสตุํ, **‘‘ทหรกุมาโร’’**ติอาทิ วุตฺตํฯ **อตฺถโต เอวํ วทติ นามา**ติ วาจาย อวทโนฺตปิ อตฺถาปตฺติโต เอวํ วทโนฺต วิย โหติ วิญฺญูนนฺติ อโตฺถฯ **เอวํ ตุมฺหากมฺปิ ชาติ อาคมิสฺสตี**ติ เอวํ สํกิลิฏฺฐเชคุจฺฉอสมตฺถทหราวตฺถา ชาติ ตุมฺหากํ อาคมิสฺสติฯ กามญฺจายํ อาคตา เอว, สา ปน อตีตานาคตาย อุปริปิ อาคมนาย ปโยโค อิจฺฉิตโพฺพ, อนาคตาย น อิจฺฉิตโพฺพติ อาห **‘‘ชาติ อาคมิสฺสตี’’**ติฯ เตเนวาห – **‘‘อิติ ตสฺสา…เป…. กโรถา’’**ติฯ **เตนา**ติ เตน การเณน วิญฺญูนํ เวทวตฺถุภาเวนาติ อโตฺถฯ

อูรุพลนฺติ อูรุพลีฯ เตน ทูเรปิ คมนาคมนลงฺฆนาทิสมตฺถตํ ทเสฺสติ, **พาหุพล**นฺติ ปน อิมินา หเตฺถหิ กาตพฺพกิจฺจสมตฺถตํ, ชวคฺคหเณน เวคสฺส ปวตฺติสมตฺถตํฯ **อนฺตรหิตา** นฏฺฐาฯ เสสํ ปฐมเทวทูเต วุตฺตนยเมวฯ

วิวิธํ ทุกฺขํ อาทหตีติ พฺยาธิ, วิเสเสน วา อาธียติ เอเตนาติ พฺยาธิ, เตน **พฺยาธินาฯ อภิหโต**ติ พาธิโต, อุปทฺทุโตติ อโตฺถฯ

๒๖๕. การณา นาม ‘‘หตฺถเจฺฉทาทิเภทา อธิกปีฬา กรียติ เอตายา’’ติ กตฺวา ยาตนา, สา เอว การณิเกหิ กาตพฺพเฏฺฐน กมฺมนฺติ **กมฺมการณา** ยาตนากมฺมนฺติ อโตฺถฯ

๒๖๖. **พหุํ ปาปํ กต**นฺติ พหุโส ปาปํ กตํฯ เตน ปาปสฺส พหุลีกรณมาหฯ **พหู**ติ วา มหนฺตํฯ มหโตฺถปิ หิ พหุสโทฺท ทิสฺสติ, ‘‘พหุ วต กตํ อสฺสา’’ติอาทีสุ, ครุกนฺติ วุตฺตํ โหติฯ **โส**ติ ครุกํ พหุลํ วา ปาปํ กตฺวา ฐิโต **นิรเย นิพฺพตฺตติเยว,** น ยมปุริเสหิ ยมสฺส สนฺติกํ นียติฯ **ปริตฺต**นฺติ ปมาณปริตฺตตาย กาลปริตฺตตาย จ ปริตฺตํ, ปุริมสฺมิํ ปเกฺข อครุนฺติ อโตฺถ, ทุติยสฺมิํ อพหุลนฺติฯ ยถาวุตฺตมตฺถํ อุปมาย วิภาเวตุํ, **‘‘ยถา หี’’**ติอาทิ วุตฺตํฯ **กตฺตพฺพเมวา**ติ ทณฺฑเมวฯ **อนุวิชฺชิตฺวา** วีมํสิตฺวาฯ **วินิจฺฉยฏฺฐาน**นฺติ อฏฺฏกรณฏฺฐานํฯ **ปริตฺตปาปกมฺมา**ติ ทุพฺพลปาปกมฺมาฯ เต หิ ปาปกมฺมสฺส ทุพฺพลภาวโต กตูปจิตสฺส จ โอกาสารหกุสลกมฺมสฺส พลวภาวโต อตฺตโน ธมฺมตายปิ สรนฺติฯ

อากาสเจติยนฺติ คิริสิขเร วิวฏงฺคเณ กตเจติยํฯ **อคฺคิชาลสทฺท**นฺติ ‘‘ปฏปฏา’’ติ ปวตฺตมานํ อคฺคิชาลาย สทฺทํ สุตฺวา, ‘‘มยา ตทา อากาสเจติเย ปูชิตรตฺตปฏา วิยา’’ติ **อตฺตโน ปูชิตปฏํ อนุสฺสริฯ ปญฺจหิปิ น สรตี**ติ พลวตา ปาปกมฺมุน พฺยาโมหิโต ปญฺจ สญฺญาณานิ น คณฺหาติฯ **ตุณฺหี โหติ** กมฺมารโห อยนฺติ ตตฺถ ปตีการํ อปสฺสโนฺตฯ

๒๖๗. อวีจิมหานิรโย อุเพฺพเธนปิ โยชนสตเมวาติ วทนฺติฯ **นวนวโยชนิกา โหติ** ปุถุลโตฯ มหานิรยสฺส มหนฺตตฺตา ตถาปิ ภิตฺติสตํ โยชนสหสฺสํ โหตีติ อุสฺสทสฺส สพฺพสฺส ปริเกฺขปโต **‘‘ทสโยชนสหสฺสํ โหตี’’**ติ วุตฺตํฯ

๒๖๘. **ฌายตี**ติ ปฏิปากติกํ โหติฯ **ตาทิสเมวา**ติ ปุริมสทิสตฺตา ‘‘อุพฺภตํ สทิสเมว โหตี’’ติ เอวํ วุตฺตํฯ **พหุสมฺปโตฺต**ติ วา พหุฏฺฐานํ อติกฺกมิตฺวา ปุรตฺถิมทฺวารํ สมฺปโตฺต โหติฯ

ฉนฺนํ ชาลานนฺติ จตูหิ ทิสาหิ เหฏฺฐา อุปริ จ อุพฺภตานํ ฉนฺนํ ชาลานํฯ สตฺตานํ นิรนฺตรตา นิรยสํวตฺตนิยกมฺมกตานญฺจ พหุภาวโต ชาลานํ ตาว สตฺตานญฺจ นิรนฺตรตฺตา อวีจิ โหตุ; ทุกฺขสฺส ปน กถํ นิรนฺตรตาติ ตํ ทเสฺสโนฺต, **‘‘กายทฺวาเร…เป.… เอกํ ทุกฺขสหคต’’**นฺติอาทิมาหฯ ตตฺถ อาวชฺชนํ สมฺปฏิจฺฉนํ สนฺตีรณํ โวฏฺฐพฺพนํ เทฺว ตทารมฺมณจิตฺตานีติ **ฉ อุเปกฺขาสหคตานิฯ เอวํ สเนฺตปี**ติ ยทิปิ ตตฺถ อุเปกฺขาสหคตจิตฺตานิปิ ปวตฺตนฺติ อุเปกฺขาเวทนาปิ ลทฺธาวสรา; ทุกฺขเวทนา ปน พลวตรา นิสิตนิสิเตน ติขิเณน สเตฺถน นิรนฺตรํ สรีรํ ฉินฺทนฺตี วิย ทุกฺขํ อุปเนนฺตี วิย ตา เวทนา อภิภวนฺตี อโชฺฌตฺถรนฺตี อุปฺปชฺชนฺตี นิรนฺตรา วิย โหติฯ เตนาห **‘‘อนุทหนพลวตายา’’**ติอาทิฯ **อุเปกฺขาเวทนา**ติ วา ตตฺถ อติวิย อนิฏฺฐผลตาย อนิฏฺฐารมฺมณา อุเปกฺขาเวทนา ทุกฺขาติ วุจฺจติ, ยถา อิฏฺฐผลพหุตาย อิฏฺฐารมฺมณา ฌานาทิปริยาปเนฺน จ สุคติภเว จ อุเปกฺขาเวทนา สุขาติ วุจฺจติ, เอวํ ทุกฺขสฺส นิรนฺตรตาย **อวีจี**ติ เวทิตพฺพํฯ

๒๖๙. **เอโก ปาโท มหานิรเย โหติ, เอโก คูถนิรเย นิปตติ,** กมฺมเวคุกฺขิโตฺต อนฺตรา ปทมาวหติ เสสารมฺภตายฯ **หตฺถิคีวปฺปมาณา** ปริณาเหนฯ **เอกโทณิกนาวาปฺปมาณา** อายาเมนฯ

โปกฺขรปตฺตานีติ ขุรธาราสทิสานิ ติขิณคฺคานิ อโยสูลมยาเนว ปทุมปตฺตานิฯ **เหฏฺฐา ขุรธารา**ติ เหฏฺฐาภูมิยํ นิกฺขิตฺตา, เวตฺตลตาโย จ ติขิณธารกณฺฏกา อโยมยา เอวฯ เตนาห – **‘‘โส ตตฺถ ทุกฺขา’’**ติอาทิฯ **กุสติณานี**ติ กุสติณชาติตาย ตถา วุตฺตานิฯ **ขรวาลิกา**ติ ขราติขิณโกฏิกา สิงฺฆาฏกสณฺฐานา วาลิกาฯ

๒๗๐. **ทเนฺต สมฺผุเสตี**ติ เหฏฺฐิมทเนฺต ยถา กิญฺจิ มุเข ปกฺขิปิตุํ น สกฺกา, เอวํ สุผุสิเต กโรติฯ **ตมฺพโลหปานโต ปฏฺฐายา**ติ วุตฺตการณโต ปฏิโลมโตปิ เอวํ กมฺมการณานํ การณมาหฯ **ทุติเยนา**ติ กุฐารีหิ ตจฺฉเนนฯ **ตติเยนา**ติ วาสีหิ ตจฺฉเนนฯ **อวิชหิตเมว** สํเวคเหตุตาย โลกสฺส มหโต อตฺถสฺส สํวตฺตนโตฯ

๒๗๑. **หีนกายํ** หีนํ วา อตฺตภาวํ อุปคตาฯ **อุปาทาเน**ติ จตุพฺพิเธปิ อุปาทาเนฯ ตํ อตฺถโต ตณฺหาทิฏฺฐิคฺคาโหติ อาห **‘‘ตณฺหาทิฏฺฐิคฺคหเณ’’**ติฯ สมฺภวติ ชรามรณํ เอเตนาติ **สมฺภโว,** อุปาทานนฺติ อาห – **‘‘ชาติยา มรณสฺส จ การณภูเต’’**ติฯ **อนุปาทา**ติ อนุปาทายฯ เตนาห **‘‘อนุปาทิยิตฺวา’’**ติฯ

สพฺพทุกฺขาติกฺกนฺตา นามาติ สกลมฺปิ วฏฺฏทุกฺขํ อติกฺกนฺตา เอว โหนฺติ จริมจิตฺตนิโรเธน วฏฺฏทุกฺขเลสสฺสปิ อสมฺภวโตฯ

เทวทูตสุตฺตวณฺณนาย ลีนตฺถปฺปกาสนา สมตฺตาฯ

นิฏฺฐิตา จ สุญฺญตวคฺควณฺณนาฯ

๔. วิภงฺควโคฺค

๑. ภเทฺทกรตฺตสุตฺตวณฺณนา

๒๗๒. เอกา รตฺติ เอกรโตฺต, ภโทฺท เอกรโตฺต เอตสฺสาติ ***ภเทฺทกรตฺตํ,*** วิปสฺสนํ ปริพฺรูเหนฺโต ปุคฺคโลฯ เตนาห – **“วิปสฺสนานุโยคสมนฺนาคตตฺตา”**ติฯ ตํ อุทฺทิสฺส ปวตฺติยา ปน ภเทฺทกรตฺตสหจรณโต ภเทฺทกรโตฺตฯ เตนาห ภควา – ‘‘ภเทฺทกรตฺตสฺส โว, ภิกฺขเว, อุเทฺทสญฺจ วิภงฺคญฺจ เทเสสฺสามี’’ติฯ เทเสตพฺพมตฺถํ อุทฺทิสติ เอเตนาติ **อุเทฺทโส,** สเงฺขปเทสนา เอวฯ ยสฺมา ปน นิเทฺทสปทานํ ชนนิฏฺฐาเน ฐิตตฺตา มาตา วิยาติ **มาติกา**ติ วุจฺจติ, ตสฺมาห **“อุเทฺทสนฺติ มาติก”**นฺติฯ อุทฺทิฏฺฐมตฺถํ วิภชติ เอเตนาติ วิภโงฺค วิตฺถารเทสนา, เตนาห – **“วิตฺถารภาชนิย”**นฺติ ‘‘ยถาอุทฺทิฏฺฐมตฺถํ วิตฺถารโต ภาเชติ วิภชติ เอเตนา’’ติ กตฺวาฯ

อุปฺปาทาทิขณตฺตยํ ปตฺวา อติกฺกมํ อติกฺกนฺตํ **อตีตํ**ฯ ตํ ปน อตฺถโต วิคตํ ขนฺธปญฺจกนฺติ อาห **“อตีเต ขนฺธปญฺจเก”**ติฯ **ตณฺหาทิฏฺฐีหิ นานุคเจฺฉยฺยา**ติ ตณฺหาทิฏฺฐาภินนฺทนาหิ นานุภเวยฺย, นาภินเนฺทยฺยาติ อโตฺถฯ ยถา ‘‘นิจฺจ’’นฺติอาทินา วิปรีตคฺคาหวเสน อตีเตสุ รูปาทีสุ มิจฺฉาอภินิวิสนํ ปรามาโส ทิฏฺฐาภินนฺทนา; เอวํ ‘‘นิจฺจ’’นฺติอาทินา วิปรีตคฺคาหวเสน อนาคเตสุ รูปาทีสุ มิจฺฉาอภินิวิสนํ ปรามาโส ทิฏฺฐิ กมฺมสมาทานํ ทิฏฺฐิปตฺถนาติ ตํ ปฏิกฺขิปโนฺต อาห – **“ตณฺหาทิฏฺฐีหิ น ปเตฺถยฺยา”**ติฯ **ยทตีต**นฺติ เอตฺถ **อิติ**-สโทฺท อาทิอโตฺถฯ เตน ‘‘อปตฺต’’นฺติ ปทํ สงฺคณฺหาติฯ ตมฺปิ หิ การณวจนํฯ เตนาห **“ยสฺมา จา”**ติฯ ตตฺถายมธิปฺปาโย, ‘‘อตีตํ ตณฺหาทิวเสน นาภินนฺทิตพฺพํ สพฺพโส อวิชฺชมานตฺตา สสวิสาณํ วิย, ตถา อนาคตมฺปิ น ปเตฺถตพฺพ’’นฺติฯ ตตฺถ สิยา – อตีตํ นาภินนฺทิตพฺพํ อภินนฺทนาย นิปฺปโยชนตฺตา, อนาคตปตฺถนา ปน สผลาปิ สิยาติ น สพฺพโส ปฏิกฺขิปิตพฺพาติ? น, ตสฺสาปิ สวิฆาตภาเวน ปฏิกฺขิปิตพฺพโตฯ เตนาห **“ยสฺมา”**ติอาทิฯ ตตฺถ **ปหีน**นฺติ นิสฺสฏฺฐสภาวํฯ **นิรุทฺธ**นฺติ ภคฺคํฯ **อตฺถงฺคต**นฺติ วินาสํฯ **อปฺปตฺต**นฺติ สภาวํ อุปฺปาทาทิกํ อสมฺปตฺตํฯ **อชาต**นฺติ น ชาตํฯ **อนิพฺพตฺต**นฺติ ตเสฺสว เววจนํฯ

ยตฺถ ยตฺถาติ ยสฺมิํ ยสฺมิํ ขเณ, ยสฺมิํ ยสฺมิํ วา ธมฺมปุเญฺช อุปฺปนฺนํ, ตํ สพฺพมฺปิ อเสเสตฺวาฯ **อรญฺญาทีสุ วา**ติ **วา**-สโทฺท อนิยมโตฺถฯ เตน อรเญฺญ วา รุกฺขมูเล วา ปพฺพตกนฺทราทีสุ วาติ ฐานนิยมาภาวา อนุปสฺสนาย สาตจฺจการิตํ ทเสฺสติฯ ยมกาทิวเสน ปริพฺรูหิยมานา วิปสฺสนา วิย ปฏิปเกฺขหิ อโกปนิยาว โหตีติ อาห – **“อสํหีรํ อสํกุปฺปนฺติ อิทํ วิปสฺสนาปฏิวิปสฺสนาทสฺสนตฺถํ วุตฺต”**นฺติฯ คาถายมยมโตฺถ วิปสฺสนาวเสน ยุชฺชตีติ อาห – **“วิปสฺสนาหี”**ติอาทิฯ กิํ เอตาย ปริยายกถายาติ นิปฺปริยายโตว อสํหีรํ อสํกุปฺปํ ทเสฺสตุํ, **“อถ วา”**ติ อาทิ วุตฺตํฯ กถํ ปน นิจฺจสฺส นิพฺพานสฺส อนุพฺรูหนา โหตีติ อาห **“ปุนปฺปุน”**นฺติอาทิฯ เอเตน ตทารมฺมณธมฺมา พฺรูหนาย, เตสํ อารมฺมณมฺปิ อตฺถโต อนุพฺรูหิตํ นาม โหติ พหุลํ มนสิกาเรนาติ ทเสฺสติฯ

อาทิโต ตาปนํ **อาตาปนํ,** เตน อารมฺภธาตุมาหฯ ปริโต ตาปนํ **ปริตาปนํ,** เตน นิกฺกมธาตุปรกฺกมธาตุโย จาติฯ **ตสฺส เสนา**ติ ตสฺส มจฺจุโน สหกรณเฏฺฐน เสนา วิยาติ เสนาฯ **สงฺคโร**ติอาทีสุ มิตฺตาการคฺคหเณน สามปโยคมาหฯ **ลญฺช**คฺคหเณน ลญฺชทานํ, เตน ทานปฺปโยคํฯ **พลราสี**ติ หตฺถิอสฺสาทิพลกาโยฯ เตน ทณฺฑเภทานิ วทติฯ เภโทปิ หิ พลวโต

เอว อิชฺฌติ, สฺวายํ จตุพฺพิโธปิ อุปายโยเคน สมฺปวตฺตียติฯ ตตฺถ ตตฺถ จ สงฺคํ อาสตฺตึ อรติ เทตีติ **สงฺคโร** ปุพฺพภาเค วา สงฺครณวเสน ตสฺส ปฏิชานนวเสน ปวตฺตนโตฯ

อุฏฺฐาหกํ อุฏฺฐานวีริยสมฺปนฺนํฯ สปรหิตสีวนลกฺขเณน อสาธุภาวปรมฺมุขภาวคมเนน วา **สโนฺต**ฯ

๒๗๓. **มนุญฺญรูปวเสเนว เอวํรูโป อโหสีนฺติ** อตีตํ อนฺวาคเมติ ตตฺถ นนฺทิยาสมนฺวานยนโตฯ **เวทนา**ทีสุปิ เอเสว นโยฯ **กุสลสุขโสมนสฺสเวทนาวเสนา**ติ กุสลเวทนาวเสน สุขเวทนาวเสน โสมนสฺสเวทนาวเสนาติ ปเจฺจกํ เวทนาสโทฺท โยเชตโพฺพฯ ตณฺหาภินนฺทนาย สติ ทิฏฺฐาภินนฺทนา สิทฺธา เอวาติ – **"ตณฺหํ สมนฺวาเนติ"**อิเจฺจว วุตฺตํฯ **หีนรูปาทิ...เป.... น มญฺญติ** อมนุโญฺญปิ สมาโน สมนุญฺญภาวเสฺสว วเสน มญฺญนาย ปวตฺตนโตฯ **นานุปวตฺตยติ** วิกฺขมฺภนวเสน นนฺทิยา ทูรีกตตฺตาฯ

๒๗๔. อุฬารสุนฺทรภาวมฺเขเนว อนาคเตสุปิ รูปาทีสุ ตณฺหาทิฏฺฐิกปฺปนา ปวตฺตตีติ อาห – **"เอวํรูโป...เป.... เวทิตพฺพา"**ติฯ

๒๗๕. **วตฺตพฺพํ สิยา**ติ ยถา นนฺทิยา อสมนฺวานยนโชตนํ พฺยติเรกมฺเขน ปติฏฺฐเปตุํ, "อตีตํ น นฺวาคเมยฺยา"ติ อุเทฺทสสฺส, "กถญฺจ, ภิกฺขเว, อตีตํ อนฺวาคเมตี"ติอาทินา (ม. นิ. ๓.๒๗๓) วิภโงฺค วุโตฺต, เอวํ "ปจฺจุปฺปนฺนญฺจ โย ธมฺม"นฺติอาทิกสฺส อุเทฺทสสฺส พฺยติเรกมฺเขน วิภเงฺค วุจฺจมาเน วิปสฺสนาปฏิเกฺขปวเสน, "กถญฺจ...เป.... วตฺตพฺพํ สิยา"ติ วุตฺตํฯ ตยิทํ ปรมคมฺภีรํ สตฺถุเทสนานยํ อนุปธาเรตฺวา โจทิตํ, ยสฺมา "ปจฺจุปฺปนฺนญฺจ โย ธมฺม"นฺติ อาทิกสฺส อุเทฺทสสฺส พฺยติเรกมฺเขเนว วิปสฺสนาปฏิเกฺขปวเสน, "กถญฺจ, ภิกฺขเว, ปจฺจุปฺปเนฺนสู"ติ วิภงฺคเทสนา สมฺปวตฺตติฯ เตนาห **"ยสฺมา ปนา"**ติอาทิฯ ตตฺถ **ตสฺสา เอวา**ติ วิปสฺสนาย เอวฯ **อภาวํ ทเสฺสตุํ สํหีรตีติ มาติกํ อุทฺธริตฺวา**ติ กเถตุกมฺยตาย มาติกาวเสน ปทุทฺธารํ กตฺวา, "อิธ, ภิกฺขเว, อสฺสุตวา สุตวา"ติ จ อาทินา **วิตฺถาโร วุโตฺตฯ วิปสฺสนาย อภาวโต**ติ วิปสฺสนาย อภาวิตตาย อวิกฺขมฺภิตตาย ตณฺหาทิฏฺฐีหิ สปเตฺตหิ วิย ตตฺถ ตตฺถ ฐปนาย อากฑฺฒียติ, ตตฺถ ตตฺถ วิสเย ตโต เอว อปายสมุทฺทํ สํสารสมุทฺทํ อานียติฯ สุกฺกปโกฺข วุตฺตวิปริยาเยน เวทิตโพฺพฯ เสสํ สุวิเญฺญยฺยเมวฯ

ภเทฺทกรตฺตสุตฺตวณฺณนาย ลีนตฺถปฺปกาสนา สมตฺตาฯ

๒. อานนฺทภเทฺทกรตฺตสุตฺตวณฺณนา

๒๗๖. พหิทฺธา ปุถุตฺตารมฺมณโต นิวเตฺตตฺวา เอกสฺมิํเยว อารมฺมเณ จิตฺตสฺส สมฺมเทว ลยนํ อปฺปนํ ปฏิสลฺลานํ, โย โกจิ สมาปตฺติวิหาโร, อิธ ปน อริยวิหาโร อธิเปฺปโตติ อาห – **"ปฏิสลฺลานา วุฏฺฐิโต"**ติอาทิฯ **ชานโนฺตว** ภควา **กถาสมุฏฺฐาปนตฺถํ ปุจฺฉิ**ฯ วุตฺตเญฺหตํ – "ชานนฺตาปิ ตถาคตา ปุจฺฉนฺติ, ชานนฺตาปิ น ปุจฺฉนฺตี"ติอาทิ (ปารา. ๑๖)ฯ

๒๗๘. **สาธุการมทาสี**ติ สาธุสทฺทํ สาเวสิฯ ตํ ปน ปสํสา โหตีติ ปสํสโตฺถ สาธุสโทฺทฯ เตนาห **"เทสนํ ปสํสโนฺต"**ติฯ วิชฺชมาเนหิ วเณฺณหิ คุณวเนฺต อุทฺคคตากรณํ สมฺปหํสนํ, เกวลํ คุณสํกิตฺตนวเสน โถมนา ปสํสาติ อยเมเตสํ วิเสโสฯ

อานนฺทภเทฺทกรตฺตสุตฺตวณฺณนาย ลีนตฺถปฺปกาสนา สมตฺตาฯ

๓. มหากจฺจานภเทฺทกรตฺตสุตฺตวณฺณนา

๒๗๙. อุณฺหภาเวน ตปนโต ตปํ อุทกํ เอตสฺสาติ **ตโปทา,** รหโทฯ เตนาห **"ตโตฺต ทกสฺส รหทสฺสา"**ติฯ สงฺขเปน วุตฺตมตฺถํ วิตฺถารโต ทเสฺสตุํ, **"เวภารปพฺพตสฺสา"**ติอาทิ วุตฺตํฯ **ตโต** อุทกรหทโต, ตํ รหทํ อุปนิสฺสายาติ อโตฺถฯ นาคภวนาคโตปิ หิ โส รหโท ตโต อุปริ มนุสฺสโลเก ชลาสเยน สมฺพโทฺธ โหติฯ เตน วุตฺตํ – **"ตโปทา นาม นที สนฺทตี"**ติฯ **เอทิสาติ** กุถิตา อุณฺหา, อนฺวตฺถนามวเสน ตโปทาติ จ วุจฺจตีติ อโตฺถฯ **เปตโลโก**ติ เปตานํ วสนฎฺฐานํ ปเจฺจกนิรยํ สนฺธายาหฯ **อิมสฺส ปน อารามสฺสา**ติ ตโปทารามสฺสฯ **ตโต**ติ ตโปทาสงฺขาตนทิโตฯ **มหาอุทกรหโท**ติ มหาอุทกภริตํ ปลฺลลํฯ

๒๘๐. **สมิโทฺธ**ติ อุฬาโร, ปริปุโณฺณเยวาติ อโตฺถฯ อาทิมฺหิ พฺรหฺมจริยมสฺสาติ อาทิพฺรหฺมจริโย, โส เอว **อาทิพฺรหฺมจริยโก**ฯ เตนาห **"ปุพฺพภาคปฺปฎิปตฺติภูโต"**ติฯ "อตีตํ อนาคตํ ปจฺจุปฺปนฺน"นฺติ อทฺธเภทมุเขน สงฺขตธมฺมโพธวจนํฯ

๒๘๒. กามํ ขนฺธาทิวเสน วิภชนํ สาธารณํ, ปฐมทุติยจตุตฺถสุเตฺตสุ ปน ขนฺธวเสน วิภชนํ กตฺวา อิธ ตถา อกตฺวา เอวํ เทสนาย ฐปนํ ตโต อญฺญถา อายตนวเสน วิภชนตฺถํฯ เอวํ วิภินฺนา หิ สเงฺขปวิตฺถารโต อนวเสสา สมฺมสนุปคา ธมฺมา วิภชิตฺวา ทสฺสิตา โหนฺติ; อยํ กิเรตฺถ ภควโต อชฺฌาสโย เถเรน นยโต คหิโตติ ทเสฺสตุํ, **"อิมสฺมิํ กิรา"**ติอาทิ วุตฺตํฯ ตตฺถ **ทฺวาทสายตนวเสเนว มาติกํ ฐเปสี**ติ โลกิยานิ ทฺวาทสายตนานิ เอว สนฺธาย มาติกํ ฐเปสิ, ยถา ตีสุ สุเตฺตสุ ขนฺธวเสน วิภตฺตํ, เอวํ ยทิ ภควตา อิธาปิ วิภชนํ อิจฺฉิตํ สิยา, ตถา วิภเชยฺย, ยสฺมา ปน ตถา อวิภชิตฺวาว คนฺธกุฎิํ ปวิโฎฺฐ, ตสฺมา ทฺวาทสายตนวเสเนวตฺถ วิภชนํ ภควตา จ อธิเปฺปตนฺติ นยคฺคาเห ฐตฺวา เถโร วิภชิฯ เตนาห – **"นยํ ปฎิลภิตฺวา เอวมาหา"**ติฯ **ภาริยํ กต**นฺติ ทุกฺกรํ กตํฯ **อปเท ปทํ ทสฺสิตํ** อากาเส ปทํ กตํ สาธารณสฺส อตฺถสฺส วิสิฎฺฐวิสยตาย ทสฺสิตตฺตาฯ **นิกนฺติวิญฺญาณ**นฺติ นิกนฺติตณฺหาย สมฺปยุตฺตํ วิญฺญาณํ, "ฉนฺทราคปฺปฎิพทฺธํ โหตี"ติ วจนโตฯ **มโนติ ภวงฺคจิตฺตํ** มโนทฺวาริกชวนานํ ทฺวารภูตํฯ

๒๘๓. **ปตฺถนาวเสน ฐเปสี**ติ ปตฺถนาวเสน จิตฺตํ ปวเตฺตสิฯ

มหากจฺจานภเทฺทกรตฺตสุตฺตวณฺณนาย ลีนตฺถปฺปกาสนา

สมตฺตาฯ

๔. โลมสกกงฺคิยภเทฺทกรตฺตสุตฺตวณฺณนา

๒๘๖. ฆนนิจิตโลโม โลมโส, อยํ ปน อปฺปตาย **โลมสโก**ติ อาห – **"อีสกโลมสาการตายา"**ติ, โลมสโก องฺคิโก **โลมสกกงฺคิโย,** ปฐโม ก-กาโร อปฺปโตฺถ, ทุติยํ ปน ปทวฑฺฒนเมวฯ **รตฺตกมฺพลสิลาย**นฺติ รตฺตกมฺพลวณฺณสิลายํฯ **โอรุยฺหา**ติ อากาสโต โอตริตฺวาฯ ปาฎิหาริยํ ทิสฺวา ทินฺนลาภสกฺการสฺส อสาทิยนโต **มนุสฺสปเถ น วสนฺติ**ฯ

ทสหิ จกฺกวาฬสหเสฺสหีติ นิสฺสกฺกวจนโต อาคนฺตฺวาติ อธิปฺปาโยฯ **สนฺนิปติตาหิ เทวตาหี**ติ กรณวจนํฯ ปญฺญาปโยคมนฺทตาย **ปฎิวิชฺฌิตุํ อสโกฺกนฺตานํ เทวานํ** ญาณสฺส ติกฺขวิสทภาวาปาทเนน สมฺเตฺตชนตฺถํ **สํเวคชนนตฺถํ…เป…. อภาสิฯ ตตฺรา**ติ ตสฺมิํ เทวสนฺนิปาเต, ติสฺสํ วา เทสนายํฯ **เทวตฺตสฺสา**ติ เทวภาวสฺส, ทิพฺพสมฺปตฺติยาติ อโตฺถฯ ภเทฺทกรตฺตสฺส สุตฺตสฺส เอตาติ **ภเทฺทกรตฺติยา**ฯ

สวนมฺเขน พฺยญฺชนโส อตฺถโส จ อุปธารณํ อุคฺคณฺหนนฺติ อาห – **“ตุณฺหีภูโต นิสีทิตฺวา สุณโนฺต อุคฺคณฺหาติ นามา”**ติฯ วาจุคฺคตกรณํ ปริยาปุณนนฺติ อาห – **“วาจาย สชฺฌายํ กโรโนฺต ปริยาปุณาติ นามา”**ติฯ คนฺถสฺส ปริหณํ ธารณํ, ตํ ปน ปเรสุ ปติฏฺฐาปนํ ปากฏํ โหตีติ อาห – **“อเญฺญสํ วาเจโนฺต ธาเรติ นามา”**ติฯ เสสํ เหฏฺฐา วุตฺตนยเมวฯ

โลมสกกงฺคิยภทฺทกรตฺตสุตฺตวณฺณนาย ลีนตฺถปฺปกาสนา

สมตฺตาฯ

๕. จูฬกมฺมวิภงฺคสุตฺตวณฺณนา

๒๘๙. **องฺคสุภตายา**ติ องฺคานํ หตฺถปาทาทิสรีราวยวานํ สุนฺทรภาเวนฯ ยํ อปจฺจํ กุจฺฉิตํ มุทฺธํ วา, ตตฺถ โลเก มาณวโวหาโร, เยภุเยฺยน สตฺตา ทหรกาเล สุทฺธธาตุกา โหนฺตีติ วุตฺตํ, **“ตรุณกาเล โวหริํสู”**ติฯ **อธิปติตฺตา**ติ อิสฺสรภาวโตฯ

สมาหารนฺติ สนฺนิจยํฯ **ปณฺฑิโต ฆรมาวเส**ติ ยสฺมา อปฺปตเรปิ พฺยยมาเน โภคา ขียนฺติ, อปฺปตเรปิ สญฺจยมาเน วฑฺฒนฺติ, ตสฺมา วิญฺญุชาติโก กิญฺจิ พฺยยํ อกตฺวา อยเมว อุปฺปาเทโนฺต ฆราวาสํ อนุติเฎฺฐยฺยาติ โลภาเทสิตมตฺถํ วทติฯ

ธนโลเภน...เป.... นิพฺพโตฺตฯ โลภวสิกสฺส หิ คติ นิรโย วา ติรจฺฉานโยนิ วาฯ วุตฺตเญฺหตํ – ‘‘นิมิตฺตสฺสาทคถิตํ วา, ภิกฺขเว, วิญฺญาณํ ติฏฺฐมานํ ติฏฺฐติ อนุพฺยญฺชนสฺสาทคถิตํ วาฯ ตสฺมิํ สมเย กาลงฺกเรยฺย, ทฺวินฺนํ คตีนํ อญฺญตรํ คติํ วทามิ – นิรยํ วา ติรจฺฉานโยนิํ วา’’ติ (สํ. นิ. ๔.๒๓๕)ฯ **นิรเย นิพฺพตฺติสฺสติ** กโตกาสสฺส กมฺมสฺส ปฏิพาหิตุํ อสกฺกุเณยฺยภาวโตฯ

ปตฺตกฺขนฺธอโธมุขภาวํ สนฺธาย **“โอนาเมตฺวา”**ติ วุตฺตํฯ พฺราหฺมณจาริตฺตสฺส ภาวิตตํ สนฺธายาห **“พฺรหฺมโลเก นิพฺพโตฺต”**ติฯ **ตํ ปวตฺติํ ปุจฺฉี**ติ สุตเมตํ มยา, ‘‘มยฺหํ ปิตา สุนโข หุตฺวา นิพฺพโตฺต’’ติ, เอตํ โภตา โคตเมน วุตฺตนฺติฯ กิมิทํ วุตฺตนฺติ อิมํ ปวตฺติํ ปุจฺฉิฯ

ตเถว วตฺวาติ ยถา สุนขสฺส วุตฺตํ, ตเถว วตฺวาฯ **อวิสํวาทนตฺถ**นฺติ, ‘‘โตเทยฺยพฺราหฺมโณ สุนโข ชาโต’’ติ อตฺตโน วจนสฺส อวิสํวาทนตฺถํ, วิสํวาทนาภาวทสฺสนตฺถนฺติ อธิปฺปาโยฯ **ญาโตมฺหิ อิมินา**ติ อิมินา มม ปุเตฺตน มยฺหํ ปุริมชาติยํ ปิตาติ เอวํ ญาโต อมฺหีติ ชานิตฺวาฯ พุทฺธานุภาเวน กิร สุนโข ตถา ทเสฺสติ, น ชาติสฺสรตายฯ ภควนฺตํ ทิสฺวา ภุกฺกรณํ ปน ปุริมชาติสิทฺธวาสนายฯ **ภวปฏิจฺฉนฺน**นฺติ ภวนฺตรภาเวน ปฏิจฺฉนฺนํฯ **นาม**-สโทฺท สมฺภาวเนฯ **ปฏิสนฺธิอนฺตร**นฺติ อญฺญชาติปฏิสนฺธิคฺคหเณน เหฏฺฐิมชาตํ คติํฯ **องฺควิชฺชาปาฐโก กิเรส,** เตน อปฺปายุกทีฆายุกตาทิวเสน จุทฺทส ปเญฺห อภิสงฺขริ; เอวํ กิรสฺส อโหสิ, ‘‘อิเมสํ สตฺตานํ อปฺปายุกตาทโย วิเสสา องฺคปจฺจงฺควเสน สลฺลกฺขิยนฺติฯ น โข ปเนตํ ยุตฺตํ ‘องฺคปจฺจงฺคานิ ยาว เตสํ เตสํ การณ’นฺติ; ตสฺมา ภวิตพฺพเมตฺถ อเญฺญเนว การเณนฯ สมโณ โคตโม ตํ การณํ วิภชิตฺวา กเถสฺสติ, เอวายํ สพฺพญฺญูติ นิจฺฉโย เม อปณฺณโก ภวิสฺสตี’’ติฯ อปเร ปน ภณนฺติ, ‘‘ติรจฺฉานคตํ มนุสฺสํ วา อาวิสิตฺวา อิจฺฉิตตฺถกสาวนํ นาม มหามนฺตวิชฺชาวเสน โหติ; ตสฺมา น เอตฺตาวตา สมณสฺส โคตมสฺส สพฺพญฺญุตา สุนิจฺฉิตา โหติฯ ยํ นูนาหํ กมฺม

ผลมสฺส อุทฺทิสฺส ปญฺหํ ปุเจฺฉยฺยํ, ตตฺถ จ เม จิตฺตํ อาราเธนฺต ปญฺหํ พฺยากริสฺสติฯ เอวายํ สพฺพญฺญูติ วินิจฺฉโย เม ภวิสฺสตีติ เต ปเญฺห ปุจฺฉตี’’ติฯ

ภณฺฑกนฺติ สาปเตยฺยํ, สนฺตกนฺติ อโตฺถฯ กมฺมุนา ทาตพฺพํ อาทิยนฺตีติ **กมฺมทายาทา,** อตฺตนา กตูปจิตกมฺมผลภาคีติ อโตฺถฯ ตํ ปน กมฺมทายชฺชํ การโณปจาเรน วทโนฺต, **“กมฺมํ เอเตสํ ทายชฺชํ ภณฺฑกนฺติ อโตฺถ”**ติ อาห – ยถา ‘‘กุสลานํ, ภิกฺขเว, ธมฺมานํ สมาทานเหตุ เอวมิทํ ปุญฺญํ ปวฑฺฒตี’’ติ (ที. นิ. ๓.๘๐)ฯ ยวติ ผลํ สภาวโต ภินฺนมฺปิ อภินฺนํ วิย มิสฺสิตํ โหติ, เอเตนาติ **โยนี**ติ อาห – **“กมฺมํ เอเตสํ โยนิ การณ”**นฺติฯ มมตฺตวเสน พชฺฌติ สํพชฺฌตีติ **พนฺธุ,** ญาติ สาโลหิโต จฯ กมฺมํ ปน เอกนฺตสมฺพนฺธเมวาติ อาห – **“กมฺมํ เอเตสํ พนฺธู”**ติฯ **ปติฏฺฐา**ติ อวสฺสโยฯ กมฺมสทิโส หิ สตฺตานํ อวสฺสโย นตฺถิ, อโญฺญ โกจิ อิสฺสโร พฺรหฺมา วา น กโรติ ตาทิสํ กตฺตุํ สชฺชิตุํ อสมตฺถภาวโตฯ ยํ ปเนตฺถ วตฺตพฺพํ, ตํ **วิสุทฺธิมคฺคสํวณฺณนายํ** วุตฺตนเยน เวทิตพฺพํฯ **กมฺมเมวา**ติ กสฺมา อวธาริตํ, นนุ กิเลสาปิ สตฺตานํ หีนปณีตภาวการณํ, น เกวลนฺติ ? สจฺจเมตํ, กิเลสปโยเคน วิปากวฏฺฏํ นิพฺพตฺตํ กมฺมปวตฺติตเมวาติ กตฺวา วุตฺตํฯ **“กถิตสฺส อตฺถํ น สญฺชานาสี”**ติ สเงฺขปโต วตฺวา นนุ ภควา มหาการุณิโก ปเรสํ ญาปนตฺถเมว ธมฺมํ เทเสตีติ อาห – **“มานนิสฺสิโต กิเรสา”**ติอาทิฯ

๒๙๐. สมเตฺตนาติ ปริยเตฺตน, ยถา ตํ ผลํ ทาตุํ สมตฺถํ โหติ, เอวํ กเตน, อุปจิเตนาติ อโตฺถฯ ตาทิสํ ปน อตฺตโน กิเจฺจ อนูนํ นาม โหตีติ อาห **“ปริปุเณฺณนา”**ติฯ **สมาทิเนฺนนา**ติ เอตฺถ สมาทานํ นาม ตณฺหาทิฏฺฐีหิ คหณํ ปรามสนนฺติ อาห – **“คหิเตน ปรามเฏฺฐนา”**ติฯ ปฏิปชฺชติ เอตาย สุคติทุคฺคตีติ **ปฏิปทา,** กมฺมํฯ ตถา หิ ตํ ‘‘กมฺมปโถ’’ติ วุจฺจติฯ

เอสาติ ปฏิปทาฯ ทุพฺพลํ อุปฆาตกเมว สิยาติ อุปปีฬกสฺส วิสยํ ทเสฺสตุํ, **“พลวกเมฺมนา”**ติอาทิ วุตฺตํฯ **พลวกเมฺมนา**ติ ปุญฺญกเมฺมนฯ **วทติ นามา**ติ วทโนฺต วิย โหติ ฯ **นิพฺพตฺตาเปยฺย**นฺติ กสฺมา วุตฺตํ, นนุ อุปปีฬกสภาวํ กมฺมํ ชนกสภาวํ น โหตีติ? สพฺพเมตํ ปริกปฺปนวจนํ, ยถา มนุสฺสา ปจฺจตฺถิกํ ปฏิปกฺขํ กิญฺจิ กาตุํ อสมตฺถาปิ เกจิ อาลมฺพนวเสน สมตฺถา วิย อตฺตานํ ทเสฺสนฺติ, เอวํสมฺปทมิทนฺติ เกจิฯ อปเร ปน ภณนฺติ – ยสฺสิทํ กมฺมสฺสวิปากํ ปีเฬติ, สเจ ตสฺมึ อโนกาเส เอว สยํ วิปจฺจิตุํ โอกาสํ ลเภยฺย, อปาเยสุ เอว ตํสมงฺคิปุคฺคลํ นิพฺพตฺตาเปยฺย, ยสฺมา ตํ กมฺมํ พลวํ หุตฺวา อวเสสปจฺจยสมวาเยน วิปจฺจิตุํ อารทฺธํ, ตสฺมา อิตรํ ตสฺส วิปากํ วิพาเธนฺตํ อุปปีฬกํ นาม ชาตํฯ เอตทตฺถเมว เจตฺถ ‘‘พลวกเมฺมน นิพฺพตฺต’’นฺติ พลวคฺคหณํ กตํฯ กิจฺจวเสน หิ เนสํ กมฺมานํ เอตา สมญฺญา, ยทิทํ อุปปีฬกํ อุปเจฺฉทกํ ชนกํ อุปตฺถมฺภกนฺติ, น กุสลานิ วิย อุปตฺถมฺภานิ โหนฺติ นิพฺพตฺตตฺถายฯ **ปีเฬตฺวา**ติ วิเหเฐตฺวา ปฏิฆาฏนาทิวเสน อุจฺฉุเตลยนฺตาทโย วิย อุจฺฉุติลาทิเก วิพาเธตฺวาฯ **นิโรชนฺ**ติ นิเตฺตชํฯ **นิยูสนฺ**ติ นิรสํฯ **กสฏนฺ**ติ นิสฺสารํฯ **ปริสฺสยนฺ**ติ อุปทฺทวํฯ

อิทานิ ปริสฺสยสฺส อุปนยนาการํ ทเสฺสเนฺตน ตตฺถ, **“ทารกสฺสา”**ติอาทึ วตฺวา โภคานํ วินาสนาการํ ทเสฺสตุํ, ปุน **“ทารกสฺสา”**ติอาทิ วุตฺตํฯ **กุมฺภโทหนา**ติ กุมฺภปูรขีราฯ **โคมณฺฑเล**ติ โคยูเถฯ

อฏฺฐุสภคมนํ กตฺวาติ อฏฺฐอุสภปฺปมาณํ ปเทสํ ปจฺจตฺถิกํ อุทฺทิสฺส ธนุคฺคโห อนุยายึ กตฺวาฯ **ตนฺ**ติ สรํฯ **อโญฺญ**ติ ปจฺจตฺถิโกฯ **ตเตฺถว ปาเตยฺย** อจฺจาสนฺนํ กตฺวา สรสฺส ขิตฺตตฺตาฯ **วาฬมโจฺฉทกนฺ**ติ มกราทิวาฬมจฺฉวนฺตํ อุทกํฯ

ปฏิสนฺธินิพฺพตฺตกํ กมฺมํ ชนกกมฺมํ นาม ปริปุณฺณวิปากทายิภาวโต, น ปวตฺติวิปากมตฺตนิพฺพตฺตกํฯ **โภคสมฺปทาที**ติ **อาทิ**-สเทฺทน อาโรคฺยสมฺปทาทิ-ปริวารสมฺปทาทีนิ คณฺหาติฯ น ทีฆายุกตาทีนิ หิ อปฺปายุกตาสํวตฺตนิเกน กมฺมุนา นิพฺพตฺตานิ; อญฺญํ ทีฆายุกตากรเณน อุปตฺถเมฺภตุํ สโกฺกติ; น อติทุพฺพณฺณํ อเปฺปสกฺขํ นีจกุลีนํ ทุปฺปญฺญํ วา วณฺณวนฺตตาทิวเสนฯ ตถา หิ วกฺขติ, ''อิมสฺมิํ ปน ปญฺหวิสฺสชฺชเน''ติอาทิ, ตํ ปน นิทสฺสนวเสน วุตฺตนฺติ ทฏฺฐพฺพํฯ

ปุริมานีติ อุปปีฬโกปเจฺฉทกานิฯ อุปปีฬกุปฆาตา นาม กุสลวิปากปฏิพาหกาติ อธิปฺปาเยน **"เทฺว อกุสลาเนวา"**ติ วุตฺตํฯ **อุปตฺถมฺภกํ กุสลเมวา**ติ เอตฺถ ยถา ชนกํ อุภยสภาวํ, เอวํ อิตเรสมฺปิ อุภยสภาวตาย วุจฺจมานาย น โกจิ วิโรโธฯ เทวทตฺตาทีนญฺหิ นาคาทีนํ อิโตอนุปฺปวจฺฉิตานํ เปตาทีนญฺจ นรกาทีสุ อกุสลกมฺมวิปากสฺส อุปตฺถมฺภนุปปีฬนุปฆาตนานิ น น สมฺภวนฺติฯ เอวญฺจ กตฺวา ยา เหฏฺฐา พหูสุ อานนฺตริเยสุ เอเกน คหิตปฏิสนฺธิกสฺส อิตเรสํ ตสฺส อนุพลปฺปทายิตา วุตฺตา, สาปิ สมตฺถิตา โหติฯ ยสฺมิญฺหิ กเมฺม กเต ชนกนิพฺพตฺตํ กุสลผลํ วา อกุสลผลํ วา พฺยาธิธาตุสมตาทินิมิตฺตํ วิพาธียติ, ตมุปตฺถมฺภกํฯ ยสฺมิํ ปน กเต ชาติสมตฺถสฺส ปฏิสนฺธิยํ ปวตฺติยญฺจ วิปากกฏตฺตารูปานํ อุปฺปตฺติ โหติ, ตํ ชนกํฯ ยสฺมิํ ปน กเต อเญฺญน ชนิตสฺส อิฏฺฐสฺส วา อนิฏฺฐสฺส วา ผลสฺส วิพาธาวิเจฺฉทปจฺจยานุปฺปตฺติยา อุปพฺรูหนปจฺจยุปฺปตฺติยา จ ชนกสามตฺถิยานุรูปํ ปริวุตฺติจิรตรปพนฺธา โหติ, เอตํ อุปตฺถมฺภกํฯ ตถา ยสฺมิํ กเต ชนกนิพฺพตฺตํ กุสลผลํ อกุสลผลํ วา พฺยาธิธาตุสมตาทินิมิตฺตํ วิพาธียติ, ตํ อุปปีฬกํฯ ยสฺมิํ ปน กเต ชนกสามตฺถิยวเสน จิรตรปพนฺธารหมฺปิ สมานํ ผลํ วิเจฺฉทกปจฺจยุปฺปตฺติยา วิจฺฉิชฺชติ, ตํ อุปฆาตกนฺติ อยเมตฺถ สาโรฯ

ตตฺถาติ เตสุ กเมฺมสุฯ **อุปเจฺฉทกกเมฺมนา**ติ อายุโน อุปฆาตกกเมฺมนฯ สฺวายมุปฆาตกภาโว ทฺวิธา อิจฺฉิตโพฺพติ ตํ ทเสฺสตุํ **"ปาณาติปาตินา"**ติอาทิ วุตฺตํฯ **น สโกฺกติ** ปาณาติปาตกมฺมุนา สนฺตานสฺส ตถาภิสงฺขตตฺตาฯ ยสฺมิญฺหิ สนฺตาเน นิพฺพตฺตํ, ตสฺส เตน อภิสงฺขตตา อวสฺสํ อิจฺฉิตพฺพา ตเตฺถว ตสฺส วิปากสฺส วินิพนฺธนโตฯ เอเตน กุสลสฺส กมฺมสฺส อายูหนกฺขเณเยว ปาณาติปาโต ตาทิสํ สามตฺถิยุปฆาตํ กโรตีติ ทเสฺสติ, ตโต กมฺมํ อปฺปผลํ โหติฯ ''ทีฆายุกา''ติอาทินา อุปฆาตสามตฺถิเยน เขเตฺต อุปฺปนฺนสสฺสํ วิย อุปปตฺตินิยามกา ธมฺมาติ ทเสฺสติฯ อุปปตฺติ นิยตวิเสเส วิปจฺจิตุํ โอกาเส กโรเนฺต เอว กุสลกเมฺม อากฑฺฒิยมานปฏิสนฺธิกํ ปาณาติปาตกมฺมํ อปฺปายุกตฺถาย นิยเมตีติ อาห – **"ปฏิสนฺธิเมว วา นิยาเมตฺวา อปฺปายุกํ กโรตี"**ติฯ ปาณาติปาตเจตนาย อจฺจนฺตกฏุกวิปากตฺตา สนฺนิฏฺฐานเจตนาย นิรเย นิพฺพตฺตตีติ ตสฺสา อตฺถสฺส ขีณาภาวโต; อิตเร ปน น ตถา ภาริยาติ อาห – **"ปุพฺพา…เป…. โหตี"**ติฯ อิธ ปน ยํ เหฏฺฐา วุตฺตสทิสํ, ตํ วุตฺตนเยน เวทิตพฺพํฯ

มนุสฺสามนุสฺสปริสฺสยาติ มานุสกา อมานุสกา จ อุปทฺทวาฯ **ปุรโต**ติ ปุพฺพทฺวารโตฯ **ปจฺฉโต**ติ ปจฺฉิมวตฺถุโตฯ **ปวฏฺฏมานา**ติ ปริชนสฺส, เทวตานํ วา เทเสน ปวฏฺฏมานาฯ **ปเรหี**ติ ปุราตเนหิ ปเรหิฯ **สมฺมุขีภาวน**ฺติ สามิภาววเสน ปจฺจกฺขตฺตํฯ **อาหริตฺวา เทนฺติ** อิณายิกาฯ **กมฺมนฺตา**ติ วณิชฺชาทิกมฺมานิฯ **อปาณาติปาตกมฺมน**ฺติ ปาณาติปาตสฺส ปฏิปกฺขภูตํ กมฺมํ; ปาณาติปาตา วิรติวเสน ปวตฺติตกมฺมนฺติ อโตฺถฯ **ทีฆายุกสํวตฺตนิกํ โหติ** วิปากสฺส กมฺมสริกฺขภาวโต ฯ **อิมินา นเยนา**ติ อิมินา อปฺปายุกทีฆายุกสํวตฺตนิเกสุ กเมฺมสุ ยถาวุเตฺตน ตํ สํวตฺตนิกวิภาวนนเยนฯ

วิเหฐนกมฺมาทีนิปีติ **ปิ**-สเทฺทน โกธอิสฺสามนกมเจฺฉรถทฺธอวิทฺทสุภาววเสน ปวตฺติตกมฺมานิ สงฺคณฺหาติฯ **ตเถวา**ติ ยถา ปาณาติปาตกมฺมํ อตฺถโต เอวํ วทติ นามาติ วุตฺตํ, ตเถว **วทมานานิ วิย**ฯ ‘‘ยํ ยเทวาติปเตฺถนฺติ, สพฺพเมเตน ลพฺภตี’’ติ (ขุ. ปา. ๘.๑๐) วจนโต ยถา สพฺพกุสลํ สพฺพาสํ สมฺปตฺตีนํ อุปนิสฺสโย, เอวํ สพฺพํ อกุสลํ สพฺพาสํ วิปตฺตีนํ อุปนิสฺสโยติ, **‘‘อุปปีฬเนน นิโพฺภคตํ อาปาเทตฺวา’’**ติอาทิ วุตฺตํ ฯ ตถา หิ ปาณาติปาตกมฺมวเสนปิ อยํ นโย ทสฺสิโตฯ **อวิเหฐนาทีนี**ติ เอตฺถ **อาทิ**-สเทฺทน อโกฺกธน-อนิสฺสามน-ทาน-อนติมาน-วิทฺทสุภาเวน ปวตฺตกมฺมานิ สงฺคณฺหาติฯ

๒๙๓. อิสฺสา มโน เอตสฺสาติ **อิสฺสามนโก**ติ อาห **‘‘อิสฺสาสมฺปยุตฺตจิโตฺต’’**ติฯ **อุปโกฺกสโนฺต**ติ อโกฺกสวตฺถูหิ อโกฺกสโนฺตฯ **อิสฺสํ พนฺธตี**ติ อิสฺสํ อนุพนฺธติ อิสฺสาสหิตเมว จิตฺตํ อนุปวเตฺตติฯ **อเปฺปสโกฺข**ติ อปฺปานุภาโว อปฺปญฺญาโตฯ เตนาห **‘‘น ปญฺญายตี’’**ติฯ สา ปนสฺส อปฺปานุภาวตา ปริวาราภาเวน ปากฏา โหตีติ อาห **‘‘อปฺปปริวาโร’’**ติฯ

๒๙๔. **มจฺฉริยวเสน น ทาตา โหตี**ติ สพฺพโส เทยฺยธมฺมสฺส อภาเวน น ทาตา น โหติฯ อมจฺฉรี หิ ปุคฺคโล สติ เทยฺยธเมฺม ยถารหํ เทติเยวฯ

๒๙๕. อภิวาเทตพฺพํ เขตฺตวเสน มตฺถกปฺปตฺตํ ทเสฺสตุํ, **‘‘พุทฺธํ วา’’**ติอาทิ วุตฺตํฯ อเญฺญปิ มาตุปิตุเชฎฺฐภาตราทโย อภิวาทนาทิอรหา สนฺติ, เตสุ ถทฺธาทิวเสน กรณํ นีจกุลสํวตฺตนิกเมวฯ น หิ ปวเตฺต สกฺกา กาตุนฺติ สมฺพโนฺธฯ เตน ปวตฺติวิปากทายิโน กมฺมสฺส วิสโย เอโสติ ทเสฺสติฯ เตนาห **‘‘ปฏิสนฺธิเมว ปนา’’**ติอาทิฯ

๒๙๖. **อปริปุจฺฉเนนา**ติ อปริปุจฺฉามเตฺตน นิรเย น นิพฺพตฺตติ; อปริปุจฺฉาเหตุ ปน กตฺตพฺพากรณาทีหิ สิยา นิรยนิพฺพตฺตีติ ปาฬิยํ, ‘‘น ปริปุจฺฉิตา โหตี’’ติอาทิ วุตฺตนฺติ ทเสฺสโนฺต, **‘‘อปริปุจฺฉโก ปนา’’**ติอาทิมาหฯ **ยถานุสนฺธิํ ปาเปสี**ติ เทสนํ ยถานุสนฺธินิฎฺฐานํ ปาเปสิฯ เสสํ วุตฺตนยตฺตา สุวิเญฺญยฺยเมวฯ

จูฬกมฺมวิภงฺคสุตฺตวณฺณนาย ลีนตฺถปฺปกาสนา สมตฺตาฯ

๖. มหากมฺมวิภงฺคสุตฺตวณฺณนา

๒๙๘. กมฺมสฺส โมฆภาโว นาม ผเลน ตุจฺฉตา ผลาภาโวติ อาห – **‘‘โมฆนฺติ ตุจฺฉํ อผล’’**นฺติฯ **ตถํ ภูต**นฺติ สจฺจสทฺทสฺส อตฺถมาหฯ ปริพฺพาชโก ปน ‘‘สจฺจ’’นฺติ อิมินา ตเมว สผลนฺติ วทติฯ สผลญฺหิ กมฺมํ สตฺถุ อภิมตมโนกมฺมนฺติ อธิปฺปาโยฯ **อิทญฺจ** ‘‘โมฆํ กายกมฺม’’นฺติอาทิวจนํฯ **ตํ คเหตฺวา**ติ ปรมฺปราย คเหตฺวาฯ **เอสา**ติ โปตลิปุโตฺต ปริพฺพาชโกฯ **อภิสญฺญานิโรธกถํ สนฺธาย วทติ**ฯ สาปิ หิ ติตฺถิยานํ อนฺตเร ปากฏา ชาตาติฯ **เถโร**ติ สมิทฺธิเตฺถโรฯ ยถา ภควตา วุตฺตํ, ตโต จ อญฺญถาว โทสาโรปนภเยน คเหตฺวา ตโต ภควนฺตํ เถโร รกฺขตีติ อธิปฺปาเยน ปริพฺพาชโก, ‘‘ปริรกฺขิตพฺพํ มญฺญิสฺสตี’’ติ อโวจาติ อาห – **‘‘ปริรกฺขิตพฺพนฺติ ครหโต โมจเนน รกฺขิตพฺพ’’**นฺติฯ สเญฺจตนา อสฺส อตฺถีติ **สเญฺจตนิกํฯ กมฺม**นฺติ สเญฺจตนิกสฺสปิ กมฺมสฺส อตฺตโน สมเย อิจฺฉิตตฺตา ปริพฺพาชเกน วุตฺตํฯ

สงฺขตสงฺขารตาย รูปเมว **‘‘ติลมตฺตมฺปิ สงฺขาร’’**นฺติ วุตฺตํฯ เตนาห – **‘‘มํสจกฺขุนาว ปสฺสตี’’**ติฯ **สมาคมทสฺสนํ สนฺธายา**ติ กตฺถจิปิ ตสฺส ทสฺสนํ สนฺธาย, น ปริญฺญาทสฺสนํฯ เตนาห ภควา – ‘‘กุโต ปเนวรูปํ กถาสลฺลาป’’นฺติฯ

๒๙๙. **วฏฺฏทุกฺข**นฺติ สํสารทุกฺขํฯ **กิเลสทุกฺข**นฺติ กิเลสสมฺภวราคปริฬาหทุกฺขํฯ **สงฺขารทุกฺข**นฺติ ยทนิจฺจํ, ตํ ทุกฺขนฺติ เอวํ วุตฺตทุกฺขํฯ **สเจ ภาสิตํ ภเวยฺยา**ติ อิมํ อีทิสํ ทุกฺขํ สนฺธาย อายสฺมตา สมิทฺธินา ภาสิตํ สิยา นุ ภควา, อวิภชิตฺวา พฺยากรณํ ยุตฺตเมวาติ อธิปฺปาโยฯ

๓๐๐. **อุมฺมงฺค**นฺติ อุมฺมุชฺชนํ, กถามุเฬฺหน อนฺตรา อญฺญาณวิสยปญฺหา อุมฺมงฺคํฯ เตนาห – **"ปญฺหาอุมฺมงฺค"**นฺติ **เนว ทิพฺพจกฺขุนา**ติ กสฺมา วุตฺตํฯ น หิ ตํ อโยนิโส อุมฺมุชฺชนํ ทิพฺพจกฺขุวิสยนฺติ? กามเญฺจตํ น ทิพฺพจกฺขุวิสยํ, ทิพฺพจกฺขุปริภณฺฑญาวิสยํ ปน สิยาติ ตถาวุตฺตํฯ **อธิปฺปาเยเนวา**ติ อุทายิเตฺถรสฺส อธิปฺปาเยเนว คยฺหมาเนน ตํ อโยนิโย อุมฺมุชฺชนํ อญฺญาสิฯ **สนฺนิสีทิตุํ** ปุเพฺพ นิสินฺนากาเรน สนฺนิสีทิตุํ **น สโกฺกติ**ฯ สมิทฺธิเตฺถเรน อนภิสงฺขตเสฺสว อตฺถสฺส กถิตตฺตา, **"ยํ อภูตํ, ตเทว กเถสฺสตี"**ติ วุตฺตํฯ เตนาห ''อโยนิโส อุมฺมุชฺชิสฺสตี''ติฯ **ติโสฺส เวทนา ปุจฺฉิตา,** ''กึ โส เวทิยตี''ติ อวิภาเคน เวทิยมานสฺส ชาติตตฺตาฯ สุขาย เวทนาย หิตนฺติ **สุขเวทนิยํ**ฯ เตนาห – **"สุขเวทนาย ปจฺจยภูต"**นฺติฯ **เสเสสู**ติ, ''ทุกฺขเวทนิย''นฺติอาทีสุฯ

เหฏฺฐา ติกชฺฌานเจตนาติ เอตฺถ, ''กุสลโต''ติ อธิการโต รูปาวจรกุสลโต เหฏฺฐา ติกชฺฌานเจตนาติ อโตฺถฯ **เอตฺถา**ติ เอเตสุ กามาวจรรูปาวจรสุขเวทนิยกเมฺมสุฯ **อทุกฺขมสุขมฺปี**ติ **ปิ**-สเทฺทน อิฏฺฐารมฺมเณ สุขมฺปีติ อิมมตฺถํ สมฺปิเณฺฑติฯ

ยทิ กายทฺวาเร ปวตฺตโต อญฺญตฺถ อทุกฺขมสุขํ ชเนติ, อถ กสฺมา, ''ทุกฺขเสฺสว ชนนโต''ติ วุตฺตนฺติ อาห – **"สา ปน เวทนา"**ติอาทิฯ

จตุตฺถชฺฌานเจตนาติ เอตฺถ อรูปาวจรกุสลเจตนาติปิ วตฺตพฺพํฯ ยถา หิ ''กาเยน วาจาย มนสา''ติ เอตฺถ ยถาลาภคฺคหณวเสน มนสา สุขเวทนิยํ อทุกฺขมสุขเวทนิยนฺติ อยมโตฺถ อรูปาวจรกุสเลปิ ลพฺภตีติ สุขมฺปิ ชเนติ อุกฺกฏฺฐสฺส ญาณสมฺปยุตฺตกุสลสฺส โสฬสวิปากจิตฺตนิพฺพตฺตนโต, อยญฺจ นโย เหฏฺฐา, ''อทุกฺขมสุขมฺปี''ติ เอตฺถาปิ วตฺตโพฺพฯ ปุเพฺพ ปริยายโต ทุกฺขเวทนา วุตฺตา, สุตฺตนฺตสํวณฺณนา เหสาติ อิทานิ นิปฺปริยายโต ปุน ทเสฺสตุํ, **"อปิจา"**ติอาทิ วุตฺตํฯ เตน เอตฺถ ทุกฺขเวทนิยํ ปวตฺติวเสเนว วฏฺฏตีติฯ **เอตสฺสา**ติ ทุกฺขเวทนิยสฺส ปวตฺติวเสเนว ยุชฺชมานตฺตา เอตสฺส วเสน สพฺพํ สุขเวทนิยํ อทุกฺขมสุขเวทนิยญฺจ ปวตฺติวเสเนว วตฺตุํ วฏฺฏติฯ

อาลโยติ อภิรุจิฯ **มหากมฺมวิภงฺคญาณ**นฺติ มหติ กมฺมวิภชเน ญาณํ, มหนฺตํ วา กมฺมวิภชนญาณํฯ ภาชนํ นาม นิเทฺทโส, อยํ ปน อุเทฺทโสติ กตฺวา อาห – **"กตเม จตฺตาโร... เป.... มาติกาฏฺฐปน"**นฺติฯ

๓๐๑. **ปาฏิเยโกฺก อนุสนฺธิ** ยถาอุทฺทิฏฺฐสฺส มหากมฺมวิภงฺคญาณสฺส อภาชนภาวโต, ปุจฺฉานุสนฺธิอชฺฌาสยานุสนฺธีสุ จ อนโนฺตคธตฺตาฯ เตนาห **"อิธ หี"**ติอาทิฯ **อิธ อารมฺมณํ กตฺวา**ติ อิธ, ''ปาณาติปาตึ อทินฺนาทายิ''นฺติอาทินา ปุคฺคลาธิฏฺฐาเนน วุตฺตํ กมฺมวิภงฺคํ อารพฺภฯ **อิมํ ปจฺจยํ ลภิตฺวา**ติ ตเสฺสว เววจนํฯ **อิธ ทสฺสนํ คณฺหนฺตี**ติ อิธ, ''อตฺถิ กิร, โภ, ปาปกานิ กมฺมานิ, นตฺถิ กิร, โภ, ปาปกานิ กมฺมานี''ติ จ อาทีนิ หตฺถิทสฺสกอนฺธาวิย ทิฏฺฐมเตฺต เอว ฐตฺวา อจิตฺตกทสฺสนญฺจ คณฺหนฺติฯ วีริยํ กิเลสานํ อาตาปนวเสน **อาตปฺปํ,** ตเทว ปทหวเสน **ปธานํ,** ปุนปฺปุนํ ยุญฺชนวเสน **อนุโยโค,** ตถา ภาวนาย นปฺปมชฺชติ เอเตนาติ **อปฺปมาโท,** สมฺมา โยนิโส มนสิ กโรติ เอเตนาติ **สมฺมามนสิกาโร**ติ วุจฺจตีติ อธิปฺปาเยน,

“ปญฺจปิ วีริยเสฺสว นามานี”ติ อาหฯ **อปฺปมาโท** วา สติยา อวิปฺปวาโสฯ ยสฺมึ มนสิกาเร สติ ตสฺส ทิพฺพจกฺขุญาณํ อิชฺฌติ, อยเมตฺถ สมฺมามนสิกาโรติ เอตฺถ อโตฺถ ทฎฺฐโพฺพฯ **เจโตสมาธิ**นฺติ ทิพฺพจกฺขุญาณสหคตํ จิตฺตสมาธึฯ เตนาห **“ทิพฺพจกฺขุสมาธิ”**นฺติฯ **อญฺญถา**ติ อกุสลกมฺมกรณโต อญฺญถา, ตํ ปน กุสลกมฺมกรณํ โหตีติ อาห – **“เย ทสฺสนฺนํ กุสลานํ กมฺมปถานํ ปูริตตฺตา”**ติ **ทิฎฺฐิถาเมนา**ติ ทิฎฺฐิวเสน ทิฎฺฐิพเลนฯ **ทิฎฺฐิปรามาเสนา**ติ ทิฎฺฐิวเสน ธมฺมสภาวํ อติกฺกมิตฺวา ปรามาเสนฯ **อธิฎฺฐหิตฺวา**ติ, ‘‘อิทเมว สจฺจํ, โมฆมญฺญ’’นฺติ อธิฎฺฐาย อภินิวิสิตฺวาฯ **อาทิยิตฺวา**ติ ทฬฺหคฺคาหํ คเหตฺวาฯ **โวหรตี**ติ อตฺตโน คหิตคฺคหณํ ปเรสํ ทีเปโนฺต โวหรติฯ

๓๐๒. **ตตฺรานนฺทา**ติ เอตฺถ **อิติ**-สโทฺท อาทิอโตฺถฯ **อิทมฺปี**ติ อิทํ วจนํฯ ‘‘ตตฺรานนฺทา’’ติ เอวมาทิวจนมฺปีติ อโตฺถฯ **น มหากมฺมวิภงฺคญาณสฺส ภาชนํ** ตสฺส อนิเทฺทสภาวโตฯ **อสฺสา**ติ มหากมฺมวิภงฺคญาณสฺส **มาติกาฎฺฐปนเมว** ทิพฺพจกฺขุกานํ สมณพฺราหฺมณานํ วเสน อนุญฺญาตพฺพสฺส จ ทสฺสนวเสน อุเทฺทสภาวโตฯ เตนาห **“เอตฺถ ปนา”**ติอาทิฯ ตตฺถ **เอตฺถ ปนา**ติ ‘‘ตตฺรานนฺทา’’ติอาทิปาเฐฯ **เอเตสํ ทิพฺพจกฺขุกาน**นฺติ เอเตสํ เหฎฺฐา จตูสุปิ วาเรสุ อาคตานํ ทิพฺพจกฺขุกานํฯ **เอตฺตกา**ติ เอกจฺจิยา สจฺจคิราฯ **อนุญฺญาตา**ติ อนุชานิตาฯ **อนนุญฺญาตา**ติ ปฎิเกฺขปิตาฯ อิธ อนนุญฺญาตมฺเขน ทีปิตํ อนนุญฺญาตภาวมตฺตํฯ **ตตฺรานนฺทา**ติอาทิเก **ตตฺรา**ติ นิทฺธารเณ ภุมฺมนฺติ ทเสฺสโนฺต, **“เตสุ จตูสุ สมณพฺราหฺมเณสู”**ติ อาหฯ **อิทํ วจนํ** ‘‘อตฺถิ กิร, โภ…เป.… วิปาโก’’ติ อิทํ เอวํ วุตฺตํฯ **อสฺสา**ติ ตถาวาทิโน สมณพฺราหฺมณสฺสฯ **อเญฺญนากาเรนา**ติ ‘‘โย กิร, โภ’’ติอาทินา วุตฺตการณโต อเญฺญน การเณนฯ **ทฺวีสุ ฐาเนสู**ติ ‘‘อตฺถิ กิร, โภ…เป.… วิปาโก’’ติ จ, ‘‘อปายํ…เป.… นิรยํ อุปปนฺน’’นฺติ จ อิเมสุ ทฺวีสุ ปาฐปเทเสสุฯ **อนุญฺญาตา** ตทตฺถสฺส อตฺถิภาวโตฯ **ตีสุ ฐาเนสู**ติ ‘‘โย กิร, โภ…เป.… นิรยํ อุปปชฺชติ’’, ‘‘ยมฺปิ โส…เป.… เต สญฺชานนฺติ’’, ‘‘ยมฺปิ โส ยเทว…เป.… โมฆมญฺญ’’นฺติ อิเมสุ ตีสุ ปาฐปเทเสสุฯ **อนนุญฺญาตา** ตทตฺถสฺสาเนกนฺติกตฺตา มิจฺฉาภินิเวสโต จฯ เตนาห ภควา – ‘‘อญฺญถา หิ, อานนฺท, ตถาคตสฺส มหากมฺมวิภงฺคญาณ’’นฺติฯ ยถา เต อปฺปหีนวิปลฺลาสา ปเทสญาณสมณพฺราหฺมณา กมฺมวิภงฺคํ สญฺชานนฺติ, ตโต อญฺญถาว สพฺพโส ปหีนวิปลฺลาสสฺส ตถา อาคมนาทิอเตฺถน ตถาคตสฺส สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส มหากมฺมวิภงฺคญาณํ โหตีติ อโตฺถฯ

๓๐๓. อิมินา ทิพฺพจกฺขุเกน ยํ กมฺมํ กโรนฺต ทิโฎฺฐ, ตโต ปุเพฺพติ โยชนาฯ **ตโต**ติ ตโต กริยมานกมฺมโต ปุเพฺพฯ **ขนฺท**ติ กุมาโรฯ **สิโว**ติ อิสฺสโรฯ **ปิตามโห**ติ พฺรหฺมาฯ **อิสฺสราทีหี**ติ อิสฺสรพฺรหฺมปชาปติอาทีหิฯ **วิสโฎฺฐ**ติ นิมฺมิโตฯ **มิจฺฉาทสฺสเนนา**ติ มิจฺฉาทสฺสนวเสนฯ **ยน**ฺติ ยํ กมฺมํฯ **ตตฺถา**ติ เตสุ ปาณาติปาตาทิวเสน ปวตฺตกเมฺมสุฯ **ทิเฎฺฐว ธเมฺม**ติ ตสฺมึเยว อตฺตภาเว วิปากํ ปฎิสํเวเทตีติ โยชนาฯ **อุปปชฺชิตฺวา**ติ ทุติยภเว นิพฺพตฺติตฺวาฯ **อปรสฺมึ ปริยาเย**ติ อญฺญสฺมึ ยตฺถ กตฺถจิ ภเวฯ

เอกํ กมฺมราสินฺติ ปาณาติปาตาทิเภเทน เอกํ กมฺมสมุทายํฯ **เอกํ วิปากราสิ**นฺติ ตเสฺสว อเงฺคน เอกํ วิปากสมุทายํฯ **อิมินา**ติ ยถาวุเตฺตน ทิพฺพจกฺขุเกน สมเณน พฺราหฺมเณน วา อทิฎฺฐาฯ **ตโย**ติ ‘‘ปุเพฺพ วาสฺส ตํ กตํ โหตี’’ติอาทินา วุตฺตา ตโยฯ **เทฺว วิปากราสี**ติ ทิฎฺฐธมฺมเวทนิโย อปราปริยายเวทนิโยติ เทฺว วิปากราสีฯ อุปปชฺชเวทนิยํ ปน เตน ทิฎฺฐํ, ตสฺมา ‘‘เทฺว’’ติ วุตฺตํฯ ทิโฎฺฐ เอโก, อทิฎฺฐา ตโยติ **ทิเฎฺฐ จ อทิเฎฺฐ จ จตฺตาโร กมฺมราสี,** ตถา ทิโฎฺฐ เอโก, อทิฎฺฐา เทฺวติ **ตโย วิปากราสีฯ อิมานิ สตฺต ฐานานี**ติ ยถาวุตฺตานิ สตฺต ญาณสฺส ปวตฺตนฎฺฐานานิฯ ‘‘อิมสฺส นาม กมฺมสฺส อิทํ ผลํ นิพฺพตฺต’’นฺติ กมฺมสฺส,

ผลสฺส วา อทิฏฺฐตฺตา, **“ทุติยวาเร ทิพฺพจกฺขุเกน กิญฺจิ น ทิฏฺฐ”**นฺติ วุตฺตํฯ ปฐมํ วุตฺตน เยน ตโย กมฺมราสี เวทิตพฺพา, อิธ ทิพฺพจกฺขุเกน ทิฏฺฐสฺส อภาวโต, **“ปจฺจตฺตฏฺฐานานี”**ติ วุตฺตํฯ

ภวติ วฑฺฒติ เอเตนาติ ภพฺพํ, วฑฺฒินิมิตฺตํฯ น ภพฺพํ **อภพฺพ**นฺติ อาห **“ภูตวิรหิต”**นฺติฯ อตฺตโน ผเล ภาสนํ ทิพฺพนํ **อาภาสน**นฺติ อาห – **“อาภาสติ อภิภวติ ปฏิพาหตี”**ติฯ **พลวกมฺม**นฺติ มหาสาวชฺชํ กมฺมํ ครุสมาเสวิตาทิเภทํฯ **อาสเนฺน**ติ มรเณ, อภิณฺหํ อุปฏฺฐาเนน วา ตสฺส มรณจิตฺตสฺส **อาสเนฺนฯ พลวกมฺม**นฺติ ครุสมาเสวิตตาทิวเสน พลวํ กุสลกมฺมํฯ **ทุพฺพลกมฺมสฺสา**ติ อตฺตโน ทุพฺพลสฺสฯ **อาสเนฺน กุสลํ กต**นฺติ อิธาปิ อาสนฺนตา ปุเพฺพ วุตฺตนเยเนว เวทิตพฺพาฯ

อุปฏฺฐานากาเรนาติ มรณสฺส อาสนฺนกาเล กมฺมสฺส อุปฏฺฐานากาเรนฯ **ตสฺสา**ติ ตสฺส ปุคฺคลสฺสฯ นิพฺพตฺติการณภูตํ หุตฺวา อุปฏฺฐาติ อกุสลนฺติ โยชนาฯ ติตฺถิยา กมฺมนฺตรวิปากนฺตเรสุ อกุสลตาย ยํ กิญฺจิ กมฺมํ ยสฺส กสฺสจิ วิปากสฺส การณํ กตฺวา คณฺหนฺติ หตฺถิทสฺสกอนฺธาทโย วิย ทิฏฺฐมตฺตาภินิเวสิโนติ, **“อญฺญติตฺถิยา…เป…. อุปฏฺฐาตี”**ติ วุตฺตํฯ **อิตรสฺมิ**นฺติ ภพฺพเญฺจว ภพฺพาภาสญฺจ, ภพฺพํ อภพฺพาภาสนฺติ อิมสฺมิํ ทฺวเย ฯ **เอเสว นโย** ปฐมทุติยปุคฺคลวเสน ปุริมานํ ทฺวินฺนํ กมฺมานํ โยชนานโย วุโตฺต อุปฏฺฐานาการวเสนฯ อยเมว ตติยจตุตฺถปุคฺคลวเสน ปจฺฉิมานํ ทฺวินฺนํ กมฺมานํ โยชนานโยฯ ตติยสฺส หิ กมฺมสฺส กุสลตฺตา ตสฺส จ สเคฺค นิพฺพตฺตตฺตา ตตฺถ การณภูตํ กุสลํ หุตฺวา อุปฏฺฐาติ; ตถา จตุตฺถสฺสปิ กมฺมสฺส กุสลตฺตา, ตสฺส ปน นิรเย นิพฺพตฺตตฺตา ตตฺถ นิพฺพตฺติการณภูตํ อญฺญติตฺถิยานํ อกุสลํ หุตฺวา อุปฏฺฐาตีติฯ ยํ ปเนตฺถ อตฺถโต อวิภตฺตํ, ตํ สุวิเญฺญยฺยเมวฯ

มหากมฺมวิภงฺคสุตฺตวณฺณนาย ลีนตฺถปฺปกาสนา สมตฺตาฯ

๗. สฬายตนวิภงฺคสุตฺตวณฺณนา

๓๐๔. **เวทิตพฺพานี**ติ เอตฺถ ยถา วิทิตานิ ฉ อชฺฌตฺติกานิ อายตนานิ วฏฺฏทุกฺขสมติกฺกมาย โหนฺติ, ตถา เวทนํ อธิเปฺปตนฺติ อาห – **“สหวิปสฺสเนน มเคฺคน ชานิตพฺพานี”**ติฯ ตตฺถ วิปสฺสนาย อารมฺมณโต มเคฺคน อสโมฺมหโต ชานนํ ทฏฺฐพฺพํฯ เสสปเทสุปิ เอเสว นโยฯ มโน สวิเสสํ อุปวิจรติ อารมฺมเณ ปวตฺตติ เอเตหีติ **มโนปวิจารา,** วิตกฺกวิจาราฯ อารมฺมเณ หิ อภินิโรปนานุมชฺชเนหิ วิตกฺกวิจาเรหิ สห จิตฺตํ ปวตฺตติ, น ตพฺพิรหิตํฯ เตนาห **“วิตกฺกวิจารา”**ติอาทิฯ สตฺตา ปชฺชนฺติ เอเตหิ ยถารหํ วฏฺฏํ วิวฏฺฏญฺจาติ **สตฺตปทา** , เคหนิสฺสิตา วฏฺฏปทาฯ โยคฺคานํ ทมนอาจริยา **โยคฺคาจริยา**ฯ เตนาห **“ทเมตพฺพทมกาน”**นฺติฯ **เสส**นฺติ วุตฺตาวเสสํ เอกสตฺตติวิธวิญฺญาณํ สผสฺสรูปกเสฺสว อธิเปฺปตตฺตาฯ

๓๐๕. **อิธา**ติ อิมิสฺสํ ฉวิญฺญาณกายเทสนายํฯ มโนธาตุตฺตยวินิมุตฺตเมว มโนวิญฺญาณธาตูติ เวทิตพฺพํฯ

จกฺขุมฺหิ สมฺผโสฺสติ จกฺขุํ นิสฺสาย อุปฺปโนฺน สมฺผโสฺสฯ เตนาห – **“จกฺขุวิญฺญาณสมฺปยุตฺตสมฺผสฺสเสฺสตํ อธิวจน”**นฺติฯ

ยถา เกวเลน วิญฺญาเณน รูปทสฺสนํ น โหติ, เอวํ เกวเลน จกฺขุปสาเทนปีติ วุตฺตํ **“จกฺขุวิญฺญาเณนา”**ติฯ เตน ปาฬิยํ **จกฺขุนา**ติ นิสฺสยมุเขน นิสฺสิตกิจฺจํ วุตฺตนฺติ ทเสฺสติฯ **อา**

รมฺมณวเสนาติ อารมฺมณปจฺจยภาเวนฯ ‘‘อุปวิจรติ’’เจฺจว กสฺมา วุตฺตํ, นนุ ตตฺถ วิตกฺกพฺยาปาโรปิ อตฺถีติ? สจฺจํ อตฺถิฯ โส ปเนตฺถ ตคฺคติโกติ อาห – **‘‘วิตกฺโก ตํสมฺปยุตฺโต จา’’**ติฯ สมฺปยุตฺตธมฺมานมฺปิ อุปวิจรณํ วิตกฺกวิจารานํเยเวตฺถ กิจฺจนฺติ **‘‘วิตกฺกวิจารสงฺขาตา มโนปวิจารา’’**ติ วุตฺตํฯ โสมนสฺสยุตฺโต อุปวิจาโร **โสมนสฺสูปวิจาโร** ยถา ‘‘อาชญฺญรโถ’’ติ อาห **‘‘โสมนเสฺสน สทฺธิ’’**นฺติอาทิฯ

๓๐๖. อุปวิจารานํ อุปสฺสยเฏฺฐน เคหํ วิยาติ เคหํ, รูปาทโยติ อาห – **‘‘เคหสฺสิตานีติ กามคุณนิสฺสิตานี’’**ติฯ นิจฺจสญฺญาทินิกฺขมนโต เนกฺขมฺมํ วิปสฺสนาติ, **‘‘เนกฺขมฺมสฺสิตานีติ วิปสฺสนานิสฺสิตานี’’**ติ วุตฺตํฯ **อิฏฺฐาน**นฺติ กสิวณิชฺชาทิวเสน ปริยิฏฺฐานนฺติ อาห **‘‘ปริเยสิตาน’’**นฺติฯ ปิยภาโว ปน กนฺตสเทฺทเนว กถิโตติ กามิตพฺพานํ มโน รเมตีติ **มโนรมานํ**ฯ โลเกน อามสียตีติ **โลกามิสํ,** ตณฺหาฯ ตาย คเหตพฺพตาย อิฏฺฐภาวาปาทเนน ปฏิสงฺขตตาย จ **ปฏิสํยุตฺตานํฯ อตีเต กตํ อุปฺปชฺชติ** อารมฺมณิกอนุภวนสฺส อสมฺภวโตติ อธิปฺปาโยฯ เอทิสํ อนุสฺสรณํ ทิฏฺฐคฺคหณานุสฺสเรน จ โหตีติ ทเสฺสตุํ, **‘‘ยถาห’’**นฺติอาทิ วุตฺตํฯ

อนิจฺจาการนฺติ หุตฺวา อภาวาการํฯ **วิปริณามวิราคนิโรธ**นฺติ ชราย มรเณน จาติ เทฺวธา วิปริณาเมตพฺพเญฺจว, ตโต เอว ปโลกิตํ ภงฺคญฺจฯ อฏฺฐกถายํ ปน ยสฺมา อุปฺปนฺนํ รูปํ เตเนวากาเรน น ติฏฺฐติ , อถ โข อุปฺปาทาวตฺถาสงฺขาตํ ปกตึ วิชหติ, วิชหิตญฺจ ชราวตฺถาย ตโต วิคจฺฉติ, วิคจฺฉนฺตญฺจ ภงฺคุปฺปตฺติยา นิรุชฺฌตีติ อิมํ วิเสสํ ทเสฺสตุํ, **‘‘ปกติวิชหเนนา’’**ติอาทิ วุตฺตํฯ กามเญฺจตฺถ ‘‘ยถาภูตํ สมฺมปฺปญฺญาย ปสฺสโต’’ติ วุตฺตํ, อนุโพธญาณํ ปน อธิเปฺปตํ วีถิปฏิปนฺนาย วิปสฺสนาย วเสนาติ **‘‘วิปสฺสนาปญฺญายา’’**ติ วุตฺตํ อุปวิจารนิเทฺทสภาวโตฯ ตถา หิ วกฺขติ – ‘‘ฉสุทฺวาเรสุ อิฏฺฐารมฺมเณ อาปาถคเต’’ติอาทิฯ **สงฺขารานํ เภทํ ปสฺสโต**ติ สเพฺพสํ สงฺขารานํ ขเณ ขเณ ภิชฺชนสภาวํ วีถิปฏิปเนฺนน วิปสฺสนาญาเณน ปสฺสโตฯ เตนาห **‘‘สงฺขารคตมฺหิ ติเกฺข’’**ติอาทิฯ ตตฺถ **สงฺขาคตมฺหี**ติ สงฺขารคเต วิสยภูเตฯ **ติเกฺข**ติ ภาวนาพเลน อินฺทฺริยานญฺจ สมตาย ติเพฺพฯ **สูเร**ติ ปฏิปเกฺขหิ อนภิภูตตาย, เตสญฺจ อภิภวนสมตฺถตาย วิสเท ปฏฺฐุภูเต ปวตฺตเนฺตฯ

กิเลสานํ วิกฺขมฺภนวเสน วูปสนฺตตาย **สนฺตจิตฺตสฺส,** สํสาเร ภยสฺส อิกฺขนโต **ภิกฺขุโน,** อุตฺตริมนุสฺสธมฺมสนฺนิสฺสิตตฺตา **อมานุสี รตี**ติ วิเวกรติ เนกฺขมฺมรติฯ **ยโต ยโต**ติ ยถา ยถา นยวิปสฺสนาทีสุ เยน เยน สมฺมสนากาเรนาติ อโตฺถฯ **ขนฺธานํ อุทยพฺพย**นฺติ ปญฺจุปาทานกฺขนฺธานํ อุปฺปาทญฺจ ภงฺคญฺจฯ **อมตนฺตํ วิชานต**นฺติ วิชานนฺตานํ วิญฺญูนํ อารทฺธวิปสฺสนานํ ตํ ปีติปาโมชฺชํ อมตาธิคมเหตุตาย อมตนฺติ เวทิตพฺพํฯ

ฉสุ ทฺวาเรสุ อิฏฺฐารมฺมเณ อาปาถคเตติ รูปาทิวเสน ฉพฺพิเธ อิฏฺฐารมฺมเณ ยถารหํ ฉสุ ทฺวาเรสุ อาปาถคเตฯ วิสเย เจตํ ภุมฺมวจนํฯ

๓๐๗. **ปจฺจุปฺปนฺน**นฺติ สนฺตติปจฺจุปฺปนฺนํฯ **อนุตฺตรวิโมเกฺข นาม อรหตฺตํ** อิธ อธิเปฺปตํ อุกฺกฏฺฐนิเทฺทเสนฯ กถํ ปน ตตฺถ ปิหํ อุปฏฺฐเปติ, น หิ อธิคตํ อรหตฺตํ อารมฺมณํ โหติ, น จ ตํ อารพฺภ ปิหา ปวตฺตตีติ? โก วา เอวมาห – ‘‘อรหตฺตํ อารมฺมณํ กตฺวา ปิหํ อุปฏฺฐเปตี’’ติฯ อนุสฺสุติลทฺธํ ปน ปริกปฺปสิทฺธํ อรหตฺตํ อุทฺทิสฺส ปตฺถนํ ฐเปติ, ตตฺถ จิตฺตํ ปณิทหติฯ เตนาห ภควา – ‘‘กุทาสฺสุ นามาหํ ตทายตนํ อุปสมฺปชฺช วิหริสฺสามี’’ติฯ **อายตน**นฺติ อรหตฺตเมว ฉฬงฺคสมนฺนาคมาทิการณภาวโต, มนายตนธมฺมายตนภาวโต จ ตถา วุตฺตํ, ตํ ปเนตํ โทมนสฺสํ ปตฺถนํ ปฏฺฐเปนฺตสฺส อุปฺปชฺชติ ปตฺถนาย สหาวตฺตนโตฯ น หิ โลภโทสานํ สห วุตฺติ อตฺถิฯ **ปตฺถนามูลกตฺตา**ติ อิมินา อุปฏฺฐาปยโต ปทสฺส เหตุอตฺถโชตกตมาหฯ

เอวนฺติ “กุทาสฺสุนามา”ติอาทินา วุตฺตาการเนฯ **อุสฺสุกฺกาเปตุนฺ**ติ ยถา มเคฺคน ฆเฏติ, เอวํ อุสฺสุกฺกาเปตุํฯ

๓๐๘. อญฺญาณุเปกฺขาติ อญฺญาณสหิตา อุเปกฺขา อสมเปกฺขนปวตฺตาฯ เตน เตน มโคฺคธินา ตสฺส ตสฺส อปายคมนียกิเลโสธิสฺส อนวเสสโต ชิตตฺตา ขีณาสโว นิปฺปริยายโต โอธิชิโน นาม; ตทภาวโต ปุถุชฺชโน นิปฺปริยายโตว อโนธิชิโน นาม; เสโข ปน สิยา ปริยายโต โอธิชิโนติฯ ตมฺปิ นิวเตฺตโนฺต, **“อขีณาสวสฺสาติ อโตฺถ”**ติ อาหฯ **อายตึ วิปากํ ชินิตฺวา**ติ อปฺปวตฺติกรณวเสน สพฺพโส อายตึ วิปากํ ชินิตฺวา ฐิตตฺตา ขีณาสโวว นิปฺปริยายโต วิปากชิโน นาม; ตทภาวโต ปุถุชฺชโน นิปฺปริยายโต อวิปากชิโน นาม; เสโข ปน สิยา ปริยายโต วิปากชิโนติฯ ตมฺปิ นิวเตฺตโนฺต **“อขีณาสวเสฺสวาติ อโตฺถ”**ติ อาหฯ อปสฺสนฺตสฺส รูปนฺติ ปาฬิโต ปทํ อาเนตฺวา สมฺพนฺธิตพฺพํฯ ปาฬิยํ ปุเพฺพ “ปุถุชฺชนสฺสา”ติ วตฺวา ปุน “อสฺสุตวโต ปุถุชฺชนสฺสา”ติ วจนํ อนฺธปุถุชฺชนสฺสายํ อุเปกฺขา, น กลฺยาณปุถุชฺชนสฺสาติ ทสฺสนตฺถํฯ เคหสฺสิตา อุเปกฺขา หิ ยํ กิญฺจิ อารมฺมณวตฺถุํ อเปกฺขเสฺสว, น นิรเปกฺขสฺสาติ อิเฎฺฐ, อิฎฺฐมชฺฌเตฺต วา อารมฺมเณ สิยาติ วุตฺตํ **“อิฎฺฐารมฺมเณ อาปาถคเต”**ติฯ อญฺญาเณน ปน ตตฺถ อชฺฌุเปกฺขนาการปฺปตฺติ โหติฯ เตนาห **“คุฬปิณฺฑเก”**ติอาทิฯ

อิเฎฺฐ อรชฺชนฺตสฺส อนิเฎฺฐ อทุสฺสนฺตสฺสาติ อิทํ เยภุเยฺยน สตฺตานํ อิเฎฺฐ รชฺชนํ, อนิเฎฺฐ ทุสฺสนนฺติ กตฺวา วุตฺตํฯ อโยนิโยมนสิกาโร หิ ตํตํอารมฺมณวเสน น กตฺถจิปิ ชวนนิยมํ กโรตีติ วุตฺตวิปรีเตปิ อารมฺมเณ รชฺชนทุสฺสนํ สมฺภวติ, ตถาปิสฺส รชฺชนทุสฺสนํ อตฺถโต ปฎิกฺขิตฺตเมวาติ ทฎฺฐพฺพํฯ **อสมเปกฺขเน**ติ อสมํ อยุตฺตทสฺสเน อโยนิโส สโมฺมหปุพฺพกํ อารมฺมณสฺส คหเณฯ

๓๐๙. ปวตฺตนวเสนาติ อุปฺปาทนวเสน เจว พหุลีกรณวเสน จฯ **นิสฺสาย เจว อาคมฺม จา**ติ อาคมนฎฺฐานภูเต นิสฺสยปจฺจยภูเต จ กตฺวาฯ **อติกฺกนฺตานิ นาม โหนฺติ** วิกฺขมฺภเนน อุสฺสาเรนฺตา สมุสฺสาเรนฺตาฯ

โสมนสฺสภาวสามญฺญํ คเหตฺวา, **“สริกฺขเกเนว สริกฺขกํ ชหาเปตฺวา”**ติ วุตฺตํฯ อิธาปิ ปหายกํ นาม ปหาตพฺพโต พลวเมว, สํกิเลสธมฺมานํ พลวภาวโต สาติสยํ ปน พลวภาวํ สนฺธาย **“อิทานิ พลวตา”**ติอาทิ วุตฺตํฯ พลวภาวโต โวทานธมฺมานํ อธิคมสฺส อธิเปฺปตตฺตา เหตฺถ เนกฺขมฺมสฺสิตโทมนสฺสานมฺปิ ปหานํ โชติตํฯ

อุเปกฺขาย ปหายกภาเวน อธิเปฺปตตฺตา **“อุเปกฺขากถา เวทิตพฺพา”**ติ วุตฺตํฯ ฌานสฺส อลาภิโน จ ลาภิโน จ ปกิณฺณกสงฺขารสมฺมสนํ สนฺธาย, **“สุทฺธสงฺขาเร จ ปาทเก กตฺวา”**ติฯ **อุเปกฺขาสหคตา**ติ ภาวนาย ปคุณภาวํ อาคมฺม กทาจิ อชฺฌุเปกฺขนวเสนปิ หิ สมฺมสนํ โหตีติฯ ปาทกชฺฌานวเสน, สมฺมสิตธมฺมวเสน วา อาคมนวิปสฺสนาย พหุลํ โสมนสฺสสหคตภาวโต **“วุฎฺฐานคามินี ปน วิปสฺสนา โสมนสฺสสหคตาววา”**ติ นิยเมตฺวา วุตฺตํฯ **อุเปกฺขาสหคตา โหตี**ติ เอตฺถาปิ เอเสว นโยฯ **จตุตฺถชฺฌานาทีนีติ อาทิ**-สเทฺทน อรูปชฺฌานานิ สงฺคณฺหาติฯ **ปุริมสทิสาววา**ติ ปุริมสทิสา เอว, อุเปกฺขาสหคตา วา โหติ โสมนสฺสสหคตา วาติ อโตฺถฯ **อิทํ สนฺธายา**ติ ยํ จตุตฺถชฺฌานาทิปาทกโต เอว อุเปกฺขาสหคตํ วุฎฺฐานคามินิวิปสฺสนํ นิสฺสาย โสมนสฺสสหคตาย วิปสฺสนาย ปหานํ, อิทํ สนฺธายฯ **ปหานนฺ**ติ เจตฺถ สมติกฺกมลกฺขณํ เวทิตพฺพํฯ

เอตํ วิเสสํ วิปสฺสนาย อาวชฺชนฏฺฐานภูตํฯ วุฏฺฐานคามินิยา อาสเนฺน สมาปนฺนชฺฌานวิปสฺสนา ปาทกชฺฌานวิปสฺสนา, สมฺมสิตธมฺมนฺติ **วิปสฺสนาย อารมฺมณภูตา ขนฺธาฯ ปุคฺคลชฺฌาสโย**ติ ปาทกชฺฌานสฺส สมฺมสิตชฺฌานสฺส จ เภเท สติ ปฏิปชฺชนกสฺส ปุคฺคลสฺส, ‘‘อโห วต มยฺหํ ปญฺจงฺคิกํ ฌานํ ภเวยฺย จตุรงฺคิก’’นฺติอาทินา ปุพฺเพ ปวตฺตอชฺฌาสโยฯ **เตสมฺปิ วาเท**ติ เอตฺถ ปฐมเถรวาเทฯ **อยเมว...เป.... นิยเม**ติ ตโต ตโต ทุติยาทิปาทกชฺฌานโต อุปฺปนฺนสฺส สงฺขารุเปกฺขาญาณสฺส ปาทกชฺฌานาติกฺกนฺตานํ องฺคานํ อสมาปชฺชิตุกามตา วิราคภาวนาภาวโต อิตรสฺส จ อตพฺภาวโตฯ เอเตเนว หิ ปฐมเถรวาเท อปาทกปฐมชฺฌานปาทกมคฺคา ปฐมชฺฌานิกาว โหนฺติ, อิตเร จ ทุติยชฺฌานิกาทิมคฺคา ปาทกชฺฌานวิปสฺสนานิยเมหิ ตํตํฌานิกาวฯ เอวํ เสสวาเทสุปิ วิปสฺสนานิยโม ยถาสมฺภวํ โยเชตโพฺพฯ เตนาห – **‘‘เตสมฺปิ วาเท อยเมว ปุพฺพภาเค วุฏฺฐานคามินิวิปสฺสนาว นิยเมตี**’’ติฯ **วุตฺตาว,** ตสฺมา น อิธ วตฺตพฺพาติ อธิปฺปาโยฯ

๓๑๐. **นานตฺตา**ติ กามาวจราทิกุสลาทิวิภาคโต นานาวิธาฯ เตนาห **‘‘อเนกปฺปการา**’’ติฯ **นานตฺตสิตา**ติ รูปสทฺทาทินานารมฺมณนิสฺสยาฯ **เอกตฺตา** เอกสภาวา ชาติภูมิอาทิวิภาคาภาวโตฯ **เอการมฺมณนิสฺสิตา**ติ เอกปฺปกาเรเนว อารมฺมเณ ปวตฺตาฯ **เหฏฺฐา อญฺญาณุเปกฺขา วุตฺตา** ‘‘พาลสฺส มุฬฺหสฺสา’’ติอาทินา (ม. นิ. ๓.๓๐๘)ฯ **อุปริ ฉฬงฺคุเปกฺขา วกฺขติ** ‘‘อุเปกฺขโก วิหรตี’’ติอาทินา (ม. นิ. ๓.๓๑๑)ฯ **เทฺว อุเปกฺขา คหิตา** ทฺวินฺนมฺปิ เอกตฺตา, เอกชฺฌํ คเหตพฺพโต, นานตฺตสิตาย อุเปกฺขาย ปกาสิตภาวโต จฯ

อญฺญาณุเปกฺขา อญฺญา สทฺทาทีสุ ตตฺถ ตเตฺถว วิชฺชมานตฺตาฯ **รูเปสู**ติ จ อิมินา น เกวลํ รูปายตนวิเสสา เอว คหิตา, อถ โข กสิณรูปานิปีติ อาห – **‘‘รูเป อุเปกฺขาภาวญฺจ อญฺญา**’’ติอาทิฯ เอกตฺตสิตภาโวปิ อิธ เอกตฺตวิสยสมฺปโยควเสเนว อิจฺฉิโต, น อารมฺมณวเสน จาติ ทเสฺสตุํ, **‘‘ยสฺมา ปนา**’’ติอาทิ วุตฺตํฯ เตเนวาห **‘‘ตตฺถา**’’ติอาทิฯ **สมฺปยุตฺตวเสนา**ติ สมฺปโยควเสนฯ อากาสานญฺจายตนํ นิสฺสยตีติ **อากาสานญฺจายตนนิสฺสิตา,** อากาสานญฺจายตนขนฺธนิสฺสิตาฯ **เสสาสุปี**ติ วิญฺญาณญฺจายตนนิสฺสิตาทีสุปิฯ

อรูปาวจรวิปสฺสนุเปกฺขายาติ อรูปาวจรธมฺมารมฺมณาย วิปสฺสนุเปกฺขายฯ **รูปาวจรวิปสฺสนุเปกฺข**นฺติ เอตฺถาปิ เอเสว นโยฯ ตาย กามรูปารูปเภทาย ตณฺหาย นิพฺพตฺตาติ ตมฺมยา, เตภูมกธมฺมา, เตสํ ภาโว **ตมฺมยตา,** ตณฺหา ยสฺส คุณสฺส วเสน อเตฺถ สทฺทนิเวโส, ตทภิธานโกติ อาห – **‘‘ตมฺมยตา นาม ตณฺหา**’’ติ ฯ **อตมฺมยตา** ตมฺมยตาย ปฏิปกฺขติ กตฺวาฯ **วิปสฺสนุเปกฺข**นฺติ, ‘‘ยทตฺถิ ยํ ภูตํ, ตํ ปชหติ อุเปกฺขํ ปฏิลภตี’’ติ (ที. นิ. ๓.๗๑; อ. นิ. ๗.๕๕) เอวมาคตํ สงฺขารวิจินเน มชฺฌตฺตภูตํ อุเปกฺขํฯ

๓๑๑. **ยทริโย**ติ เอตฺถ **ท**-กาโร ปทสนฺธิกโร, อุปโยคปุถุวจเน จ **ย**-สโทฺทติ ทเสฺสโนฺต, **‘‘เย สติปฏฺฐาเน อริโย**’’ติ อาหฯ กามํ ‘‘อริโย’’ติ ปทํ สเพฺพสมฺปิ ปฏิวิทฺธสจฺจานํ สาธารณํ, วกฺขมานสฺส ปน วิเสสสฺส พุทฺธาเวณิกตฺตา, **‘‘อริโย สมฺมาสมฺพุโทฺธ**’’ติ วุตฺตํฯ น หิ ปเจฺจกพุทฺธาทีนํ อยมานุภาโว อตฺถิฯ **ตีสุ ฐาเนสู**ติ น สุสฺสูสนฺตีติ วา, เอกเจฺจ น สุสฺสูสนฺติ เอกเจฺจ สุสฺสูสนฺตีติ วา, สุสฺสูสนฺตีติ วา, ปฏิปนฺนาปฏิปนฺนานํ สาวกานํ ปฏิปตฺติสงฺขาเตสุ ตีสุ สติปฏฺฐาเนสุฯ **สตึ ปฏฺฐเปโนฺต**ติ ปฏิฆานุนเยหิ อนวสฺสุตตฺตา ตทุภยนิวตฺตตฺตา สพฺพทา สตึ อุปฏฺฐเปโนฺตฯ พุทฺธานเมว สา นิจฺจํ อุปฏฺฐิตสติตา, น อิตเรสํ อาเวณิกธมฺมภาวโตฯ อาทเรน โสตุมิจฺฉา อิธ สุสฺสูสาติ ตทภาวํ ทเสฺสโนฺต, **‘‘สทฺทหิตฺวา โสตุํ น อิจฺฉนฺตี**’’ติ อาหฯ **น อญฺญา**ติ ‘‘น อญฺญายา’’ติ วตฺตเพฺพ ยการโลเปน นิเทฺทโสติ อาห **‘‘น ชานนตฺ**

ถายา''ติฯ สตฺถุ โอวาทสฺส อนาทิยนเมว **โวกฺกมนนฺ**ติ อาห – **''อติกฺกมิตฺวา...เป.... มญฺญนฺตี**''ติฯ

เคหสฺสิตโทมนสฺสวเสนาติ อิทํ อิธ ปฏิกฺขิปิตพฺพมตฺตทสฺสนปทํ ทฏฺฐพฺพํฯ เนกฺขมฺมสฺสิตโทมนสฺสสฺสปิ สตฺถุ ปสงฺควเสน ''น เจว อตฺตมโน โหตี''ติ อตฺตมนปฏิเกฺขเปน อนตฺตมนตา วุตฺตา วิย โหตีติ ตํ ปฏิเสเธโนฺต – **''อปฺปตีโต โหตีติ น เอวมโตฺถ ทฏฺฐโพฺพ**''ติฯ ตสฺส เสตุฆาโต หิ ตถาคตานํฯ ยทิ เอวํ กสฺมา อตฺตมนตาปฏิเกฺขโปติ อาห – **''อปฺปฏิปนฺนเกสุ ปน อนตฺตมนตาการณสฺส อภาเวเนตํ วุตฺต**''นฺติฯ **ปฏิฆอวสฺสเวนา**ติ ฉหิ ทฺวาเรหิ ปฏิฆวิสฺสนฺทเนน, ปฏิฆปฺปวตฺติยาติ อโตฺถฯ **อุปฺปิลาวิโต**ติ น เอวมโตฺถ ทฏฺฐโพฺพ อุปฺปิลาวิตตฺตสฺส โพธิมูเล เอว ปหีนตฺตาฯ **ปฏิปนฺนเกสู**ติ อิทํ อธิการวเสน วุตฺตํ, อปฺปฏิปนฺนเกสุปิ ตถาคตสฺส อนตฺตมนตาการณํ นเตฺถวฯ **เอตํ วุตฺต**นฺติ เอตํ ''อตฺตมโน เจว โหตี''ติอาทิวจนํ วุตฺตํ สาวกานํ สมฺมาปฏิปตฺติยา สตฺถุ อนวชฺชาย จิตฺตาราธนาย สมฺภวโตฯ

๓๑๒. **ทมิโต**ติ นิพฺพิเสวนภาวาปาทเนน สิกฺขาปิโตฯ อิริยาปถปริวตฺตนวเสน อปริวตฺติตฺวา เอกทิสาย เอว สตฺตทิสาวิธาวนสฺส อิธาธิเปฺปตตฺตา สาริตานํ หตฺถิทมฺมาทีนํ เอกทิสาธาวนมฺปิ อนิวตฺตนวเสเนว ยุตฺตนฺติ อาห – **''อนิวตฺติตฺวา ธาวโนฺต เอกํเยว ทิสํ ธาวตี**''ติฯ **กาเยน อนิวตฺติตฺวาวา**ติ กาเยน อปริวตฺติตฺวา เอวฯ **วิโมกฺขวเสน อฏฺฐ ทิสา วิธาวติ,** น ปุรตฺถิมาทิทิสาวเสนฯ **เอกปฺปหาเรเนวา**ติ เอกนีหาเรเนว, เอกสฺมิํเยว วา ทิวเส เอกภาเคนฯ ''ปหาโร''ติ หิ ทิวสสฺส ตติโย ภาโค วุจฺจติฯ วิธาวนเญฺจตฺถ ฌานสมาปชฺชนวเสน อกฺกมปฺปติสาตํ ชวนจิตฺตปวตฺตนนฺติ อาห **''สมาปชฺชติเยวา**''ติฯ เสสํ สุวิเญฺญยฺยเมวฯ

สฬายตนวิภงฺคสุตฺตวณฺณนาย ลีนตฺถปฺปกาสนา สมตฺตาฯ

๘. อุเทฺทสวิภงฺคสุตฺตวณฺณนา

๓๑๓. เทเสตพฺพสฺส อตฺถสฺส อุทฺทิสนํ **อุเทฺทโส,** วิภชนํ **วิภโงฺค**ติ อาห – **''มาติกญฺจ วิภชนญฺจา**''ติ **ตุเลยฺยา**ติอาทีนิ จตฺตาริปิ ปทานิ ปญฺญาเววจนานิฯ อถ วา **ตุเลยฺยา**ติ ตุลนภูตาย ปญฺญาย ตสฺส ธมฺมสฺส ปคฺคหาทิวิธินา ปริตุเลยฺยฯ **ตีเรยฺยา**ติ ตีรณภูตาย ปญฺญาย ตตฺถ ญาณกิริยาสมาปนวเสน ตีเรยฺยฯ **ปริคฺคเณฺหยฺยา**ติ ตถาสมาปโนฺน อานิสํเส อสฺสาทอาทีนเว จ วิจิเนยฺยฯ **ปริจฺฉิเนฺทยฺยา**ติ ปริจฺฉินฺทภูเตน ญาเณน อตฺถํ ปริจฺฉินฺทิตฺวา ชาเนยฺยฯ **อารมฺมเณสู**ติ รูปาทิปฺปฺตฺตารมฺมเณสุฯ **นิกนฺติวเสนา**ติ นิกามนวเสน อเปกฺขาวเสนฯ **ติฏฺฐมาน**นฺติ ปวตฺตมานํฯ **โคจรชฺฌเตฺต**ติ ฌานารมฺมณภูเตฯ ตญฺหิ ภาวนาจิเตฺตนาภิภุยฺย อวิสฺสชฺชิตฺวา คยฺหมานํ อชฺฌตฺตํ วิย โหตีติ ''โคจรชฺฌตฺต''นฺติ วุจฺจติฯ ภาวนํ อารทฺธสฺส ภิกฺขุโน ยทิ ภาวนารมฺมเณ นิกนฺติ อุปฺปเชฺชยฺย, ตาย นิกนฺติยา อุปริ ภาวนํ วิสฺสเชฺชตฺวา จิตฺตสํโกจวเสน สณฺฐิตํ นาม, ตทภาเวน **อสณฺฐิตํ** นาม โหตีติ, ''อชฺฌตฺตํ อสณฺฐิต''นฺติ วุตฺตนฺติ ทเสฺสโนฺต, **''โคจรชฺฌเตฺต นิกนฺติวเสน อสณฺฐิต**''นฺติ อาหฯ ตถา หิ วกฺขติ – ''นิกนฺติวเสน หิ อติฏฺฐมานํ หานภาคิยํ น โหติ, วิเสสภาคิยเมว โหตี''ติฯ **อคฺคเหตฺวา**ติ รูปาทีสุ กิญฺจิ ตณฺหาทิคฺคาหวเสน อคฺคเหตฺวาฯ ตถา อคฺคหเณเนว หิ ตณฺหาปริตาสาทิวเสน น ปริตเสฺสยฺยฯ **อวเสสสฺส จ ทุกฺขสฺสา**ติ โสกาทิทุกฺขสฺสฯ **อวเสสสฺส จ ทุกฺขสฺสา**ติ วา ชาติชรามรณสีเสน วิปากทุกฺขสฺส คหิตตฺตา กิเลสทุกฺขสฺส เจว สํสารทุกฺขสฺส จาติ อโตฺถฯ

๓๑๖. รูปเมว กิเลสุปฺปตฺติยา การณภาวโต **รูปนิมิตฺตํ**ฯ ราคาทิวเสน ตํ อนุธาวตีติ **รูปนิมิตฺตานุสารี**ฯ

๓๑๘. นิกนฺติวเสน อสณฺฐิตนฺติ อเปกฺขาวเสน สณฺฐิตํ นิกนฺตึ ปหาย ปวตฺตมานํ อุปริวิเสสาวหโตติฯ เตนาห **"นิกนฺติวเสน หี"**ติอาทิฯ

๓๒๐. อคฺคเหตฺวา อปริตสฺสนาติ ปญฺจุปาทานกฺขเนฺธ, ''เอตํ มมา''ติอาทินา ตณฺหาทิคฺคาหวเสน อุปาทิยิตฺวา ตณฺหาปริตาสาทิวเสน ปริตสฺสนา, วุตฺตวิปริยาเยน อคฺคเหตฺวา อปริตสฺสนา เวทิตพฺพาฯ **กถํ ปเนสา อนุปาทาปริตสฺสนา โหตี**ติ มหาเถรสฺส อธิปฺปายํ วิวริตุํ โจทนํ สมุฏฺฐเปติ? **อุปาทาตพฺพสฺส อภาวโต**ติ ตสฺส อนุปาทาปริตสฺสนาภาเว การณวจนํฯ **ยทิ หี**ติอาทิ ตสฺส สมตฺถนํฯ **อุปาทาปริตสฺสนาว อสฺส** ตถา อุปาทาตพฺพสฺส ตเถว อุปาทินฺนตฺตาฯ **เอวนฺ**ติ นิจฺจาทิอากาเรนฯ **อุปาทินฺนาปี**ติ คหิตปรามฏฺฐาปิฯ **อนุปาทินฺนาว โหนฺติ** อโยนิโส คหิตตฺตา, วิญฺญูสุ นิสฺสาย ชานิตพฺพตฺตา จฯ **ทิฏฺฐิวเสนา**ติ มิจฺฉาทิฏฺฐิยา คหณาการวเสน, ตสฺส ปน อยถาภูตคาหิตาย ปรมตฺถโต จ อภาวโตฯ **อตฺถโต**ติ ปรมตฺถโตฯ **อนุปาทาปริตสฺสนาเยว นาม โหติ** อุปาทาตพฺพาการสฺส อภาเวน ตํ อนุปาทิยิตฺวา เอว ปริตสฺสนาติ กตฺวาฯ

ปริวตฺตตีติ น ตเทว รูปํ อญฺญถา ปวตฺตํ ปริวตฺตติ, อถ โข ปกติชหเนน สภาววิคเมน นสฺสติ ภิชฺชติฯ **วิปริณต**นฺติ อญฺญถตฺตํ คตํ วินฏฺฐํฯ **กมฺมวิญฺญาณ**นฺติ อภิสงฺขารวิญฺญาณํฯ ''รูปํ อตฺตา''ติอาทิ มิจฺฉาคาหวเสน วิญฺญาณสฺส รูปเภเทน วุตฺตสฺส **เภทานุปริวตฺติ โหติ**ฯ วิปริณามํ อนุคนฺตฺวา วิปริวตฺตนตํ อารพฺภ ปวตฺตํ วิปริณามานุปริวตฺตํ; ตโต สมุปฺปนฺนา ปริตสฺสนา **วิปริณามานุปริวตฺตชา ปริตสฺสนา**ติ ทเสฺสโนฺต อาห – **"วิปริณามสฺส… เป.… ปริตสฺสนา"**ติฯ **อกุสลธมฺมสมุปฺปาทา จา**ติ, ''ยํ อหุ วต เม, ตํ วต เม นตฺถี''ติอาทินา ปวตฺตา อกุสลจิตฺตุปฺปาทธมฺมาฯ **เขเปตฺวา**ติ ปวตฺติตุํ อปฺปทานวเสน อนุปฺปตฺตินิมิตฺตตาย เขเปตฺวาฯ **ภยตาเสนา**ติ ภายนวเสนปิ จิตฺตุตฺราเสนฯ **ตณฺหาตาเสนา**ติ ตสฺสเนนฯ **สวิฆาโต**ติ จิตฺตวิฆาตนวิฆาเตน สวิฆาโตฯ ตโต เอว เจโตทุเกฺขน **สทุโกฺขฯ มณิกรณฺฑกสญฺญายา**ติ ริตฺตกรณฺฑํเยว มณิปริปุณฺณกรโณฺฑติ อุปฺปนฺนสญฺญายฯ **อคฺคเหตฺวา ปริตสฺสนา**ติ คเหตพฺพสฺส อภาเวน คหณมฺปิ อวิชฺชมานปกฺขิยเมวาติ อคฺคเหตฺวา ปริตสฺสนา นาม โหติฯ

๓๒๑. กมฺมวิญฺญาณเมว นตฺถิ สติ กมฺมวิญฺญาเณ รูปเภทานุปริวตฺติ สิยาติ กมฺมวิญฺญาณาภาวทสฺสนมุเขน ขีณาสวสฺส สพฺพโส กิเลสาภาวํ ทเสฺสติฯ เสสํ สุวิเญฺญยฺยเมวฯ

อุเทฺทสวิภงฺคสุตฺตวณฺณนาย ลีนตฺถปฺปกาสนา สมตฺตาฯ

๙. อรณวิภงฺคสุตฺตวณฺณนา

๓๒๓. เคหสฺสิตวเสนาติ กิเลสนิสฺสิตวเสน อนุโรธวเสนฯ **เนว อุกฺขิเปยฺยา**ติ น อนุคฺคเณฺหยฺยฯ **น อวกฺขิเปยฺยา**ติ เคหสฺสิตวเสน วิโรธวเสน น นิคฺคเณฺหยฺยฯ อนุโรเธน วินา สมฺปหํสนวเสน ยถาภูตคุณกถนํ เนวุสฺสาทนา วชฺชาภาวโต; ตถา วิโรเธน วินา วิเวจนวเสน ยถาภูตโทสกถนํ น อปสาทนํฯ **สภาวเมวา**ติ ยถาภูตสภาวเมว กสฺสจิ ปุคฺคลสฺส อนาเทสกรณวเสน **กเถยฺย,** เสยฺยถาปิ อายสฺมา สุภูติเตฺถโรฯ **วินิจฺฉิตสุข**นฺติ, ''อชฺฌตฺตํ อนวชฺช''นฺติอาทินา วิเสสโต วินิจฺฉิตสุขาย โหติฯ **ปรมฺมุขา อวณฺณ**นฺติ สฺวายํ รโหวาโท เปสุญฺญูปสํ

หารวเสน ปวโตฺต อิธาธิเปฺปโตติ อาห **“ปิสุณวาจนฺติ อโตฺถ”**ติฯ ขีณาตีติ **ขีโณ,** โย ภาสติ, ยญฺจ อุทฺทิสฺส ภาสติ, เทฺวปิ หึสติ วิพาธตีติ อโตฺถ, ตํ ขีณวาทํฯ สฺวายํ ยสฺมา กิเลเสหิ อากิโณฺณ สํกิลิโฎฺฐ เอว จ โหติ, ตสฺมา วุตฺตํ – **“อากิณฺณํ สํกิลิฎฺฐํ วาจ”**นฺติฯ เตน อวสิฎฺฐํ ติวิธมฺปิ วจีทุจฺจริตมาหฯ **อธิฎฺฐหิตฺวา**ติ, ‘‘อิทเมว สจฺจ’’นฺติ อโชฺฌสายฯ **อาทายา**ติ ปคฺคยฺหฯ **โวหเรยฺยา**ติ สมุทาจเรยฺยฯ **โลกสมญฺญ**นฺติ โลกสเงฺกตํฯ

๓๒๔. อารมฺมณโต สมฺปโยคโต กาเมหิ ปฎิสํหิตตฺตา **กามปฎิสนฺธิ,** กามสุขํฯ เตนาห **“กามูปสํหิเตน สุเขนา”**ติฯ **สทุโกฺข**ติ วิปากทุเกฺขน สํกิเลสทุเกฺขน สทุโกฺขฯ **ตถา สปริฬาโห**ติ วิปากปริฬาเหน เจว กิเลสปริฬาเหน จ สปริฬาโหฯ

๓๒๖. วฎฺฎโต นิสฺสริตุํ อทตฺวา ตเตฺถว สีทาปนโต มิจฺฉาปฎิปทาภาเวน สเตฺต สํโยเชตีติ สํโยชนํ, วิเสสโต ภวสํโยชนํ ตณฺหาติ อาห **“ตณฺหาเยตํ นาม”**นฺติฯ น ตณฺหาเยว มานาทโยปิ สํโยชนตฺตํ สาเธนฺติ นาม สพฺพโส สํโยชนโต สุฎฺฐุ พนฺธนโตฯ เตน วุตฺตํ – ‘‘อวิชฺชานีวรณานํ, ภิกฺขเว, สตฺตานํ ตณฺหาสํโยชนาน’’นฺติ (สํ. นิ. ๒.๑๒๕-๑๒๖)ฯ

อิมํ จตุกฺกนฺติ, ‘‘เย กามปฎิสนฺธิสุขิโน โสมนสฺสานุโยคํ อนุยุตฺตา, เย อตฺตกิลมถานุโยคํ อนุยุตฺตา’’ติ เอวมาคตํ อิมํ จตุกฺกํ นิสฺสายฯ ‘‘เอตทเคฺค ฐปิโต’’ติ, วตฺวา ตํ นิสฺสาย ฐปิตภาวํ วิตฺถารโต ทเสฺสตุํ, **“ภควโต หี”**ติอาทิ วุตฺตํฯ **อุสฺสาทนาอปสาทนา ปญฺญายนฺติ** ตถาคเตน วิเนตพฺพปุคฺคลวเสน ธมฺมเทสนาย ปวเตฺตตพฺพโตฯ **อยํ ปุคฺคโล…เป…. อาจารสมฺปโนฺนติ วา นตฺถิ** ปเรสํ อนุเทฺทสกวเสน ธมฺมเทสนาย ปวตฺตนโตฯ

๓๒๙. **ปรมฺมุขา อวณฺณ**นฺติ นินฺทิยสฺส โทสสฺส นินฺทนํฯ น หิ กทาจิ นินฺทิโย ปสํสิโย โหติ, ตํ ปน กาลํ ญตฺวาว กเถตพฺพนฺติ อาห, **“ยุตฺตปตฺตกาลํ ญตฺวาวา”**ติฯ **ขีณวาเทปิ เอเสว นโย** ตสฺส รโหวาเทน สมานโยคกฺขมตฺตาฯ

๓๓๐. **ฆาตียตี**ติ วธียติฯ **สโทฺทปิ ภิชฺชติ** นสฺสติ, เภโท โหตีติ อโตฺถฯ **เคลญฺญปฺปโตฺต**ติ เขทํ ปริสฺสมํ ปโตฺตฯ **อปลิพุทฺธ**นฺติ โทเสหิ อนนุปติตํฯ

๓๓๑. **อภินิวิสฺส โวหรตี**ติ เอวเมตํ, น อิโต อญฺญถาติ ตํ ชนปทนิรุตฺตึ อภินิวิสิตฺวา สมุทาจรติฯ **อติธาวน**นฺติ สมญฺญํ นาเมตํ โลกสเงฺกตสิทฺธา ปญฺญตฺตีติ ปญฺญตฺติมเตฺต อฎฺฐตฺวา ปรมตฺถโต ถามสา ปรามสฺส โวหรณํฯ

๓๓๒. **อปรามสโนฺต**ติ อนภินิวิสโนฺต สมญฺญามตฺตโตว **โวหรติ**ฯ

๓๓๓. **มริยาทภาชนีย**นฺติ ยถาวุตฺตสมฺมาปฎิปทาย มิจฺฉาปฎิปทาย จ อญฺญมญฺญํ สงฺกรภาววิภาชนํฯ รณนฺติ สตฺตา เอเตหิ กนฺทนฺติ อกนฺทนฺตาปิ กนฺทนการณภาวโตติ รณา; ราคโทสโมหา, ทสปิ วา กิเลสา, สเพฺพปิ วา เอกนฺตากุสลา, เตหิ นานปฺปการทุกฺขนิพฺพตฺตเกหิ อภิภูตา สตฺตา กนฺทนฺติ; สห รเณหีติ **สรโณ**ฯ รณสโทฺท วา ราคาทิเรณูสุ นิรุโฬฺหฯ เตนาห **“สรโช สกิเลโส”**ติฯ ปาฬิยํ ปน ‘‘สทุโกฺข เอโส ธโมฺม’’ติอาทินา อาคตตฺตา กามสุขานุโยคาทโยปิ ‘‘สรโณ’’ติ วุตฺตาติ ทุกฺขาทีนํ รณภาโว ตนฺนิพฺพตฺตกสภาวานํ อกุสลานํ สรณตา จ เวทิตพฺพาฯ **อรโณ**ติอาทีนํ ปทานํ วุตฺตวิปริยาเยน อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ

วตฺถุํ โสเธตีติ นิโรธสมาปชฺชเนน มหปฺผลภาวกรเณน ทกฺขิเณยฺยวตฺถุภูตํ อตฺตานํ วิโสเธติ; นิโรธสมาปตฺติยา วตฺถุวิโสธนํ นิโรธํ สมาปชฺชิตฺวา วุฎฺฐิตานํ ปเจฺจกพุทฺธานํ มหา

กสฺสปเตฺถราทีนํ ทินฺนทกฺขิณาวิสุทฺธิยา ทีเปตพฺพํฯ เตนาห **“ตถา หี”**ติอาทิฯ **ตเถวา**ติ อิมินา ‘‘ปิณฺฑาย จรโนฺต’’ติอาทึ อุปสํหรติฯ เมตฺตาภาวนาย มุทุภูตจิตฺตพหุมานปุพฺพกํ เทนฺตีติ , ‘‘สุภูติเตฺถโร ทกฺขิณํ วิโสเธตี’’ติ วุตฺตํฯ เตน ทายกโตปิ ทกฺขิณาวิสุทฺธึ ทเสฺสติฯ วตฺถุโสธนํ ปน ปฏิภาคโตฯ **เอวํ ปน กาตุํ สกฺกา**ติ สาวกานมฺปิ กิเมวํ ลหุวุฏฺฐานาธิฏฺฐานํ สาวเกสุ จิณฺณวสีภาโว สมฺภวตีติ ปุจฺฉติฯ อิตโร อคฺคสาวกมหาสาวเกสุ กึ วตฺตพฺพํ, ปกติสาวเกสุปิ วสิปฺปเตฺตสุ ลพฺภตีติ เต ทเสฺสโนฺต, **“อาม สกฺกา”**ติอาทิมาหฯ เสสํ สุวิเญฺญยฺยเมวฯ

อรณวิภงฺคสุตฺตวณฺณนาย ลีนตฺถปฺปกาสนา สมตฺตาฯ

๑๐. ธาตุวิภงฺคสุตฺตวณฺณนา

๓๔๒. อปริกฺขีณายุกํ ปุกฺกุสาติกุลปุตฺตํ อุทฺทิสฺส คมนนฺติ กตฺวา วุตฺตํ **“ตุริตคมนจาริก”**นฺติฯ มม วาสุปคมเนน ตว จิตฺตสฺส อผาสุกํ อนิฏฺฐํ **สเจ นตฺถิฯ โส**ติ ปุพฺพุปคโตฯ **ทินฺนํ ทินฺนเมว วฏฺฏตี**ติ เอกวารํ ทินฺนํ ทินฺนเมว ยุตฺตํ, น ปุน ทาตพฺพนฺติ อธิปฺปาโยฯ **กตํ กตเมวา**ติ สงฺคหตฺถํ กตํ อนุจฺฉวิกกมฺมํ กตเมว, น ตํ ปุน วิปริวเตฺตตพฺพนฺติ อธิปฺปาโยฯ

ปุกฺกุสาติมฺหิ อุภยถาปิ กุลปุตฺตภาโว ปริปุโณฺณ เอวาติ อาห – **“ชาติกุลปุโตฺตปิ อาจารกุลปุโตฺตปี”**ติฯ **ตตฺรา**ติ ตสฺมึ ตกฺกสีลโต อาคมเนฯ **อเงฺก นิปนฺนทารกํ วิย ชนํ โตเสติ** ตุฏฺฐึ ปาเปติฯ **รตนานิ อุปฺปชฺชนฺติ** ปพฺพตสมุทฺทาทิสนฺนิสฺสิตตฺตา ปจฺจนฺตเทสสฺสฯ **ทสฺสนีย**นฺติ ทสฺสเนเนว สุขาวหํฯ **เอวรูป**นฺติ ทสฺสนียํ สวนียญฺจฯ

อนคฺฆกมฺพเล มหคฺฆกมฺพเลฯ **สารกรณฺฑเก**ติ จนฺทนสาราทิสารมยกรณฺฑเกฯ **ลิขาเปตฺวา** อุกฺกิราเปตฺวาฯ **ลาขาย วฏฺฏาเปตฺวา**ติ มุขํ ปิทหิตฺวา ลาขาปริกมฺมํ กาเรตฺวาฯ

อโนฺต ทุสฺสภณฺฑิกํ อตฺถีติ อญฺญาสิ นาติครุกภาวโตฯ **อนคฺฆา อเหสุ**นฺติ วณฺณสมฺปตฺติผสฺสสมฺปตฺติปมาณมหตฺตทุนฺนิมฺมาปิยตาหิ มหคฺฆา อเหสุํ, มหาปุโญฺญ ราชา ตสฺส อเตฺถวาติ อธิปฺปาโยฯ

ยทิ เอวํ, ‘‘กินฺนุ โข เปเสมี’’ติ กสฺมา วีมํสํ อาปชฺชีติ อาห – **“อปิจ โข ปนา”**ติอาทิฯ โสติ พิมฺพิสาโร ราชาฯ **วิจินิตุํ อารโทฺธ** รตนสฺส อเนกวิธตฺตา อุตฺตรุตฺตริญฺจ ปณีตตราทิภาวโตฯ **สุวณฺณรชตาที**ติ สุวณฺณรชตปวาฬมณิมุตฺตาเวฬุริยาทิฯ **อินฺทฺริยพทฺธ**นฺติ จกฺขาทิอินฺทฺริยปฏิพทฺธํฯ **ปเทส**นฺติ คุณวเสน เอกเทสํ น ปาปุณาติฯ

สามํ สจฺจานํ อภิสมฺพุทฺธตาสามเญฺญน, **“พุทฺธรตนมฺปิ ทุวิธ”**นฺติ วุตฺตํฯ **พุทฺธรตนสมํ รตนํ นาม นตฺถิ,** ยสฺมา ปน อิมสฺมึ โลเก ปรสฺมึ วา ปน พุเทฺธน สทิโส น วิชฺชตีติฯ ปฐมโพธิยํเยว ปวตฺตตีติ กตฺวา วุตฺตํ **“โฆโสปี”**ติอาทิฯ

ราชา ตุโฎฺฐ จิเนฺตสิ, ‘‘ตตฺถ อวิชฺชมานํเยว เปเสตุํ ลทฺธ’’นฺติฯ **ตสฺมา**ติ ยสฺมา ปริปุณฺณํ เอกทิวสมฺปิ ตสฺมึ ปเทเส พุทฺธานํ อาวาสปริคฺคโห นตฺถิ, ตสฺมาฯ **ปุพฺพทิสามุข**นฺติ ปุพฺพทิสาภิมุขํ สีหปญฺชรํฯ เตนสฺส สุวิภูตาโลกตํ ทเสฺสติฯ

เอวํ อนญฺญสาธารณสฺส ภควโต อีทิโส สมุทาคโมติ ทเสฺสตุํ, **“เอวํ ทส ปารมิโย ปูเรตฺวา”**ติอาทิ วุตฺตํฯ เอวํ สมฺปนฺนสมุทาคมสฺส ตทนุรูปา อยํ ผลสมฺปทาติ ทเสฺสตุํ, **“ตุสิตภวนโต”**ติอาทิ วุตฺตํฯ

อริยธมฺมํ นาม อริยมคฺคปฺปธาโน, อริยมคฺโค จ สตฺตตึสโพธิปกฺขิยสงฺคโห, เต จ อุเทฺทสมตฺเตเนว คหิตาติ อาห – **“สตฺตตึสโพธิปกฺขิเย เอกเทเสน ลิขิตฺวา”**ติฯ จูฬสีลาทีนิ **พฺรหฺมชาเล** (ที. นิ. ๑.๘-๙) อาคตนเยน เวทิตพฺพานิฯ **ฉทฺวารสํวรํ สติสมฺปชญฺญ**นฺติ มนจฺฉฏฺฐานํ ทฺวารานํ สํวรณวเสน สตฺตฏฺฐานิกํ สติสมฺปชญฺญํฯ ทฺวาทสปฺปเภทํ จีวราทิ**จตุปฺปจฺจยสนฺโตสํ**ฯ อรญฺญรุกฺขมูลาทีนญฺจ วิภงฺคํ ภาวนานุกูลํ **เสนาสนํ**ฯ ‘‘อภิชฺฌํ โลเก ปหายา’’ติอาทินา วุตฺตํ **นีวรณปฺปหานํฯ ปริกมฺม**นฺติ กสิณาทิปริกมฺมํฯ ปาฬิยํ อาคตนเยน **อฏฺฐตึส กมฺมฏฺฐานานิ**ฯ วิสุทฺธิปฏิปาฏิยา **ยาว อาสวกฺขยา** อิมํ ปฏิปตฺตึ **เอกเทเสน ลิขิฯ โสฬสวิธ**นฺติ โสฬสวิธภาวนาย ปโยคํฯ

กิลญฺชมเยติ นานาวิธภิตฺติวิภตฺเต สณฺหสุขุมรตนปริสิพฺพิเต กิลญฺชมยสมุคฺเคฯ **พหิ วเตฺถน เวเฐตฺวา**ติ ปฐมํ สุขุมกมฺพเลน เวเฐตฺวา ปฏิปาฏิยา เตตฺตึสาย สมุคฺคสฺ ปกฺขิปิตฺวา ตโต พหิ สุขุมวเตฺถน เวเฐตฺวา ฉาเทตฺวาฯ ติณคจฺฉปหานสมฺมชฺชนาทินา **โสธิตมตฺตกเมว โหตุ,** กทลิปุณฺณฆฏธูปนธชปฏากุสุสาปนาทิอลงฺกรเณน มา นิฏฺฐาเปถาติ อโตฺถฯ **ราชานุภาเวน ปฏิยาเทถา**ติ มม ราชานุรูปํ สเชฺชถ, อลงฺกโรถาติ อโตฺถฯ **อนฺตรโภคิกาน**นฺติ อนุยุตฺตราชมหามตฺตานํฯ **ชวนทูเต**ติ ขิปฺปํ คจฺฉนฺตกทูตปุริเสฯ ตาเฬหิ สห อวจรนฺตีติ **ตาฬาวจรา**ฯ

รญฺญา ปณฺณาการํ อุทฺทิสฺส กตปูชาสกฺการสฺส อมจฺจโต สุตฺตตา **ปณฺณาการํ อุจฺจฏฺฐาเน ฐเปตฺวา สยํ นีจาสเน นิสีโนฺนฯ นายํ อญฺญสฺส รตนสฺส ภวิสฺสตี**ติ อยํ ปริหาโร อญฺญสฺส มณิมุตฺตาทิเภทสฺส รตนสฺส น ภวิสฺสติ มณิมุตฺตาทีหิ อภิสงฺขตตฺตาฯ **พลวโสมนสฺสํ อุปฺปชฺชิ** จิรตนกาลํ พุทฺธสาสเน ภาวิตภาวนตาย วาสิตวาสนตาย ฆเฏ ทีโป วิย อพฺภนฺตเร เอว สมุชฺชลมานปริปกฺกติเหตุกภาวโตฯ

ธาเรมีติ อิจฺฉามิ, คณฺหามีติ อโตฺถฯ **เทฺวชฺฌวจน**นฺติ เทฺวฬฺหกภาโวฯ **อนฺตรํ กโรตี**ติ ทฺวินฺนํ ปาทานํ อนฺตรํ ตํ เลขํ กโรติ, เอเกน ปาเทน อติกฺกมีติ อโตฺถฯ **ตสฺสา คตมเคฺคนา**ติ ตาย เทวิยา วิวฏฺฏมานาย นาสิตาย คตมเคฺคนฯ **ตํ ปน เลข**นฺติ ปุกฺกุสาตินา กตเลขํฯ ปณฺณจฺฉตฺตกนฺติ ตาลปตฺตมุฏฺฐึฯ

สตฺถุคารเวนาติ สตฺถริ อุปฺปนฺนปสาทเปมพหุมานสมฺภเวนฯ ตทา สตฺถารํเยว มนสิกตฺวา ตนฺนินฺนภาเวน คจฺฉโนฺต, ‘‘ปุจฺฉิสฺสามี’’ติปิ จิตฺตํ น อุปฺปาเทสิ, ‘‘เอตฺถ นุ โข สตฺถา วสตี’’ติ ปริวิตกฺกเสฺสว อภาวโต; ราชคหํ ปน ปตฺวา รโญฺญ เปสิตสาสนวเสน ตตฺถ จ วิหารสฺส พหุภาวโต **สตฺถา กหํ วสตีติ ปุจฺฉิ**ฯ สตฺถุ เอกกเสฺสว นิกฺขมนํ ปญฺจจตฺตาลีส โยชนานิ ปทสา คมนญฺจ ธมฺมปูชาวเสน กตนฺติ ทฏฺฐพฺพํฯ ธมฺมปูชาย จ พุทฺธานํ อาจิณฺณภาโว เหฏฺฐา วิตฺถาริโตเยวฯ พุทฺธโสภํ ปน ปฏิจฺฉาเทตฺวา อญฺญาตกเวเสน ตตฺถ คมนํ ตสฺส กุลปุตฺตสฺส วิสฺสตฺถวเสน มคฺคทรถปฏิปสฺสมฺภนตฺถํฯ อปฺปฏิปสฺสทฺธมคฺคทรโถ หิ ธมฺมเทสนาย ภาชนํ น โหตีติฯ ตถาหิ วกฺขติ, ‘‘นนุ จ ภควา’’ติอาทิฯ

อุรุทฺธนฺติ วิสาลนฺติ เกจิฯ **อติเรกติโยชนสต**นฺติอาทินา อนฺวยโต พฺยติเรกโต จ มเจฺฉรวินยเน สพฺรหฺมจารีนํ โอวาททานํฯ **อจฺจนฺตสุขุมาโล**ติอาทินา สตฺถุ ธมฺมคารเวน สทฺธึ กุลปุตฺตสฺสปิ ธมฺมคารวํ สํสนฺทติ สเมตีติ ทเสฺสติฯ เตน ภควโต กตสฺส ปจฺจุคฺคมนสฺส ฐานคตภาวํ วิภาเวโนฺต อเญฺญสมฺปิ ภพฺพรูปานํ กุลปุตฺตานํ ยถารหํ สงฺคโห กาตโพฺพติ ทเสฺสติฯ

พฺรหฺมโลกปฺปมาณนฺติ อุจฺจภาเวนฯ **อานุภาเวนา**ติ อิทฺธานุภาเวน ยถา โส โสตปถํ น อุปคจฺฉติ, เอวํ วูปสเมตุํ สโกฺกติฯ **อวิพฺภนฺต**นฺติ วิพฺภมรหิตํ นิโลลลุปฺปํฯ **"ภาวนปฺปุสกํ ปเนต"**นฺติ วตฺวา ตสฺส วิวรณตฺถํ, ''ปาสาทิเกน อิริยาปเถนา''ติ วุตฺตํฯ อิตฺถมฺภูตลกฺขเณ เอตํ กรณวจนํ ทฏฺฐพฺพํฯ เตนาห **"ยถา อิริยโต"**ติอาทิฯ **อมนาโป โหติ** ปสฺสนฺตานํฯ สีห เสยฺยาย นิปนฺนสฺสปิ หิ เอกเจฺจ สรีราวยวา อโธขิตฺตวิกฺขิตฺตา วิย ทิสฺสนฺติฯ กฏิยํ ทฺวินฺนํ อูรุสนฺธีนํ ทฺวินฺนญฺจ ชาณุสนฺธีนํ วเสน **จตุสนฺธิกปลฺลงฺกํฯ น ปติฏฺฐาตี**ติ นปฺปวตฺตติ, ''กํสิตฺว''นฺติอาทินา อปุจฺฉิเต กถาปวตฺติ เอว น โหติฯ **อปฺปติฏฺฐิตาย กถาย น สณฺชายตี**ติ ตถา ปน ปุจฺฉาวเสน กถาย อปฺปวตฺติตาย อุปริ ธมฺมกถา น สณฺชายติ น อุปฺปชฺชติฯ **อิตี**ติ ตสฺมาฯ **กถาปติฏฺฐาปนตฺถํ** กถาปวตฺตนตฺถํ กถาสมุฏฺฐาปนตฺถํ วา ปุจฺฉิฯ

สภาวเมว กเถตีติ อตฺตโน ภควโต อทิฏฺฐปุพฺพตฺตา ''อทิฏฺฐปุพฺพกํ กถมหํ ชาเนยฺย''นฺติ สภาวเมว เกวลํ อตฺตโน อชฺฌาสยเมว กเถติ; น ปน สเทวกสฺส โลกสฺส สุปากฏํ สภาวสิทฺธํ พุทฺธรูปกายสภาวํฯ อถ วา **สภาวเมว กเถตี**ติ ''อิทเมว''นฺติ ชานโนฺตปิ ตทา ภควโต รุจิยา ตถาปวตฺตมานํ รูปกายสภาวเมว กเถติ อปฺปวิกฺขมฺภนฺติ อธิปฺปาโยฯ เตนาห – **"ตถา หิ น"**นฺติอาทิ, วิปสฺสนาลกฺขณเมว ปฏิปทนฺติ อธิปฺปาโยฯ

๓๔๓. **"ปุพฺพภาคปฏิปทํ อกเถตฺวา"**ติ วตฺวา ปุพฺพภาคปฏิปทาย อกถเน การณํ ปุพฺพภาคปฏิปทญฺจ สรูปโต ทเสฺสตุํ, **"ยสฺส หี"**ติอาทิ วุตฺตํฯ อปริสุทฺธายปิ ปุพฺพภาคปฏิปทาย วิปสฺสนา ตถา น กิจฺจการี, ปเคว อวิชฺชมานายาติ, **"ยสฺส หิ…เป…. อปริสุทฺธา โหติ"**เจฺจว วุตฺตํฯ ปุพฺพภาคปฏิปทา จ นาม สเงฺขปโต ปนฺนรส จรณธมฺมาติ อาห – **"สีลสํวรํ…เป…. อิมํ ปุพฺพภาคปฏิปทํ อาจิกฺขตี"**ติฯ **ยานกิจฺจํ สาเธติ** มคฺคคมเนน อกิลนฺตภาวสาธนตฺตาฯ จิรกาลํ ปริภาวิตาย ปริปกฺกคตาย เหตุสมฺปทาย อุปฏฺฐาปิตํ **สามเณรสีลมฺปิ ปริปุณฺณํ** อขณฺฑาทิภาวปฺปตฺติยา, ยํ ปุพฺพเหตุตฺตา ''สีล''นฺติ วุจฺจติฯ

ธาตุโย ปรมตฺถโต วิชฺชมานา, ปญฺญตฺติมโตฺถ **ปุริโส อวิชฺชมาโน**ฯ อถ กสฺมา ภควา อรหตฺตสฺส ปทฏฺฐานภูตํ วิปสฺสนํ กเถโนฺต ''ฉธาตุโร''ติ อวิชฺชมานปฺปธานํ เทสนํ อารภีติ อาห – **"ภควา หี"**ติอาทิฯ **กตฺถจิ** ''เตวิโชฺช ฉฬภิโญฺญ''ติอาทีสุ **วิชฺชมาเนน อวิชฺชมานํ ทเสฺสติฯ กตฺถจิ** – ''อิตฺถิรูปํ, ภิกฺขเว, ปุริสสฺส จิตฺตํ ปริยาทาย ติฏฺฐตี''ติอาทีสุ (อ. นิ. ๑.๑) **อวิชฺชมาเนน วิชฺชมานํ ทเสฺสติฯ กตฺถจิ** ''จกฺขุวิญฺญาณํ โสตวิญฺญาณ''นฺติ อาทีสุ (วิภ. ๑๒๑) **วิชฺชมาเนน วิชฺชมานํ ทเสฺสติฯ กตฺถจิ** – ''ขตฺติยกุมาโร พฺราหฺมณกญฺญาย สทฺธิํ สํวาสํ กเปฺปตี''ติอาทีสุ (ที. นิ. ๑.๒๗๕) **อวิชฺชมาเนน อวิชฺชมานํ ทเสฺสติ**ฯ อิธ ปน วิชฺชมาเนน อวิชฺชมานํ ทเสฺสติฯ ''ฉธาตุโร''ติ หิ สมาสโตฺถ อวิชฺชมาโน ปุคฺคลวิสยตฺตา, ตสฺส ปทสฺส อวยวโตฺถ ปน อปฺปธานโตฺถ วิชฺชมาโน, โส สทฺทกฺกเมน อปฺปธาโนปิ อตฺถกฺกเมน ปธาโนติ อาห – **"วิชฺชมาเนน อวิชฺชมานํ ทเสฺสโนฺต"**ติฯ ปุคฺคลาธิฏฺฐานาเยตฺถ เทสนาย การณํ ทเสฺสตุํ, **"สเจ หี"**ติอาทิ วุตฺตํฯ **อุปฏฺฐาเปยฺยา**ติ – ''ธาตุโย''อิเจฺจว กุลปุตฺตสฺส จิตฺตํ นิเวเสยฺย ตถา สณฺชาเนยฺย, เอวํ ธมฺมํ เทเสยฺยาติ อโตฺถฯ **สเนฺทหํ กเรยฺยา**ติ อสติ ปุริเส โก กโรติ? โก ปฏิสํเวเทติ, ธาตุโย เอวาติ กิํ นุ โข อิทํ, กถํ นุ โข อิทนฺติ สํสยํ อุปฺปาเทยฺย? **สโมฺมหํ อาปเชฺชยฺยา**ติ จตุรงฺคสมนฺนาคเต อนฺธกาเร วตฺตมานํ วิย เทสิยมาเน อเตฺถ สโมฺมหํ อาปเชฺชยฺย ฯ ตถาภูโต จ เทสนาย อภาชนภูตตฺตา **เทสนํ สมฺปฏิจฺฉิตุํ น สกฺกุเณยฺยฯ เอวมาหา**ติ เอวํ ''ฉธาตุโร''ติ อาหฯ

ยํ ตุวํ ปุริโสติ สญฺชานาสีติ ยํ รูปารูปธมฺมสมูหํ ปพนฺธวเสน ปวตฺตมานํ อธิฏฺฐานวิเสส วิสิฏฺฐํ – ‘‘ปุริโส สโตฺต อิตฺถี’’ติอาทินา ตฺวํ สญฺชานาสิ, **โส ฉธาตุโร**ฯ สเนฺตสุปิ ฉธาตุวินิมุเตฺตสุ ธาตฺวนฺตเรสุ สุขาวคฺคหณตฺถํ ตถา วุตฺตํ ตคฺคหเณเนว จ เตสํ คเหตพฺพโต, สฺวายมโตฺถ เหฏฺฐา ทสฺสิโต เอวฯ **เสสปเทสู**ติ ‘‘ฉผสฺสายตโน’’ติอาทิปเทสุปิฯ จตฺตาริ อธิฏฺฐานานิ จตโสฺส ปติฏฺฐา เอตสฺสาติ **จตุราธิฏฺฐาโน,** อธิติฏฺฐติ ปติฏฺฐหติ เอเตนาติ **อธิฏฺฐานํ,** เยสุ ปติฏฺฐาย อุตฺตมตฺถํ อรหตฺตํ อธิคจฺฉติ, เตสํ ปญฺญาทีนํ เอตํ อธิวจนํฯ เตนาห **‘‘สฺวายํ ภิกฺขู’’**ติอาทิฯ **เอโตฺต**ติ วฏฺฏโตฯ **วิวฏฺฏิตฺวา**ติ วินิวฏฺฏิตฺวา อปสกฺกิตฺวาฯ **เอโตฺต**ติ วา เอเตหิ ฉธาตุอาทีหิฯ เอตฺถ หิ นิวิฏฺฐสฺส อายตฺตสฺส อุตฺตมาย สิทฺธิยา อสมฺภโวติฯ **ปติฏฺฐิตนฺ**ติ อริยมคฺคาธิคมวเสน สุปฺปติฏฺฐิตํฯ เอวญฺหิ สพฺพโส ปฏิปกฺขสมุจฺฉินฺทเนน ตตฺถ ปติฏฺฐิโต โหติฯ **มญฺญสฺสวา นปฺปวตฺตนฺตี**ติ ฉหิปิ ทฺวาเรหิ ปวตฺตมานโสตาย มเคฺคน วิโสสิตาย สพฺพโส วิคตาย สพฺพโส วิเจฺฉทปฺปตฺติยา น สนฺทนฺติฯ เตนาห **‘‘นปฺปวตฺตนฺตี’’**ติฯ ยสฺมา มาเน สพฺพโส สมุจฺฉิเนฺน อสมุจฺฉิโนฺน อนุปสโนฺต กิเลโส นาม นตฺถิ, ตสฺมา อาห – **‘‘มุนิ สโนฺตติ วุจฺจตี’’**ติ ราคคฺคิอาทีนํ นิพฺพาเนน **นิพฺพุโต**ฯ

ปญฺญํ นปฺปมเชฺชยฺยาติ, ‘‘ทิวสํ จงฺกเมน นิสชฺชาย อาวรณีเยหิ ธเมฺมหิ จิตฺตํ ปริโสเธตี’’ติอาทินยปฺปวตฺตาย (ม. นิ. ๑.๔๒๓; ๒.๒๔; ๓.๗๕; สํ. นิ. ๔.๑๒๐; อ. นิ. ๓.๑๕; วิภ. ๕๑๙; มหานิ. ๑๖๑) อปฺปมาทปฺปฏิปตฺติยา สมาธิวิปสฺสนาปญฺญํ นปฺปมเชฺชยฺยฯ เอเตน ปุพฺพภาคิยํ สมถวิปสฺสนาภาวนมาหฯ **สจฺจมนุรเกฺขยฺยา**ติ สจฺจานุรกฺขนาปเทเสน สีลวิโสธนมาห; สเจฺจ ฐิโต สมาทินฺนสีลํ อวิโกเปตฺวา ปริปูเรโนฺต สมาธิสํวตฺตนิยตํ กโรติฯ เตนาห **‘‘วจีสจฺจํ รเกฺขยฺยา’’**ติฯ **กิเลสปริจฺจาคํ พฺรูเหยฺยา**ติ ตทงฺคาทิวเสน กิเลสานํ ปริจฺจชนวิธึ วเฑฺฒยฺยฯ **กิเลสวูปสมนํ สิเกฺขยฺยา**ติ ยถา เต กิเลสา ตทงฺคาทิวเสน ปริจฺจตฺตา ยถาสมุทาจารปฺปวตฺติยา สนฺตาเน ปริฬาหํ น ชเนนฺติ; เอวํ กิเลสานํ วูปสมนวิธึ สิเกฺขยฺย **ปญฺญาธิฏฺฐานาทีนนฺ**ติ โลกุตฺตรานํ ปญฺญาธิฏฺฐานาทีนํฯ **อธิคมตฺถายา**ติ ปฏิลาภตฺถายฯ

๓๔๗. **ปุเพฺพ วุตฺตานนฺ**ติ, ‘‘จตุราธิฏฺฐาโน, ยตฺถ ฐิตํ มญฺญสฺสวา นปฺปวตฺตนฺตี’’ติ (ม. นิ. ๓.๓๔๓) เอวํ ปุเพฺพ วุตฺตานํฯ

๓๔๘. **วตฺตพฺพํ ภเวยฺยา**ติ นิเทฺทสวเสน วตฺตพฺพํ ภเวยฺยฯ **อาทีหี**ติ เอวมาทีหิฯ **กิจฺจํ นตฺถิ** กิจฺจาภาวโตฯ **อุปฺปฏิปาฏิธาตุกนฺ**ติ อยถานุปุพฺพิกํฯ **ยถาธมฺมวเสเนวา**ติ เทเสตพฺพธมฺมานํ ยถาสภาเวเนวฯ **สปฺปายํ ธุตงฺคนฺ**ติ อตฺตโน กิเลสนิคฺคณฺหนโยคฺคํ ธุตงฺคํฯ **จิตฺตรุจิตนฺ**ติ อตฺตโน จิตฺตปกติยา อาจริเยหิ วิโรเจตพฺพํ, จริยานุกูลนฺติ อโตฺถฯ **หตฺถิปโทปมสุตฺตาทีสูติ อาทิ**-สเทฺทน วิสุทฺธิมคฺคธาตุวิภงฺคาทึ สงฺคณฺหาติฯ

๓๕๔. **อยเมฺปตฺถา**ติ **ปิ**-สเทฺท สมฺปิณฺฑนโตฺถฯ เตน ‘‘อถาปรํ อุเปกฺขาเยว อวสิสฺสตี’’ติ อุปริเทสนํ สมฺปิเณฺฑติฯ โสปิ หิ ปาฏิเยโกฺก อนุสนฺธีติฯ นนุ จายํ ยถาอุทฺทิฏฺฐาย วิญฺญาณธาตุยา นิเทฺทโสปิ ภวิสฺสตีติ ยถานุสนฺธินโย วิชฺชตีติ? น, วิญฺญาณธาตุนิเทฺทสนเยน เทสนาย อปฺปวตฺตตฺตา เตนาห **‘‘เหฏฺฐโต’’**ติอาทิฯ **ยํ วา ปนา**ติอาทินา ปน เทสนาย สานุสนฺธิตํ วิภาเวติฯ น หิ พุทฺธา ภควโนฺต อนนุสนฺธิกํ เทสนํ เทเสนฺติฯ **อาคมนียวิปสฺสนาวเสนา**ติ ยสฺสา ปุเพฺพ ปวตฺตตฺตา อาคมนียฏฺฐาเน ฐิตา วิปสฺสนา, ตสฺสา วเสนฯ **กมฺมการกวิญฺญาณนฺ**ติ ‘‘เนตํ มม เนโสหมสฺมิ, น เมโส อตฺตา’’ติ เอวํ วิปสฺสนากิจฺจการกํ วิปสฺสนาสหิตํ วิญฺญาณํฯ **วิญฺญาณธาตุวเสนา**ติ ยถาอุทฺทิฏฺฐาย วิญฺญาณธาตุยา ภาชนวเสนฯ **สตฺถุ กถนตฺถายา**ติ สตฺถารา อุเทฺทสเมว กตฺวา ฐปิตตฺตา นิเทฺทสวเสน กถนตฺถายฯ อกถิต

ภาโว เอว หิสฺส อวสิฏฺฐตา กถนฺตถาย ปฏิวิชฺฌนตฺถาย จฯ ปฏิปกฺขวิคเมน ตสฺส จิตฺตสฺส ปริสุทฺธตาติ อาห **“นิรุปกฺกิเลส”**นฺติฯ อุปกฺกิเลสานํ ปน ปหีนภาวโต **ปริโยทาตํ**ฯ สมุทยวเสน **อุทยทสฺสนตฺถเญฺจว** ปจฺจยนิโรธวเสน **อตฺถงฺคมทสฺสนตฺถญฺจ**ฯ การณภาเวน สุขายเวทนาย หิตนฺติ **สุขเวทนิยํ**ฯ เตนาห **“สุขเวทนาย ปจฺจยภูต”**นฺติฯ

๓๖๐. **รูปกมฺมฏฺฐาน**มฺปิ จตุธาตุววตฺถานวเสน, **อรูปกมฺมฏฺฐานมฺปิ** สุขทุกฺขเวทนามุเขน **ปคุณํ ชาตํ**ฯ

สตฺถุ กถนฺตํเยว อวสิสฺสตีติ, ‘‘กุลปุตฺตสฺส ปฏิวิชฺฌนตฺถ’’นฺติ วุตฺตเมวตฺถํ นิเสเธติ, ตสฺมา วุตฺตเมวตฺถํ สมเตฺถตุํ, **“อิมสฺมิํ หี”**ติอาทิ วุตฺตํฯ **กุลปุตฺตสฺส รูปาวจรชฺฌาเนน**ติ กุลปุเตฺตน อธิคตรูปาวจรชฺฌาเนฯ เตนาห – **“ภิกฺขุ ปคุณํ ตว อิทํ รูปาวจรจตุตฺถชฺฌาน”**นฺติฯ ยํ กิญฺจิ สุวณฺณตาปนโยคฺยํ องฺคารภาชนํ อิธ ‘‘อุกฺกา’’ติ อธิเปฺปตนฺติ อาห **“องฺคารกปลฺล”**นฺติฯ **สเชฺชยฺยา**ติ ยถา ตตฺถ ปกฺขิตฺตสุวณฺณญฺจ ตปฺปติ, เอวํ ปฏิยาทิเยยฺยฯ **นีหฏโทส**นฺติ วิคตีภูตกาฬกํฯ **อปนีตกสาว**นฺติ อปคตสุขุมกาฬกํฯ

อริยมเคฺค ปติฏฺฐาเปตุกาเมน นาม สพฺพสฺมิมฺปิ โลกิยธเมฺม วิรชฺชนตฺถาย ธเมฺม กเถตโพฺพติ อธิปฺปาเยน, **“กสฺมา ปนา”**ติอาทินา โจทนา กตาฯ วิเนยฺยทมนกุสเลน ภควตา เวเนยฺยชฺฌาสยวเสน ตาว จตุตฺถชฺฌานุเปกฺขาย วโณฺณ กถิโตติ ตสฺส ปริหารํ วทโนฺต, **“กุลปุตฺตสฺสา”**ติอาทิมาหฯ

๓๖๑. **ตทนุธมฺม**นฺติ ตสฺส อรูปาวจรสฺส กุสลสฺส อนุรูปธมฺมํ, ยาย ปฏิปทาย ตสฺส อธิคโม โหติ, ตสฺส ปุพฺพภาคปฏิปทนฺติ อโตฺถฯ เตนาห **“รูปาวจรชฺฌาน”**นฺติฯ **ตคฺคหณา**ติ ตสฺส คหเณน ตสฺสา ปฏิปตฺติยา ปฏิปชฺชมาเนนฯ **อิโต อุตฺตริ**นฺติ ‘‘วิญฺญาณญฺจายตน’’นฺติ อาทีสุฯ

๓๖๒. **ตเสฺสวา**ติ อรูปาวจรชฺฌานสฺสฯ เอตํ ปน สวิปากํ อรูปาวจรชฺฌานํ สเมจฺจ สมฺภุยฺย ปจฺจเยหิ กตตฺตา **สงฺขตํฯ ปกปฺปิต**นฺติ ปจฺจยวเสน สวิหิตํฯ **อายูหิต**นฺติ สมฺปิณฺฑิตํฯ **กโรเนฺตน กรียตี**ติ ปฏิปชฺชนเกน ปฏิปชฺชียติ สงฺขรียติฯ นิพฺพานํ วิย น นิจฺจํ น สสฺสตํฯ อถ โข ขเณ ขเณ ภิชฺชนสภาวตาย **ตาวกาลิกํ**ฯ ตโต เอว จวนาทิสภาวนฺติ สพฺพเมตํ รูปาวจรธเมฺมสุ อาทีนววิภาวนํฯ **ทุเกฺข ปติฏฺฐิต**นฺติ สงฺขารทุเกฺข ปติฏฺฐิตํฯ **อตาณ**นฺติ จวนสภาวาทิตาย ตาณรหิตํฯ **อเลณ**นฺติ ตโต อรกฺขตฺตา ลียนฏฺฐานรหิตํฯ **อสรณ**นฺติ อปฺปฏิสรณํฯ **อสรณีภูต**นฺติ สพฺพกาลมฺปิ อปฺปฏิสรณํฯ

สมตฺตปตฺตวิเส ขนฺธาทีสุ คหิเต ทุตฺติกิจฺฉา สิยาติ, **“ขนฺธํ วา สีสํ วา คเหตุํ อทตฺวา”**ติ วุตฺตํฯ **เอวเมวา**ติ เอตฺถายํ อุปมาสํสนฺทนา – เฉโก ภิสโกฺก วิย สมฺมาสมฺพุโทฺธฯ วิสวิกาโร วิย กิเลสทุกฺขานุพโนฺธ, ภิสกฺกสฺส วิสํ ฐานโต จาเวตฺวา อุปริ อาโรปนํ วิย ภควโต เทสนานุภาเวน กุลปุตฺตสฺส กามภเว นิกนฺติํ ปริยาทาย อรูปชฺฌาเน ภวนํฯ ภิสกฺกสฺส วิสํ โอตาเรตฺวา ปถวิยํ ปาตนํ วิย กุลปุตฺตสฺส โอรมฺภาคิยกิเลสทุกฺขาปนยนํฯ

อสมฺปตฺตสฺสาติ อรูปาวจรชฺฌานํ อนธิคตสฺสฯ **อปฺปฏิลทฺธเสฺสวา**ติ ตสฺส เววจนํฯ **สพฺพเมต**นฺติ ‘‘อนิจฺจํ อธุว’’นฺติอาทินา วิตฺถารโต วุตฺตํ สพฺพเมตํ **อาทีนวํฯ เอกปเทเนว “สงฺขตเมต”นฺติ กเถสิ** สงฺขตปเทเนว ตสฺส อตฺถสฺส อนวเสสโต ปริยาทินฺนตฺตาฯ

นายูหตีติ ภวการณเจตนาวเสน พฺยาปารํ น สมูเหติ น สมฺปิเณฺฑติฯ เตนาห – **“น ราสิกโรตี”**ติฯ อภิสงฺขรณํ นาม เจตนาพฺยาปาโรติ อาห – **“น อภิสเณฺจตยตี”**ติฯ ตํ ปน ผลุปฺปาทนสมตฺถตาย ผเลน กปฺปนนฺติ อาห **“น กเปฺปตี”**ติฯ สเจ อภิสงฺขารเจตนา อุฬารา, ผลมหตฺตสงฺขาตาย วุฑฺฒิยา โหติ, อนุฬารา จ อวุฑฺฒิยาติ อาห – **“วุฑฺฒิยา วา ปริหานิยา วา”**ติฯ **พุทฺธวิสเย ฐตฺวา**ติ ภควา อตฺตโน พุทฺธสุพุทฺธตาย สีหสมานวุตฺติตาย จ เทสนํ อุกฺกํสโต สาวเกหิ ปตฺตพฺพํ วิเสสํ อนวเสเสนฺต ตถา วทติ, น สาวกวิสยํ อติกฺกมิตฺวา อตฺตโน พุทฺธวิสยเมว เทเสนฺตฯ เตนาห – **“อรหตฺตนิกูฏํ คณฺหี”**ติฯ ยทิ กุลปุโตฺต อตฺตโน…เป.… ปฏิวิชฺฌิ, อถ กสฺมา ภควา เทสนาย อรหตฺตนิกูฏํ คณฺหีติ อาห **“ยถา นามา”**ติอาทิฯ

อิโต ปุเพฺพติ อิโต อนาคามิผลาธิคมโต อุตฺตริ อุปริฯ **อสฺสา**ติ กุลปุตฺตสฺสฯ **กเถนฺตสฺส** ภควโต ธเมฺม **เนว กงฺขา น วิมติ** ปฐมมเคฺคเนว กงฺขาย สมุจฺฉินฺนตฺตาฯ **เอกเจฺจสุ ฐาเนสู**ติ ตถา วิเนยฺยฐาเนสุฯ ตถา หิ อยมฺปิ กุลปุโตฺต อนาคามิผลํ ปตฺวา ภควนฺตํ สญฺชานิฯ เตน วุตฺตํ **“ยโต อเนนา”**ติอาทิฯ

๓๖๓. **อนโชฺฌสิตา**ติ อนโชฺฌสนียาติ อยมโตฺถติ อาห – **“คิลิตฺวา ปรินิฎฺฐาเปตฺวา คเหตุํ น ยุตฺตา”**ติฯ

๓๖๔. ราโคว อนุสโย **ราคานุสโย,** โส จ ปจฺจยสมวาเย อุปฺปชฺชนารโหติ วตฺตพฺพตํ ลภตีติ วุตฺตํ – **“สุขเวทนํ อารพฺภ ราคานุสโย อุปฺปเชฺชยฺยา”**ติฯ น ปน ตสฺส อุปฺปาทนํ อตฺถิ ขณตฺตยสมาโยคาสมฺภวโตฯ เอส นโย เสเสสุปิฯ **อิตรน**ฺติ อทุกฺขมสุขเวทนํฯ **วิสํยุโตฺต**ติ เกนจิ สโญฺญชเนน อสํยุตฺตตาย เอว นิยตวิปฺปยุโตฺตฯ กายสฺส โกฏิ ปรโม อเนฺต เอตสฺสาติ **กายโกฏิกํฯ ทุติยปเท**ติ ‘‘ชีวิตปริยนฺติก’’นฺติ อิมสฺมิํ ปเทฯ **วิเสวนสฺสา**ติ อุปาทานสฺสฯ **สีตีภวิสฺสนฺตี**ติ ปทสฺส ‘‘นิรุชฺฌิสฺสนฺตี’’ติ อโตฺถ วุโตฺต, กถํ ปน เวทยิตานํ ทฺวาทสสุ อายตเนสุ นิรุชฺฌนํ สีติภาวปฺปตฺตีติ โจทนํ สนฺธายาห – **“กิเลสา หี”**ติอาทิฯ **สมุทยปเญฺหนา**ติ มหาสติปฎฺฐาเน (ที. นิ. ๒.๔๐๐; ม. นิ. ๑.๑๓๓) สมุทยสจฺจนิโรธปเญฺหนฯ นนุ สพฺพโส กิเลสปริฬาหวิคเม สีติภาโว นาม เวทนานิโรธมเตฺตน อธิเปฺปโต; เตน อิธ เวทยิตานิ วุตฺตานิ, น กิเลสาติ เวทยิตานํ อจฺจนฺตนิโรธสงฺขาโต สีติภาโวปิ กิเลสสมุเจฺฉเทเนวาติ อาห **“เวทยิตานิปี”**ติอาทิฯ

๓๖๕. **อิทํ โอปมฺมสํสนฺทน**นฺติ เอตฺถ สโญฺญชนา ทีปสิขา วิย, อธิฎฺฐานกปลฺลิกา วิย เวทนาย นิสฺสยภูตา จตฺตาโร ขนฺธา, เตลํ วิย กิเลสา, วฏฺฏิ วิย กมฺมวฎฺฏํ, อุปหรณกปุริโส วิย วฏฺฏคามี ปุถุชฺชโน, ตสฺส สีสเจฺฉทกปุริโส วิย อรหตฺตมโคฺค สนฺตานสฺส สมุเจฺฉทกรณโต, อนาหาราย ทีปสิขาย นิพฺพายนํ วิย กมฺมกิเลสานํ อนนฺตรปจฺจยโต อนาหาราย เวทนาย อนุปาทิเสสวเสน นิพฺพายนํฯ

อาทิมฺหิ สมาธิวิปสฺสนาปญฺญาหีติ ปุพฺพภาคปฏิปทาภูตา ตยา ปคุณสมาธิโต อรหตฺตสฺส ปทฏฺฐานภูตวิปสฺสนาปญฺญาโต จฯ **อุตฺตริตรา**ติ วิสิฎฺฐตราฯ **เอวํ สมนฺนาคโต**ติ เอตฺถ **เอวํ**-สโทฺท อิทํสทฺทตฺถวจโนติ อาห – **“อิมินา อุตฺตเมน อรหตฺตผลปญฺญาธิฎฺฐาเนนา”**ติฯ สพฺพํ วฏฺฏทุกฺขํ เขเปตีติ **สพฺพทุกฺขกฺขโย,** อคฺคมโคฺค, ตํปริยาปนฺนตาย ตตฺถ ญาณนฺติ อาห – **“สพฺพทุกฺขกฺขเย ญาณํ นาม อรหตฺตมเคฺคญาณ”**นฺติฯ **อรหตฺตผเล ญาณํ อธิเปฺปตํ** วุตฺตนเยน สพฺพทุกฺขกฺขเย สเนฺต ตนฺนิมิตฺตํ วา อุปฺปนฺนญาณนฺติ กตฺวาฯ **ตสฺสา**ติ, ‘‘เอวํ สมนฺนาคโต ภิกฺขุ อิมินา ปรเมน ปญฺญาธิฎฺฐาเนน สมนฺนาคโต โหตี’’ติ วุตฺตภิกฺขุโนฯ

๓๖๖. **หีติ** ยสฺมาฯ **วิมุตฺตีติ** อรหตฺตผลวิมุตฺติ, ตสฺมา สพฺพทุกฺขกฺขเย ญาณนฺติ อรหตฺตผลญาณํ อธิเปฺปตํฯ **สจฺจนฺติ ปรมตฺถสจฺจํ นิพฺพานํ,** น มคฺคสจฺจํฯ กามํ อรหตฺตผลวิมุตฺติ ปฏิปเกฺขหิ อโกปนียตาย อกุปฺปา, ‘‘สเจฺจ ฐิตา’’ติ ปน วจนโต, **‘‘อกุปฺปารมฺมณกรเณน อกุปฺปาติ วุตฺตา’’**ติ อาหฯ **วิตถ**นฺติ นฏฺฐํ, ชราย มรเณน จ วิปริณาเมตพฺพตาย ยาทิสํ อุปฺปาทาวตฺถาย ชาตํ, ตโต อญฺญาทิสนฺติ อโตฺถฯ ตถา หิ ตํ ชรามรเณหิ ปริมุสิตพฺพรูปตาย ‘‘มุสา’’ติ วุตฺตํฯ เตนาห – **‘‘โมสธมฺมนฺติ นสฺสนสภาว’’**นฺติฯ **ตํ อวิตถ**นฺติ ตํ วุตฺตนเยน อวิตถํ นาม, **ตํ สภาโว** สพฺพกาลํ เตเนว ลพฺภนโตฯ **สมถวิปสฺสนาวเสน วจีสจฺจโต**ติ สมถวิปสฺสนาวเสน ยํ วิสุทฺธิมตฺตํ วจีสจฺจํ, ตโตฯ **ทุกฺขสจฺจสมุทยสเจฺจหิ** ตจฺฉวิปลฺลาสภูตสภาเวหิฯ อิติ เนสํ ยถาสกํ สภาเวน อวิตถภาเว อโมสธมฺมตาย เตหิปิ อวิตถภาวา ปรมตฺถสจฺจํ นิพฺพานเมว **อุตฺตริตรํฯ ตสฺมา**ติ นิพฺพานเสฺสว อุตฺตริตรภาวโตฯ

๓๖๗. อุปธียติ เอตฺถ ทุกฺขนฺติ **อุปธี,** ขนฺธา กามคุณา จฯ อุปทหนฺติ ทุกฺขนฺติ **อุปธี,** กิเลสาภิสงฺขาราฯ **ปริปูรา คหิตา ปรามฏฺฐา**ติ ปริยตฺตภาเวน ตณฺหาย คหิตา ทิฏฺฐิยา ปรามฏฺฐาฯ **สมถวิปสฺสนาวเสน กิเลสปริจฺจาคโต**ติ วิกฺขมฺภนวเสน ตทงฺคปฺปหานวเสน จ กิเลสานํ ปริจฺจชนโตฯ **อุตฺตริตโร** วิสิฏฺฐตรสฺส ปหานปฺปการสฺส อภาวโตฯ

๓๖๘. **อาฆาตกรณวเสนา**ติ เจตสิกาฆาตสฺส อุปฺปชฺชนวเสนฯ **พฺยาปชฺชนวเสนา**ติ จิตฺตสฺส วิปตฺติภาววเสนฯ **สมฺปทุสฺสนวเสนา**ติ สพฺพโส ทุสฺสนวเสนฯ **ตีหิ** ปเทหิ ยทิ อรหตฺตมเคฺคน กิเลสานํ ปริจฺจาโค จาคาธิฏฺฐานํ, อรหตฺตมเคฺคเนว เนสํ วูปสโม อุปสมาธิฏฺฐานํ โหตีติ ทเสฺสติฯ เอตฺถ วิเสเสน ปริจฺจาโค สมฺปชหนํ อนุปฺปตฺติธมฺมตาปาทนํ จาโค, ตถา ปน ปริจฺจาเคน โย โส เนสํ ตทา วูปสนฺตตาย อภาโว, อยํ อุปสโมติ อยเมเตสํ วิเสโสฯ

๓๖๙. **มญฺญิต**นฺติ มญฺญนา, ‘‘เอตํ มมา’’ติอาทินา กปฺปนาติ อโตฺถฯ อวิชฺชาวิพนฺธนตณฺหาคาหาทีนํ สาธารณภาวโต **อยมหนฺติ** เอตฺถ **อหนฺติ** ทิฏฺฐิมญฺญนาทสฺสนํ, สา ปน ทิฏฺฐิ มานมญฺญนาย อตฺตนิยคาหวเสน โหตีติ เสฺวว ‘‘อย’’นฺติ อิมินา คหิโตติ อาห – **‘‘อยมหนฺติ เอกํ ตณฺหามญฺญิตเมว วฏฺฏตี’’**ติฯ **อาพาธเฏฺฐนา**ติ ปฏิปีฬนเฏฺฐนฯ มญฺญนาวเสน หิ สตฺตานํ ตถา โหติฯ **อโนฺตโทสเฏฺฐนา**ติ อพฺภนฺตรทุฏฺฐภาเวนฯ มญฺญนาทูสิตตฺตา หิ สตฺตานํ อตฺตภาโว ทุกฺขตามูลายโตฺต, กิเลสาสุจิปคฺฆรณโต อุปฺปาทนิโรธภเงฺคหิ อุทฺธมฺมุทฺธํ ปกฺกปภิโนฺน โหตีติ ผลูปจาเรน ‘‘มญฺญิตํ คโณฺฑ’’ติ วุโตฺตฯ **อนุปวิฏฺฐเฏฺฐนา**ติ อนุปวิสิตฺวา หทยมาหจฺจ อธิฏฺฐาเนนฯ มญฺญิตญฺหิ ปีฬาชนนโต อโนฺตตุทนโต ทุรุทฺธรณโต สลฺลํฯ **ขีณาสวมุนิ** สพฺพโส กิเลสานํ สนฺตตฺตา, ตโต เอว ปริฬาหานํ ปรินิพฺพุตตฺตา วูปสนฺตตฺตา **สโนฺต** อุปสโนฺต **นิพฺพุโตติ วุจฺจติฯ ยตฺถ ฐิต**นฺติ ยสฺมิํ อเสกฺขภูมิยํ ฐิตํฯ ยทิ ภควา อตฺตโน เทสนาญาณานุรูปํ เทสนํ ปวตฺตาเปยฺย, มหาปถวิํ ปตฺถรนฺตสฺส วิย, อากาสํ ปสาเรนฺตสฺส วิย, อนนฺตาปริเมยฺยโลกธาตุโย ปฏิจฺจ เตสํ ฐิตาการํ อนุปฺปุรํ วิจินนฺตสฺส วิย เทสนา ปริโยสานํ น คเจฺฉยฺยฯ ยสฺมา ปนสฺส วิเนยฺยชฺฌาสยานุรูปเมว เทสนา ปวตฺติ, น ตโต ปรํ อณุมตฺตมฺปิ วฑฺฒติฯ ตสฺมา วุตฺตํ – **‘‘สพฺพาปิ ธมฺมเทสนา สํขิตฺตาว, วิตฺถารเทสนา นาม นตฺถี’’**ติฯ นนุ สตฺตปกรณเทสนา วิตฺถารกถาติ? น สาปิ วิตฺถารกถาติ อาห – **‘‘สมนฺตปฏฺฐานกถาปิ สํขิตฺตาเยวา’’**ติฯ สนฺนิปติตเทวปริสาย อชฺฌาสยานุรูปเมว หิ ตสฺสาปิ ปวตฺติ, น สตฺถุเทสนาญาณานุรูปนฺติฯ **ยถานุสนฺธิํ ปาเปสิ** ยถาอุทฺทิเฏฺฐ อนุปุเพฺพน อนวเสสโต วิภชนวเสน เทสนาย นิฏฺฐาปิตตฺตาฯ **วิปญฺจิตญฺญู…เป.… กเถสิ** นาติสเงฺขป วิตฺถารวเสน เทสิตตฺตาฯ

๓๗๐. **อฏฺฐนฺนํ ปริกฺขารานนฺ**ติ นยิทมนวเสสปริยาทานํ, ลกฺขณวจนํ ปเนตํ, อญฺญต รสฺสาติ วจนเสโสฯ ตถา หิ, ‘‘มยฺหํ อิทฺธิมยปริกฺขารลาภาย ปจฺจโย โหตู’’ติ ปตฺถนํ ปฏฺฐเปตฺวา ปตฺตจีวรํ, ปตฺตํ, จีวรเมว วา ทิเนฺน จริมภเว อิทฺธิมยปริกฺขาโร นิพฺพตฺตตีติ วทนฺติฯ **อทินฺนตฺตา**ติ เกจิวาโท, เตนาห **‘‘กุลปุตฺต’’**ติอาทิฯ **โอกาสาภาวโต**ติ อุปสมฺปทาลกฺขณสฺส อสมฺภวโตฯ เตนาห – **‘‘กุลปุตฺตสฺส อายุปริกฺขีณ’’**นฺติฯ **อุทกติตฺถ...เป.... อารโทฺธ** ปรมปฺปิจฺฉภาวโตฯ

วิพฺภนฺตาติ ภนฺตจิตฺตาฯ **สิเงฺคน วิชฺฌิตฺวา ฆาเตสิ** ปุริมชาติพทฺธาฆาตตายาติ วทนฺติฯ

มานุสํ โยคนฺติ มนุสฺสตฺตภาวํฯ อตฺตภาโว หิ ยุชฺชติ กมฺมกิเลเสหีติ ‘‘โยโค’’ติ วุจฺจติฯ **อุปจฺจคุ**นฺติ อุปคจฺฉึสุฯ **อุปโก**ติอาทิ เตสํ นามานิฯ

คนฺธกเฏฺฐหีติ จนฺทนาครุสฬลเทวทารุอาทีหิ คนฺธทารูหิฯ เสสํ สุวิเญฺญยฺยเมวฯ

ธาตุวิภงฺคสุตฺตวณฺณนาย ลีนตฺถปฺปกาสนา สมตฺตาฯ

๑๑. สจฺจวิภงฺคสุตฺตวณฺณนา

๓๗๑. **อาจิกฺขนา**ติ – ‘‘อิทํ ทุกฺขํ อริยสจฺจํ, อยํ ทุกฺขนิโรธคามินี ปฏิปทา อริยสจฺจ’’นฺติ อาทิโต กถนํฯ **เทสนา**ติ ตเสฺสว อตฺถสฺส อติสชฺชนํ ปโพธนํฯ **ปญฺญาปนา**ติ ปกาเรหิ ญาปนา, สา ปน ยสฺมา อิตฺถมิทนฺติ เวเนยฺยานํ ปจฺจกฺขโต ทสฺสนา, เตสํ วา สนฺตาเน ปติฏฺฐาปนา โหติ, ตสฺมา อาห – **‘‘ทุกฺขสจฺจาทีนํ ฐปนา’’**ติฯ **ปฏฺฐปนา**ติ ปติฏฺฐาปนาฯ ยสฺมา ปฏฺฐปิยมานสภาวา เทสนา ภาชนํ อุปคจฺฉนฺตี วิย โหติ, ตสฺมา วุตฺตํ – ‘‘ปญฺญาปนา’’ติ, ชานาปนาติ อโตฺถฯ **วิวฏกรณา**ติ เทสิยมานสฺส อตฺถสฺส วิวฏภาวกรณํฯ **วิภาคกิริยา**ติ ยถาวุตฺตสฺส อตฺถวิภาคสฺส วิตฺถารกรณํฯ **ปากฏภาวกรณ**นฺติ อคมฺภีรภาวาปาทนํฯ อปโร นโย – จตุสจฺจสญฺญิตสฺส อตฺถสฺส ปเจฺจกํ สรูปโต ทสฺสนวเสน อิทนฺติ อาทิโต สิกฺขาปนํ กถนํ **อาจิกฺขนา,** เอวํ ปรสนฺตาเน ปโพธนวเสน ปวตฺตาปนา **เทสนา,** เอวํ วิเนยฺยานํ จิตฺตปริโตสชนเนน เตสํ พุทฺธิปริปาจนํ **‘‘ปญฺญาปนา’’**ติ วุจฺจติฯ เอวํ ปญฺญาเปนฺตี จ สา เทสิยมานํ อตฺถํ เวเนยฺยสนฺตาเน ปการโต ฐเปติ ปติฏฺฐเปตีติ **‘‘ปฏฺฐปนา’’**ติ วุจฺจติฯ ปการโต ฐเปนฺตี ปน สํขิตฺตสฺส วิตฺถารโต ปฏิวุตฺตสฺส ปุนาภิธานโต **‘‘วิวรณา’’**ติ, ตเสฺสวตฺถสฺส วิภาคกรณโต **‘‘วิภชนา’’**ติ, วุตฺตสฺส วิตฺถาเรนาภิธานโต วิภตฺตสฺส เหตุทาหรณทสฺสนโต, **‘‘อุตฺตานีกมฺม’’**นฺติ วุจฺจติฯ เตนาห – **‘‘ปากฏภาวกรณ’’**นฺติ, เหตูปมาวเสนตฺถสฺส ปากฏภาวกรณโตติ อโตฺถฯ

อนุคฺคาหกาติ อนุคฺคณฺหนกามาฯ สฺวายมนุคฺคโห สงฺคหวตฺถุวเสน ปากโฏ โหตีติ อาห **‘‘อามิสสงฺคเหนา’’**ติอาทิฯ ชเนตา ชเนตฺตีติ อาห **‘‘ชนิกา มาตา’’**ติฯ วุทฺธึ ปริสํ อาปาเทตีติ **อาปาเทตา**ฯ เตนาห **‘‘โปเสตา’’**ติฯ อิทานิ ทฺวินฺนํ มหาเถรานํ ยถากฺกมํ สพฺรหฺมจารีนํ ภควตา วุเตฺตหิ ชนิกโปสิกมาตุฎฺฐานิเยหิ สงฺคาหกตํ วิตฺถารโต ทเสฺสตุํ, **‘‘ชนิกมาตา หี’’**ติอาทิ วุตฺตํฯ ปรโตโฆเสน วินาปิ อุปริมคฺคาธิคโม โหตีติ **‘‘ปจฺจตฺตปุริสกาเรนา’’**ติ วุตฺตํฯ ปฐมมโคฺค เอว หิ สาวกานํ เอกนฺตโต โฆสาเปโกฺขติฯ **ปเตฺตสุปี**ติ **ปิ**-สเทฺทน ปเคว อปฺปเตฺตสูติ ทเสฺสติฯ ภวสฺส อปฺปมตฺตกตา นาม อิตฺตรกาลตายาติ อาห **‘‘อจฺฉราสงฺฆาตมตฺตมฺปี’’**ติฯ **ชเนตา**ติ ชนโก, เถโร ปน อริยาย ชนยิตาฯ **อาปาเทตา**ติ วฑฺฒตา ปริพฺรูเห

ตาฯ ปุริมสฺมึ สจฺจทฺวเย สมฺมสนคฺคหณํ โลกิยตฺตา ตสฺส, อิตรสฺมึ ตสฺส อคฺคหณํ โลกุตฺตรตฺตาฯ

กาเมหิ นิกฺขนฺโต สงฺกปฺโป **เนกฺขมฺมสงฺกปฺโป**ฯ สฺวายมสฺส ตโต นิกฺขมนโตฺถ เตสํ ปฏิปกฺขภาวโต เตหิ วิสํสคฺคโต วิรชฺชนโต สมุจฺฉินฺทนโต สพฺพโส วิวิตฺตภาวโต จ โหตีติ ทเสฺสตุํ, **"กามปจฺจนีกเฏฺฐนา"**ติอาทิ วุตฺตํฯ ตตฺถ **กามปทฆาต**นฺติ ยถา กาโม ปทํ ปติฏฺฐํ น ลภติ, เอวํ หนนํ, กามสมุเจฺฉทนฺติ อโตฺถฯ กาเมหิ สพฺพโส วิวิตฺตตฺตา กามวิวิโตฺต, อริยมโคฺค, ตสฺส อโนฺต, อริยผลํ, ตสฺมึ **กามวิวิตฺตเนฺต ฯ เอเสว นโย**ติ อิมินา ''พฺยาปาทปจฺจนีกเฏฺฐนา''ติอาทิโยชนํ อติทิสติฯ สเพฺพ เจเต เนกฺขมฺมสงฺกปฺปาทโย นานาจิเตฺตสุ ลพฺภนฺตีติ โยชนาฯ ยทิ เอกจิเตฺต ลพฺภนฺติ, กถํ ติวิธมิจฺฉาสงฺกปฺปานํ สมุคฺฆาโตติ อาห **"ตตฺร หี"**ติอาทิฯ **น นานา ลพฺภตี**ติ อิมินา ติวิธกิจฺจการิตํ สมฺมาสงฺกปฺปสฺส ทเสฺสติฯ กิจฺจวเสน หิ ตสฺส นามสฺส ลาโภฯ สมฺมาวาจาทีนมฺปิ มคฺคกฺขเณ เอกจิเตฺต ลพฺภมานานมฺปิ จตุกิจฺจการิตาย จตุพฺพิธนามาทิตา เวทิตพฺพาฯ เสสํ สุวิเญฺญยฺยเมวฯ

สจฺจวิภงฺคสุตฺตวณฺณนาย ลีนตฺถปฺปกาสนา สมตฺตาฯ

๑๒. ทกฺขิณาวิภงฺคสุตฺตวณฺณนา

๓๗๖. มหาปชาปติโคตมีติ เอตฺถ **โคตมี**ติ ตสฺส โคตมโคตฺตโต อาคตํ นามํ, มหาปชาปติ ปน คุณโตฯ ตํ วิวริตุํ, **"นามกรณทิวเส ปนสฺสา"**ติอาทิ วุตฺตํฯ มหตึ อุฬารํ ปชํ ชนนโปสเนหิ ปริรกฺขตีติ **มหาปชาปติ**ฯ ปริโภควเสน น หญฺญตีติ **อหตํฯ สิปฺปิกาน**นฺติ ตนฺตวายานํฯ **วายนฏฺฐาน**นฺติ วีนฏฺฐานํฯ **ตานิ มํ น โตเสนฺติ** กายิกสฺส ปุญฺญสฺส อภาวโตฯ เตนาห – **"สหตฺถา กตเมว มํ โตเสตี"**ติฯ **ปิสิตฺวา** นิพฺพตฺตนํ กตฺวาฯ **โปเถตฺวา**ติ สุขุมภาวาปาทนตฺถํ ธนุเกน เนตฺวาฯ **กาลานุกาลญฺจ ธาติคณปริวุตา คนฺตฺวา เวมโกฏึ อคฺคเหสิ** เอกทิวสนฺติ อธิปฺปาโยฯ เอวญฺหิ ''เอกทิวสํ ปน…เป…. อกาสี''ติ ปุริมวจเนน ตํ น วิรุเชฺฌยฺยฯ

ฉ เจตนาติ ฉพฺพิธา เจตนาฯ น หิ ตา ฉเยว เจตนาติฯ **สเงฺฆ โคตมิ เทหิ…เป…. สโงฺฆ จา**ติ อิทเมว สุตฺตปทํฯ **สเงฺฆ โคตมิ เทหี**ติ สงฺฆสฺส ทานาย นิโยเชสิ, ตสฺมา สโงฺฆว ทกฺขิเณยฺยตโรติ อยเมวเตฺถ อโตฺถฯ **ยทิ เอว**นฺติอาทินา ตตฺถ พฺยภิจารํ ทเสฺสติฯ **ราชมหามตฺตาทโย**ติอาทินา ตตฺถ พฺยติเรกโต นิทสฺสนํ อาหฯ **มหนฺตตรา ภเวยฺยุ**นฺติ อานุภาวาทินา มหนฺตตรา ภเวยฺยุํ, น จ ตํ อตฺถีติฯ **ตสฺมา**ติ ยสฺมา คุณวิสิฏฺฐเหตุกํ ทกฺขิเณยฺยตํ อนเปกฺขิตฺวา อตฺตโน ทียมานสฺส ทาปนํ ลภติ, ตสฺมาฯ **มา เอวํ คณฺหา**ติ สมฺมาสมฺพุทฺธโต สโงฺฆว ทกฺขิเณโยฺย''ติ มา คณฺหฯ

ตตฺถ นิจฺฉยสาธกํ สุตฺตปทํ ทเสฺสโนฺต, **"นยิมสฺมึ โลเก…เป…. วิปุลผเลสิน"**นฺติ อาหฯ สฺวายมโตฺถ รตนสุเตฺต (ขุ. ปา. ๖.๓; สุ. นิ. ๒๒๖), ''ยํ กิญฺจิ วิตฺต''นฺติ คาถาย, อคฺคปสาทสุตฺตาทีหิ (อิติวุ. ๙๐) จ วิภาเวตโพฺพติฯ เตนาห – **"สตฺถารา อุตฺตริตโร ทกฺขิเณโยฺย นาม นตฺถี"**ติฯ

โคตมิยา อนฺติมภวิกตาย ทานสฺส ทีฆรตฺตํ หิตาย สุขาย อนุปฺปาทนโต น ตํ ครุตรํ สงฺฆสฺส ปาทาปเน การณนฺติ อาห – **"ปจฺฉิมาย ชนตายา"**ติอาทิฯ **วจนโตปี**ติ ตสฺส วตฺถยุคสฺส สตฺถุ เอว ปฏิคฺคหณาย วจนโตปิฯ เตนาห **"น หี"**ติอาทิฯ

สตฺถา สงฺฆปริยาปนฺโนว อีทิเส ฐาเน อคฺคผลฏฺฐตาย อฏฺฐ-อริยปุคฺคลภาวโต, สเจ ปนสฺส น สยํ สงฺฆปริยาปนฺนตา, กถํ สเงฺฆ ปูชิเต สตฺถา ปูชิโต นาม สิยาติ อธิปฺปาโยฯ **ตีณิ** สรณคมนานิ ตโย เอว อคฺคปสาทาติ วกฺขตีติ อธิปฺปาโยฯ อภิเธยฺยานุรูปานิ หิ ลิงฺควจนานิฯ **น รุหติ** อยาถาวปฏิปตฺติภาวโต, น คิหิเวสคฺคหณาทินา คิหิภาวสฺส ปฏิกฺขิปิตตฺตาฯ **น วตฺตพฺพเมตํ "สตฺถา สงฺฆปริยาปนฺน"**ติ สตฺถุภาวโตฯ สาวกสมูโห หิ สโงฺฆ ฯ สงฺฆคเณ หิ สตฺถา อุตฺตริตโร อนญฺญสาธารณคุเณหิ สมนฺนาคตภาวโต มูลรตนภาวโต จฯ

๓๗๗. สมฺปติชาตสฺส มหาสตฺตสฺส สตฺตปทวีติหารคมนํ ธมฺมตาวเสน ชาตํ, ปรํ ตทญฺญทหรสทิสี ปฏิปตฺตีติ อาห – **"หตฺถปาทกิจฺจํ อสาเธนฺตสฺส"**ติฯ

๓๗๘. **ปจฺจูปการํ น สุกรํ วทามิ** อนุจฺฉวิกกิริยาย กาตุํ อสกฺกุเณยฺยตฺตาฯ อภิวาเทนฺติ เอเตนาติ **อภิวาทนํ**ฯ วนฺทมาเนหิ อเนฺตวาสิเกหิ อาจริยํ ''สุขี โหตู''ติอาทินา อภิวาเทนฺติ นามฯ เตน วุตฺตํ **"อภิวาทน"**นฺติฯ **ตทภิมุโข...เป.... วนฺทิตฺวา นิปชฺชติ,** เสยฺยถาปิ อายสฺมา สาริปุโตฺตฯ กาลานุกาลํ อุปฏฺฐานํ พีชยนปาทสมฺพาหนาทิ **อนุจฺฉวิกกมฺมสฺส กรณํ** นามฯ **อนุจฺฉวิกํ กิริยํ กาตุํ น สโกฺกติเยว,** ยสฺมา อาจริเยน กตสฺส ธมฺมานุคฺคหสฺส อเนฺตวาสินา กริยมาโน อามิสานุคฺคโห สงฺขมฺปิ กลมฺปิ กลภาคมฺปิ น อุเปติเยวาติฯ เตน วุตฺตํ **"น สุปฺปติการํ วทามี"**ติฯ

๓๗๙. **ปาฏิปุคฺคลิกํ ทกฺขิณํ อารพฺภ สมุฏฺฐิตํ,** ''ตํ เม ภควา ปฏิคฺคณฺหตู''ติ มหาปชาปติโคตมิยา วจนํ นิมิตฺตํ กตฺวา เทสนาย อุฏฺฐิตตฺตาฯ น เกวลญฺจ ตสฺสา เอว วจนํ, อถ โข **อานนฺทเตฺถโรปิ...เป.... สมาทเปสิ,** ตสฺมา วิภาคโต **จุทฺทสสฺ...เป.... โหตีติ ทเสฺสตุํ, อิมํ เทสนํ อารภิ**ฯ ตตฺถ ปติปเจฺจกํ ปุคฺคลํ ทียตีติ **ปาฏิปุคฺคลิกํ**ฯ ปฐมสโทฺท ยถา อคฺคโตฺถ, เอวํ เสฏฺฐปริยาโยปีติ อาห **"เชฏฺฐกวเสนปี"**ติฯ **อคฺคา** อุตฺตเม เขเตฺต ปวตฺตตฺตาฯ **ทุติยตติยาปิ ปรมทกฺขิณาเยว** สพฺพโส สมฺมาวิกฺขมฺภิตราคาทิกิเลสตฺตาฯ ราคาทโย หิ อทกฺขิเณยฺยภาวสฺส การณํฯ เตเนวาห – ''ติณโทสานิ เขตฺตานิ, ราคโทสา อยํ ปชา''ติอาทิ (ธ. ป. ๓๕๖)ฯ ยสฺมา ปน สวาสนํ สพฺพโส สมุจฺฉินฺนกิเลเสหิ ตโต เอว สพฺพโส อปฺปฏิหตญาณจาเรหิ อนนฺตาปริเมยฺยคุณคณาธาเรหิ สมฺมาสมฺพุเทฺธหิ สทิโส สเทวเก โลเก โกจิ ทกฺขิเณโยฺย นตฺถิฯ ตสฺมา **"ปรมทกฺขิณาเยวา"**ติ สาสงฺกํ วทติฯ ยสฺมา ปญฺจาภิโญฺญ อฏฺฐสมาปตฺติลาภี เอว โหติ โลกิยาภิญฺญานํ อฏฺฐสมาปตฺติอธิฏฺฐานตฺตา, ตสฺมา **"โลกิยปญฺจาภิเญฺญ"**อิเจฺจว วุตฺตํ, น ''อฏฺฐสมาปตฺติลาภิมฺหี''ติ ตาย อวุตฺตสิทฺธตฺตาฯ **โคสีลธาตุโก**ติ โคสีลสภาโว, สีลวตา สทิสสีโลติ อโตฺถฯ เตนาห **"อสโฐ"**ติอาทิฯ เตน น อลชฺชิธาตุโก ปกติสิโทฺธ อิธ ปุถุชฺชนสีลวาติ อธิเปฺปโตติ ทเสฺสติฯ

ปริจฺฉินฺทโนฺตติ เอตฺตโกติ ปเจฺจกปฺปมาณโต ตโต เอว อญฺญมญฺญํ อสงฺกรโตว ปริจฺฉินฺทโนฺตฯ กถํ ปน อสเงฺขยฺยภาเวน วุจฺจมาโน วิปาโก ปริจฺฉิโนฺน โหติ? โสปิ ตสฺส ปริเจฺฉโท เอว อิตเรหิ อสํกิณฺณภาวทีปนโต, เอตทตฺถเมว ปุเพฺพ อสงฺกรคฺคหณํ กตํฯ **คุณวเสนา**ติ ลกฺขณสมฺปนฺนาทิคุณวเสนฯ **อุปการวเสนา**ติ โภครกฺขาทิอุปการวเสนฯ **ยํ โปสนตฺถํ ทินฺนํ, อิทํ น คหิตํ** ทานลกฺขณาโยคโตฯ อนุคฺคหปูชนิจฺฉาวเสน หิ อตฺตโน เทยฺยวตฺถุปริจฺจาโค ทานํ ภยราคลทฺธุกามกุลาทิวเสน สาวชฺชาภาวโตฯ **ตมฺปิ น คหิตํ** อยาวทตฺถตาอปริปุณฺณภาเวน ยถาธิเปฺปตผลทานาสมตฺถภาวโตฯ **สมฺปตฺตสฺสา**ติ สนฺติกาคตสฺสฯ เตน สมฺปตฺติปโยชเน อนเปกฺขตํ ทเสฺสติฯ **ผลํ ปฏิกงฺขิตฺวา**ติ ''อิทํ เม ทานมยํ ปุญฺญํ อายตึ สุขหิตภาวาย โหตู''ติอาทินา ผลํ ปจฺจาสีสิตฺวาฯ เตนสฺส ผลทาเน นมิยตํ ทเสฺ

สติ, **ยาวทตฺถ**นฺติ อิมินา ปริปุณฺณผลตํฯ **สตคุณา**ติ เอตฺถ **คุณ**สทฺโท น ‘‘คุเณน นามํ อุทฺธเรยฺย’’นฺติอาทีสุ (ธ. ส. อฏฺฐ. ๑๓๑๓; อุทา. อฏฺฐ. ๕๓; ปฏิ. ม. อฏฺฐ. ๑.๑.๗๖; เนตฺติ. อฏฺฐ. ๔.๓๘) วิย สมฺปตฺติอตฺโถ, ‘‘ตทฺทิคุณ’’นฺติอาทีสุ วิย น วฑฺฒนตฺโถ, ‘‘ปญฺจ กามคุณา โลเก, มโนฉฏฺฐา ปเวทิตา’’ติอาทีสุ (สุ. นิ. ๑๗๓) วิย น โกฏฺฐาสตฺโถ, ‘‘อนฺตํ อนฺตคุณ’’นฺติอาทีสุ (ที. นิ. ๒.๓๗๗; ม. นิ. ๑.๑๑๐; ขุ. ปา. ๓) วิย น อนฺตภาคตฺโถ, อถ โข อานิสํสตฺโถติ ทเสฺสโนฺต, **‘‘สตานิสํสา’’**ติ อาห, เต อานิสํเส สรูปโต ทเสฺสตุํ, **‘‘อายุสต’’**นฺติอาทิ วุตฺตํฯ **สตคุณา**ติ วา สตวฑฺฒิกาติ เอวเมตฺถ อโตฺถ ทฏฺฐโพฺพฯ **นิปฺปริตสํ กโรตี**ติ อายุอาทีนํ อานิสํสานํ อปริตฺตาสํ กโรติฯ อถ วา **นิปฺปริตสํ กโรตี**ติ อายุอาทินิมิตฺตํ อปริตฺตาสํ กโรติฯ อถ วา **นิปฺปริตสํ กโรตี**ติ อายุอาทีนิ ตโต อุตฺตริมฺปิ อาหาราทิเหตุ อปริตฺตาสํ กโรติฯ อตฺตภาววินิมุตฺตสญฺจรณสฺส อภาวา, **‘‘ภวสเตปิ วุเตฺต อยเมวโตฺถ’’**ติ วุตฺตํฯ **สพฺพตฺถา**ติ, ‘‘ปุถุชฺชนทุสฺสีเล’’ติอาทีสุ สพฺพวาเรสุฯ **นโย เนตโพฺพ**ติ, ‘‘อายุสหสฺสํ วณฺณสหสฺส’’นฺติอาทิโก นโยฯ

สาสนาวตรณํ นาม ยาวเทว วฏฺฏทุกฺขนิตฺถรณตฺถํ, ตญฺจ มคฺคปฏิเวธนํ, ตสฺมา นิเพฺพธภาคิยสรณคมนํ สิกฺขาปทสมาทานํ ปพฺพชฺชา อุปสมฺปทา สีลปริปูรณํ อธิจิตฺตสิกฺขานุโยโค วิปสฺสนาภาวนาติ สพฺพาเปสา โสตาปตฺติผลสจฺฉิกิริยาย ปฏิปตฺติ เอว โหตีติ อาห – **‘‘ติสรณํ คโต อุปาสโกปี’’**ติอาทิฯ ตตฺถ ยถา นิเพฺพธภาคิโย สมาธิ ตาว นาม ปรมฺปราย อริยมคฺคาธิคมสฺส ปจฺจยภาวโต อุปนิสฺสโย; ตถา นิเพฺพธภาคิยํ สีลปริปูรณํ อุปสมฺปทา ปพฺพชฺชา อุปาสกสฺส ทสสุ ปญฺจสุ สีเลสุ ปติฏฺฐานํ อนฺตมโส สรณาทิคมนมฺปิ นิเพฺพธภาคิยํ อริยมคฺคาธิคมสฺส อุปนิสฺสโย โหติเยวาติ, ‘‘สพฺพาเปสา โสตาปตฺติผลสจฺฉิกิริยาย ปฏิปตฺตี’’ติ วุตฺตาฯ ตตฺถ อนญฺญสาธารณ-วิชฺชาจรณาทิ-อสเงฺขฺยยฺยอปริเมยฺย-คุณ-สมุทยปูริเต ภควติ สทฺธมฺเม อริยสเงฺฆ อุฬารตรพหุมานคารวตํ คโตฯ ‘‘สมฺมาสมฺพุโทฺธ ภควา, สฺวาขาโต ธโมฺม, สุปฺปฏิปโนฺน สโงฺฆ’’ติ ตปฺปรายณตาทิอาการปฺปโตฺต ญาณปริโสธิโต ปสาโท สรณคมนนฺติ เตน วตฺถุคเตน ปสาเทน ปริภาวิเต สนฺตาเน กตํ ปุญฺญเกฺขตฺตสมฺปตฺติยา มหปฺผลํ มหานิสํสเมว โหตีติ อาห – **‘‘ตสฺมิํ ทินฺนทานมฺปิ อสเงฺขฺยยฺยํ อปฺปเมยฺย’’**นฺติฯ ตยิทํ สรณํ วตฺถุตฺตเย ปสาทภาเวน อชฺฌาสยสมฺปตฺติมตฺตํ, ตาทิสสฺส ปน ปญฺจสีลํ อชฺฌาสยสมฺปตฺติอุปถมฺภิโต กายวจีสํยโมติ ตตฺถ ทินฺนํ ตโต อุตฺตริ มหปฺผลนฺติ, ทสสีลํ ปน ปริปุณฺณุโปสถสีลํ, ตตฺถ ทินฺนํ มหปฺผลนฺติ, **‘‘ตโต อุตฺตริ มหปฺผล’’**นฺติ วุตฺตํฯ สามเณรสีลาทีนํ ปน อุตฺตริ วิสิฏฺฐตราทิภาวโต ตตฺถ ตตฺถ ทินฺนสฺส วิเสสมหปฺผลตา วุตฺตาฯ

มคฺคสมงฺคิตา นาม มคฺคจิตฺตกฺขณปริจฺฉินฺนา, ตสฺมิญฺจ ขเณ กถํ ทาตุํ ปฏิคฺคเหตุญฺจ สมฺภวตีติ โจเทติ **‘‘กิํ ปน มคฺคสมงฺคิสฺส สกฺกา ทานํ ทาตุ’’**นฺติฯ อิตโร ตาทิเส สติ สมเยติ ทเสฺสโนฺต, **‘‘อาม สกฺกา’’**ติ ปฏิชานิตฺวา, **‘‘อารทฺธวิปสฺสโก’’**ติอาทินา ตมตฺถํ วิวรติฯ **ตสฺมิํ ขเณ**ติ ตสฺมิํ ปกฺขิปนกฺขเณฯ ยทิ อฏฺฐมกสฺส โสตาปนฺนสฺส ทินฺนทานํ ผลโต อสเงฺขฺยยฺยเมว, โก เนสํ วิเสโสติ อาห **‘‘ตตฺถา’’**ติอาทิฯ เตน สติปิ อสเงฺขฺยยฺยภาวสามเญฺญ อตฺถิ เนสํ อปฺปพหุภาโว สํวฏฺฏฏฺฐายี อสเงฺขฺยยฺยมหากปฺปาสเงฺขฺยยฺยานํ วิยาติ ทเสฺสติฯ มคฺคสมงฺคีนํ เตน เตน โอธินา สํกิเลสธมฺมานํ ปหียมานตฺตา โวทานธมฺมานํ วฑฺฒมานตฺตา อปริโยสิตกิจฺจตฺตา อปริปุณฺณคุณตา, ปริโยสิตกิจฺจตฺตา ผลสมงฺคีนํ ปริปุณฺณคุณตาติ ตํตํมคฺคเฏฺฐหิ ผลฏฺฐานํ เขตฺตาติสยตา เวทิตพฺพาฯ เหฏฺฐิมเหฏฺฐิเมหิ ปน มคฺคเฏฺฐหิ อุปริมานํ มคฺคฏฺฐานํ ผลเฏฺฐหิ ผลฏฺฐานํ อุตฺตริตรตา ปากฏา เอวฯ ตถา หิ อุปริมานํ ทินฺนทานสฺส มหปฺผลตา วุตฺตาฯ

๓๘๐. กามเญฺจตฺถ พุทฺธปฺปมุเข อุภโตสเงฺฆ เกวเล จ ภิกฺขุสเงฺฆ ทานํ อตฺถิ เอว, น ปน พุทฺธปฺปมุเข ภิกฺขุสเงฺฆ, ตํ ปน พุทฺธปฺปมุขอุภโตสเงฺฆเนว สงฺคหิตนฺติ อวิรุทฺธํฯ **น ปาปุณนฺติ** มหปฺผลภาเวน สทิสตมฺปิ, กุโต อธิกตํฯ

‘‘ตถาคเต ปรินิพฺพุเต อุภโตสงฺฆสฺส’’ อิเจฺจว วุตฺตตฺตา – **‘‘กึ ปนา’’**ติอาทินา โจเทติ ฯ อิตโร ปรินิพฺพุเต ตถาคเต ตํ อุทฺทิสฺส คนฺธปุปฺผาทิปริจฺจาโค วิย จีวราทิปริจฺจาโคปิ มหปฺผโล โหติเยวาติ กตฺวา ปฏิปชฺชนวิธึ ทเสฺสตุํ, **‘‘อุภโตสงฺฆสฺสา’’**ติอาทิ วุตฺตํฯ ‘‘เอตฺตกาเยว, ภิกฺขู อุทฺทิสถา’’ติ เอวํ ปริเจฺฉทสฺส อกรเณน อุปจารสีมาปริยาปนฺนานํ เขตฺตปริยาปนฺนานํ วเสน **อปริจฺฉินฺนกมหาภิกฺขุสเงฺฆ**ฯ

โคตฺตํ วุจฺจติ สาธารณนามํ, **มตฺต**สโทฺท ลุตฺตนิทฺทิโฏฺฐ, ตสฺมา สมณาติ โคตฺตมตฺตํ อนุภวนฺติ ธาเรนฺตีติ **โคตฺรภุโน**ฯ เตนาห **‘‘นามมตฺตสมณา’’**ติฯ ทิฏฺฐิสีลสามเญฺญน สํหโต สมณคโณ **สโงฺฆ,** ตสฺมา สโงฺฆ ทุสฺสีโล นาม นตฺถิฯ **คุณสงฺขายา**ติ อานิสํสคณนาย, มหปฺผลตายาติ อโตฺถฯ **กาสาว...เป.... อสเงฺขยฺยยาติ** วุตฺตา สงฺฆํ อุทฺทิสฺส ทินฺนตฺตาฯ ยถา ปน สงฺฆํ อุทฺทิสฺส ทานํ โหติ, ตํ วิธึ ทเสฺสตุํ, **‘‘สงฺฆคตา ทกฺขิณา’’**ติอาทิ วุตฺตํฯ ตตฺถ **จิตฺตีการ**นฺติ คารวํฯ

สงฺฆโต น ปุคฺคลโตฯ **อญฺญถตฺตํ อาปชฺชตี**ติ ‘‘อิมสฺส มยา ทินฺนํ สงฺฆสฺส ทินฺนํ โหตี’’ติ เอวํ จิตฺตํ อนุปฺปาเทตฺวา, ‘‘สงฺฆสฺส ทสฺสามี’’ติ เทยฺยธมฺมํ ปฏิยาเทตฺวา สามเณรสฺส นาม ทาตพฺพํ ชาตนฺติ อญฺญถตฺตํ อาปชฺชติ; ตสฺมา ตสฺส ทกฺขิณา สงฺฆคตา น โหติเยว ปุคฺคลวเสน จิตฺตสฺส ปริณามิตตฺตาฯ **นิเพฺพมติโก หุตฺวา**ติ ‘‘กึ นุ โข มยา อิมสฺส ทินฺนํ โหติ วา น วา’’ติ วิมตึ อนุปฺปาเทตฺวา, ‘‘โย ปนา’’ติอาทินา วุตฺตากาเรน กโรติฯ

ตตฺถาติอาทินา วุตฺตเสฺสวตฺถสฺส ปากฏกรณตฺถํ วตฺถุํ นิทเสฺสติ, **‘‘ปรสมุทฺทวาสิโน’’**ติอาทินาฯ **โอปุญฺชาเปตฺวา** ปริภณฺฑํ กาเรตฺวา, หริตโคมเยน อุปลิมฺปิตฺวาติ อโตฺถฯ **กาสาวกณฺฐสงฺฆสฺสา**ติ กาสาวกณฺฐสมูหสฺสฯ **โก โสเธตี**ติ มหปฺผลภาวกรเณน โก วิโสเธติฯ มหปฺผลภาวาปตฺติยา หิ ทกฺขิณา วิสุชฺฌติ นามฯ ตตฺถ เยสํ หเตฺถ ทินฺนํ, เตสํ วเสน ปฏิคฺคาหกโต ทกฺขิณาย วิสุทฺธตฺตา, – ‘‘ตทาปาหํ, อานนฺท, สงฺฆคตํ ทกฺขิณํ อสเงฺขยฺยํ อปฺปเมยฺยํ วทามี’’ติ (ม. นิ. ๓.๓๘๐) จ วุตฺตํ, ตสฺมา กมฺมวเสเนว ทกฺขิณาวิสุทฺธึ ปุจฺฉติฯ อิตโร อริยสเงฺฆ ทินฺนทกฺขิณาย นิพฺพิสิฏฺฐํ กตฺวา วุตฺตตฺตา มตฺถกปฺปตฺตเสฺสว อริยสงฺฆสฺส วเสน ทกฺขิณาวิสุทฺธึ ทเสฺสโนฺต, **‘‘สาริปุตฺต...เป.... โสเธนฺตี’’**ติ วตฺวา ปุน, ‘‘เย เกจิ อรหโนฺต โสเธนฺตี’’ติ ทเสฺสโนฺต, **‘‘อปิจา’’**ติอาทิมาหฯ **เถรา จิรปรินิพฺพุตา**ติ อิทํ อชฺชตนานมฺปิ อริยานํ สาวกตํ ทเสฺสเนฺตน มคฺคโสธนวเสน วุตฺตนฺติ ทฏฺฐพฺพํ, น อุทฺทิสฺส ปุญฺญกรเณ สติ อกรณปฺปตฺติยาฯ เอวญฺหิ ‘‘อสีติมหาเถรา โสเธนฺตี’’ติ อิทํ สุวุตฺตํ โหติ, น อญฺญถาฯ

‘‘สงฺฆคตาย ทกฺขิณายา’’ติ กามเญฺจตํ สาธารณวจนํ, ตถาปิ ตตฺถ ตตฺถ ปุคฺคลวิเสโส ญาตโพฺพติ ทเสฺสโนฺต, **‘‘อตฺถิ พุทฺธปฺปมุโข สโงฺฆ’’**ติอาทิมาหฯ **น อุปเนตโพฺพ** ภควโต กาเล ภิกฺขูนํ อภิญฺญาปฏิสมฺภิทาคุณวเสน อติวิย อุฬารภาวโต, เอตรหิ ตทภาวโตฯ **เอตรหิ สโงฺฆ...เป.... น อุปเนตโพฺพ**ติ เอตฺถ นยานุสาเรน อโตฺถ วตฺตโพฺพฯ **เตน เตเนว สมเยนา**ติ ตสฺส ตสฺส กาลสฺส สมฺปตฺติวิปตฺติมุเขน ปฏิปตฺติยา อุฬารตํ อนุฬารตญฺจ อุลฺลิเงฺคติฯ ยตฺถ หิ ภิกฺขู คุเณหิ สพฺพโส ปริปุณฺณา โหนฺติ, ตสฺมึ สมเย สงฺฆคตา ทกฺขิณา อิตรสฺมึ สมเย ทกฺขิณโต มหปฺผลตราติ ทฏฺฐพฺพาฯ **สเงฺฆ จิตฺตีการํ กาตุํ สโกฺกนฺตสฺสา**ติ สุปฺปฏิปนฺนตาทึ สเงฺฆ อาวชฺชิตฺวา สงฺฆคเตน ปสาเทน สงฺฆสฺส สมฺมุขา วิย ตสฺมึ ปุคฺคเล จ คารววเสน

เทนฺตสฺส ปุถุชฺชนสมเณ ทินฺนํ มหปฺผลตรํ สงฺฆโต อุทฺทิสิตฺวา คหิตตฺตา, ‘‘สงฺฆสฺส เทมี’’ติ เยว ทินฺนตฺตา จฯ

เอเสว นโยติ อิมินา, ‘‘โสตาปนฺเน ทินฺนํ มหปฺผลตร’’นฺติ เอวมาทึ อติทิสติฯ **อาทิ**-สทฺเทน อุทฺทิสิตฺวา คหิโต สกทาคามี, ปาฏิปุคฺคลิโก อนาคามีติ เอวมาทิ สงฺคหิตํฯ **มหปฺผลตรเมว**ฯ เตนาห ภควา – ‘‘น เตฺววาหํ, อานนฺท, เกนจิ ปริยาเยน สงฺฆคตาย ทกฺขิณาย ปาฏิปุคฺคลิกํ ทานํ มหปฺผลตรํ วทามี’’ติ (ม. นิ. ๓.๓๘๐)ฯ ยทิ ขีณาสเว ทินฺนทานโต สงฺฆโต อุทฺทิสิตฺวา คหิตทุสฺสีเลปิ ทินฺนทานํ มหปฺผลํ, เอวํ สนฺเต – ‘‘สีลวโต, มหาราช, ทินฺนํ มหปฺผลํ, โน ตถา ทุสฺสีเล’’ติ อิทํ กถนฺติ อาห – **‘‘ตํ อิมํ นยํ คหายา’’**ติอาทิฯ สงฺฆโต อุทฺทิสิตฺวา คหณวิธึ ปหาย ทุสฺสีลเสฺสว คหณวเสน วุตฺตํฯ **อิมสฺมึ จตุเกฺก ทฏฺฐพฺพ**นฺติ อิมสฺส ปทสฺส วเสน ทฏฺฐพฺพํฯ ตตฺถ หิ ‘‘ปฏิคฺคาหกา โหนฺติ ทุสฺสีลา ปาปธมฺมา’’ติ อาคตํฯ

๓๘๑. **วิสุชฺฌตี**ติ น กิลิสฺสติ, มหาชุติการี มหาวิปฺผารา โหตีติ อโตฺถฯ **สุจิธมฺม**ติ ราคาทิอสุจิวิธมเนน สุจิสภาโวฯ **น ปาปธมฺม**ติ น นิหีนสภาโว ปาปกิริยายฯ อกุสลธมฺม หิ เอกนฺตนิหีโนฯ ชูชโก สีลวา กลฺยาณธมฺม น โหติฯ ตสฺส มหาโพธิสตฺตสฺส อตฺตโน ปุตฺตทานํ ทานปารมิยา มตฺถกํ คณฺหนฺตํ มหาปถวีกมฺปนสมตฺถํ ชาตํ, สฺวายํ ทานคุโณ เวสฺสนฺตรมหารญฺญา กเถตโพฺพติฯ

อุทฺธรตีติ พหุลํ กตปาปกมฺมวเสน ลทฺธวินิปาตโต อุทฺธรติฯ ตสฺมา นตฺถิ มยฺหํ กิญฺจิ จิตฺตสฺส อญฺญถตฺตนฺติ อธิปฺปาโยฯ

เปตทกฺขิณนฺติ เปเต อุทฺทิสฺส ทาตพฺพทกฺขิณํฯ **ปาปิตกาเลเยวา**ติ, ‘‘อิทํ ทานํ อสุกสฺส เปตสฺส โหตู’’ติ อุทฺทิสนวเสน ปเตฺต ปาปิตกาเลเยวฯ **อสฺสา**ติ เปตสฺสฯ **ปาปุณี**ติ ผลสมาปตฺติยา วเสน ปาปุณิฯ อยญฺหิ เปเต อุทฺทิสฺส ทาเน ธมฺมตาฯ

ตทา โกสลรโญฺญ ปริจฺจาควเสน อติวิย อุฬารชฺฌาสยตํ, พุทฺธปฺปมุขสฺส จ ภิกฺขุสงฺฆสฺส อุกฺกํสคตคุณวิสิฏฺฐตํ สนฺธายาห, **‘‘อสทิสทานํ กเถตพฺพ’’**นฺติฯ

อสารมฺปิ เขตฺตนฺติ สารหีนํ ทุเกฺขตฺตํฯ **สมเย**ติ กสนารเห กาเลฯ **ปํสุํ อปเนตฺวา**ติ นิสฺสารํ ปํสุํ นีหริตฺวาฯ **สารพีชานี**ติ สภาวโต อภิสงฺขารโต จ สารภูตานิ พีชานิฯ **ปติฏฺฐเปตฺวา**ติ วปิตฺวาฯ **เอว**นฺติ ยถา กสฺสโก อตฺตโน ปโยคสมฺปตฺติยา อสาเรปิ เขเตฺต ผลํ อธิคจฺฉติฯ เอวํ สีลวา อตฺตโน ปโยคสมฺปตฺติยา ทุสฺสีลสฺสปิ ทตฺวา ผลํ มหนฺตํ อธิคจฺฉติฯ **อิมินา อุปาเยนา**ติ อิมินา ปฐมปเท วุตฺตนเยนฯ **สพฺพปเทสู**ติ สพฺพโกฏฺฐาเสสุ **วิสุชฺฌนํ** วุตฺตํ, ตติยปเท ปน วิสุชฺฌนํ ปฏิกฺขิตฺตเมวฯ

๓๘๒. อรหโต ทินฺนทานเมว อคฺคํ ทานเจตนาย เกนจิ อุปกฺกิเลเสน อนุปกฺกิลิฏฺฐตฺตา, ปฏิคฺคาหกสฺส อคฺคทกฺขิเณยฺยตฺตาฯ เตนาห – **‘‘*ภวาลยสฺส ภวปตฺถนาย อภาวโต*’’**ติ, ‘‘อุภินฺนมฺปี’’ติ วจนเสโสฯ **ขีณาสโว ทานผลํ น สทฺทหตี**ติ อิทํ ตสฺส อปฺปหีนกิเลสชนสฺส วิย กมฺมกมฺมผลานํ สทฺทหนากาเรน ปวตฺติ นตฺถีติ กตฺวา วุตฺตํ, ยโต อรหา ‘‘อสโทฺธ อกตญฺญู จ…เป…. โปริโส’’ติ (ธ. ป. ๙๗) โถมียติฯ อสทฺทหนํ อนุมานปกฺขิกํ, อนุมานญฺจ สํสยปุพฺพกํ, นิสฺสนฺทิโทฺธ จ กมฺมกมฺมผเลสุ ปจฺจกฺขภาวํ คโตฯ ตเมว หิ นิจฺฉิตภาวสิทฺธํ นิสฺสนฺทิทฺธตํ สนฺธาย – **‘‘ทานผลํ สทฺทหนฺตา’’**ติอาทิ วุตฺตํฯ ยทิ เอวํ เตน กตกมฺมํ กมฺมลกฺขณปฺปตฺตํ โหตีติ อาห **‘‘ขีณาสเวนา’’**ติอาทิฯ เตเนวาห – **‘‘นิจฺฉนฺทราคตฺตา’’**ติ,

เอตญฺจ ลกฺขณวจนํ, เกนจิ กิเลเสน อนุปกฺกิลิฏฺฐตฺตาติ อธิปฺปาโยฯ **อสฺสา**ติ ขีณาสวสฺส ทานํฯ

กิํ ปน สมฺมาสมฺพุเทฺธนาติอาทินา ทายกโต ทกฺขิณาวิสุทฺธิ โจทิตา, **สาริปุตฺตเตฺถเรนา**ติอาทินา ปน ปฏิคฺคาหกโตติ วทนฺติ; ตทยุตฺตํ, สาวกสฺส มหปฺผลภาเว สํสยาภาวโต, เหฏฺฐา นิจฺฉิตตฺตา จ, ตสฺมา อุภเยนปิ ทายกโต ทกฺขิณาวิสุทฺธิ เอว โจทิตาฯ สา หิ อิธ สาธารณวเสน นิจฺฉิตตฺตา สํสยวตฺถุฯ เตนาห – **“สมฺมาสมฺพุเทฺธน...เป.... วทนฺตี”**ติฯ **สมฺมาสมฺพุทฺธํ หี**ติอาทิ ยถาวุตฺตอตฺถสฺส การณวจนํฯ **อโญฺญ ทานสฺส วิปากํ ชานิตุํ สมโตฺถ นาม นตฺถิ** สพฺพโส สตฺตานํ กมฺมวิปากวิภาคชานนญาณสฺส อนนุญฺญาตตฺตาฯ เตนาห ภควา – ‘‘ยสฺมา จ โข, ภิกฺขเว, สตฺตา น ชานนฺติ, ทานสํวิภาคสฺส วิปากํ ยถาหํ ชานามิ, ตสฺมา อทตฺวา ภุญฺชนฺตี’’ติอาทิ (อิติวุ. ๒๖)ฯ เอเตน เอตฺถ ญาณวิโสธนํ นาม กถิตํ, น ทกฺขิณาย วิสุทฺธิ นาม ทายกโต ปฏิคฺคาหกโต จ วเสน โหตีติ; สมฺมาสมฺพุเทฺธน สาริปุตฺตเตฺถรสฺส ทินฺนทานํ สพฺพโส อุปกฺกิเลสวิสุทฺธิยา ญาณสฺส จ อติวิย อุฬารตฺตา มหานุภาวํ นาม สิยา มหาเตชวนฺตญฺจ; น มหปฺผลํ เตสํ สนฺตาเน ปริปุณฺณผลสฺส อสมฺภวโตฯ ยทิ ทินฺนทานํ ปริปุณฺณผลํ น โหติ อุภยวิปากทานาภาวโต, ปวตฺติวิปากทายี ปน โหตีติ ทเสฺสโนฺต, **“ทานํ หี”**ติอาทิมาหฯ

จตูหีติ สหโยเค กรณวจนํ, จตูหิ สมฺปทาหิ สหคตา สหิตํ กตฺวาติ อโตฺถฯ อิมา จตโสฺส สมฺปทา สพฺพสาธารณวเสน วุตฺตา, น ยถาธิคตปุคฺคลวเสนฯ เตนาห – **“เทยฺยธมฺมสฺส ธเมฺมนา”**ติอาทิฯ **ตสฺมิํเยว อตฺตภาเว**ติ ยสฺมิํ อตฺตภาเว ตํ ทานมยํ ปุญฺญํ อุปฺปนฺนํ, ตสฺมิํเยว อตฺตภาเว วิปากํ เทติ, เจตนาย มหนฺตตฺตา ทิฏฺฐธมฺมเวทนียํ หุตฺวา วิปจฺจตีติ อโตฺถฯ **ปุพฺพเจตนาทิวเสนา**ติ สนฺนิฏฺฐาปกชวนวีถิโต ปุพฺพาปรวีถิเจตนาวเสน, อญฺญถา สนฺนิฏฺฐาปกวีถิยํเยว ปุพฺพเจตนาทิวเสนาติ วตฺตพฺพํ สิยาฯ สา หิ เจตนา ทิฏฺฐธมฺมเวทนียภูตา ตสฺมิํเยว อตฺตภาเว วิปากํ เทติ, น อิตราฯ **มหตฺตตา**ติ ปุพฺพาภิสงฺขารวเสน ญาณสมฺปโยคาทิวเสน เจตนาย อุฬารตาฯ **ขีณาสวภาเวนา**ติ ยสฺส เทติ, ตสฺส ขีณาสวภาเวนฯ **วตฺถุสมฺปนฺนตา**ติ เอตฺถ ยถา ปฏิฆสญฺญา นานตฺตสญฺญานํ วิคเมน ทิพฺพวิหารานํ วเสน, พฺยาปาทสญฺญาทีนํ วิคเมน พฺรหฺมวิหารานํ วเสน, สพฺพโส รูปสญฺญานานตฺตสญฺญานํ วิคเมน อาเนญฺชวิหารานํ วเสน สพฺพโส นิจฺจสญฺญาทีนํ ปฏิปฺปสฺสทฺธิยา สพฺพสงฺขารวิมุขตาย อริยวิหารานํ วเสน วตฺถุสมฺปนฺนตา อิจฺฉิตาฯ ตํตํสมาปตฺติสมาปชฺชเนน สนฺตานสฺส นิโรธสาธนตา ตํ ทิวสํ นิโรธสฺส สาธนตา นามฯ **วตฺถุสมฺปนฺนตา**ติ สพฺพโส นิโรธสมาปตฺติสมาปชฺชเนน วตฺถุสมฺปนฺนตา อิจฺฉิตา; น สพฺพโส อนวเสสสญฺญานิโรธตายาติ อาห – **“ตํ ทิวสํ นิโรธโต วุฏฺฐิตภาเวน วตฺถุสมฺปนฺนตา”**ติฯ สญฺญานิโรธสฺส เจตฺถ อจฺจาสนฺนตํ สนฺธาย, **“ตํ ทิวส”**นฺติ วุตฺตํฯ ยํ ปเนตฺถ อตฺถโต อวิภตฺตํ, ตํ สุวิเญฺญยฺยเมวฯ

ทกฺขิณาวิภงฺคสุตฺตวณฺณนาย ลีนตฺถปฺปกาสนา สมตฺตาฯ

นิฏฺฐิตา จ วิภงฺควคฺควณฺณนาฯ

๕. สฬายตนวคฺค

๑. อนาถปิณฺฑิโกวาทสุตฺตวณฺณนา

๓๘๓. **อธิมตฺตคิลาโน**ติ อธิกาย มตฺตาย มรณสฺส อาสนฺนตาย อติวิย คิลาโนติ อ โตฺถฯ เตนาห **“มรณเสยฺยํ อุปคโต”**ติฯ **อขณฺฑํ อกาสิ** คหปติโน สตฺถริ ปรมเปมตฺตาฯ **ยตฺตกํ จสฺสา**ติ, ‘‘สกึ วา ทฺวิกฺขตฺตุํ วา’’ติ วุตฺตํ ยตฺตกํ อสฺส คหปติสฺสฯ

๓๘๔. **โอสกฺกนฺตี**ติ ปริหายนฺติฯ **โอตฺถรนฺตี**ติ อภิภวนฺติฯ อุสฺมา นาม กมฺมช เตโชธาตุ, สา สห ชีวิตินฺทฺริยนิโรธา ปริยาทิยติ, ยาว ตา อายุอุสฺมา วตฺตนฺติ, ตาว มรณนฺติ กา เวทนา วตฺตเนฺตว วิญฺญาณสฺส อนิรุทฺธตฺตาฯ เตนาห **“ยาว อุสฺมา”**ติอาทิฯ

๓๘๕. **ตีหิ คาเหหี**ติ ตณฺหามานทิฏฺฐิคฺคาเหหิฯ **ปฏิพาหิตุํ** วิกฺขเมฺภตุํฯ **จกฺขุํ ตีหิ คา เหหิ น คณฺหิสฺสามี**ติ มานคฺคาหปฏิเกฺขปมุเขน จกฺขุสฺมึ อนิจฺจานุปสฺสนาติ ทเสฺสติฯ อนิจฺ จานุปสฺสนาย หิ สติ อปฺปติโฎฺฐ มานคฺคาโห, ทุกฺขานุปสฺสนาย สติ อปฺปติโฎฺฐ ตณฺหาคฺ คาโห, อนตฺตานุปสฺสนาย สติ อปฺปติโฎฺฐ ทิฏฺฐิคฺคาโหติ, คาโห จ นาม โอฬาริโก, ตสฺมึ วิค เตปิ นิกนฺติ ติเฎฺฐยฺยาติ ตํ วิชหาเปตุกาเมน, – ‘‘น จ เม จกฺขุนิสฺสิตํ วิญฺญาณํ ภวิสฺสตี’’ติ วุตฺ ตนฺติ อาห – **“วิญฺญาณญฺจาปิ เม จกฺขุนิสฺสิตํ น ภวิสฺสตี”**ติฯ **สพฺพํ กามภวรูป**นฺติ กาม ภูมิปริยาปนฺนํ สพฺพํ รูปกฺขนฺธมาห – ‘‘กามรูปภวรูป’’นฺติ วา ปาโฐฯ โส ยุโตฺต อิมสฺส วารสฺส เอว อนวเสสปญฺจโวการภวปริยาปนฺนโตฯ ตถา หิ อุปริ จตุโวการภโว อนวเสสโต วุโตฺตฯ

๓๘๖. **อิธโลก**นฺติ เอตฺถ สงฺขารโลกวิสโยติ อธิปฺปาเยน, **“วสนฎฺฐานํ วา”**ติอาทิ วุตฺตํ, ตญฺจ โข ปฐมทุติยวาเรหิ อิธโลโก คหิโตติ กตฺวาฯ ปฐมทุติยวาเรหิ ปน อิธโลโก ปร โลโกติ วิภาเคน วินา ปญฺจโวการภโว คหิโต; ตถา ตติยวาเร ปญฺจโวการภโว จตุโวการภโว จ คหิโตติ ปุน ทิฏฺฐธมฺมสมฺปรายวเสน ตํ วิภชิตฺวา ทเสฺสตุํ, **“น อิธโลก”**นฺติอาทิ วุตฺตํ ฯ อิธ โลกนฺติ จ สตฺตสงฺขารวเสเนว คหิตํฯ สพฺพมฺปิ สงฺขารวเสน ปริคฺคเหตฺวา ทเสฺสตุํ, **“ยมฺปิ เม ทิฏฺฐ”**นฺติอาทิ วุตฺตนฺติ เกจิฯ **อปริตสฺสนตฺถํ** ตณฺหาปริตสฺสนาย อนุปฺปาทนตฺถํฯ ยสฺส ทิฏฺฐธโมฺมติ วุจฺจติ, ตสฺส ปน อภาวโต, **“มนุสฺสโลกํ ฐเปตฺวา เสสา ปรโลกา นามา”**ติ วุตฺตํฯ เยสํ ปน ‘‘อิธโลก’’นฺติ อิมินา สตฺตโลกสฺสปิ คหณํ อิจฺฉิตํฯ เตสํ มเตน, ‘‘มนุสฺสโลกํ ฐ เปตฺวา’’ติ โยชนาฯ

๓๘๗. **อลฺลียสี**ติ อตฺตภาเว โภเคสุ จ อเปกฺขํ กโรสีติ อโตฺถฯ **เอวรูปี**ติ ยาทิสี ตทา ธมฺมเสนาปตินา กถิตา, เอวรูปีฯ **ธมฺมกถา น สุตปุพฺพา**ติ ยถากถิตาการเมว สนฺธาย ปฏิ เกฺขโป, น สุขุมคมฺภีรสุญฺญตาปฏิสํยุตฺตตาสามญฺญํฯ เตนาห **“เอวํ ปนา”**ติอาทิฯ

มยา คตมคฺคเมว อนุคจฺฉสีติ ทานมยปุญฺญภาวสามญฺญํ คเหตฺวา วทติ, น โพธิสตฺต ทานภูตํ ทานปารมิตํฯ **น ปฏิภาตี**ติ รุจฺจนวเสน จิเตฺต น อุปติฎฺฐติฯ เตนาห **“น รุจฺจตี”**ติฯ ตถา เหส วฎฺฎาภิรโตติฯ อุชุมคฺคาวหา วิปสฺสนา ภควตา ปนสฺส กถิตปุพฺพาฯ

๓๘๘. เอสิตคุณตฺตา เอสิยมานคุณตฺตา จ อิสิ, อเสกฺขา เสกฺขา กลฺยาณปุถุชฺชนา จ, อิสีนํ สโงฺฆ, เตน นิเสวิตนฺติ **อิสิสงฺฆนิเสวิตํ**ฯ กามํ ตสฺส วิหารสฺส คนฺธกุฏิปาสาทกูฎาคารา ทิวเสน นิสีทนนิปชฺชนาย รุกฺขลตาทิวเสน ภูมิสยาทิวเสน จ อนญฺญสาธารณา มหตี รมณีย ตา อเตฺถว, สา ปน เคหสฺสิตภาเวน อริยานํ จิตฺตํ ตถา น โตเสติ; ยถา อริยานํ นิเสวิตภาเวนา

ติ อาห – **“ปฐมคาถาย เชตวนสฺส วณฺณํ กเถตฺวา”**ติฯ เตนาห ภควา – ‘‘ยตฺถ อรหนฺโต วิหรนฺติ, ตํ ภูมิรามเณยฺยก’’นฺติ (ธ. ป. ๙๘; เถรคา. ๙๙๑; สํ. นิ. ๑.๒๖๑)ฯ อปจยคามินี เจตนา สตฺตานํ สุทฺธิมาวหตีติ อาห – **“กมฺมนฺติ มคฺคเจตนา”**ติฯ จตุนฺนํ อริยสจฺจานํ วิทิตกรณฏฺเฐน กิเลสานํ วิกฺขมฺภนฏฺเฐน จ **วิชฺชา,** มคฺคสมฺมาทิฏฺฐีติ อาห – **“วิชฺชาติ มคฺคปญฺญา”**ติฯ **สมาธิปกฺขิโก ธมฺโม** นาม สมฺมาวายามสติสมาธโยฯ ตถา หิ วิชฺชาภาคิโย สมาธิปิ สมาธิปกฺขิโกฯ สีลํ ตสฺส อตฺถีติ **สีล**นฺติ อาห – **“สีเล ปติฏฺฐิตสฺส ชีวิตํ อุตฺตม”**นฺติฯ **ทิฏฺฐิสงฺกปฺโป**ติ สมฺมาสงฺกปฺโปฯ ตตฺถ สมฺมาสงฺกปฺปสฺส อุปการกภาเวน วิชฺชาภาโค ฯ ตถา หิ โส ปญฺญากฺขนฺธสงฺคหิโตติ วุจฺจติ, ยถา สมฺมาสงฺกปฺโป ปญฺญากฺขเนฺธน สงฺคหิโต, เอวํ วายามสติโย สมาธิกฺขนฺธสงฺคหิตาติฯ เตนาห – **“ธมฺโมติ วายามสติสมาธโย”**ติฯ ‘‘ธมฺโม’’ติ หิ อิธ สมฺมาสมาธิ อธิเปฺปโต, – ‘‘เอวํ ธมฺมา เต ภควนฺโต อเหสุ’’นฺติอาทีสุ (ที. นิ. ๒.๑๓; ม. นิ. ๓.๑๙๘; สํ. นิ. ๕.๓๗๘) วิยฯ **วาจากมฺมนฺตาชีวา**ติ สมฺมาวาจากมฺมนฺตาชีวา มคฺคปริยาปนฺนา เอว, เต สเพฺพปิ คหิตาติฯ เตนาห – **“เอเตน อฏฺฐงฺคิเกน มคฺคนา”**ติฯ

อุปาเยนาติ เยน วิธินา อริยมคฺโค ภาเวตโพฺพ, เตน **สมาธิปกฺขิยํ** วิปสฺสนาธมฺมเญฺจว มคฺคธมฺมญฺจฯ ‘‘อริยํ โว, ภิกฺขเว, สมฺมาสมาธึ เทเสสฺสามิ สอุปนิสํ สปริกฺขาร’’นฺติ (ม. นิ. ๓.๑๓๖) หิ วจนโต สมฺมาสมาธิอาทโย มคฺคธมฺมาปิ สมาธิปกฺขิยาฯ **วิจิเนยฺยา**ติ วีมํเสยฺย, ภาเวยฺยาติ อโตฺถฯ **ตตฺถา**ติ เหตุมฺหิ ภุมฺมวจนํฯ อริยมคฺคเหตุกา หิ สตฺตานํ วิสุทฺธิฯ เตนาห – **“ตสฺมึ อริยมเคฺค วิสุชฺฌตี”**ติฯ **ปญฺจกฺขนฺธธมฺมํ วิจิเนยฺย,** ปญฺจุปาทานกฺขเนฺธ วิปเสฺสยฺยฯ เตสุ หิ วิปสฺสิยมาเนสุ วิปสฺสนา อุกฺกํสคตาฯ ยทเคฺคน ทุกฺขสจฺจํ ปริญฺญาปฏิเวเธน ปฏิวิชฺฌียติ, ตทเคฺคน สมุทยสจฺจํ ปหานปฏิเวเธน นิโรธสจฺจํ สจฺฉิกิริยาปฏิเวเธน, มคฺคสจฺจํ ภาวนาปฏิเวเธน ปฏิวิชฺฌียติ, เอวํ อจฺจนฺตวิสุทฺธิยา สุชฺฌติฯ เตนาห – **“เอวํ เตสุ จตูสุ สเจฺจสุ วิสุชฺฌตี”**ติฯ อิธาปิ นิมิตฺตเตฺถ ภุมฺมวจนํฯ สเจฺจสุ วา ปฏิวิชฺฌิยมาเนสูติ วจนเสโสฯ

อวธารณวจนนฺติ ววตฺถาปนวจนํ, อวธารณนฺติ อโตฺถฯ **สาริปุโตฺตวา**ติ จ อวธารณํ ตสฺส สาวกภาวโต สาวเกสุ สาริปุโตฺตว เสโยฺยติ อิมมตฺถํ ทีเปติฯ **กิเลสอุปสเมนา**ติ อิมินา มหาเถรสฺส ตาทิโส กิเลสูปสโมติ ทเสฺสติ, ยสฺส สาวกสฺส วิสเย ปญฺญาย ปารมิปฺปตฺติ อโหสิฯ ยทิ เอวํ – ‘‘โยปิ ปารงฺคโต ภิกฺขุ, เอตาวปรโม สิยา’’ติ อิทํ กถนฺติ? เตสํ เตสํ พุทฺธานํ สาสเน ปญฺญาย ปารมิปฺปตฺตสาวกวเสเนตํ วุตฺตนฺติ ทฏฺฐพฺพํฯ อถ วา – ‘‘นตฺถิ วิมุตฺติยา นานตฺต’’นฺติ (ที. นิ. ฏี. ๓.๑๔๑; วิภ. มูลฏี. สุตฺตนฺตภาชนียวณฺณนา) วจนโต สาวเกหิ วิมุตฺติปญฺญามตฺตํ สนฺธาเยตํ วุตฺตํฯ เตนาห – **“ปารงฺคโตติ นิพฺพานํ คโต”**ติอาทิฯ เสสํ สุวิเญฺญยฺยเมวฯ

อนาถปิณฺฑิโกวาทสุตฺตวณฺณนาย ลีนตฺถปฺปกาสนา สมตฺตาฯ

๒. ฉนฺนวาทสุตฺตวณฺณนา

๓๘๙. **ฉนฺน**ติ อิทํ ตสฺส นามนฺติ อาห **“เอวํนามโก เถโร”**ติฯ ยสฺส ปน สตฺถารา ปรินิพฺพานกาเล พฺรหฺมทโณฺฑ อาณโตฺต, อยํ โส น โหตีติ ทเสฺสโนฺต อาห – **“น อภินิกฺขมนํ นิกฺขนฺตเตฺถโร”**ติ, โลกนาถสฺส อภินิกฺขมนกาเล กปิลปุรโต นิกฺขโนฺตติ อโตฺถฯ **คิลานปุจฺฉกา**ติ คิลานสฺส ปุจฺฉนกา, คิลานภาวสฺส อวตฺถํ โสตุกามาติ อโตฺถฯ สสนโต หึสนโต **สตฺถ**นฺติ อาห **“ชีวิตหารกสตฺถ”**นฺติฯ

๓๙๐. อุปวชฺชํ เอตสฺส นตฺถีติ **อนุปวชฺชํ,** กรชกายํ กตฺวา อายตึ อุปฺปตฺติรหิตนฺติ อ โตฺถฯ เตนาห **“อนุปฺปตฺติก”**นฺติฯ

๓๙๑. **ขยวยํ ญตฺวา**ติ สงฺขารคตํ ขณภงฺคํ เนตฺวา ญาเณน ยาถาวโต ญตฺวาฯ **เนตํ มมา**ติ ทุกฺขโต สมนุปสฺสนา สงฺขาเรสุ ทิเฏฺฐสุ มมํการาภาวโตฯ **เนโสหมสฺมี**ติ อนิจฺจโต สมนุปสฺสนา อนิจฺจโต เตสุ ทิเฏฺฐสุ อหํการาภาวโตฯ **น เมโส อตฺตา**ติ อนตฺตโต สมนุปสฺสนา อนตฺตโต เตสุ ทิเฏฺฐสุ อตฺตคฺคาหาภาวโตติ อาห – **“เนตํ มม...เป.... อตฺตาติ สมนุปสฺสามี”**ติฯ

๓๙๓. **ตสฺมา ปุถุชฺชโน**ติ ยสฺมา อริโย สพฺพโส ปริญฺญาตวตฺถุโก ทุกฺขเวทนํ อธิวาเสตุํ อสโกฺกโนฺต นาม นตฺถิ, ตสฺมา ปุถุชฺชโน, เกวลํ ปน อธิมาเนเนว – ‘‘นาภิกงฺขามิ ชีวิตํ, ปริจิโณฺณ เม สตฺถา, นิโรธํ ทิสฺวา’’ติ วทตีติ อธิปฺปาโยฯ **อิทมฺปี**ติ อิทมฺปิ, ‘‘นิสฺสิตสฺส จลิต’’นฺติอาทิฯ ตณฺหานิสฺสิตภาเวน หิ อายสฺมา ฉโนฺน มารณนฺติกํ เวทนํ อธิวาเสตุํ อสโกฺกโนฺต อิโต จิโต ปริวตฺตโนฺต จลติ วิปฺผนฺทติ, ตสฺมา ‘‘นิสฺสิตสฺส จลิต’’นฺติอาทิ มนสิกาตพฺพํ, เตน อิทํ สพฺพํ ตํ วิปฺผนฺทิตํ น ภวิสฺสตีติ อธิปฺปาโยฯ **กปฺป**สโทฺท กาลปริยาโยปิ โหติ, น กาลวิเสสวาจโก เอวาติ อาห – **“นิจฺจกปฺปนฺติ นิจฺจกาล”**นฺติฯ ยถา อปฺปหีนตณฺหาทิฎฺฐิโก ปุคฺคโล ตํนิสฺสิโต อลฺลิโน, เอวํ ตาหิปิ นิสฺสิโต อมุตฺตภาวโตติ อาห – **“ตณฺหาทิฎฺฐีหิ นิสฺสิตสฺสา”**ติฯ **จลิต**นฺติ ยถา ยถา อสมารทฺธาย สมฺมาปฏิปตฺติยา อาทีนววเสน จลนฺตํ ปน ยสฺมา อริยสฺส วินเย วิรูปํ จลิตํ นาม โหติ, ตสฺมา อาห – **“วิปฺผนฺทิตํ โหตี”**ติฯ ตาทิเส ปน ปปญฺจวิกฺขมฺภนวเสน จิตฺตสฺส จลิเต อสติ ภาวนาย วีถิปฏิปนฺนตาย กิเลสปฏิปฺปสฺสทฺธิ เอว โหตีติ อาห ‘‘จลิเต อสติ ปสฺสทฺธี’’ติฯ เตน วุตฺตํ – **“กิเลสปสฺสทฺธิ นาม โหตี”**ติฯ

ภวนฺตรํ ทิสฺวา นมนเฎฺฐน **นติ**ฯ เตนาห – **“นติยา อสตีติ ภวตฺถาย อาลยนิกนฺติปริยุฎฺฐาเนสุ อสตี”**ติฯ **ปฎิสนฺธิวเสน อาคติ นามา**ติ ปฏิสนฺธิคฺคหณวเสน ภวนฺตรโต อิเธว อาคมนํ นาม, **จุติวเสน** จวนวเสน อิโต ภวนฺตรสฺส **คมนํ นาม น โหติ** อาคติคติยา อสติ กตูปจิตสฺสปิ กมฺมสฺส อุปฺปตฺติปริกปฺปวเสน ปวตฺติยา อภาวโตฯ **จวนวเสนา**ติ นิพฺพตฺตภวโต จวนวเสน **จุติ,** อายตึ อุปปชฺชนวเสน อุปปาโต น โหติฯ ยโต คติ อาคติ จวนํ อุปปาโต น โหติ, ตโต เอว เนวิธ, น หุรํ, น อุภยมนฺตเรน, กายสฺส คติยา อาคติยา จ อภาวโต สพฺพโส จุตูปปาโต นตฺถิ; เตน น อิธโลเก ฐิโตติ วตฺตโพฺพฯ น ปรโลเก ฐิโตติ วตฺตโพฺพ, น อุภยมนฺตเรน ฐิโตติ วตฺตโพฺพฯ เตนาห **“นยิธ โลเก”**ติอาทิฯ ตตฺถ อิธโลกปรโลกวินิมุตฺตสฺส สํสรณปเทสสฺส อภาวโต, ‘‘น อุภยมนฺตเรนา’’ติ วุโตฺตติ อุภยปริยาปโนฺน น โหตีติ ปฏิกฺขิปโนฺต, **“น อุภยตฺถ โหตี”**ติ อาหฯ **อยเมว อโนฺต**ติ โย อิธโลเก ปรโลเก จ อภาโว อวิชฺชมานตา อนุปฺปชฺชนํ, อยเมว สกลสฺส ทุกฺขมูลสฺส อโนฺต ปริโยสานํฯ

๓๙๔. **กณฺฐนาฬึ ฉินฺที**ติ นาฬึ ฉินฺทิตุํ อารภิฯ **ตสฺมึ** ฉินฺทิตุํ อารทฺธกฺขเณ เฉโท จ วตฺตติ; **มรณภยญฺจ โอกฺกมิ** อวีตราคภาวโต, ตโต เอว **คตินิมิตฺตํ อุปฎฺฐาติ**ฯ ‘‘โสปิ นาม สพฺรหฺมจารีนํ อนุปวชฺชตํ พฺยากริตฺวา สราคมรณํ มริสฺสตี’’ติ สํวิคฺคมานโส **สงฺขาเร** อนิจฺจาทิวเสน **ปริคฺคณฺหโนฺตฯ อรหตฺตํ ปตฺวา**ติ ปุเพฺพ พหุโส วิปสฺสนาย อุทยพฺพยญาณํ ปาวิตตฺตา ตาวเทว อรหตฺตํ ปตฺวา อรหตฺตผลปจฺจเวกฺขณานนฺตรํ กณฺฐนาฬิเจฺฉทปจฺจยา ชีวิตนิโรเธน **สมสีสี หุตฺวา ปรินิพฺพายิ**ฯ น หิ อนฺติมภวิกสฺส อรหตฺตํ อปฺปตฺวา ชีวิตนฺตราโย โหติฯ **เถรสฺสา**ติ อายสฺมโต ฉนฺนเตฺถรสฺสฯ **พฺยากรเณนา**ติ เหตุมฺหิ กรณวจนํ ‘‘พฺยากรเณน เหตุนา’’ติฯ ตนฺนิมิตฺตญฺหิ เถโร วีริยํ ปคฺคณฺหโนฺต วิปสฺสนํ อุสฺสุกฺกาเปติฯ **อิมินา**ติ, ‘‘อตฺถิ,

ภเนฺต’’ติอาทิวจเนนฯ **เถโร**ติ อายสฺมา สาริปุตฺตตฺเถโรฯ **ปุจฺฉตี**ติ, ภเนฺต, ตถา กุลสํสคฺคปสุโต กถํ ปรินิพฺพายิสฺสตีติ ปุจฺฉติฯ ‘‘ปุเพฺพ กุเลสุ สํสฏฺฐวิหารี’’ติ สพฺรหฺมจารีนํ ปญฺญาตสฺสปิ **อิมสฺมิํ** ‘‘โหนฺติ เหเต สาริปุตฺตา’’ติอาทินา ภควโต วุตฺต-**ภฺฐาเน อสํสฏฺฐภาโว ปากโฏ อโหสิ**ฯ ปกฺกมฺปิ นิปกฺกํ วิย สมฺมาปฏิปชฺชมานานาปิ เกจิ อสญฺญูตา อุปฏฺฐหนฺติฯ เสสํ สุวิเญฺญยฺยเมวฯ

ฉนฺนวาทสุตฺตวณฺณนาย ลีนตฺถปฺปกาสนา สมตฺตาฯ

๓. ปุโณฺณวาทสุตฺตวณฺณนา

๓๙๕. อนนฺตรสุเตฺต ‘‘ปฏิสลฺลานาติ ผลสมาปตฺติโต’’ติ วุตฺตํ, ตตฺถ ธมฺมเสนาปติโน อริยวิหารสฺส อธิเปฺปตตฺตา, อิธ ปน อกตกิจฺจสฺส ปฏิสลฺลานํ นาม กายวิเวโกติ อาห – **‘‘ปฏิสลฺลานาติ เอกีภาวา’’**ติฯ ‘‘จกฺขุวิเญฺญยฺยา รูปา’’ติ ปเนตฺถ วิเญฺญยฺยรูปํ วิชานนฺตสฺส ทฺวารภูตํ จกฺขุนฺติ อุภยํ อชฺฌตฺติกํ พาหิรญฺจ อายตนํ อภินฺนฺทิตาทิสามเญฺญน **ตเญฺจ**ติ เอตฺถ **ตํ**-สเทฺทน เอกชฺฌํ ปจฺจามฏฺฐนฺติ อาห – **‘‘ตเญฺจติ ตํ จกฺขุเญฺจว รูปญฺจา’’**ติฯ ยํ ปเนตฺถ วิเญฺญยฺยสเทฺทน โชติตํ วิญฺญาณํ ตํ สมฺปยุตฺตธมฺมาติ ตทุภยํ, ‘‘มโนวิเญฺญยฺยา ธมฺมา’’ติ ปเทน กถิตเมวาติ อิธ น คหิตํฯ เอส นโย เสเสสุปิฯ **สโมธาเนนา**ติ สหาวฏฺฐาเนน, จิเตฺตน นนฺทิยา ตณฺหาย สห ปวตฺติยา จิตฺตสหุปฺปตฺติยาติ อโตฺถฯ เตนาห – ‘‘อุปฺปชฺชติ นนฺที’’ติฯ **ปญฺจกฺขนฺธทุกฺขสฺส สโมธานนฺ**ติ ปญฺจกฺขนฺธสงฺขาตสฺส ทุกฺขสจฺจสฺส ปจฺจโวกาเร สหปฺปวตฺติ โหติฯ ยสฺมา ทุกฺขํ อุปฺปชฺชมานํ ฉนฺนํ ทฺวารานํเยว วเสน อุปฺปชฺชติ, ตถา สมุทโยติ, ตสฺมา อาห – **‘‘อิติ ฉสุ ทฺวาเรสู’’**ติอาทิฯ กิเลสวฏฺฏสฺส กมฺมวฏฺฏสฺส วิปากวฏฺฏสฺส จ กถิตตฺตา อาห – **‘‘วฏฺฏํ มตฺถกํ ปาเปตฺวา ทเสฺสตี’’**ติฯ **ทุติยนเย**ติ ‘‘สนฺติ จ โข’’ติอาทินา วุเตฺต ทุติเย เทสนานเยฯ **ปาฏิเยโกฺก อนุสนฺธี**ติ น ยถานุสนฺธิ นาปิ อชฺฌาสยานุสนฺธีติ อธิปฺปาโย, ปุจฺฉานุสนฺธิสฺส ปน อิธ สมฺภโว เอว นตฺถีติฯ **สตฺตสุ ฐาเนสู**ติ อโกฺกสเน ปริภาสเน ปาณิปฺปหาเร เลฑฺฑุปฺปหาเร ทณฺฑปฺปหาเร สตฺถปฺปหาเร ชีวิตาโวโรปเนติ อิเมสุ สตฺตสุฯ ‘‘ภทฺทกา วติเม’’ติอาทินา ขนฺติปฏิสํยุตฺตํ **สีหนาทํ นทาเปตุํ**ฯ

๓๙๖. **จณฺฑา**ติ โกธนา, เตน ทูสิตจิตฺตตาย ทุฏฺฐาติ วุตฺตาฯ **กิพฺพิสา**ติ ปาปาฯ **ผรุสา**ติ อีสกมฺปิ ปสาทสิเนหาภาเวน ลุทฺทาฯ ผรุสวจนตาย วา **ผรุสา,** ตถาภูตา ปน ลุทฺทา นาม โหนฺติ, ตสฺมา วุตฺตํ **‘‘กกฺขฬา’’**ติฯ **อิทญฺจ เต**ติ, ‘‘หตฺถเจฺฉทํ นาสิกเจฺฉท’’นฺติ เอวมาทิํ อิทญฺจ อนิฏฺฐํ กริสฺสามาติ ภยทสฺสเนน ตเชฺชสฺสนฺติฯ

ฆฏิกมุคฺคเรนาติ ทณฺฑานํ กิร อคฺคปเสฺส ฆฏาการํ ทเสฺสนฺติ, เตน โส ‘‘ฆฏิกมุคฺคโร’’ติ วุจฺจติฯ **เอกโตธาราทินา** สเตฺถน กรวาลขคฺคาทินาฯ **‘‘อินฺทฺริยสํวราทีนํ เอตํ นาม’’**นฺติ วตฺวา ยตฺถ ยตฺถ อินฺทฺริยสํวราทโย ‘‘ทโม’’ติ วุตฺตา, ตํ ปาฬิปเทสํ ทเสฺสโนฺต **‘‘สเจฺจนา’’**ติอาทิมาห ฯ มนจฺฉฏฺฐานิ อินฺทฺริยานิ ทเมติ สํวเรตีติ **อินฺทฺริยสํวโร,** ทโมฯ ราคาทิปาปธเมฺม ทเมติ อุปสเมตีติ **ทโม,** ปญฺญาฯ ปาณาติปาตาทิกมฺมกิเลเส ทเมติ อุปสเมติ วิกฺขเมฺภตีติ **ทโม** อุโปสโถฯ พฺยาปาทวิเหสาทิเก ทเมติ วิเนตีติ **ทโม**ติ อาห – **‘‘อิมสฺมิํ ปน สุเตฺต ขนฺติ ‘ทโม’ติ เวทิตพฺพา’’**ติฯ **อุปสโมติ ตเสฺสว** ทมสฺส **เววจนํ,** ตสฺมา ทโม จ โส พฺยาปาทาทีนํ วินยนเฏฺฐน เตสํเยว อุปสมนเฏฺฐน อุปสโม จาติ **ทมูปสโม,** อธิวาสนขนฺติฯ

๓๙๗. ตตฺถ ขนฺติยํ กตาธิกาโร ตํ ชนปทํ คนฺตฺวา มหาชนสฺส อวสฺสโย โหติ, ตสฺมา ตทสฺส อปทานํ สมุทาคมโต ปฏฺฐาย วิภาเวตุํ, **‘‘โก ปเนส ปุโณฺณ’’**ติอาทิ อารทฺธํฯ **เอตฺ**

ถาติ เอตสฺมึ สุนาปรนฺตชนปเทฯ **อสปฺปายวิหาร**นฺติ ภาวนาภิโยคสฺส น สปฺปายํ วิหารํฯ

เทฺว ภาตโรติ อวิภตฺตสาปเตยฺยา อวิภตฺตโวหารสํโยคาฯ เตนาห **"เตสู"**ติอาทิฯ **ชนปทจาริกํ จรนฺโต** ภณฺฑํ คเหตฺวา ชนปเทสุ วิกฺกยํ กโรนฺโตฯ

"พุทฺธปูชํ ธมฺมปูชํ สงฺฆปูชํ กริสฺสามา"ติ **ตนฺนินฺนาฯ อฏฺฐิมิญฺชํ อาหจฺจ อฏฺฐาสี**ติ, "พุโทฺธ"ติ วจนํ อสฺสุตปุพฺพํ โสตปถํ อุปคตํ อนปฺปกํ ปีติโสมนสฺสํ สมุฏฺฐาเปนฺตํ ปีติสมุฏฺฐานปณีตรูเปหิ ฉวิจมฺมาทีนิ ฉินฺทิตฺวา อฏฺฐิมิญฺชํ อาหจฺจ อฏฺฐาสิฯ **วิสฺสชฺชิต**นฺติ วิกฺกิณนวเสน วินิโยชิตํฯ **กมฺมฏฺฐานํ น อุปฏฺฐาตี**ติ ภาวนาวีถึ น โอตรติฯ **มยฺหํ อสปฺปาโย**ติ มยฺหํ กมฺมฏฺฐานภาวนาย สปฺปาโย อุปกาโร น โหติฯ

โกจิ จงฺกมิตุํ สมตฺโถ นาม นตฺถิ มหตา สมุทฺทวีจิสเทฺทน อุปทฺทุตตฺตา ภาวนามนสิการสฺส อนภิสมฺภุณนโตฯ เตนาห **"สมุทฺทวีจิโย"**ติอาทิฯ **โส**ติ มกุฬวิหาโรฯ

อุตฺตมชเวน คจฺฉมานา ยถาธิเปฺปตํ มคฺคํ อติกฺกมิตฺวา **อญฺญตรํ ทีปกํ ปาปุณิ**ฯ

อุปฺปาทิกํ อุฏฺฐาเปตฺวาติ มหาวาตมณฺฑลสมุฏฺฐาปเนน ตสฺมึ ปเทเส มหาสมุทฺทํ สํโขเภนฺโต มหนฺตํ อุปฺปาทํ อุฏฺฐเปตฺวาฯ

เถโร, "อเมฺห อาวเชฺชยฺยาถา"ติ กนิฏฺฐสฺส วจนํ สริตฺวา อนฺตรนฺตรา อาวเชฺชติ, ตสฺมา ตทาปิ อาวเชฺชติ, ตํ สนฺธาย วุตฺตํ – **"ตสฺมิเยว ขเณ อาวชฺชิตฺวา"**ติฯ **สมฺมุเข**ติ สีสฏฺฐาเนฯ **ปฏิเวเทสุ**นฺติ ปเวเทสุํ, อุปาสกา มยนฺติ ปฏิชานิํสุฯ **อิมินา**ติ อิมินา มยฺหํ ปริจฺจตฺตโกฏฺฐาเสนฯ **มณฺฑลมาฬ**นฺติ มุณฺฑมณฺฑลมาฬสทิสํ ปฏิสฺสยํฯ **ปริจารกา**ติ อวเสส คามิโนฯ

สจฺจพนฺธสฺส โอกาสํ กโรนฺโต **"เอกูนปญฺจสตาน"**นฺติ อาหฯ **ตํ ทิวสํ…เป.… อคฺคเหสิ,** เตน โส เถโร ปฐมํ สลากํ คณฺหนฺตานํ เอตทเคฺค ฐปิโตฯ

วาณิชคามํ คนฺตฺวาติ วาณิชคามสมีปํ คนฺตฺวาฯ **พุทฺธโกลาหล**นฺติ พุทฺธานํ อุปคมฺมสตฺตานํ อุปฺปชฺชนกุตูหลํฯ

มหาคนฺธกุฏิยํเยวาติ เชตวนมหาวิหาเร มหาคนฺธกุฏิยํเยวฯ **ปริจริตพฺพ**นฺติ อุปฏฺฐาตพฺพํฯ

คนฺธกฏฺฐานีติ จนฺทนอครุสลฬาทีนิ สุคนฺธกฏฺฐานิฯ เสสํ สุวิเญฺญยฺยเมวาติฯ

ปุโณฺณวาทสุตฺตวณฺณนาย ลีนตฺถปฺปกาสนา สมตฺตาฯ

๔. นนฺทโกวาทสุตฺตวณฺณนา

๓๙๘. สงฺฆสฺส ภารํ อกาสิ อุปาเยน นนฺทกเตฺถรสฺส โอวาเทน วิเนตพฺพานํ ภิกฺขุนีนํ วินยตฺถํฯ เตนาห **"อิมํ ปนา"**ติอาทิฯ ปริยายติ ปวตฺตตีติ **ปริยาโย,** ปฏิปาฏีติ อาห – **"ปริยาเยนาติ วาเรนา"**ติฯ **อสฺสา**ติ นนฺทกเตฺถรสฺสฯ **วทาเปสิ** อเญฺญหิ อตฺตโน อโนกาสภาวํฯ **ปริยาเยน โอวทนฺตี**ติ โอวทิตุํ สมตฺถา ภิกฺขุนิโย วาเรน โอวทนฺติฯ อิทํ ปริยาเยน โอวทนํฯ **จิตฺตํ เอกคฺคํ โหติ ปสีทติ** ปุพฺพจริยสิเทฺธน คารวพหุมาเนน เคหสฺสิตเปมวเสนฯ

โคตมีติ มหาปชาปติโคตมีฯ **เสฏฺฐิสฺสา**ติ พาราณสิเสฏฺฐิโนฯ

เตติ ปเจฺจกพุเทฺธฯ **กึ นุ โข ติ ปุจฺฉิ** จิรตรกาลํ ปุญฺญกิริยาย ปริภาวิตสนฺตานตาย, ปเจฺจกพุเทฺธสุ จ คารวพหุมานตายฯ **ทุคฺคเตหิปิ สกฺกา กาตุ**นฺติ ทุคฺคเตหิปิ ยถาวิภวํ กตา กุฏิตุมฺหากํ วสิตุํ สกฺกาติ ปุจฺฉิฯ

หตฺถกมฺมํ เทถาติ หตฺถกมฺมํ กตฺวา เทถาติ อโตฺถฯ **อานิสํสํ อาจิกฺขิตฺวา**ติ ‘‘ตาทิสานํ มเหสีนํ กตํ เวยฺยาวจฺจํ อมฺหากมฺปิ ทีฆรตฺตํ หิตาย โหติฯ อาวาสทานญฺจ นาม มหปฺผลํ มหานิสํสํ นิพฺพตฺตฏฺฐาเน มหาสมฺปตฺติอาวหํ ภวิสฺสตี’’ติอาทินา อานิสํสํ อาจิกฺขิตฺวาฯ **คาเฬฺหน โอวาเทน ตเชฺชตฺวา**ติ, ‘‘อิเมสุ นาม กโรเนฺตสุ ตฺวํ กสฺมา น กโรสิ, มม เชฏฺฐกทาสสฺส ภริยภาวํ น ชานาสิฯ สเพฺพหิปิ กริยมานสฺส หตฺถกมฺมสฺส อกรเณ ตุยฺหํ อิทญฺจิทญฺจ ทุกฺขํ อาคมิสฺสตี’’ติ ภเยน ตเชฺชตฺวาฯ **สตํ สตํ หุตฺวา**ติ สตํ สตํ ทาสปุตฺตา เอกชฺฌํ หุตฺวา เอกญฺจ เอกญฺจ กุฏึ กตฺวา อทาสิฯ **จงฺกมนาทิปริวาร**นฺติ จงฺกมนรตฺติฏฺฐานทิวาฏฺฐานโภชนาทิปริวารฏฺฐานสหิตํฯ **ชคฺคิตฺวา** อุปฏฺฐาเปตฺวาฯ **วิสฺสชฺชาเปสี**ติ ปริจฺจชาเปสิฯ **ปริวตฺตาเปตฺวา**ติ เจตาเปตฺวาฯ **ติจีวรานี**ติ สหสฺสคฺฆนิกานิ ติจีวรานิ กตฺวา อทาสิฯ **กาเลน กาล**นฺติ กาเล กาเล, กิสฺมิญฺจิ กาเลติ อโตฺถฯ **รเชฺช ฐิตสฺสา**ติ สพฺพภูตูปการรเชฺช ฐิตสฺสฯ

นนฺทกเตฺถโรปีติ ตทา เชฏฺฐกทาโส เอตรหิ นนฺทกเตฺถโร ปพฺพชิตฺวา อรหตฺตํ ปโตฺตฯ **เชฏฺฐกทาสิธีตา ...เป.... อคฺคมเหสิฏฺฐาเน ฐิตา**ติ มหาปชาปติโคตมึ สนฺธาย วทติฯ **อยมายสฺมา นนฺทโก**ติ อยเมว สมุทาคมโต อายสฺมา นนฺทกเตฺถโรฯ **เอตาว ตา ภิกฺขุนิโย**ติ เอตาวตา สมุทาคมโต ปญฺจสตา ภิกฺขุนิโยฯ

๓๙๙. **เหตุนา**ติ ญาเยน อวิปรีตปฏิปตฺติยาฯ ปุพฺพภาคา หิ ปุริมา ปุริมา ปฏิปทา ปจฺฉิมาย การณํฯ **ยาถาวสรสโต ทิฏฺฐ**นฺติ ยถาภูตสภาวโต ปจฺจกฺขํ วิยฯ

๔๐๑. **ตํ สภาวํ ตํสภาว**นฺติ ตสฺสา เวทนาย ปจฺจยภาเวน อนุรูปํฯ

๔๐๓. **ปฐมตรํเยว อนิจฺจา**ติ ตสฺสาปิ ฉายาย อนิจฺจภาโว ปฐมตรํเยว สิโทฺธฯ น หิ กทาจิ อนิจฺจํ นิสฺสาย ปวตฺตํ กิญฺจิ นิจฺจํ นาม อตฺถีติฯ

๔๐๔. **อนุปหนิตฺวา**ติ อวินาเสตฺวาฯ กถํ ปน มํสกายํ จมฺมกายญฺจ อวินาเสตฺวา อิตเรสํ กนฺตนํ โหตีติ พฺยติเรกมุเขน ทเสฺสตุํ, **‘‘ตตฺถา’’**ติอาทิ วุตฺตํฯ **จมฺมํ อลฺลิยาเปโนฺต**ติ จเมฺมลคฺคาเปโนฺต จมฺมปฏิพทฺธํ กโรโนฺตฯ **จมฺมํ พทฺธํ กตฺวา**ติ วิวรกาเล น ผาเลโนฺต จมฺมพเทฺธกตฺวาฯ **เอวํ อกตฺวา**ติ เอวํ มํสจมฺมกายานํ วินาสนํ อกตฺวา, วิลิมํสาทิวิกนฺตเนน อญฺญมญฺญํวิเวเจตฺวาฯ ตตฺถ **วิลิมํส**นฺติ จมฺมนิสฺสิตมํสํ, ปฏิจฺฉนฺนกิโลมกนฺติ จ วทนฺติฯ **นฺหารู**ติ สุขุมนฺหารุฯ **พนฺธน**นฺติ จมฺมมํสานํ สมฺพนฺธํฯ เตนาห – **‘‘สพฺพจเมฺม ลคฺควิลิปนมํสเมวา’’**ติฯ **อนฺตรกิเลสเมวา**ติ อนฺตเร จิเตฺต ชาตตฺตา สตฺตสนฺตานโนฺตคธตาย อพฺภนฺตรภูตกิเลสเมวฯ

๔๐๕. **ตชฺชํ วายาม**นฺติ นิทสฺสนมตฺตํ ทฏฺฐพฺพํฯ ตถา หิ ปุริเสน กุฐารินา เฉชฺชํ ฉินฺทิเต เฉชฺชฏฺฐานสฺส สลฺลกฺขณํ อิจฺฉิตพฺพํ, ตสฺส ปฏิฆาตภาโว อิจฺฉิตโพฺพ, กายปริฬาหาภาโว อิจฺฉิตโพฺพ, ตสฺส อวฏฺฐานํ อิจฺฉิตพฺพํ, กิจฺจนฺตเร อชฺฌุเปกฺขณํ อิจฺฉิตพฺพํ, เอวํ ปญฺญาย

กิเลเส ฉินฺทนฺตสฺส โยคิโน วีริยพเลน สทฺธึ สติ-ปีติ-ปสฺสทฺธิ-สมาธิ-อุเปกฺขาสโมฺพชฺฌงฺคํ อิจฺฉิตพฺพนฺติ อาห – **“เอวํ น วินา ฉหิ...เป.... สโกฺกตี”**ติฯ

๔๐๗. **เตน การเณนา**ติ เยน ตาสํ ภิกฺขุนีนํ สา ธมฺมเทสนา สปฺปายา, อาเสวนมนฺท ตาย ปน อชฺฌาสเยน ปริปุณฺณสงฺกปฺปา น ชาตาเยว; ปุน ตถา เทสนาย สติ อาเสวนพลว ตาย ปริปุณฺณสงฺกปฺปา ภวิสฺสนฺติ; เตน การเณน ตฺวมฺปิ ตา ภิกฺขุนิโย เตเนว โอวาเทน โอว เทยฺยาสีติฯ

๔๑๕. **สพฺพปจฺฉิมิกา**ติ สพฺพาสํ กนิฏฺฐา โสตาปนฺนา, อนริยา ตตฺถ กาจิ นตฺถีติ อ โตฺถฯ เตนาห – **“เสสา ปน...เป.... ขีณาสวา จา”**ติฯ **ยทิ เอวน**ฺติ อขีณาสวาปิ ตาทิสา ภิกฺขุนี อตฺถิฯ เอวํ สติ สุกฺขวิปสฺสกภาเวนปิ สติ ขีณาสวภาเว อริยสฺส วินเย อปริปุณฺณสงฺกปฺ ปาวาติ อธิปฺปาเยน โจเทติ, **“กถํ ปริปุณฺณสงฺกปฺปา”**ติ? อิตโร อชฺฌาสยปาริปูริยาติ กา รณํ วตฺวา, **“ยสฺส หี”**ติอาทินา ตมตฺถํ วิวรติฯ **อชฺฌาสยปาริปูริยา**ติ ตตฺถ อธิปฺปายปาริปูริ ยา, น สพฺพโส คุณปาริปูริยาติ อธิปฺปาโยฯ เตนาห **“กทา นุ โข”**ติอาทิฯ เอเตน ปาทกชฺ ฌานสมฺมสิตชฺฌานานํ วิสทิสตาย ปุคฺคลสฺส วิปสฺสนากาเล ปวตฺตอชฺฌาสยวเสน อริยม คฺค โพชฺฌงฺคมคฺคงฺคฌานงฺคานํ วิเสสตาติ อยมโตฺถ ทีปิโตติ เวทิตโพฺพฯ เสสํ สุวิเญฺญยฺย เมวฯ

นนฺทโกวาทสุตฺตวณฺณนาย ลีนตฺถปฺปกาสนา สมตฺตาฯ

๕. ราหุโลวาทสุตฺตวณฺณนา

๔๑๖. **วิมุตฺติํ ปริปาเจนฺตี**ติ กิเลสานํ ปฏิปฺปสฺสทฺธิวิมุตฺติภูตํ อรหตฺตํ สพฺพโส ปาเจนฺ ติ สาเธนฺติ นิพฺพาเปนฺตีติ **วิมุตฺติปริปาจนียาฯ ธมฺมา**ติ การณธมฺมาฯ เตนาห – **“วิสุทฺธิกา รณวเสนา”**ติ, อรหตฺตสงฺขาตาย วิสุทฺธิยา สมฺปาทนวเสนาติ อโตฺถฯ สทฺธินฺทฺริยาทโย วิ สุชฺฌมานา มคฺคปฏิปาฏิยาว สพฺพโส อสฺสทฺธิยาทีหิ จิตฺตํ วิโมเจนฺตา อคฺคผลวิมุตฺติํ สมฺปา เทนฺติฯ เตสํ ปน วิสุทฺธิ พาลปริวชฺชเนน ปณฺฑิตปยิรุปาสเนน ปสาทาวหธมฺมปจฺจเวกฺขณาย จ โหติฯ ตโต อิธ ปนฺนรส ธมฺมา อธิเปฺปตาติ ทเสฺสโนฺต, **“วุตฺตเณฺหต”**นฺติอาทิมาหฯ

ตตฺถ **อสฺสเทฺธ ปุคฺคเล**ติ สทฺธารหิเต ปุคฺคเลฯ เต หิ นิสฺสาย น กทาจิ สทฺธา สมฺภวติ, เตสํ ปน ทิฏฺฐานุคติอาปชฺชเนน อญฺญทตฺถุ อสทฺธิยเมว วฑฺฒติ, ตสฺมา เต ปฏิภยมโคฺค วิย ทูรโต วเชฺชตพฺพาฯ **อสฺสทฺธิยน**ฺติ จ สทฺธาย ปฏิปกฺขภูตา อสเทฺธยฺยวตฺถุสฺมิํ อธิมุจฺจนากา เรน ปวตฺตา สํกิเลสธมฺมา เวทิตพฺพาฯ **สเทฺธ ปุคฺคเล**ติ สทฺธาสมฺปเนฺน ปุคฺคเลฯ เต หิ นิสฺ สาย สเทฺธยฺยวตฺถุสฺมิํ อนุปฺปนฺนา อุปฺปชฺชติ, อุปฺปนฺนา ภิโยฺยภาวํ เวปุลฺลํ อาปชฺชติฯ **ส เทฺธยฺยวตฺถู**ติ จ พุทฺธาทีนิ รตนานิ กมฺมกมฺมผลานิ จฯ **เสวโต**ติ ลพฺภมานํ สทฺธาสมฺปทํ อุปฺ ปาเทตุํ วเฑฺฒตุญฺจ นิเสวโตฯ เสสปทานิ ตเสฺสว เววจนานิฯ อถ วา **เสวโต** อุปสงฺกมโตฯ **ภชโต** เตสํ ปฏิปตฺติยํ ภตฺติํ กุพฺพโตฯ **ปยิรุปาสโต**ติ เตสํ โอวาทานุสาสนิกรณวเสน อุป ฏฺฐหโตฯ **ปสาทนียสุตฺตนฺตา** นาม พุทฺธาทิคุณปฏิสํยุตฺตา ปสาทาวหา สมฺปสาทนียสุตฺตา ทโยฯ เต หิ ปจฺจเวกฺขโต พุทฺธาทีสุ อนุปฺปนฺนา ปสนฺนา อุปฺชฺชติ, อุปฺปนฺนา ภิโยฺยภาวํ เว ปุลฺลํ อาปชฺชติฯ **อิเมหิ ตีหากาเรหี**ติ อิเมหิ ยถาวุเตฺตหิ ตีหิ การเณหิฯ ปฏิปกฺขทูรีภาวโต ปเจฺจกํ สูปหารโต จ อาเสวนํ ภาวนํ ลภนฺติฯ **สทฺธินฺทฺริยํ วิสุชฺฌติ** มคฺคผลาวหภาเวน อจฺฉ ติ วิสุทฺธิํ ปาปุณาติฯ อิมินา นเยน เสสปเทสุปิ อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ

อยํ ปน วิเสโส – **กุสีเต**ติ อลเส สมฺมาปฏิปตฺติยํ นิกฺขิตฺตธุเรฯ **อารทฺธวีริเย**ติ ปคฺคหิตวีริเย สมฺมาปฏิปเนฺนฯ **สมฺมปฺปธาเน**ติ อนุปฺปนฺนานํ อกุสลานํ อนุปฺปาทนาทิวเสน ปวเตฺต จตุตฺตาโร อุปายปฺปธาเนฯ **ปจฺจเวกฺขโต** ปฏิปตฺตึ อเวกฺขโตฯ เต หิ ปจฺจเวกฺขโต ลีนํ อภิภวิตฺวา สมฺมเทว อารมฺภธาตุอาทิ อนุปฺปนฺนานํ วิธินา สติสมฺปทาย อุปฺปาทาย ภิโยฺยภาวาย สํวตฺตติฯ **อสมาหิเต** ภนฺตมิคภนฺตโคณสปฺปฏิภาเค วิพฺภนฺตจิเตฺตฯ **สมาหิเต** อุปจารสมาธินา อปฺปนาสมาธินา จ สมฺมเทว สมาหิตจิเตฺตฯ **ฌานวิโมเกฺข**ติ สวิตกฺกสวิจาราทิฌานานิ ปฐมาทิวิโมเกฺข จฯ เตสญฺหิ ปจฺจเวกฺขณา อุปรูปริ อจฺจนฺตเมว สมาธานาย สํวตฺตติฯ **ทุปฺปเญฺญ**ติ นิปฺปเญฺญ, อริยธมฺมสฺส อุคฺคหปริปุจฺฉาสวนสมฺมสนาภาเวน สพฺพโส ปญฺญารหิเต จฯ **ปญฺญวเนฺต**ติ วิปสฺสนาปญฺญาย เจว มคฺคปญฺญาย จ สมนฺนาคเตฯ **คมฺภีรญาณจริยนฺ**ติ คมฺภีรํ ขนฺธายตนธาตุสจฺจปฏิจฺจสมุปฺปาทาทิเภทํ ญาณสฺส จริตพฺพฏฺฐานํ, ยตฺถ วา คมฺภีรญาณสฺส จริยํ ปวตฺตติฯ ตตฺถ หิ ปจฺจเวกฺขณา สโมฺมหํ วิธมติ, อนุปฺปนฺนาย ปญฺญาย อุปฺปาทาย ภิโยฺยภาวาย สํวตฺตติฯ **สุตฺตนฺตกฺขเนฺธ**ติ สุตฺตสมูเหฯ

ปุเพฺพ สทฺธินฺทฺริยาทีนํ วิสุทฺธิการณานิ, ‘‘วิมุตฺติปริปาจนียา ธมฺมา’’ติ วุตฺตานีติ อิธ สทฺธาทิเก อเญฺญ จ ธเมฺม ทเสฺสโนฺต, **‘‘อปเรปี’’**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ สทฺธาทีนํ วิมุตฺติปริปาจนียตา ทสฺสิตา เอว, อนิจฺจสญฺญาทีนํ ปน วิมุตฺติปริปาจนียตาย วตฺตพฺพเมว นตฺถิ วิปสฺสนาภาวโตฯ เตนาห – **‘‘อิเม ปญฺจ นิเพฺพธภาคิยา สญฺญา’’**ติฯ **กลฺยาณมิตฺตตาทโย**ติ กลฺยาณมิตฺตตา สีลสํวโร อภิสเลฺลขกถา วีริยารโมฺภ นิเพฺพธิกา ปญฺญา อิเม กลฺยาณมิตฺตตาทโย ปญฺจ ธมฺมาฯ อยเมตฺถ สเงฺขโป, วิตฺถาโร ปน **‘‘เมฆิยสุตฺตสํวณฺณนายํ’’** (อุทา. อฏฺฐ. ๓๑) วุตฺตนเยน เวทิตโพฺพฯ **โลกํ โวโลเกนฺตสฺสา**ติ พุทฺธเวเนยฺยสตฺตโลกํ พุทฺธจกฺขุนา วิเสสโต โอโลเกนฺตสฺสฯ

๔๑๙. อายสฺมโต ราหุลสฺส อินฺทฺริยานํ ปริปกฺกตฺตา สทฺธึ ปฏฺฐปิตปตฺถนา เทวตา อุทิกฺขมานา ติฏฺฐนฺติ, – ‘‘กทา นุ โข อุตฺตริ อาสวานํ ขเย วิเนสฺสตี’’ติฯ ยทา ปน สตฺถา เอวํ ปริวิตเกฺกสิ, ตาวเทว สมานชฺฌาสยตาย สพฺพกาลํ ตงฺขณํ อาคเมนฺติโย ตา เทวตาโย ตํ สมวายํ ทิสฺวา เอกสฺมึ อนฺธวนสฺมึเยว สนฺนิปติตาฯ อุปาลิสฺส คหปติโน ทีฆนขปริพฺพาชกสฺส จตุสจฺจธเมฺมสุ ทสฺสนกิเจฺจน ปวโตฺต โสตาปตฺติมโคฺคติ เตสุ สุเตฺตสุ (ปฏิ. ม. อฏฺฐ. ๒.๒.๓๐) **ปฐมมโคฺค ‘‘ธมฺมจกฺขุ’’นฺติ วุโตฺต,** ตสฺส ทสฺสนตฺถสฺส สาติสยตฺตา, พฺรหฺมายุโน ปน ผลญาณานิ เหฏฺฐิมานิ ตีณิ สาติสยานีติ **พฺรหฺมายุสุเตฺต**(ม. นิ. ๒.๓๘๓ อาทโย) **ตีณิ ผลานิ ‘‘ธมฺมจกฺขุ’’นฺติ วุตฺตานิ**ฯ อิทํ ปเนตฺถ อายสฺมโต ราหุลสฺส มคฺคญาณํ ผลญาณญฺจ ทสฺสนโตฺถ สาติสโย, ตาหิ จ เทวตาหิ ยํ ญาณํ อธิคตํ, ตํ สาติสยเมวาติ วุตฺตํ – **‘‘อิมสฺมึ สุเตฺต จตฺตาโร มคฺคา, จตฺตาริ จ ผลานิ ธมฺมจกฺขุนฺติ เวทิตพฺพานี’’**ติฯ กึ ปน สาวกานํ สจฺจาภิสมยญาเณ อตฺถิ โกจิ วิเสโสติ? อาม อตฺถิฯ โส จ โข ปุพฺพภาเค วุฏฺฐานคามินิวิปสฺสนาย ปวตฺติยาการวิเสเสน ลเภยฺย กาจิ วิเสสมตฺตาฯ สฺวายมโตฺถ **อภิธเมฺม** ‘‘โน จ โข ยถา ทิฏฺฐิปฺปตฺตสฺสา’’ติ สทฺธาวิมุตฺตโต ทิฏฺฐิปฺปตฺตสฺส กิเลสปฺปหานํ ปติ วิเสสกิตฺตเนน ทีเปตโพฺพฯ กึ ปน อายสฺมา ราหุโล วิย ตา เทวตา สพฺพา เอกจิตฺตา ปเคว จตฺตาริ ผลานิ อธิคญฺหึสูติ? โนติ ทเสฺสโนฺต **‘‘ตตฺถ หี’’**ติอาทิมาหฯ กิตฺตกา ปน ตา เทวตาติ อาห **‘‘ตาสญฺจ ปนา’’**ติอาทิฯ

ราหุโลวาทสุตฺตวณฺณนาย ลีนตฺถปฺปกาสนา สมตฺตาฯ

๖. ฉฉกฺกสุตฺตวณฺณนา

๔๒๐. **อาทิมฺหิ กลฺยาณ**นฺติ อาทิโกฏฺฐาเส กลฺยาณํ เอตสฺสาติ วา อาทิกลฺยาโณ, ตํ **อาทิกลฺยาณํ,** อาทิกลฺยาณภาโว จ โทสวิคเมน อิจฺฉิตโพฺพฯ ยญฺหิ สพฺพโส วิคตโทสํ, ตํ ปริปุณฺณคุณเมว โหตีติ **"นิโทฺทส"**นฺติ วุตฺตํฯ **กตฺวา**ติ จ ปทํ, **"กลฺยาณํ กตฺวา ภทฺทกํ กตฺวา"**ติ ปุริมปททฺวเยนปิ โยเชตพฺพํฯ เทสนากาโร หิ อิธ กลฺยาณสเทฺทน คหิโตฯ เตเน วาห – ''เทเสตพฺพธมฺมสฺส กลฺยาณตา ทสฺสิตา โหตี''ติ, ทุติเย ปน อตฺถวิกปฺเป เทเสตพฺพ ธมฺมสฺส กลฺยาณตา มุเขฺยเนว กถิตา อิตรสฺส อตฺถาปตฺติโตฯ **มเชฺฌกลฺยาณํ ปริโยสา นกลฺยาณ**นฺติ เอตฺถาปิ เอเสว นโยฯ อยญฺจ เทสนาย โถมนา พุทฺธานํ อาจิณฺณสมาจิณฺณา วาติ ทเสฺสตุํ, **"อิติ ภควา อริยวํส"**นฺติอาทิ วุตฺตํฯ ธมฺมคฺคหณมฺปิ เทสนาย โถมนา เอวาติ **"นวหิ ปเทหิ"**ติ วุตฺตํฯ

เวทนา ยาถาวโต ชานนํ, ตญฺจ มคฺคกิจฺจํ, ตสฺส อุปาโย วิปสฺสนาติอาห – **"สหวิ ปสฺสเนน มเคฺคน ชานิตพฺพานี"**ติฯ ปริญฺญาภิสมยาทิกิเจฺจน นิพฺพตฺติยา อสโมฺมหโต จ ปฏิวิชฺฌิตโพฺพฯ **เตภูมกจิตฺตเมว กถิตํ** สมฺมสนฏฺฐานสฺส อธิเปฺปตตฺตาฯ เอส นโย ธมฺมาย ตนาทีสุปิฯ ธมฺมายตนสฺส วา อายตนภาวโต **พหิทฺธา**คหณํ, น สพฺพโส อนชฺฌตฺตภาวโตฯ **วิปากเวทนาปจฺจยา ชวนกฺขเณ อุปฺปนฺนตณฺหา**ติ ฉตฺตึสวิปากเวทนํ นิสฺสาย เอวํ อสฺสา เทนฺตี อนุภเวยฺยนฺติ อกุสลชวนกฺขณโต อุปฺปนฺนตณฺหาฯ

๔๒๒. **ปาฏิเยโกฺก อนุสนฺธี**ติ ยถานุสนฺธิอาทีนํ อสมฺภวโตติ อธิปฺปาเยน วุตฺตํฯ **เหฏฺฐา**ติ วิญฺญาณผสฺสเวทนาตณฺหานํ ปจฺจยายตฺตวุตฺติตาทสฺสเนน จกฺขายตนาทีนํ รูปาย ตนาทีนญฺจ ปจฺจยายตฺตวุตฺติตา ทีปิตา อปจฺจยุปฺปนฺนสฺส ปจฺจยาภาวโต, ยญฺจ ปจฺจยาย ตฺตวุตฺติกํ, ตํ อนิจฺจํ อุปฺปาทสมฺภวโต, ยทนิจฺจํ ตํ ทุกฺขํ, ยํ ทุกฺขํ ตทนตฺตาติ ขนฺธปญฺจเก จ ฉนฺนํ ฉกฺกานํ วเสน ฆนวินิโพฺภคกรเณน อตฺถโต อนตฺตลกฺขณํ วิภาวิตํฯ น สรูปโตติ สรูป โตปิ ตํ วิภาเวตุกาโม เตเนว ฉฉกฺกานํ วเสน ฆนวินิโพฺภคนเยน พฺยติเรกโต จ อนฺวยโต จ ท เสฺสโนฺต ภควา – ''จกฺขุ อตฺตาติ โย วเทยฺยา''ติอาทิมาหาติ ยถานุสนฺธิกาว เทสนา วิภาวิ ตาฯ เตนาห **"เหฏฺฐา กถิตานํ หี"**ติอาทิฯ เหฏฺฐา ปน ฉนฺนํ ฉกฺกานํ วเสน วินิโพฺภคทสฺ สนมตฺตํ, น อนตฺตลกฺขณํ วิภาวิตํ , อิธ ปน สรูปโต อนตฺตลกฺขณํ วิภาวิตนฺติ อธิปฺปาเยน อนุ สนฺธนฺตรภาวโชตนาฯ ยทิปิ อนตฺตภาโว นาม จตูสุปิ สเจฺจสุ ลพฺภเตว, สเพฺพปิ หิ ธมฺมา อนตฺตา, อิเม ปเนตฺถ เทฺวปิ นยา สมฺมสนวเสน ปวตฺตาติ วุตฺตํ – **"ทฺวินฺนํ สจฺจานํ อนตฺต ภาวทสฺสนตฺถ"**นฺติฯ **น อุปปชฺชตี**ติ อุปปตฺติสงฺขาตยุตฺติยา น สเมตีติ อยเมตฺถ อโตฺถติ อาห **"น ยุชฺชตี"**ติฯ อตฺตวาทินา – ''นิโจฺจ ธุโว สสฺสโต''ติ อภิมโต, จกฺขุญฺจ อุปฺปาทวนฺต ตาย อนิจฺจํ, ยํ ปจฺจยายตฺถวุตฺติตา, ตสฺมา ''จกฺขุ อตฺตาติ โย วเทยฺย, ตํ น อุปปชฺชตี''ติ อาทิฯ สกฺกายวตฺถุ จกฺขุ อนตฺตา อนิจฺจภาวโต เสยฺยถาปิ ฆโฏ, จกฺขุํ อนิจฺจํ ปจฺจยายตฺตวุตฺ ติภาวโต เสยฺยถาปิ ฆโฏ, จกฺขุ ปจฺจยายตฺตวุตฺติ อุปฺปาทาทิสมฺภวโต เสยฺยถาปิ ฆโฏฯ **วิคจฺฉตี**ติ ภงฺคุปฺปตฺติยา สภาวาวิคเมน วิคจฺฉติฯ เตนาห **"นิรุชฺฌตี"**ติฯ

๔๒๔. ยสฺมา กิเลสวฏฺฏมูลกํ กมฺมวฏฺฏํ, กมฺมวฏฺฏมูลกญฺจ วิปากวฏฺฏํฯ กิเลสุปฺปตฺติ จ ตณฺหาทิคฺคาหปุพฺพิกา, ตสฺมา **"ติณฺณํ วา คาหานํ วเสน วฏฺฏํ ทเสฺสตุ"**นฺติ อาหฯ ยสฺมา ปน ตณฺหาปกฺขิกา ธมฺมา สมุทยสจฺจํ, จกฺขาทโย ทุกฺขสจฺจํ, ตสฺมา วุตฺตํ – **"ทฺวินฺนํ สจฺจานํ วเสน วฏฺฏํ ทเสฺสตุ"**นฺติฯ **ตณฺหามานทิฏฺฐิคฺคาหาว เวทิตพฺพา** สกฺกายคามินิปฏิปทาย อธิเปฺปตตฺตาฯ ''เอตํ มมา''ติอาทินา คหณเมเวตฺถ อนุปสฺสนาติ อาห – **"คาหตฺตยวเสน ปสฺสตี"**ติฯ

ติณฺณํ คาหานํ ปฏิปกฺขวเสนาติ ตณฺหาทิคฺคาหปฏิปกฺขภูตานํ ทุกฺขานิจฺจานตฺตานุปสฺสนานํ วเสน, ตาหิ วา ติณฺณํ คาหานํ ปฏิปกฺขวเสน วินิเวฐนวเสน อนุปฺปาทนวเสนาติ อโตฺถฯ ปฏิปกฺขวเสน วิวฏฺฏํ ทเสฺสตุนฺติ โยชนาฯ **สกฺกายนิโรธคามินี ปฏิปทา**ติ เอตฺถ นิโรธธโมฺม สรูเปเนว ทสฺสิโตติ อาห – **"นิโรโธ...เป.... ทเสฺสตุ**"นฺติฯ **ปฏิเสธวจนานี**ติ ปฏิเกฺขปวจนานิฯ

๔๒๕. ตณฺหาทีนํ อนุปาทิยนวจนานิ **ตณฺหาทิฏฺฐิวเสเนว วุตฺตานิ** ตณฺหาทิฏฺฐีนํเยว อภินนฺทนาทิวเสน ปวตฺติสพฺภาวโตฯ อปฺปหีนโตฺถ อนุสยโตฺถติ อาห – **"อนุเสตีติ อปฺปหีโน โหตี"**ติ อริยมเคฺคน หิ อปฺปหีโน ถามคโต ราคาทิกิเลโส อนุสโย การณลาเภ สติ อุปฺปชฺชนารหภาวโตฯ ยํ ปเนตฺถ วตฺตพฺพํ, ตํ เหฏฺฐา วุตฺตเมวฯ **วฏฺฏทุกฺขกิเลสทุกฺขสฺสา**ติ วฏฺฏทุกฺขสฺส เจว กิเลสทุกฺขสฺส จฯ สอุปาทิเสสนิพฺพานญฺหิ กิเลสทุกฺขสฺส อนฺตกรณํ, อนุปาทิเสสนิพฺพานํ วฏฺฏทุกฺขสฺสฯ

๔๒๖. **เตส**นฺติ อนุสยานํฯ **ปฏิเกฺขปวเสนา**ติ ปชหนวเสน, อปฺปวตฺติกรณวเสนาติ อโตฺถฯ **อวิชฺชํ ปชหิตฺวา**ติ อนวเสสโต อวิชฺชํ อปฺปวตฺติธมฺมตํ อาปาเทตฺวาฯ กามํ เหฏฺฐิมมคฺคญาณมฺปิ อวิชฺชาปหายินี วิชฺชา เอว, ตํ ปน ญาณํ อวิชฺชาย อนวเสสปฺปหายกํ น โหติ, อคฺคมคฺคญาเณ ปน อุปฺปเนฺน อวิชฺชาย เลโสปิ นาวสิสฺสตีติ ตเทว อวิชฺชาย ปหายกนฺติ อาห – **"อรหตฺตมคฺควิชฺชํ อุปฺปาเทตฺวา"**ติฯ

๔๒๗. สยเมว ตถาคเต อตฺตโน พุทฺธานุภาเวน เทเสเนฺต สฏฺฐิ ภิกฺขู อรหตฺตํ ปตฺตาติ **อนจฺฉริยเมตํ,** อถ กิํ อจฺฉริยนฺติ อาห **"อิม"**นฺติอาทิฯ **กเถเนฺตปี**ติ เอตฺถ **อิติ**สโทฺท ปการโตฺถ, อิมินาว ปกาเรนาติ อโตฺถฯ **ปตฺตา เอวา**ติ สฏฺฐิ ภิกฺขู อรหตฺตํ ปตฺตา เอวาติ โยชนาฯ **เอตมฺปิ อนจฺฉริยํ,** สตฺถุ สมฺมุขา สาวกา สมฺทาคมา มหาภิญฺญา ปภินฺนปฏิสมฺภิทา ตถา ตถา สปฺปาฏิหาริยํ ธมฺมํ เทเสนฺตีติฯ เตนาห – **"มหาภิญฺญปฺปตฺตา หิ เต สาวกา"**ติฯ

มหามณฺฑเปติ โลหปาสาทสฺส ปุรโต เอว มหาภิกฺขุสนฺนิปาโต ชาโตติ เตสํ ปโหนกวเสน กเต มหติ สาณิมณฺฑเปติ วทนฺติฯ **เตสุปิ ฐาเนสู**ติ เตสุ ยถาวุตฺตมหามณฺฑปาทีสุ ฐาเนสุฯ มหาเถโร อตฺถีติ ปทํ อาเนตฺวา สมฺพนฺธิตพฺพํฯ เทวเตฺถรสฺส คุเณ สุตฺวา ปสนฺนมานโส มหาเถโร, ตถาปิ วตฺถสมฺปตฺติยา ปสีทิตฺวา **"ตฺวํ ปน นฺหาเปหี"**ติ อาหฯ

เหฏฺฐาปาสาเทติ จ กลฺยาณิยมหาวิหาเร อุโปสถาคาเร เหฏฺฐาปาสาเท เอกทา อุปริปาสาเท เอกทา, กเถสีติฯ จูฬนาคสฺส ตถา มหตี ปริสา เทวตานุภาเวน อภิญฺญาปาทนํ อโหสีติ เกจิ ฯ เถโร ปน มหิทฺธิโก อโหสิ, ตสฺมา ตาว มหติํ ปริสํ อภิญฺญาเปสีติ อปเรฯ

ตโต ตโตติ ตสฺสํ ตสฺสํ ทิสายํฯ **เอโกวา**ติ เอกโจฺจ เอว, น พหุโส, กติปยาว ปุถุชฺชนา อเหสุนฺติ อโตฺถฯ เสสํ เหฏฺฐา วุตฺตนยตฺตา สุวิเญฺญยฺยเมวฯ

ฉฉกฺกสุตฺตวณฺณนาย ลีนตฺถปฺปกาสนา สมตฺตาฯ

๗. มหาสฬายตนิกสุตฺตวณฺณนา

๔๒๘. มหนฺตานิ สฬายตนานิ อธิกิจฺจ ปวตฺตตฺตา **มหาสฬายตนิกํ,** มหนฺตตา จ เตสํ มหนฺตํ โลกสนฺนิวาสํ อภิพฺยาเปตฺวา ฐิตตฺตา อโยนิโส คยฺหมานานํ มหโต อนตฺถาย สํวตฺตน

โต, โยนิโส คยฺหมานานํ มหโต อตฺถาย หิตาย สุขาย สํวตฺตนโต จ ทฏฺฐพฺพาฯ **โชตก**นฺติ โพธกํฯ

๔๒๙. สิขาปฺปตฺตาย วิปสฺสนาย ชานนมฺปิ ยถาภูตชานนเมว มคฺคน ชานนสฺส อาสนฺนการณภาวโตติ อาห – **“สหวิปสฺสเนน มคฺเคน อชานนฺโต”**ติฯ **วุฑฺฒึ คจฺฉนฺตี**ติ ปจฺจยสโมธาเนน ภวโยนิคติฐิติสตฺตาวาสปาฬิยา อปราปรํ ปริวุฑฺฒึ คจฺฉนฺติฯ เอวํภูตา ปคุณภาวมาปาทิตา สมถวิปสฺสนาธมฺมา วิย สุฏฺฐุตรํ วสีภาวํ ปาปิตา ฌานาภิญฺญา วิย จ วสีภูตา หุตฺวา อุปรูปริ พฺรูเหนฺตีติ อาห – **“วสีภาวํ คจฺฉนฺตี”**ติฯ ตถา หิ เต กทาจิ ภวปตฺถนาย อนุปฺปาทิตายปิ อปฺปหีนภาเวเนวสฺสา ติฏฺฐนฺติฯ อกุสลา ธมฺมาว เยภุเยฺยน ทสฺสนายตเนน วินาสทสฺสนโต ปวตฺตนฺติ ปริวฑฺฒนฺติ จฯ **ปญฺจทฺวาริกทรถา**ติ ปญฺจทฺวาริกชวนสหคตา อกุสลทรถาฯ เอวํ **มโนทฺวาริกทรถา** เวทิตพฺพาฯ **สนฺตาปา**ติ ทรเถหิ พลวโนฺต สมฺปยุตฺตธมฺมานํ นิสฺสยสฺส จ สนฺตาปนกราฯ ปริฬาหาติ ตโตปิ พลวตรา เตสํเยว ปริทหนกราฯ

๔๓๐. **ปญฺจทฺวาริกสุขํ,** น กายปฺปสาทสนฺนิสฺสิตสุขเมวฯ **มโนทฺวาริกสุข**นฺติ มโนทฺวาริกจิตฺตสนฺนิสฺสิตสุขํ, น ยํ กิญฺจิ เจตสิกสุขํ ตสฺส กายิกสุขคฺคหเณเนว คหิตตฺตาฯ **ปญฺจทฺวาริกชวเนน สมาปชฺชนํ วา วุฏฺฐานํ วา นตฺถี**ติ อิทํ มโนทฺวาริกชวเนน ตสฺส สมฺภวํ ทเสฺสตุํ, มคฺคสฺส วเสน วุตฺตํ, น ปน ตปฺปสงฺคสงฺกานิวตฺตนตฺถํฯ วิญฺญตฺติมตฺตมฺปิ ชเนตุํ อสมตฺถํ สมาปชฺชนสฺส กถํ ปจฺจโย โหติ, พุทฺธานํ ปน ภควนฺตานํ โหตีติ เจ? ตถาปิ ตสฺส อาสนฺนฏฺฐาเน ปญฺจทฺวาริกจิตฺตปฺปวตฺติยา อสมฺภโว เอว ตาทิสสฺส ปุพฺพาโภคสฺส ตสฺมึ กาเล อสมฺภวโตฯ เอเตเนว ยา เกสญฺจิ อริยธเมฺม อโกวิทานํ ฆฏฺฏสภาวาทีสุ พุทฺธิตุลฺยการิตาปตฺติโจทนา; สา ปฏิกฺขิตฺตาติ ทฏฺฐพฺพา ตํตํปุริมาโภควเสน เตน เตน ปญฺจทฺวาริกาภินิยตมโนวิญฺญาณสฺส ปรโต ปวตฺตมานมโนวิญฺญาเณน ตสฺมึ ตสฺมึ อเตฺถ วณฺณสณฺฐานาทิวิเสสสฺส วินิจฺฉินิตพฺพโตฯ **อุปฺปนฺนมตฺตกเมว โหตี**ติ ปญฺจทฺวาริกชวนํ ตาทิสํ กิญฺจิ อตฺถนิจฺฉยกิจฺจํ กาตุํ น สโกฺกติ, เกวลํ อุปฺปนฺนมตฺตเมว โหติฯ **อย**นฺติ ‘‘อาทีนวานุปสฺสิโน’’ติอาทินา วุตฺตาฯ

๔๓๑. **กุสลจิตฺต...เป.... ภูตสฺสา**ติ วุฏฺฐานคามินิวิปสฺสนาสหคตกุสลจิตฺตสฺส สมฺปยุตฺตเจโตสุขสมงฺคีภูตสฺสฯ **ปุพฺพสุทฺธิกา**ติ มคฺคุปฺปตฺติโต, วิปสฺสนารมฺภโตปิ วา ปุเพฺพว สุทฺธาฯ เตนาห – **“อาทิโต ปฏฺฐาย ปริสุทฺธาว โหนฺตี”**ติฯ **สพฺพตฺถกการาปกงฺคานี**ติ สีลวิโสธนสฺส จิตฺตสมาธานสฺส วิปสฺสนาภิโยคสฺส มคฺเคน ปหาตพฺพกิเลสปหานสฺสาติ สพฺพสฺสปิ มคฺคสมฺภารกิจฺจสฺส การาปกงฺคานิฯ **อฏฺฐงฺคิโก วา**ติ ปฐมชฺฌานิโก วา อฏฺฐงฺคิโก, ทุติยชฺฌานิโก วา **สตฺตงฺคิโก โหติ**ฯ

อิมเมว สุตฺตปเทสํ คเหตฺวาติ, ‘‘ยา ตถาภูตสฺส ทิฏฺฐี’’ติอาทินา สมฺมาทิฏฺฐิอาทีนํ ปญฺจนฺนํเยว ตสฺมึ ฐาเน คหิตตฺตา โลกุตฺตรมโคฺค ปญฺจงฺคิโกติ วทติฯ **โส**ติ ตถา วทโนฺต วิตณฺฑวาทีฯ **อนนฺตรวจเนเนวา**ติ, ‘‘ยา ตถาภูตสฺส ทิฏฺฐี’’ติอาทิวจนสฺส, ‘‘เอวมสฺสาย’’นฺติอาทินา อนนฺตรวจเนนฯ **ปฏิเสธิตโพฺพ**ติ ปฏิกฺขิปิตโพฺพฯ ‘‘อริโย อฏฺฐงฺคิโก มโคฺค’’ติ หิ อิทํ วจนํ อริยมคฺคสฺส ปญฺจงฺคิกภาวํ อุชุกเมว ปฏิกฺขิปติฯ ยทิ เอวํ ‘‘ยา ตถาภูตสฺส ทิฏฺฐี’’ติอาทินา ตตฺถ ปญฺจนฺนํ เอว องฺคานํ คหณํ กิมตฺถิยนฺติ อาห **“อุตฺตริ จา”**ติอาทิฯ **สมฺมาวาจํ ภาเวติ** อริยมคฺคสมงฺคีฯ เตนาห **“มิจฺฉาวาจํ ปชหตี”**ติฯ ยสฺมิญฺหิ ขเณ สมฺมาวาจา ภาวนาปาริปูรึ คจฺฉติ, ตสฺมึเยว มิจฺฉาวาจา ปชหียตีติฯ **สเหว วิรติยา ปูเรนฺติ** สมุเจฺฉทวิรติยา วินา ทุกฺขปริญฺญาทีนํ อสมฺภวโตฯ **อาทิโต ปฏฺฐาย ปริสุทฺธาเนว วฏฺฏนฺติ** ปริสุเทฺธ สีเล ปติฏฺฐิตเสฺสว ภาวนาย อิชฺฌนโตฯ ยถาวุตฺตมตฺถํ คนฺถนฺตเรนปิ สมเตฺถตุํ, **“สุภทฺทสุ

เตฺตปิ จา’’ติอาทิ วุตฺตํฯ **อเนเกสุ สุตฺตสเตสุ อฏฺฐงฺคิโกว มโคฺค อาคโต,** น ปญฺจงฺคิโกติ อธิปฺปาโยฯ

สมฺมาสติ มคฺคกฺขเณ กายานุปสฺสนาทิจตุกิจฺจสาธิกา โหตีติ ตํ จตุพฺพิธํ กตฺวา ทเสฺส โนฺต, **“มคฺคสมฺปยุตฺตาว จตฺตาโร สติปฏฺฐานา”**ติ อาหฯ น จตุมคฺคสมฺปยุตฺตตาวเสนฯ เอส นโย **สมฺมปฺปธานา**ทีสุปิฯ อญฺญมญฺญานติวตฺตมานา ยุคนทฺธา ยุตฺตา วิย อริยมคฺคยุคนทฺธา อญฺญมญฺญํ ปฏิพทฺธาติ ยุคนทฺธาฯ เตนาห – **“เอกกฺขณิกยุคนนฺธา”**ติ อริยมคฺคกฺขเณ เอว หิ สมถวิปสฺสนา เอกกฺขณิกา หุตฺวา สมธุรํ วตฺตนฺติฯ เตเนวาห **“เอเต หี”**ติอาทิฯ **อญฺญสฺมิํ ขเณ สมาปตฺติ, อญฺญสฺมิํ วิปสฺสนา**ติ อิทํ เตสํ ตตฺถ ตตฺถ กิจฺจโต อธิกภาวํ สนฺธาย วุตฺตํ, น อญฺญถาฯ น หิ ปญฺญารหิตา สมาปตฺติ, สมาธิรหิตา จ วิปสฺสนา อตฺถิฯ **อริยมเคฺค ปน เอกกฺขณิกา** สมธุรตาย เอกรสภาเวนาติ อโตฺถฯ **ผลวิมุตฺตี**ติ อรหตฺตผลวิมุตฺติฯ เสสํ เหฏฺฐา วุตฺตนยตฺตา สุวิเญฺญยฺยเมวฯ

มหาสฬายตนิกสุตฺตวณฺณนาย ลีนตฺถปฺปกาสนา สมตฺตาฯ

๘. นครวิเนฺทยฺยสุตฺตวณฺณนา

๔๓๕. **สมวิสมํ จรนฺตี**ติ กายสมาทิํ สมเญฺญว, กายวิสมาทิํ วิสมเญฺญว จรนฺติ กโรนฺติ ปฏิปชฺชนฺติฯ ตํ ปน สมวิสมํ อญฺญมญฺญํ วิรุทฺธตฺตา วิสทิสตฺตา น เอกสฺมิํ กาเล สมฺภวตีติ อาห – **“กาเลน สมํ กาเลน วิสม”**นฺติฯ **สมจริยมฺปิ หิ เอต**นฺติ ปุเพฺพ สมจริยาย โชติตตฺตา วุตฺตํฯ

๔๓๗. อากโรนฺติ อธิเปฺปตมตฺถํ ญาเปนฺติ ปโพเธนฺตีติ **อาการา,** ญาปกการณนฺติ อาห – **“เก อาการาติ กานิ การณานี”**ติฯ **อนฺพุทฺธิโย**ติ อนุมานญาณานิฯ ตญฺหิ ยถาทิฏฺฐมตฺถํ ทิฏฺฐภาเวน อเนฺวติ อนุคจฺฉตีติ ‘‘อนฺวยา’’ติ วุจฺจติฯ **หริตติณจมฺปกวนาทิวเสนา**ติ หริตกมฺพลาทิสทิสติณาทิวเสน วิตฺถาริตกนกปฏาทิสทิวิกสิตจมฺปกวนาทิวเสนฯ อาทิสเทฺทน เจตฺถ กีจกเวณุสทฺทมธุรสผลาผลวเสน สทฺทรสานํ อตฺถิภาโว เวทิตโพฺพติฯ จมฺปกวเสเนว ปน ผสฺสคนฺธานมฺปิ อตฺถิภาโว วุโตฺตติฯ เตนาห – **“รูปาทโย ปญฺจ กามคุณา อตฺถี”**ติฯ **“อิตฺถิรูปาทีนิ สนฺธาเยตํ กถิต”**นฺติ วตฺวา อินฺทฺริยพทฺธา วา โหนฺตุ รูปาทโย อนินฺทฺริยพทฺธา วา, สเพฺพปิ เจเต กิเลสุปฺปตฺตินิมิตฺตตาย กามคุณา เอวาติ โจทนํ สนฺธาย วิสภาคิตฺถิคตา รูปาทโย สวิเสสํ กิเลสุปฺปตฺตินิมิตฺตนฺติ ทเสฺสโนฺต, **“ตานิ หี”**ติอาทิมาหฯ

ตตฺถ **ตานี**ติ รูปาทีนิฯ **หิ**-สโทฺท เหตุอโตฺถฯ เตน ยถาวุตฺตมตฺถํ สมเตฺถติ, ‘‘ยสฺมา ปุริสสฺส จิตฺตํ ปริยาทาย ติฏฺฐนฺติ, ตสฺมา อิตฺถิรูปาทีนิ สนฺธาย เอตํ กถิต’’นฺติฯ **ปุริสสฺส จิตฺต**นฺติ ปุริสสฺส จตุภูมกํ กุสลจิตฺตํ **ปริยาทาย** คเหตฺวา อโนฺตมุฏฺฐิคตํ วิย กตฺวาฯ ‘‘หตฺถิกายํ ปริยาทิยิตฺวา’’ติอาทีสุ (สํ. นิ. ๑.๑๒๖) หิ คหณํ ปริยาทานํ นาม, ‘‘อนิจฺจสญฺญา ภาวิตา พหุลีกตา สพฺพํ กามราคํ ปริยาทิยตี’’ติอาทีสุ (สํ. นิ. ๓.๑๐๒) เขปนํ ปริยาทานํ, อิธ อุภยมฺปิ วฏฺฏติฯ อิทานิ ยถาวุตฺตมตฺถํ สุเตฺตเนว สาเธตุํ, **“ยถาหา”**ติอาทิ วุตฺตํฯ ตตฺถ **“นาหํ, ภิกฺขเว”**ติอาทีสุ **น**-กาโร ปฏิเสธโตฺถฯ **อหนฺ**ติ ภควา อตฺตานํ นิทฺทิสติฯ **ภิกฺขเว**ติ ภิกฺขู อาลปติฯ **อญฺญ**นฺติ อิทานิ วตฺตพฺพํ อิตฺถิรูปโต อญฺญํฯ **เอกรูปมฺปี**ติ เอกมฺปิ รูปํฯ **สมนุปสฺสามี**ติ ญาณสฺส สมนุปสฺสนา อธิเปฺปตา, เหฏฺฐา **น**-การํ อาเนตฺวา สมฺพนฺธิตพฺพํฯ อยเญฺหตฺถ อโตฺถ – ‘‘อหํ, ภิกฺขเว, สพฺพญฺญุตญฺญาเณน สพฺพโส โอโลเกโนฺต อญฺญํ เอกรู

ปมฺปิ น สมนุปสฺสามี''ติฯ **ยํ เอวํ ปุริสสฺส จิตฺตํ ปริยาทาย ติฏฺฐตีติ** ยํ รูปํ รูปครุกสฺส ปุริสสฺส สพฺพมฺปิ กุสลจิตฺตํ ปวตฺติตุํ อปฺปทานวเสน ปริยาทิยิตฺวา คเหตฺวา เขเปตฺวา จ ติฏฺฐติฯ **ยถยิทํ อิตฺถิรูป**นฺติ อิตฺถิยา รูปกายํฯ **รูป**สโทฺท ขนฺธาทิอเนกตฺถวาจโก, อิธ ปน อิตฺถิยา จตุสมุฏฺฐาเน รูปายตเน วณฺณธาตุยํ ทฏฺฐโพฺพฯ ''อิตฺถิรูปํ, ภิกฺขเว, ปุริสสฺส จิตฺตํ ปริยาทาย ติฏฺฐตี''ติ อิทํ ปุริมเสฺสว ทฬฺหีกรณตฺถํ วุตฺตํฯ ปุริมํ ''ยถยิทํ, ภิกฺขเว, อิตฺถิรูป''นฺติ อิทํ โอปมฺมวเสน วุตฺตํ, อิทํ ปริยาทานภาเว นิทสฺสนนฺติ ทฏฺฐพฺพํฯ เสสํ สุวิเญฺญยฺยเมวฯ

นครวิเนฺทยฺยสุตฺตวณฺณนาย ลีนตฺถปฺปกาสนา สมตฺตาฯ

๙. ปิณฺฑปาตปาริสุทฺธิสุตฺตวณฺณนา

๔๓๘. ธมฺมเสนาปติโน ปฏิสลฺลียนสฺส อธิเปฺปตตฺตา, อุปริ จ ปาฬิยํ, ''สุญฺญตาวิหาเรน โข อหํ, ภเนฺต, เอตรหิ พหุลํ วิหรามี''ติ (ม. นิ. ๓.๔๓๘) วุตฺตตฺตา **''ปฏิสลฺลานาติ ผลสมาปตฺติโต''**ติ อาหฯ

วิปฺปสนฺนานีติ วิเสสโต ปสนฺนานิฯ **โอกาสวเสนาติ** อินฺทฺริยานํ ปติฏฺฐิโตกาสวเสนฯ นนุ ตานิ อินฺทฺริยานิ สภาวโต วิปฺปสนฺนานิ โหนฺตีติ? สจฺจํ โหนฺติฯ น หิทํ ตาทิสํ ปสนฺนตํ สนฺธาย วุตฺตํ, อิทํ ปน สนฺตปณีตสมาปตฺติสมุฏฺฐิตานํ ปจฺจุปฏฺฐิตานํ จิตฺตชรูปานํ วเสน เสสติสนฺตติรูปานํ เสฏฺฐตรํ ปณีตภาวาปตฺตึ สนฺธาย วุตฺตํฯ **ผลสมาปตฺติโต**ติ สุญฺญตานุปสฺสนาวเสน สมาปนฺนผลสมาปตฺติโตฯ มหนฺตานํ พุทฺธาทีนํ ปุริสานํ วิหาโร **มหาปุริสวิหาโร**ฯ เตนาห – **''พุทฺธ...เป.... วิหาโร''**ติฯ **วิหารโต ปฏฺฐายา**ติ ปริกฺขิเตฺต จ วิหาเร ปริเกฺขปโต ปฏฺฐาย, อปริกฺขิเตฺต จ ปริเกฺขปารหฏฺฐานโต ปฏฺฐายฯ เกจิ ปน ''วิหารพฺภนฺตรโต ปฏฺฐายา''ติ วทนฺติฯ **ยาว คามสฺส อินฺทขีลา**ติ คามสฺส อพฺภนฺตรินฺทขีโลฯ **เคหปฏิปาฏิยาจริตฺวา**ติ ปิณฺฑาย จริตฺวาฯ **ยาว นครทฺวาเรน นิกฺขมนา**ติ นครทฺวาเรน ยาว นิกฺขมนปเทสาฯ **ยาว วิหารา**ติ ยาว วิหารพฺภนฺตราฯ **ปฏิกฺกนฺตมโคฺค**ติ นิวตฺตนมโคฺคฯ อารมฺมเณ ปฏิหญฺญนากาเรน ปวตฺตมานมฺปิ ปฏิฆสมฺปยุตฺตํ จิเตฺต ปฏิหนนฺตํ วิย ปวตฺตตีติ อาห – **''จิเตฺต ปฏิหญฺญนกิเลสชาต''**นฺติฯ **ทิวสญฺจ รตฺติญฺจ อนุสิกฺขเนฺตนา**ติ เอตํเยว ราคาทิปฺปหายินึ สมฺมาปฏิปตฺตึ ทิวา จ รตฺติญฺจ อนุ อนุ สิกฺขเนฺตน อุปรูปริ วเฑฺฒเนฺตนฯ

๔๔๐. **ปหีนา นุ โข เม ปญฺจ กามคุณา**ติ เอตฺถ กามคุณปฺปหานํ นาม ตปฺปฏิพทฺธฉนฺทราคปฺปหานํฯ ตถา หิ วุตฺตํ – ''ติฏฺฐนฺติ จิตฺรานิ ตเถว โลเก, อเถตฺถ ธีรา วินยนฺติ ฉนฺท''นฺติฯ **เอกภิกฺขุสฺส ปจฺจเวกฺขณา นานา**ติ เอกเสฺสว ภิกฺขุโน, ''ปหีนา นุ โข เม ปญฺจ กามคุณา''ติอาทินา ปาฬิยํ อาคตา นานาปจฺจเวกฺขณา โหนฺติฯ **นานาภิกฺขูน**นฺติ วิสุํ วิสุํ อเนเกสํ ภิกฺขูนํฯ **ปจฺจเวกฺขณา นานา**ติ วุตฺตนานาปจฺจเวกฺขณาฯ อิทานิ ตเมว สเงฺขปโต วุตฺตมตฺถํ วิตฺถารโต ทเสฺสตุํ, **''กถ''**นฺติอาทิ วุตฺตํฯ ตตฺถ **''ปจฺจเวกฺขตี''**ติ วุตฺตํ, กถํ ปน ปจฺจเวกฺขตีติ อาห **''ปหีนา นุ โข''**ติอาทิฯ **วีริยํ ปคฺคยฺหา**ติ จตุพฺพิธสมฺมปฺปธานวีริยํ อารภิตฺวา วิปสฺสนํ วฑฺฒิตฺวาฯ มคฺคานนฺตรํ อนาคามิผลํ ปตฺวาติ วจนเสโสฯ **ผลานนฺตรํ มคฺค**นฺติ ตสฺมึ อนาคามิมเคฺค ฐิโต ผลสมาปตฺติโต วุฏฺฐาย อคฺคมคฺคตฺถาย วิปสฺสนํ อารภิตฺวา ตสฺมิํเยว อาสเน น จิเรเนว วิปสฺสนํ อุสฺสุกฺกาเปตฺวา อรหตฺตมคฺคํ คณฺหโนฺต นิโรธธมฺมานุปฺปตฺติยา วิปสฺสนาปริวาสาภาวโต ผลานนฺตรํ มคฺคปฺปโตฺต นาม โหตีติ กตฺวาฯ

ตโต วุฏฺฐายาติ มคฺคานนฺตรผลโต วุฏฺฐายฯ มคฺคานนฺตรโต หิ วุฏฺฐิโต มคฺคโต วุฏฺฐิโต วิย โหตีติ ตถา วุตฺตํฯ **''ผลานนฺตรํ มคฺค''**นฺติ เอตฺถ ผลํ อนนฺตรํ เอตสฺสาติ ผลานนฺตรํฯ

‘‘ผลานนฺตรํ มคฺค’’นฺติ ปทฑฺวเยนปิ อนาคามิมคฺคผลานิ เจว วทตีติ เอวเมตฺถ อโตฺถ ทฏฺฐ โพฺพฯ **นีวรณาทีสุปิ เอเสว นโย**ติ เอตฺถ, ‘‘ปหีนา นุ โข เม ปญฺจ นีวรณา’’ติอาทินา โยชนา เวทิตพฺพาฯ **เอเตสนฺ**ติ เอตฺถ เอเตสํ นีวรณปญฺจุปาทานกฺขนฺธสติปฏฺฐานาทีนํฯ **ปหานาทีนิ**ติ ปหานปริญฺญาภาวนาสจฺฉิกิริยาฯ **นานาปจฺจเวกฺขณา โหตี**ติ ตา ปจฺจเวกฺขณา นานาติ อธิปฺปาโยฯ **เอตาสุ ปน ปจฺจเวกฺขณาสู**ติ เอตาสุ กามคุณปจฺจเวกฺขณาทีสุ ทฺวาทสสุ ปจฺจเวกฺขณาสุฯ **เอกํ ปจฺจเวกฺขณํ ปจฺจเวกฺขติ** ทฺวาทสสุ นเยสุ เอเกเนว กิจฺจ สิทฺธิโตฯ **อโญฺญ** ภิกฺขุฯ **เอก**นฺติ อญฺญํ ปจฺจเวกฺขติฯ อญฺญโตฺถ หิ อยํ **เอก**สโทฺท ‘‘อิเตฺถ เก’’ติอาทีสุ (ม. นิ. ๓.๒๑, ๒๗) วิยาติฯ นานาภิกฺขูนํ ปน เอกา ปจฺจเวกฺขณา, นานาภิกฺขูนํ นานาปจฺจเวกฺขณาติ เอวํ จตุกฺกปจฺจเวกฺขณมฺปิ เอตฺถ สมฺภวติฯ อิมสฺส ปน ทฺวยสฺส วเสน อภิสมโย นตฺถีติ ตทุภยํ อฏฺฐกถายํ น อุทฺธฏํฯ เสสํ สุวิเญฺญยฺยเมวฯ

ปิณฺฑปาตปาริสุทฺธิสุตฺตวณฺณนาย ลีนตฺถปฺปกาสนา สมตฺตาฯ

๑๐. อินฺทฺริยภาวนาสุตฺตวณฺณนา

๔๕๓. **เอวํนามเก**ติ ‘‘คชงฺคลา’’ติ เอวํ อิตฺถิลิงฺควเสน ลทฺธนามเก มชฺฌิมปเทสสฺส มริยาทฏฺฐานภูเต นิคเมฯ **สุเวฬุ นาม** นิจฺจลรุโกฺขติ วทนฺติฯ ตโต อญฺญํ เอวาติ ปน อธิปฺปาเยน **‘‘เอกา รุกฺขชาตี’’**ติ วุตฺตํฯ จกฺขุโสตานํ ยถาสกวิสยโต นิวารณํ ทมนํ อินฺทฺริยภาวนา, ตญฺจ โข สพฺพโส อทสฺสเนน อสวเนนาติ อาห – **‘‘จกฺขุนา รูปํ น ปสฺสติ, โสเตน สทฺทํ น สุณาตี’’**ติฯ สติ หิ ทสฺสเน สวเน จ ตานิ อทนฺตานิ อภาวิตาเนวาติ อธิปฺปาโยฯ จกฺขุโสตานิ จ อสมฺปตฺตคฺคาหิตาย ทุรกฺขิตานีติ พฺราหฺมโณ เตสํเยว วิสยคฺคหณํ ปฏิกฺขิปิฯ **อสทิสายา**ติ อญฺญติตฺถิยสมเยหิ อสาธารณายฯ **อาลย**นฺติ กเถตุกามตาการนฺติ อโตฺถฯ

๔๕๔. **วิปสฺสนุเปกฺขา**ติ อารทฺธวิปสฺสกสฺส วิปสฺสนาญาเณน ลกฺขณตฺตเย ทิเฏฺฐ สงฺขารานํ อนิจฺจภาวาทิวิจินเน มชฺฌตฺตภูตา วิปสฺสนาสงฺขาตา อุเปกฺขาฯ สา ปน ยสฺมา ภาวนาวิเสสปฺปตฺติยา เหฏฺฐิเมหิ วิปสฺสนาวาเรหิ สนฺตา เจว ปณีตา จ, ปเคว จกฺขุวิญฺญาณาทิสหคตาหิ อุเปกฺขาหิ, ตสฺมา อาห – **‘‘เอสา สนฺตา เอสา ปณีตา’’**ติฯ **อตปฺปิกา**ติ สนฺตปณีตภาวนารสวเสน ติตฺตึ น ชเนติฯ เตเนวาห –

> ‘‘สุญฺญาคารํ ปวิฏฺฐสฺส, สนฺตจิตฺตสฺส ภิกฺขุโน;
> อมานุสี รตี โหติ, สมฺมา ธมฺมํ วิปสฺสโต’’ติฯ (ธ. ป. ๓๗๓);

อิตีติ เอวํ วกฺขมานากาเรนาติ อโตฺถฯ **อยํ ภิกฺขู**ติ อยํ อารทฺธวิปสฺสโก ภิกฺขูติ โยชนาฯ **จกฺขุทฺวาเร รูปารมฺมณมฺหี**ติ จกฺขุทฺวาเร อาปาถคเต รูปารมฺมเณฯ **มนาป**นฺติ มนาปภาเวน ปวตฺตนกํฯ **มชฺฌเตฺต มนาปามนาป**นฺติ อิฏฺฐมชฺฌเตฺต มนาปภาเวน อมนาปภาเวน จ ปวตฺตนกํ มนาปามนาปํ นามาติฯ เตนาห (‘‘เนว มนาปํ น อมนาป’’นฺติ)ฯ อิมินา มนาปภาโว คหิโต, ‘‘เนว มนาป’’นฺติ อิมินา มนาปภาโว มชฺฌโตฺต จ อุภยํ เอกเทสโต ลพฺภตีติ, **‘‘มนาปามนาป’’**นฺติ วุตฺตํฯ เอวํ อารมฺมเณ ลพฺภมานวิเสสวเสน ตทารมฺมณสฺส จิตฺตสฺส ปากติกํ ปวตฺติอาการํ ทเสฺสตฺวา อิทานิ ตปฺปฏิเสเธน อริยสฺส วินเย อนุตฺตรํ อินฺทฺริยภาวนํ ทเสฺสตุํ, **‘‘ตสฺส รชฺชิตุํ วา’’**ติอาทิ วุตฺตํฯ ตตฺรายํ โยชนา – ตสฺส จิตฺตํ อิเฏฺฐ อารมฺมเณ รชฺชิตุํ วา อนิเฏฺฐ อารมฺมเณ ทุสฺสิตุํ วา มชฺฌเตฺต อารมฺมเณ มุยฺหิตุํ วาฯ **อทตฺวา**ติ นิเสเธตฺวาฯ **ปริคฺคเหตฺวา**ติ ปริชานนวเสน ญาเณน คเหตฺวา ญาตตีรณปหานปริญฺญาหิ ปริชานิตฺวาฯ **วิปสฺสนํ มชฺฌเตฺต ฐเปตี**ติ อนุกฺกเมน วิปสฺสนุเปกฺขํ นิพฺพเตฺตตฺวา ตํ สงฺขารุเปกฺขํ ปาเปตฺวา ฐเปติฯ

จกฺขุมาติ น ปสาทจกฺขุโน อตฺถิตามตฺตโชตนํ; อถ โข ตสฺส อติสเยน อตฺถิตาโชตนํ, ‘‘สีลวา’’ติอาทีสุ วิยาติ อาห – **‘‘จกฺขุมาติ สมฺปนฺนจกฺขุ วิสุทฺธเนตฺต’’**ติฯ

๔๕๖. **อีสกํ โปเณ**ติ มชฺฌ อุจฺจํ หุตฺวา อีสกํ โปเณ, น อนฺตเนฺตน วงฺกํฯ เตนาห – **‘‘รถีสา วิย อุฏฺฐหิตฺวา ฐิเต’’**ติฯ

๔๖๑. **ปฏิกูเล**ติ อมนุเญฺญ อารมฺมเณฯ **อปฺปฏิกูลสญฺญี**ติ น ปฏิกูลสญฺญีฯ ตํ ปน อปฺปฏิกูลสญฺญิตํ ทเสฺสตุํ, **‘‘เมตฺตาผรเณน วา’’**ติอาทิ วุตฺตํฯ ตตฺถ ปฏิกูเล อนิเฏฺฐ วตฺถุสฺมึ สตฺตสญฺญิเต เมตฺตาผรเณน วา ธาตุโส อุปสํหาเรน วา สงฺขารสญฺญิเต ปน ธาตุโส อุปสํหาเรน วาติ โยเชตพฺพํฯ **อปฺปฏิกูลสญฺญี วิหรตี**ติ หิเตสิตาย ธมฺมสภาวจินฺตนาย จ นปฺปฏิกูลสญฺญี หุตฺวา อิริยาปถวิหาเรน วิหรติฯ **อปฺปฏิกูเล** อิเฏฺฐ วตฺถุสฺมึ สตฺตสญฺญิเต เกสาทิอสุจิโกฏฺฐาสมตฺตเมวาติ **อสุภผรเณน วา**ติ อสุภโต มนสิการวเสนฯ อิทํ รูปารูปมตฺตํ อนิจฺจํ สงฺขตนฺติ **อนิจฺจโต อุปสํหาเรน วา**ฯ ตโต เอว, ‘‘ทุกฺขํ วิปริณามธมฺม’’นฺติ มนสิ กโรนฺโต **ปฏิกูลสญฺญี วิหรติฯ เสสปเทสู**ติ, ‘‘ปฏิกูเล จ อปฺปฏิกูเล จา’’ติอาทินา อาคเตสุ เสเสสุ ทฺวีสุ ปเทสุฯ ตตฺถ หิ อิฏฺฐานิฏฺฐวตฺถูนิ เอกชฺฌํ คเหตฺวา วุตฺตํ ยถา สตฺตานํ ปฐมํ ปฏิกูลโต อุปฏฺฐิตเมว ปจฺฉา คหณาการวเสน อวตฺถนฺตเรน วา อปฺปฏิกูลโต อุปฏฺฐาติฯ ยญฺจ อปฺปฏิกูลโต อุปฏฺฐิตเมว ปจฺฉา ปฏิกูลโต อุปฏฺฐาติ, ตทุภยมฺปิ ขีณาสโว สเจ อากงฺขติ, วุตฺตนเยน อปฺปฏิกูลสญฺญี วิหเรยฺย ปฏิกูลสญฺญี วาติฯ

ตทุภยํ อภินิวเชฺชตฺวาติ สภาวโต ภาวนานุภาวโต จ อุปฏฺฐิตํ อารมฺมณํ ปฏิกูลสภาวํ อปฺปฏิกูลสภาวํ วาติ ตํ อุภยํ ปหาย อคฺคเหตฺวาฯ สพฺพสฺมึ วตฺถุสฺมึ ปน, **‘‘มชฺฌโตฺต หุตฺวา วิหริตุกาโม กึ กโรตี’’**ติ, วตฺวา ตตฺถ ปฏิปชฺชนวิธึ ทเสฺสโนฺต, **‘‘อิฏฺฐานิเฏฺฐสุ...เป.... โทมนสฺสิโต โหตี’’**ติ อาหฯ อิทานิ ยถาวุตฺตมตฺถํ ปฏิสมฺภิทามคฺคปาฬิยา วิภาเวตุํ, **‘‘วุตฺตํ เหต’’**นฺติอาทิมาหฯ ตสฺสโตฺถ เหฏฺฐา วุตฺตนโย เอวฯ **สโต**ติ สติเวปุลฺลปฺปตฺติยา สติมาฯ **สมฺปชาโน**ติ ปญฺญาเวปุลฺลปฺปตฺติยา สมฺปชานการีฯ **จกฺขุนา รูปํ ทิสฺวา**ติ การณวเสน จกฺขูติ ลทฺธโวหาเรน รูปทสฺสนสมเตฺถน จกฺขุวิญฺญาเณน, จกฺขุนา วา กรณภูเตน รูปํ ปสฺสิตฺวาฯ **เนว สุมโน โหติ** เคหสฺสิตโสมนสฺสปฏิเกฺขเปน เนกฺขมฺมปกฺขิกาย กิริยาโสมนสฺสเวทนายฯ

อิเมสุ จาติ ‘‘อญฺญถา จ ปนานนฺท, อริยสฺส วินเย อนุตฺตรา อินฺทฺริยภาวนา โหตี’’ติอาทินา (ม. นิ. ๓.๔๕๓), – ‘‘กถญฺจานนฺท, เสโข โหติ ปฏิปโท’’ติอาทินา (ม. นิ. ๓.๔๖๐); – ‘‘กถญฺจานนฺท, อริโย โหติ ภาวิตินฺทฺริโย’’ติอาทินา (ม. นิ. ๓.๔๖๑) จ อาคเตสุ ติวิเธสุ นเยสุฯ **มนาปํ อมนาปํ มนาปามนาป**นฺติ เอตฺถ **มนาป**คฺคหเณน โสมนสฺสยุตฺตกุสลากุสลานํ, **อมนาป**คฺคหเณน โทมนสฺสยุตฺตอกุสลานํ, **มนาปามนาป**คฺคหเณน ตพฺพิธุรุเปกฺขายุตฺตานํ สงฺคหิตตฺตา ปฐมนเย **‘‘สํกิเลสํ วฎฺฎติ, นิกฺกิเลสํ วฎฺฎตี’’**ติ วุตฺตํฯ ปฐมนเย หิ ปุถุชฺชนสฺส อธิเปฺปตตฺตา สํกิเลสกิเลสวิปฺปยุตฺตมฺปิ ยุชฺชติฯ ทุติยนเย ปน **‘‘โส...เป.... อฏฺฏียตี’’**ติอาทิวจนโต **‘‘ปฐมํ สํกิเลสํ วฎฺฎตี’’**ติ วุตฺตํฯ เสกฺขสฺส อธิเปฺปตตฺตา จสฺส อปฺปหีนกิเลสวเสน, **‘‘สํกิเลสมฺปิ วฎฺฎตี’’**ติ วุตฺตํฯ ตติยนเย อรหโต อธิเปฺปตตฺตา, **‘‘ตติยํ นิกฺกิเลสเมว วฎฺฎตี’’**ติ วุตฺตํฯ เสกฺขวาเร ปน ‘‘จกฺขุมา ปุริโส’’ติอาทิกา อุปมา เอกเมว อตฺถํ ญาเปตุํ อาหฯ ตสฺมา จกฺขุทฺวารสฺส อุปฺปเนฺน ราคาทิเก วิกฺขเมฺภตฺวา วิปสฺสนฺเปกฺขาย ปติฏฺฐานํ อริยา อินฺทฺริยภาวนาติฯ ปฐมนโย วิปสฺสกวเสน อาคโต, ทุติโย เสกฺขสฺส วเสน, ปฐมทุติโย จ เสกฺขปุถุชฺชนานํ มูลกมฺมฏฺฐานวเสน, ตติโย ขีณาสวสฺส อริยวิหารวเสน อาคโตฯ

ปฐมนเย จ ปุถุชฺชนสฺส วเสน, ทุติยนเย เสกฺขสฺส วเสน กุสลํ วุตฺตํ, ตติยนเย อเสกฺขสฺส วเสน กิริยาพฺยากตํ วุตฺตนฺติ อยํ วิเสโส เวทิตโพฺพฯ

ปปญฺจสูทนิยา มชฺฌิมนิกายฎฺฐกถาย

อินฺทฺริยภาวนาสุตฺตวณฺณนาย ลีนตฺถปฺปกาสนา สมตฺตาฯ

นิฎฺฐิตา จ สฬายตนวคฺควณฺณนาฯ

อุปริปณฺณาสฎีกา สมตฺตาฯ